

ÉLETEM ÉS ÉLMÉNYEIM

IRTA
B. FIÁTH FERENCZ

BUDAPEST, 1878.
TETTEY NÁNDOR ÉS TÁRSA.

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 3.0 Unported (CC BY-SA 3.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.hu>

ELSŐ KÖTET.

„Les vrais amis de la liberté sont également éloignés de la servitude et de la révolte; et haïssent également le despotisme et la licence.”

Ancilon (Pensées sur l'homme.)

November 19. 1876.

Visszavarázsoljam-e lelki szemeim elé a multat, örömei, gyönyörei, reményeivel, csalódásai, fájdalmai, iszonyaival? - átérezzem még egyszer mind azt, mi lelkemet emelte és sujtotta? helyes-e a multnak emlékeivel aggkoromban izgatni magamat? - megérdemli-e parányi multam, hogy magamon kívül mások is ösmerjék? - ezen kérdések merülnek fel lelkemben, midőn ma íróasztalomhoz ülök, s bármily régen elmélkedem is már ezek felett, határozott választ magamnak adni nem tudok.

Multamra visszaemlékezni sem szerettem, mert a megélt események emlékei mindig felizgattak. Egyes tapasztalataim s élményeim is csak a legmeghittebb baráti körben beszéltem el; csak is ott s azok előtt, hol tudtam, hogy nem fogok félreértetni; kiktől jogosan feltehettem, hogy ismernek annyira, mikép jól tudják, hogy a mit mondok igaz, s hogy elbeszélésemnek nem hiuság a rugánya.

Két izben történt 1876. évi novemberben, hogy ebéd után a pesti casinó kandallója mellett a 48 előtti történekről s viszonyokról megemlékeztünk. - Gr. Péchy Manó Zemplén megyében, Okolitsányi Antal Hont megyében történekről emlékeztvén, én is megérinték néhány nevezetesebb political mozzanatot, s oly hihetetlennek látszottak ezek most, hogy állításaim bizonyítására tanukat kerestem; találtam igaz, de csak nehezen; - hisz 40 év sok idő egy nemzedék életében.

S ekkor történt, hogy Beóthy Ákos felkiáltott: „S miért nem írjátok le nevezetesebb élményeiteket s tapasztalataitokat? - hisz mindez reánk az ifjabb korra nézve különben elveszett, s el fog veszni a történelemnek is.” Farkas Géza királyi táblai ülnök úr pedig egyenesen felszólított, hogy miután ennyit tapasztaltam 40 éves nyilvános életemben, s miután jó emlékezőtehetséggel bírok, írnam meg memoirjaimat annál is inkább, mert az irodalom e neme nálunk, fájdalom, elhanyagoltatott.

Feltettem magamban, hogy engedek e felhívásoknak, s megírom életemből azt, mi körülöttem, velem s tudomásommal történt.

De hogy a fölhívásnak megfeleljek, korrajzot kell hogy írjak. S hogy a jelen nemzedéknek azon korról s annak viszonyairól fogalma legyen: - elhatároztam magamat, e korrajzot saját életem fonalához fűzni. Megérintem így mindazon viszonyokat, melyek egy hosszú nyilvános és magán-életet, egy korszakot képző mozdulatos időközben érintettek.

Engedelmet kérek tehát, hogy saját életemnek nagyobb részét is leírom; - *jól érzem én parányiságomat, s nem azért írom e sorokat, hogy ismerje a jelen nemzedék csekély személyemet, hanem azért, hogy ismerje a viszonyokat s eseményeket, - melyek közt, és a kort, melyben éltem.*

Irok tehát egyelőre, mert most már lelkem ösztönöz reá; - hisz szabadságomban áll bármikor, ha munkámat czélszerűtlennek találnám, akár az egészset is elégetni.

* * *

1815-ben születtem Akán Veszprém vármegyében. Ott, a hol a Bakony a Moór-Bodajki völgyet érinti, mely azt a Vértestől választja, - egy kis házban - mely előbb számtartói lakás volt, éltünk. - Atyám házassága után ezen birtokot kapta atyjától - s itt élt 58 évig azon akkor divatos közmondás értelmében: „beatus ille qui procul negotiis” etc. Becsületos nemes érzésű, jó szívű, derült kedélyű férfit volt, típusa a régi magyar aristocratiának; a múlt század történelmét jól ismerte, legkedvesebb olvasmánya az „Augsburger Allgemeine” volt, mely akkor szabad irányban írt. Nagyon szerette a zenét, igen szép bass-hanggal birt, hegedűn és gordonkán játszott, vasárnapokon a templomban többnyire ő orgonált. Szerette a kedélyes társaságot, nyitott házat tartott, szívesen látott mindenkit, - de ő csak ritkán távozott tusculanumból. Gazdaságával nem nagyon foglalkozott, annak részleteit anyánkra bízta, kit nagyon szeretett s ki nagyobb tevékenységgel birt mint atyánk. Nyolcz gyermekkel áldotta meg őket az Ur; és ő boldog volt, ha ezeket maga körül láthatta. Családjában családjának szeretett élni, mindig bízott a gondviselésben, lelke minden viszonyok között ruganyosságát megtartá s az volt meggyőződése, hogy a rosszban is a jónak csirája rejlik. - Erős testalkattal birt, nem betegkedett, szerette szívből gyermekeit, később unokáit, saját és ezek barátjait; - mindannyian hozzá siettünk, körülvettük, mert éreztük szívének jótékony melegét.

Isten veled nemes alak, nemesebb lélek! - ravatalodnál gyermekeid és unokáid könyeibe vegyült az egész vidék fájdalmas sóhaja, s te sokáig élni fogsz - nem csak gyermekeid kegyeletos emlékében, de mindazokéban - kik ismertek; nem volt fényes élted pályája, de nemesen töltötted be hivatásodat, boldogítva családi körödet, - Isten veled szeretett jó atyám! viszontlátásra!

S mit mondjak anyánkról született báró Luzenszky Fannyról?

Eszményképe volt ő a női nemesség, gyengédség, önfeláldozás, vallásosság, s kötelesség-érzetnek. - Kimondhatlanul szerette férjét, gyermekeit, az összemberiséget; - nyolcz gyermekét saját keblén táplálta, gondozta, ápolta; s szeretetének kiapadhatlan forrása időt és alkalmat talált e mellett mindenütt segíteni, a hol szükség mutatkozott. Különös éleslátással ismerte fel a betegségeket, s míg orvost hozatott, saját gyógyszerivel látta el a betegeket, sőt ha kellett, az első műtétet vagy kötözést ő tette ritka értelemmel s nagy szerencsével. - Különös sikerrel gyógyította az elmebetegeket; volt némelykor három, négy ily betegje - s ezek részére egy kis kórházat alakított.

Vasárnapokon hosszú sora a betegeket hozó kocsiknak járt az udvarba s vigasz nélkül senki sem bocsátatott el, - férjének, gyermekeinek, és a szenvedőknek élt, magának soha! - Halála mindezekre pótolhatlan veszteség, a csapás oly nagy, hogy vigaszt csak évtizedek hozhatnak, ha igaz, hogy az idő minden sebet behegeszt.

Ily anygali jóságú, magas miveltségű, szerető szülők által dédelgetve, fesztelen anyagi viszonyok közt éltük boldogul gyermek-éveinket.

Atyánk nevelési főelve lévén: „csak erős edzett test felelhet meg szellemi és anyagi hivatásának,” mint a madarak úgy növekedtünk mi is szabadon a Bakony regényes hegyei közt, egyszerüen ruházkodtunk, egyszerüen éltünk, a főgond phisicai fejlődésünkre volt irányozva.

A jelen kornak nincs fogalma arról, mily kevés és mily könnyen kielégíthető igényei voltak az akkori nemzedéknek.

Pénzt anyánk semmire sem adott ki a háztartásban, csak is arra, mit földünk meg nem termett; vásznat-, szappant, gyertyát, olajt, zsírt otthon készítettett, a zöldséget megadta a kert, a húst a baromfi, borjuk, birkák s az erdők vadjai. Öltözékünk a legegyszerűbb volt télen-nyáron, s ezt is hon készítették.

Vendég-szobánk csak egy volt, de azért elláttunk tíz vendéget is egyszerre, s ilyenkor mi fiuk atyánkhoz, a leánykák anyánkhoz mentek aludni, - a két gyermek-szoba, a nappali s ha kellett, még az ebédlő is vendég-szobává változott; s azért nem hiányzott se kedélyesség, se derült jó kedv. A fő tréfa mindig a szabadban volt. Nyáron az erdőben, melynek szélső lombjai házunk tetőjére csüggtek, - egy minden héten megújított zöld ágakból készült sátorban szoktunk volt ebédelni.

A férfi-társaság többnyire vadászott nagy vadra, mely igen sok volt és sok kárt tett. Különösen a vad-disznókat üldözték, melyek nagy csoportokban jártak a Vértesből a Bakonyba s onnét vissza, majd mindig atyám birtokán és erdein keresztül.

Mi fiuk hat éves korunkban puskát kaptunk és ponyt, atyám csak addig vadászott velünk, míg betanított bennünket; nehézkes és kényelemszerető lőn - de azért kijött velünk, hogy a társaság részére gulyáshust főzzön. - Irni olvasni atyántól tanultunk, a francia és német nyelvet anyánktól.

Anyánk, ki a Salesianerek intézetében nyerte nevelését, a német és francia irodalomban jártas volt, Göthe, Schiller, Lafontaine, Kotzebue voltak kedves olvasmányai s esténként kötés vagy fehérnemű-javítás mellett, ezekből mondott értelmi fejlődésünkhöz alkalmazott hosszú, minket gyönyörködtető, de mindig nemes erkölcsi irányú meséket.

Atyánk ezalatt vagy az „Augsburgert” tanulmányozta, - vagy a plébánossal társalgott vagy „Tartlit” játszott, - vagy hegedült.

Boldogabb gyermekkorra senkinek sem lehetett. Családi körünk volt egész világunk, megleltünk benne mindent, mit testünk, szivünk, lelkünk kívánt; minden óhajunk teljesült.

A világról társadalmi szempontból csak annyiból volt fogalmunk, hogy dédanyánk báró Luzenszkyné született gróf Berényi, évében néhányszor kijött Mórról hozzánk uzsonnára egész kíséretével, ő mindig fullajtárosan, a többiek fényes négy- vagy kétfogatu kocsikon. A lombos akáczfák árnyában volt ilyenkor a nagy uzsonna, előszedték az aranykarimás tányérokot és üvegeket, melyeket csak ily alkalommal láttunk; - de mi gyermekek - csak akkor éreztük magunkat ismét jól, midőn a fullajtár újra megfujta sipját. A hölgy-vendégek öltözéke, a férfiak modora annyira különbözött szüleink egyszerűségétől - a társalgás mely német és francia volt, annyira feszélyezett bennünket, hogy jobban éreztük magunkat távozásuk után midőn mi ülhattunk a még megrakott asztalokhoz.

Kétszer egy évben minket vittek be Móra, valószínűleg névnap alkalmából gratulálni; - ilyenkor pezsgett s hemzsegett a nagy kastély a sok vendég és szolgálótól; a teremekben elvesztettük anyánkat, megnyílt az étterem két ajtaja, egy komor ur lépett be, magát mélyen meghajtva e szavakat mondotta: „Madame vous etes servie.” Az urak felugráltak - feszes szertartással lassu lépéssel vezették a karjaikra füzött hölgyeket, - dédanyánknak csak ujja hegyét fogta a tábornok vagy ezredes, mert őt egy inas toltta kerekesszékekben, minthogy járni nem tudott már. Végre leültünk. A mennyezeten alkalmazott óriási szárnyat két inas huzta, mely legyező szolgálatot tett az egész ebédlő társaságnak; urak, mások mint katonák nem igen voltak. Mily jól éreztük magunkat, midőn ismét kocsira ültünk!

Egy alkalommal anyánk küldöncz által levelet kapott Mórról, nagyon sírt, de nekünk nem mondották miért. Atyánk komoly volt, vacsora után anyánkat saját szobájába hívta; - mi az ajtónál hallgatóztunk, halkkal beszélgettek, nem értettünk semmit, de anyánk hangján észrevettük, hogy könyek közt szakadozva beszél. Ez az első lelki fájdalom, mire emlékezem! a tudat, hogy mindig derült kedélyű - szeretett anyánk sír, minket is megríkatott. Kis nővéreim fejecskéjüket szokás szerint az asztalra hajtva, elaludtak, felkaroltam őket s hálószobájukba vittem s magam is lefeküdtem, de nem birtam elaludni; anyámat vártam, végre bejött, nyugodtabb volt, megcsókolt s távozott, mire én is elaludtam.

Reggel mikor felébredtem a rendesnél nagyobb mozgás volt a házban, - atyám s anyám fekete ruhában voltak, - így öltözködve soha sem láttam őket, - a szobaleányok pedig sapkáinkra fátyolt tűztek és fekete szövetből ruhát varrtak a leánykák részére - atyánk négy lovas kocsija előjárt.

Késő ősszel volt s így nekünk nem volt szabad kimenni, mert a köd szakadt, - de szüleink bejöttek hozzánk s hallottam, midőn atyám azon parancsot adta vén huszárjának, kit „Ott Jakabnak” hívtak, hogy a három nagyobbik gyermeket, feketébe öltözve, kísérje be a két lovas kocsin Moórra; - csak délben érttem a cselédektől, hogy nagyatyánk báró Luzenszky József tábornok meghalt. Nem emlékezem, hogy nagyon sajnáltam volna, hisz utolsó időben, valószínűleg betegsége miatt ritkán láttam.

Délután bementünk Moórra, sok nép volt együtt, a kastély előtt két század huszár volt felállítva; anyánk lejött előnkbe s kéznél fogva egy nagy földszinti terem felé vezetett bennünket; de a sok ember közt nem haladhattunk, végre egy fekete ruhás ur vett észre bennünket, elibénk lépett s egy nagy bottal, melynek ércgombja fátyollal volt behuzva, a padlózaton koczogott, megnyílt a tömeg s mi az ajtóba értünk. - A mit itt láttam, nagyon meghatott.

Egy három láb magasságu ravatalon feküdt nagy-atyánk tiszteletet követelő alakja, magyar huszár tábornoki egyenruhájában rendjeleivel. A szoba egész feketével volt behuzva, sok gyertya égett, hat huszár állott kivont karddal a ravatal körül, a ravatal lábánál két imapad volt elhelyezve, egyik a másik után. Anyánk az elsőhöz vezetett bennünket, melléje térdeltetett s mi imádkoztunk; ő nagyon sírt. Talán tíz perczig időztünk e helyen, mikor atyánk gyengéden megérinté anyánkat, a ki felkelt, kezét megcsókolta a halottnak, mi hasonlót akartunk tenni, de atyánk kezünket megfogván, nem engedte. Mikor kivezettek bennünket, már sok kocsin állott az udvarban, sok pap a kapu alatt. - Anyánk felment a lépcsőzeten s atyánk a kocsira tett, jól beburkolt bennünket. Jakabnak azt mondván, „vigyázzatok; még ma mi is haza jövünk.”

Alig értünk a város végére, a harangok zúgni kezdettek, később sortüzet, végre nagyobb távolban az ágyuk moraját hallottuk; ez volt első buskomor napom, s a látottak mélyen vésték magokat lelkembe.

Mi öregebbek szüleinknek kevés gondot szereztünk, - de öcsénk Lajos igen csintalan, eleven vakmerő fiucska volt, mindig a veszélyt kereste. Mészverem, kut, istállók voltak legkedvesebb tartózkodási helyei, - s nem egyszer csak a gondviselés mentette meg; de azért bár mindenki korholta, mindenki szerette, mert szive arany volt. Én jobban rokonszenveztem vele, mint bátyámmal, ki már akkor zárt elműnek mutatkozott s magát nálunk sokkal okosabbnak tartotta.

Ha esténként anyánk mesélt, én mindig Oberont akartam hallani, mert utánozandó eszményképem Hyon lett, míg bátyám Lafontaine hőseit szerette. Én már gyermekkoromban romantikus, hősies irányt vettem, míg bátyám a higgadt megfontoló ész hatalmának látszott hódolni akarni; s bármi hihetetlennek látszék is, ezen mesék adtak jellemünknek irányt s jellemünk korunkkal ezen irányban fejlődött, engemet szívem ragadott, bátyámat az ész vezérlé; - szerettük, becsültük egymást, de soha sem kerestük, soha sem értettük egymást - csak ritkán voltunk egy véleményen.

Igy történt, hogy midőn bátyámat elvitték a veszprémi convictusba, én nem nagyon busultam, nekem nem hiányzott, annál kevésbé, mert eleven, nyílt jellemű, veszélyt kereső öcsém Lajos mellém nőtt, vele lovagoltam, vadásztam s barangoltam be a vidék regényes vadonjait. Nagyobb ürt ütött családi életünkbe Louise nővéremnek távozása, mert ha nem sokat játszottunk is együtt, irányomban mindig jó és szives volt; elvitték Geramb bárónő leánynöveldejébe Győrbe. Emlékezem, hogy kimentem kertjébe, árvánhagyott virágjait nem csak megöntöztem,

de a víz közé könyeim is vegyültek; - anyám ezen foglalkozásomban meglepett, kebléhez szoritott s azzal vigasztalt, hogy az őszre nekem is el kell mennem iskolába és engemet is Győrbe küld s ott Louiset minden vasárnap fogom látni; megvigasztalódtam s örültem, hogy jövő őszre én is nagy fiu leszek s Győrbe mehetek.

„Midőn anyám megadhatta minden kívánságomat, egy pohár víz eloltotta minden szomjúságomat. Be boldog voltam akkor, - óh - te boldog gyermekkor!”

Ily boldog gyermekkort talán senki sem élvezett, nagyobb összhangzat családi életben tán sehol sem volt. Mindnyájan szerettük egymást, teljesült mindenkinek óhaja; nem hallottam soha, hogy szüleink egymás irányában csak egy keményebb szót is mondtak volna, sőt minket is gyengéden jó tanácssal, figyelmeztetéssel irányoztak.

* * *

Az élet nehéz küzdelmei közt többször azon kérdést vettem fel magamnak: jó volt-e, célszerű volt-e ily módon nevelni bennünket gyermekeket? - hisz az emberi élet nem boldogság! miért engedték, - hogy gyermekkorunkban oly kimondhatatlan boldogok legyünk, midőn erről le kell mondani - s mily fájdalmas leend a megszokott boldogságot nélkülözni; ez pedig a legkedvezőbb esély.

Nem vétkes önzés-e a szülők részéről gyermekeik boldogságát élvezni akarni?

Nem volna inkább kötelességük a szülőknek edzeni nélkülözés által lelkileg is a gyermeket, hogy könnyebben bírja, tűrje az élet viszontagságait? s azon meggyőződésre jutottam, hogy határozott „nemmel” feleljek.

Mellőzve azt, hogy az emberiség nagy része már gyermekkorában elhal, hogy gyermekkori éveink, éltünk éveinek nagy százalékát képezik; még azokra nézve is, kiknek a gondviselés hosszú, küzdelemteljes életet határozott, valóságos szerencse, ha gyermekéveik boldogok voltak; mert él bennük a hit, hogy itt alatt is létezik boldogság, és e hit erőt s ruganyosságot kölcsönöz lelküknek a viszontagságok leküzdésére; a remény, hogy a már megízlelt boldogságot ismét elérhetik - nem engedi lelküket elcsüggedni, s nehéz viszonyok közt a gyermekkorban szerzett boldogság tőkájének kamatjaiból élnek, melynek édes emlékének órákig elmerenghetnek; s a multban találnak vigaszt a jelen nyomorával szemben.

Azok, kik szerencsés gyermekkort éltek, jobban tudnak szeretni; nehéz viszonyok közt is megtartják lelkük derülségét, mert a hit ad erőt a küzdelemre s a remény sugarát nem engedi végleg elhalványulni, - a küzdelem megedzi lelküket s végre a teljesített kötelesség tiszta öntudatában lelik fel lelki nyugalmaikat, mely a földi boldogság összege! - míg ellenben azok, - kiknek kedélyét már a gyermekszoba nyomora elhomályosította annyira, hogy erre, s mindarra, mi a gyermekkorral összefügg, csak fájdalmasan emlékeznek, vagy ép vissza sem kívánnak emlékezni, - azon korban veszték szívük himporát, mikor ezt növelni kellett volna a későbbi évek számára; s többnyire komor, öröm s vigság nélküli, mogorván zárkózott jellemet öltenek.

Én áldalak benneteket felejthetlen szüleim s mindazokat és mindazt, ami boldog gyermekkori éveimet környezte, mert éltem legnehezebb pillanataiban ha visszaemlékeztem reátok, lelkem új hitre s reményre ébredt!

Megtanultam gyermekkoromban, hogy lehet kevésse, fényűzés nélkül megelégedettnek lenni - „Natura paucis esset contenta, nisi voluptas tanti aestimaretur;” megtanultam, hogy kell szeretni a mieinket s az emberiséget; megtanultam, hogy életünket nem kell soha tulbecsülni és szerfelett kimélni, sőt folytonosan edzeni kell testünket; hogy vagyunkat gondosan kell kezelnünk, mert nem sajátunk, hanem családunké, a felesleg pedig a szerencsétlenek- és szegényeké, hogy legfőbb, ha nem egyedüli kincsünk tiszta lelkiismeretünk s becsületünk; s

hogy nincs oly csapás, melynek sulya alól a tiszta öntudat fel nem emelne. Ezt mind szüleim szeretete, gondozása által boldogított gyermekkoromban tanultam s hála az égnek nem felejtém soha. Ezekről tanultam csudálni a teremtő hatalmát s szeretni a természetet, élvezni szépségeit s dacolni zordonságaival; szóval egész életem boldogságát s mindazt, mi hosszú életemben jót tettem, szüleimtől nyert szeretettel, valláserkölcös gyermeki nevelésemnek köszönöm. S midőn szüleim házát elhagyám, anyám füleimbe sugá „fais que tu dois, arive que pourra,” én így fordítottam szabadon magyarra „csak egy erény van, t. i. minden kötelességeinknek, minden viszonyok közt lelkiismeretes teljesítése;” szeretett anyám így értelmezett tanácsa lőn életem irányadó elve s vezércsillagom.

* * *

Atyám, bátyám és én elbucsuztunk anyánktól és testvéremtől, s 1824-ki Minden-Szentek napját megelőző napon megindultunk könyes szemekkel Győr felé. - Akkor még Győr messze volt Akától. Őrsig csak elértünk dülő utakon. Innét országuton folytattuk utazásunkat s ez volt a baj; - mert az ugynevezett országut nem volt egyéb, mint két egyenes párhuzamos árok közé szorított, a kerekek által felkavart, kigödresztett sárfolyam; - öreg este volt már, midőn szállásunkra érkeztünk; nevelőnk, tisztelendő Novák Antal Győr egyházmegyei áldozár és házi asszonyunk szívesen fogadtak bennünket.

Másnap atyánk elvitt a directorhoz s professorokhoz, a legrégebb, legérdemdusabb szerzetnek voltak ezek tagjai; méltóságteljes szivességgel fogadtak. Az én tanárom Czuczor Gergely - a későbbi hirneves költő és tudós, a magyar academiái szótár főmunkása, - lőn. - Az itt történetekre kevesebbet emlékezem, mint zsenge gyermekkoromra; emlékezem, hogy nehezemre esett a tanulás, mert normalis iskolát nem végezvén, a többi társaim előnyben voltak fölöttem, azon kívül szabad óráimban, mig bátyám játszott, nekem zongorázni s ministrálni kellett tanulnom; a zenét már ekkor igen kedveltem, de más hangszer után, olyan után sóvárogtam, melyet kivihetek magammal a szabadba - különösen fuvolát kívántam volna tanulni, de atyám nem engedte, mert mellemet féltette; ministrálni csakhamar megtanultam, az lett érte a jutalom, hogy már az első rorátéra 5½ órakor felkeltett a vén Jakab, s mig bátyám édesen álmodott, én a közel fekvő - apácák templomában ministráltam mindennap nevelőmnek.

Emlékezem még egy fájdalmas pillanatra, az első szégyenérzet pillanatára. Mi parvisták 140-en voltunk, a principisták 127-en, magyar nyelven Czuczor, az én tanárom cathekisált, németül a principisták tanárja pater Leander; magyarok annyian voltunk, hogy csak zsufolva fértünk a párvába, mig a németek igen kényelmesen voltak a principiában.

A vallás-tanítás után pater Gergely így szólt hozzánk: „Gyermekek! mindegyik, ki közületek németül ért, álljon fel” - így én is jólélekkel felállottam; felirt bennünket s azt parancsolta, hogy jövő vasárnap mi a német cathechesisba menjünk - úgy történt. Leander igen szép németiséggel adta elő Sz. János történetét, oly németiséggel, melyet én az akai németiség után alig érttem s így, valószínűleg a tanár által is észrevett figyelemmel, hallgattam, - egy félórai előadás után pater Leander reám néz s kérdi, hogy hivnak? mert még soha sem látott; én mondtam nevemet, kérdé tovább németül, eltudnám-e mondani azt, mit most tőle halottam? - én megkísérlettem s elfogulatlanul beszéltem azt, mi előadásából emlékembe véste magát. Igen nagy csend volt s eleintén jól ment, de mikor azt akartam mondani, hogy Sz. Jánost börtönbe vetették, így fejeztem ki magamat: als man den h. Johannes in die „Tömlitz” geworfen, - az egész hallgatóság kacajra fakadt, én elpirultam s sírni kezdettem - a szelid jó pater Leander megsajnálta, leszállt a catedráról s elibém állván, megsimitá kezével fejemet, megdicsért és azt mondá: ezen nincs s nem volt mit nevetni, mert vannak tájak, hol Gefängniss - helyett e szót „Tömlitz” rosszul bár, de használják. A gyermekek nem nevettek többé, az én szivem sem sajgott már, - de hazamentemben föltettem magamban, hogy meg kell tanulnom jól németül. Később 1833. és 34-ben nagy barátságban életem Leander tanár

urral, ki igen szép tenor hanggal birt, s így a győri cathedralis templomban Richter karnagy vezénylete alatt s ennek felhívására sokszor énekeltünk együtt.

Emlékezem, hogy reggel télen rántott levest egy zsemelével, délben három tál ételt, - uzsonnára gyümölcsöt, estére két tál ételt kaptunk; a szobákat csak egyszer fűtötték napjában, tisztogatás után; csak két pár csizmánk; egy mindennapi, egy vasárnapi öltözetünk volt, felöltő - „Oberrock” nem létezett; reggel felhúztuk csizmáinkat s est előtt bárhogy átázott is, soha sem vetettük le. Minden második vasárnap báró Gerámbné növeldéjében meglátogattuk Louise nővérünket. Madame Drescher tanítván minket is táncolni, minden hóban ott a kis leánycákkal együtt táncoltunk. - Multságunk télen csuszkálás volt - korcsolyát nem ismertünk, - tavasszal labdázás, mindkettőben csakhamar kitüntem; - nem úgy a tanulásban - s ámbár correpetáltam, első évben mégis csak az eminensek közepéig jutottam. - Nevelőnk nem sokat gondolt velünk, mert asztalunkhoz ültetett, hogy tanuljuk leczkénket s ő elment. Bátyámmal nem tudtam játszani, mert ő négy évvel öregebb volt nálam, ő már rhetor volt, én pedig csak parvista; korunknál fogva is más volt irányunk, hajlamunk, örömünk s aggályunk. - Szerencsémre öcsémet Lajost szüleink a nyár közepén 1824-ben behozták szinte Győrbe, ő csak 6½ éves volt s a második normál iskolába adták; mert annyira eleven, csintalan, meggondolatlan fiucska volt, hogy otthon nem bírták vele; ő vele inkább rokonszenveztem; eleinten mintegy mentorává lettem, de befolyásom reá nem sokáig tartott; a mint bátyám tulságosan komoly és nehézkes volt, úgy emez mindig tulságosan élénk, mindig a tiltottat vagy a lehetetlent akarta; - én voltam köztük a „just millieu”; ez lehet helyes „álláspont”, de mint későbbi életemben is tapasztaltam, kellemetlen helyzet.

Vacatióra augusztus végén haza vittek Akára, ott nem tanultunk, szabadon éltünk ismét mint a madarak, vadásztunk, lovagoltunk s kis nővéreinkkel mulattunk.

Elsülve, de megizmosodva tértünk vissza Győrbe, de már nem saját háztartásunkkal, - valami Landthaller nevű családhoz adtak, hol 4 szobánk s teljes ellátásunk volt. Mindegyikünkért atyánk 750 váltó forintot fizetett, pedig úgy voltunk mindennel ellátva mint otthon.

Novák nevelőnk a vacatió alatt káplánná lett s mellénk Körmendy Sándor jött, zalamegyei nemes kisbirtokosnak szorgalmas, lelkiismeretes, jó szívé, de erélyes fia, ő másodéves jogász s ámbár elég szigorú volt, mégis igen szerettem. Ő tanított arra, hogy kell tanulni s ez évben már előbbre jutottam az eminensek közt, - atyám megengedte, hogy zongora helyett „Csákánt” tanuljak játszani, s minthogy jó hangom volt, énekelni is tanultam; mindkettőt egy becsületes német embertől Prux-tól, ki flautistája s tenoristája volt a cathedralisnak. Szenvedélyem évről évre nőtt, - s az élet minden örömei közt, a zene szerezte örömök voltak a legélvezetesebbek; nem unatkoztam életemben soha - mert fuvolámban mindig szórakozást s gyönyört találtam. A második deák iskolában tanárom ismét Czuczor Gergely lett; a harmadikban Vaszari Egyed, ki még most is él, a negyedikben pedig Hideghéti Bonaventura; mind kitünően mívelt, nemesgondolkodó, az ifjúságot szerető egyének; mint syntaxista már igen szépen fujtam a csákánt - és az éneklésben is eltaláltam a hangjegyeket; francziául az öreg Angelis tanított bennünket. Mindig egészségesek és derültek voltunk.

Atyánk meglátogatott bennünket. Én a folyosón találkoztam vele; fátyolos cylinder kalapot viselt s szörkelméből volt készítve fekete ruhája; akkor tünt fel először nekem, mily szép, nemes kifejezésű alak volt. Nagy-atyánk Fiáth Lázár halt meg; csak keveset láttuk, de még most is emlékezem reá: mindig arany zsinorozott magyar ruhában járt, melyet felvett Szentgyörgy napján Fejérvárott s levetett s elajándékozott egy év múlva - a mikor ismét ujat vett. Jó öreg ur volt, Abán lakott Fejér vármegyében, s a hét éves porosz háboruban már katona-tiszti rangot viselt; szépen poroszosan beszélt németül, fényt nem üzött, de jó asztalt tartott. Laufenbachnak hívták az akkori abai öreg plébánost; a plébánia közel feküdt nagyatyám házához, a plébános mindig nagyatyámnál volt, ott étkezett, mise után megjött, délután haza-

nézett, s ha nem volt hivatalos teendője, ismét megjelent - nagyatyám szerette s becsülte, mert ritka miveltségü, jó szívü lelkész volt, nem tudott nála nélkül meglenni. Az akkori fejevári püspök Kopácsy, fejevári kanonokká akarta tenni, de nagyatyám kártalanította, csakhogy megtarthassa. - Emlékezem, hogy nagyatyámnak volt talán 100 órája egy kerek asztalon, melyeket sajátkezüleg felhuzogatott s mindennap összeigazitott. Egyszer valamennyit ellop-ták, a mit nagyon fájlalt, és sokáig, haláláig nem birt elfelejteni. E buslakodása megfoghatatlan maradt előttem, hisz gazdag ember volt, hozathatott volna magának ismét órákat, de nem tette. Atyánk, fájdalmában nem igen osztottunk; s azon kijelentésének, hogy már egész családunk Abán van, és mi is oda megyünk vacatióra, igen örültünk. Atyám, mint legöregebb testvér átvette az egész vagyon kezelését, és így mi az osztály befejeztéig vagy 3 évig ott laktunk, nagyatyánk házában, s ott töltöttük a vacatiót, - és milyen vacatiót! egészen új világ nyílt meg előttünk. Házunk mindig tele volt, nagybátyám János, György, Péter ott időztek hetekig családotul, ezeknek gyermekeivel, kik velünk voltak egy korban, élveztük a rónaföld gyönyöreit, agarásztunk, vadásztunk vízi vadra, mely akkor még a Sárrétiben és kajtori tóban igen sok volt; eleintén az azon vidékbeli urak kinevettek bennünket, mert sokat hibáztunk, mondván - „nem őz vagy szarvas ám ez öcsém” - de október végén már mi neveltük őket, mert megtanultuk, hogy kell lőni a repülő vadat is.

A többi közbirtokos urak szivesek voltak irányunkban, az öreg tiszteletre méltó patriarcha Szücs Sándor - az életvidor vállalkozó Szücs Gedeon, s Hajós urak megtettek mindent kedvünkért s jók és szivesek maradtak irányunkban az egész életen keresztül. A lángi gróf Zichy család szinte mint rokonokat fogadott bennünket - s eljártunk sárosdi özvegy Eszterházy néhez, ki szinte vadászott. - Bárándot báró Splényi birta, ki eljött hozzánk vadászni s meghívott Bárándra, - lovaink, puskáink jók voltak s így vigan töltöttük az itt s így átélt szünidőnket.

Bátyámat atyám philosophiára Pestre vitte, én és öcsém ismét Győrbe mentünk Körmeny prefectusunkkal. Most már könnyen és szivesen tanultam - szabad óráimban gyönyört találtam az olvasmányokban s a zenében - úgy, hogy Hideghéti meg volt vélem elégedve s szeretett; de Lajos öcsémmel sok baja volt professorának, úgy látszott, hogy élénksége s meggondolatlansága vele nő. Ámbár a legnyiltabb jellemmel s kimondhatlan jó szívvel birt, mégis oly rossz hírben állott, hogy azért is büntették, mit nem ő követett el. - Csákánomat fuvolával cseréltem fel - de énekelnem nem volt szabad, mert hangom változott, e helyett rajzolni tanítottak, a mire semmi képességgel nem birtam. Frühmannak hívták a becsületes rajztanárt, ki félelvi fáradság után így szólt hozzám: „Spielen Sie Ihre Flöthe, zum Zeichnen haben Sie kein Talent” én elfogadtam tanácsát, nem rajzoltam, de annál többet fuvoláztam; ha leczkémet, mint rendesen hamar megtanultam, Körmeny magyar olvasmányt adott; akkor a nemzeti irodalom gyermekkorát élte még, s egy óráig mindennap rendesen lefekvés után az ágyban olvastam. Körmeny is így tett s ha ő eloltotta gyertyáját, nekem is el kellett oltanom, de e csekély idő is elég volt arra, hogy az akkori szépirodalmi termékeket csaknem mind megismerhettem, s úgy megszoktam az ágybani olvasást, hogy 55 éves koromig sohasem mulasztottam el, - ekkor is csak orvosom figyelmeztetése folytán hagytam abban. - Testgyakorlatról akkor, oly értelemben, mint most, nekünk fogalmunk sem volt, de kifejlődött testi erőnk s ügyességünk futás, birkózás, dobás, famászás, uszás s ugrás által.

* * *

1829-ik esztendőben atyám úgy vélekedett, hogy nekem 14-ik életévemben nem kell már nevelő, - Székesfejevárra adott rhetoricába Orsonics senator családjához.

Volt jó nagy világos szobám az udvarra, jó kosztom stb. 1000 váltóforintért. Tanárom Szegh Pál a cisterci rendből - később tábori pap volt; nagy különbség volt közte s eddigi tanárim közt. Mig ezek szelid, jószívü, a gyermekeket szerető, elnéző s általunk tisztelt egyéniségek

voltak, Szegh Pált szenvedélyes, kiméletlen, szeszélyes egyéniségnek ismertük, nem szeret-tük, de féltünk tőle; - inkább lehetett volna jó huszárkáplár, de sihedereket nevelni s tanítani nem tudott.

E közben felébredt bennem az ambitio, Molnár József, ki később agyonlőtte magát a forra-dalomban, - Tichi, kit sohasem láttam azóta, - Zalay, kit később mint helytartósági tanácsos az ercsi plébániára segitettem, - voltak vetélytársaim, - de Molnárral nem mérkőzhettünk, kitünő áldott tehetséggel birt; - sok jó órát töltöttem Horhy-éknál és egy tiszteletreméltó polgári jómódu házban Réh-éknél, Horhy Antal és Réh János iskolatársaim voltak s ezekkel ki-kirándultam Akára vagy Abára.

Benső barátságunk nem változott; Réh a forradalom után Garibaldinál szolgált, betegen jött haza s korán elhalt, - Horhy buskomorrá lón.

Gróf Batthyány László is egy osztályban volt velünk, de keveset láttuk, mert privatim tanult Polgárdiban, a vizsgálatokra azonban bejött. Akkor megszerettük egymást, becsületes, nemes érzésű, minden viszonyok közt hü barátom maradt; sok jó napokat töltöttem később társasá-gában, nagy uri házában és családi körében; baráti érzésünk kölcsönös, félszázados, rokon-szenvünk sohasem hanyatlott. Iskolatársam volt Leipczipinger is, ki már akkor szelid természetű, szép tehetségű jó fiu volt, később Rónai név alatt kitünt, s most czimzetes püspök s Valeria ő fenségének a magyar irodalomban s ha jól tudom, a magyar történelemben tanárja és pozsonyi nagyprépost.

Anyámtól tanultam, hogy nincs becstelenítőbb a hazugságnál; hogy becstelenítő oly tett, mely tiltva van; s hogy az adott szót szentnek, sérthetlennel kell tartani.

A kisbéri erdő egész hosszában érinté az akai erdőt, fivéreim olykor bementek a kisbéri tilosba, őz vagy szarvas után, én is bementem velük egyszer, de oly kellemetlen érzést okozott a tudat, miszerint tilosban járok, hogy többet sohasem mentem.

Poësisban Vagovics cistercita volt tanárom. Becsületes, szelid, jó tót ember volt, s diákul igen szépen verselt. Én nagy kegyelmében álltam s a mikor csak lehetett, eljött vélem Akára vadászni.

Karácsonyi ünnepekre két napra haza mentem, de ezek szomorú ünnepek voltak; szeretett 10 éves Teréz hugom temetésére érkeztem. Oly zordon idő volt, hogy a családból csak én magam kísértem a temetőbe.

Május hóban 1830-ban egy csütörtöki nap séta közben az égett város hidjánál találkoztam Csörgéy mérnökkel, ki családi osztályunkban működött; midőn mellettem elhajtattott, én köszöntem, ő megállítá kocsiját s oda intett; „nem tudom megmondjam-e önnek, vagy meg ne mondjam” - itt megállt s gondolkozott, - mit mérnök ur? „ön okos fiu, hát megmondom, hogy ő méltósága, édes atyja igen nagy beteg, talán eddig meg is halt.”

A kék égből hullott reám a megsemmisítő villám! a kocsi már rég elrobogott, én ott állottam a mostani Vörösmarty-tér déli végén mozdulatlanul. Nem éreztem mást, mint iszonyu fájdalmat szívemben, nem sírtam, de megindultam Aba felé. Csak az égett város alsó végén gondoltam meg, hogy gyalog igen messze van Aba s hogy bármily sebesen menjek is, 4 óráig betart. Betértem tehát az első földmives házába, melynek tulajdonosa azonnal befogatott számomra.

10 percz után már egy jó szalma üléses paraszt-kocsin Aba felé haladtam; mit és miről gondolkoztam az uton, nem emlékszem, csak azt tudom, hogy gyönyörű csendes, verőfényes tavaszi idő volt s hogy a buza már oly magasra nőtt, hogy a beleszállott varjut már nem lehetett a kocsiról látni; délfelé volt mikor megérkeztem. Atyám lakosztályába szaladtam s itt találtam anyámat, a mint egy kis gépben főzött valamit. Megjelenésem nagy csodálkozott s megcsókolt szótalan. Hogy van papám? - kérdeztem németül, mire ő a mellékszoba betett

ajtájára mutatott s ujját szájára helyezé. Én az ajtóhoz közeledtem s hallottam a lángi apát Vagner főtitelendő urnak hangját, ki diákul imádkozott s ha megállt, atyám hangját s e szót halottam; „ultra.” Félóra mulva Vagner kijött, anyám kérdőleg nézett reá s ez azt mondotta „Er schlummert” de én ekkor már a félig nyitott ajtón besiklottam, s atyám kezeit megcsókoltam; ő felnyitá jóságos szemeit, reám nézett s mintha magához akart volna szorítani, emelte elgyengült karjait s alig érthető gyenge hangon szolt „köszönöm fiam!” Bennem már akkor azon remény, sőt meggyőződés ébredt, hogy nem fog meghalni. - Sokáig, igen sokáig nehéz, súlyos beteg volt, de egy év alatt ismét helyre állott egészsége.

Egész életemben boldogított annak emléke, hogy atyám megjelenésemnek annyira örült.

Oh gyermekek! ha tudnátok mily szerencse szerető szülőkkel birni, - mily boldogító azon öntudat, hogy iparkodtunk a szülői szeretetet kiérdemelni, - nem volna annyi zilált családi viszony.

A vacatióra még Abára mentünk, megjött János bátyám Pestről, Lajos öcsém Győrből s elhozta magával Lang Ignác kitünő fiatal nevelőjét, ki mindenben ügyes, szép, tanult, előzékeny fiatal ember volt. Szívesen társalogtam véle s ő szívesen tanított s világosított fel; később hites ügyvéd s végre pesti főkapitány lón, - a forradalom után ő is agyonlőtte magát! nem tudom okát, nem az indokokat melyek folytán Lang és Molnár öngyilkosokká lettek, mert ők voltak a legélesebb eszü, éles ítélő tehetséggel, kitünő emlékezzettel s magas erkölcsi érzettel biró, testileg is egészséges fiatal emberek, kikkel az életben találkoztam, s így nem ítélem meg borzasztó tettüket, de szivből sajnálom korai halálukat, mert a tudománynak, a hazának s az emberiségnek nagy szolgálatokat tenni voltak hivatva.

Abán voltunk Sz. Mihályig, ekkor tájban az osztály atyám testvérei közt megtörtént s mi az egész családdal ismét visszamentünk Akára; atyánk veszélyen kívül lábbadozó volt, de annyira elgyengült, hogy járni nem birt.

Gond nélküli, vig, élvezetteljes napokat éltünk itt, serdülő nővéreim minden egyes fát, minden egyes virágot megcsókoltak, örültek hogy ismét „ithon” lehettek; mi fiuk pedig a legjobb egyetértésben hajszoltuk a nagy vadat, Bakony és a Vértes bércein.

A Bakony körülöttünk szabad vadászhely volt, éltünk nemesi állapotunk jogával s ott ütöttünk tanyát, a hol czélszerűnek ítéltük, - a moóri uradalom 30,000 hold erdeje osztatlan állapotban lévén, ámbár anyánkat csak $\frac{1}{30}$ -ad része illette, az egész uradalomban, szabadon vadászhattunk, igaz, hogy Lambergék s déd- és nagy-bátyáink Luzenskyék zokon vették, de atyám azt felelte neheztelésükre, hogy a „vadban nincs proportió.” - Ha szép éj volt, mindig az erdőben háltunk, kirándulásainknál mindig a jó öreg Jakab volt kísérőnk, tanácsadónk, szakácsunk s felügyelőnk egy személyben.

November elején bátyám Győrbe ment juristának, öcsém retorikába Székesfejervárra, engemet pedig szüleim otthon tartottak; akkor nem értettem miért? - most gyanitom, hogy bátyámnak Pesten töltött bölcsészeti éveinek eredményével atyám nem volt megelégedve s engemet, kit sokkal élénkebbnek, minden benyomásra sokkal fogékonyabbnak ismert, nem akart a nagy város veszélyeinek kitenni, annál kevésbé, mert fiatalabb voltam egy évvel, mint bátyám akkor, midőn philosophiára Pestre ment.

Hetyeynek hívták nevelőmet, ki philosophiára Akán privatim tanított; a theologiát elvégezte, a philosophiából a doctoratust letette - de nem érezvén hivatást a lelkészi pályára, a jogira lépett, a jogi éveket kitünőleg végezte s ez időszerint juratus és cinicus szoba-tudósnak mondhatnám.

Nekem nehezemre esett, hogy fivéremtől elválva Akán kellett maradnom, mert élénk képzeledő tehetségem sok örömmel s gyönyörrel kecsegtetett Pesten; - most elismerem - atyám

bölcsességét; azon korban egy még gyermekembert, ki eddig mindig szülei szeme s felügyelete alatt növekedett, felügyelet s jó barát nélkül Pestre küldeni - ha a fiu korosabb s ha higgadtabb is mint én voltam, mindig erkölcsi vagy egészségi veszélylyel jár.

Atyám otthon minden kívánságomat teljesíté; két paripát tartott, az öreg Jakab kísért lóháton, vagy vadászatra; Louise néném mint szép mívelt hölgy, megjött a nevelésből, Böske és Mária felserdültek, ezeknek otthon Cristián Julie lett nevelőjük - áldott jó teremtés s most is nálunk él. A kis tisztartói lakás szűk volt, engemet s nevelőmet egy mellékházba helyeztek s atyám felépíté új lakását, kapcsolatban a régivel; nem volt ugyan semmi architectonicus összhangzat, de meg volt a kívánatos kényelem. Szép eleven, kellemetes néném kedvéért sok vendég járt házunkhoz, volt zongoramester és énekmester, amazt Csephnek ezt Havlicseknek hívták; a családi kör egész új irányt adott lelkemnek, - sokat az igaz, a philosophiából nem tanultam, de megtanultam a nyelveket, szépen énekeltem s igen correct, sőt szerénytelenség nélkül állíthatom, mesterileg fuvoláztam, minden nap egy órát énekeltem s vacsora után, zongora-kisérettel, a legnehezebb duettokat primavista eljátszottam.

Eljöttek hozzánk a Moóron állomásozó olasz Alberti, később Kresz-tisztek, s magukhoz kértek, ha valami tréfa volt Moóron Lambergéknél. Főbiránk Késmárky Gábor, atyámnak gyermekkori meghitt barátja sokat időzött nálunk s Szabadhegyi Antal volt esküdtje - míg én Gábor bátyámmal, ki szenvedélyes vadász volt, a szarvasokat hajhásztam, - a hölgyeket iparkodott mulattatni; hozzánk jártak Anyósék, itt ismerkedtem meg Rosos Pistával, ki már akkor nagy reményekre jogosító, mívelt, élénk aljegyzője volt a megyének. Ezen férfias, lovagias, vállalkozó, nemes modoru, szép külsejű, bátor, erős férfiú szívemet pár nap alatt s minden baráti érzeteimet sajátjának mondhatta. Később együtt szolgáltunk, barátságunk benső rokonszenves, tiszteleten alapuló viszonyná nőtt; férfi korunkban nagy szolgálásokat tettünk egymásnak kölcsönösen s legnevezetesebb az, hogy ámbár mindketten cholericus véralkattal s nagy érzékenységgel bírtunk, ámbár ő csaknem mindenkiel - ha rövid időre is - de összezörrent, köztünk a barátság s rokonszeny jó lélekkel állíthatom, éltem minden perczében csak nőtt s erősbült.

Ciulinek hívtak egy olasz főhadnagyot, ki Suuron feküdt s minden nap átlovagolt hozzánk délre. Tőle tanultam az olasz nyelvet, nénémnek sok éven keresztül udvarolt. Mindezek igen barátságosak voltak irányomban. - A „gyermekből legény lett.”

* * *

Megszüntem szenvedélyes vadász lenni - s nagyon örültem, hogy sok másban is élvezetet találtam, - mert minden korlátlan szenvedély káros, a féktelen vadászszendvedély csakugy kárunkra van fejlődésünkben, mint a kaland, vagy kártya, vagy iszákosság szenvedélye.

Szerettem vadászni, de már nem értem reá, csak csütörtökön s vasárnap délután, mert elkísértem anyámat és nénémet bálókba - s ilyenkor kettős szorgalommal kellett pótolni a mulasztást.

Husvétra s Szt. István napjára elmentem Heteyyvel Pestre vizsgálatra, ott voltunk 10-12 nap, vizsgálataimat letéve, ismét haza tértünk s mindig örültem, mert Pest még nem nyújtott mulatságot. Megjegyzem itt, hogy egy forint váltóért - 24 krajczár ezüstben - jó három tál ételt kaptunk Pesten.

Haza érve, két hétig szabad időm volt, de már nem vadásztam mindig, inkább olvastam, vagy nővéreimmel társalogtam; az estét, mert atyám így szerette, mindig zenével töltöttük.

Az ur megáldott igen derült kedélylyel, én voltam a vigak között mindig a legvigabb s a természet ezen adománya lón éltem boldogságának egyik forrása. Nem gyermeki nevelésemnek, nem az ott szívembe plántált, „hit, remény s szeretet” vallásos érzetének köszönhetem-e ezt

is? bármint sujtott is a sors, bármennyire fáj is bármi, - levertségem csak órákig tartott; mert hiszek a Mindenható irgalmában; mert biztosan reményelem, hogy az igaz, jó, nemes, győzni fog, - mert szeretem az egész emberiséget; édes Atyám! ez legértékesebb örökséged! tőled tanultam ezt s halálod órájában győződtem meg, hogy az ut, melyen te jártál, biztosabb minden félszeg philosophiánál, a tőled tanult elvek erőt, ruganyosságot kölcsönöznek ádáz, mostoha viszonyok közt s mérsékletet a szerencse kétes mosolyaival szemben; élted utolsó percéről elmondhatom „sic moritur justus!”

Ha gond, csapás, baj ért később izgalmas életemben, pár óráig lelkem minden erejét összeszedtem annak kikutatására s a megítélésre, lehet-e segíteni? ha azon meggyőződésre jutottam, hogy lehet, megszűnt aggályom, mert minden tehetségem és tevékenységem a kitűzött cél felé irányult, - ellenben ha belátám, hogy tehetségem keretén kívül esik s nem segíthetek, keresztény megadással megnyugodtam az Isteni gondviselésben. Atyámtól hallottam először: „Glücklich ist, der vergisst, wass nicht mehr zu ändern ist.”

Sajnálak benneteket félszeg philosophusok és nihilisták! elutasítjátok magatoktól az egyedüli kalauzt, az egyedüli delejtűt, mely biztosan vezet az élet tövises, örvényes pályáján; s mit cseréltek érte? szívet lelket kinzó kételyt vagy kétes értékű hirnevet!

December 5-én Borbála névnap ünnepélyek után megkezdődtek Moóron a nagy vadászatok, melyekre eddig soha sem hívtak meg; megjött a posta, egy kis levélkét hozván atyámnak czimezve, melyben déd-bátyám arra kéri őt, hogy miután tudja, miszerint engemet a vadászat mulattat, küldjön be holnap estére Moórra, szívesen fog látni, s a nagy vadászatokban részt vehetek.

Atyám megengedte, nagy volt örömem; délután felkészültünk s az öreg Jakab kíséretében beszánkáztam Moórra. - Volt egy jó hű kutyám, Mentor, ez mindig velem volt, szobámban aludt, s ha nagy vadra mentem is vadászni, velem vittem, mert zavart soha sem okozott, sokszor pedig nagy segítségemre volt, a meglőtt vadat megfogta, vagy megállította, vagy a véres nyomon utána vezetett. Mielőtt kocsira ültünk, szobámba bezártam; 5 óra után már sötéttel érkeztünk Moórra, engem felvezettek Antal nagybátyámhoz, ki átvezetett nejéhez Tante Nánihoz, ott volt Tante Judithe, Tante Betty s egy olasz főtiszt Foscolo, kit akkor láttam először, később megismerkedtem vele, mert éveken át hozzánk is kijárt. - Uzsonna után ezt felkérték a hölgyek, hogy énekeljen, Tante Betty zongorán kísérte, kellemetlen volt hangja, de a mély hangok ritka teljességgel bírtak; utána engemet kértek fel, s így felváltva énekeltek, többnyire olasz dalművekből hangunkhoz mért dallamokat.

Foscolo még nem hallott magyar dalt, s így nagyon kért, hogy énekeljek magyarul; engedtem kérésének s a nyilvánult közkíváнатnak, leültem a zongorához és énekeltem: „Ha nap felkel minden éled, minden fűszál felvirul” - ezt jó, szeretett nagynénemtől Klárától tanultam, saját hangom terjéhez idomítva, igen szerettem énekelni; Tante Klára, később gróf Stahrenbergné, gyönyörű sopran hanggal s iskolával bírt, sok éven át Bécsben a legjobb dilettanszőnek s a zenében tekintélynek ismerte a társaság. Ezen igazi „Ceur d'Ange” még pár évvel ezelőtt igen szépen énekel, ámbár régóta már csak a betegeknek s szegényeknek él. Tőle tanultam e magyar dallamot; ki szerezte? nem tudom. A hölgyeket, kik ezt már Klára nénemtől tökéletesben hallották, nem lepte meg, de annál inkább elragadta Antal bátyámat s az olaszt. Megnyertem dédbátyám és néném kegyét s ezután minden alkalommal szívesek voltak irányomban.

Vacsora után 10 órakor elbucsuztam s az öreg Jánni lámpásával szállásomra kísért, hol még nem voltam, mert megérkezésem után egyenesen nagybátyámhoz mentem, tudva azt, hogy az öreg Jakab ki fog mindent csomagolni s rendben találndok mindent. Egy ki nem világított, hirtelen kanyarodó mellék lépcsőzeten lemenve, zárt folyosón értünk a felső kapu alá, azon részére a kastélynak, hol nagy atyám lakott; a kastély ezen részében nagyatyám temetése óta

soha sem voltam, befordultunk a kapu alá, az öreg Jánni az első balra eső ajtón koczogott s „hier” volt a felelet. Jakab kilépett, Jánni megfordította a második ajtó csikorgó kulcsát, lámpájánál meggyújtotta a szoba közepén álló fagyugyertyát s ekkor tájékoztam magamat, hogy ez ugyanazon nagy szoba, melyben nagyatyám annyi évvel ezelőtt ravatalán feküdt. A gyertya csak gyéren világította a szobát, láttam, hogy patyum, fegyverem, vadásztarisznyám s köpenyem a kályha mellé van helyezve; - vissza emlékeztem élénken nagyatyám ravatalára s nem éreztem magamat kedélyesen, de nem is félttem még.

Lefeküdtem, a gyertyát ágyamhoz vettem s eloltottam, de aludni nem tudtam, a fal felé fordultam, jó reám huztam a paplant, behunytam szemeimet, de azért mindig a rég elfelejtett ravatalt láttam egész pompájában, - kellemetlenül éreztem magamat, de még nem félttem; - egyszerre szuszogást hallok! most már félni s izzadni kezdtem, a szuszogás majd tiszta hortyogássá fajult, ez több perczig tartott, lelki erőm már kimerült, - végre meggondoltam, hogy nem bántottam nagyatyámat, s hogy ennek árnya sem lehet ellenségem; feltekintettem, de a már megbetegedett képzelődő tehetség folytán, az egész szoba úgy kivilágítva, mint 12 év előtt, a fényes ravatallal, benne nagyatyám hosszú bajuszával, egyenruhával, rendjelekkel tünt fel előttem. Görcsösen összehuztam magamat s talán egyideig eszméleten kívül lehettem. Rettenetes lelkiállapot! végre eszembe jutott, hogy az öreg Jakabtól csak közfal választ s hogy ő kiáltásomat meghallhatja, elkiáltottam magamat „Jakab” - erre a kályha táján zörejt támadt s valami az ágyamra ugrott, én eszméletemet elvesztettem, mert a vén Jakab többször kérdé „mi a baj urfi”? én nem birtam felelni - oda néztem a hol éreztem, hogy valami ágyamba ugrott - s megláttam hű „Mentor” kutyámat; csak soká tértem tiszta eszméletre. - Megengedtem Jakabnak, hogy reá gyújtson s beszélgettem véle, míg végre azon tudatra jutottam, hogy kutyámat valaki otthon kieresztette, ez pedig utánam jött Moórra s észrevétlenül patyum mögé feküdt, a meleg kályhához.

Ha kutyám észrevétlenül kiszökött volna, midőn kiáltásomra Jakab bejött, - én egész életemben félelkeny, kisérteteket látó, gyáva egyéniség leszek vala, mert valónak hittem volna azt, mit félelmemben képzelődésem teremtett; úgy tapasztaltam később, hogy e szerencsés esemény jó lecke volt reám nézve, mert nem hittem többé saját s mások képzelődésének.

Vasárnap s ünnepnap bár mily rossz időben is az egész család elment templomba; ha száraz idő volt, mi férfiak gyalog. A lelkészek igen szívesen látott vendégeink voltak s többnyire nálunk tölték az estét, édes atyám nagyon szeretett tarokkozni s így ezzel mulattak, - ha ketten maradtunk sakkoztunk; atyám dohányzott s így én is rá kaptam; dömötöri vásárban Fejérvárott megvettünk 40 váltó azaz 16 forint ára verpeléti és vitnyédi dohányt, ezt felapriták, egy zsákba tették s a padláson lógatták, mely készlet elég volt nekünk és vendégeinknek egész évre; szivart s török dohányt még nem ismertünk.

* * *

Juniusban volt Louise néném nevenapja s így sokan voltunk, - délután egy paripát lovagoltam az udvaron, mely igen nagy, talán 5 hold terjedelmű lehetett, - végre a kut vályuját akartam átugratni, de lovam vonakodott, - még egyszer nekifordítám, reá húztam keményen, a „kozák” átugrott, de ugrás után nem birtam megtartani, az istállóba ragadott, láttam, hogy a felnyitott ajtón bajom történik, leugrottam, de oly szerencsétlenül, hogy lábam szára ketté törött; - meghozták a moóri orvosokat Szegnert és Dugovicsot, kik összerakták, faszindely és bádoglemez közé szoritván. Így feküdtem 14 nap mozdulatlanul, ekkor levették a kötést és az orvosok rémületemre constatálták, hogy görbén nőtt össze.

Anyám nagyon sírt s eltávozott a szobából.

„Mi lesz most doctor úr, nem lehet ezen segíteni?”

„Lehet, ha van lelki ereje.”

„S hogyan segíthetünk?” kérdém.

„Ha újra eltörjük.”

„Akkor csak rajta, mielőtt anyám visszatér.”

Dugovics felemelte lábomat vizirányos helyzetéből s rázni kezdette, kezében tartván lábam fejét.

„Fáj-e?” kérdé.

„Rettenetesen.”

Ekkor kiszaladt s hozott be két hasáb fát, melyeket egymás mellé helyezett vagy egy fél láb távolságra s egy tollas vánkost tett föléjük, - Szegner azután lábamat leereszté, úgy, hogy a törés a két hasáb által képezett ürbe esett, ekkor lapos tenyerével erősen a törésre ütött s a még gyenge Callus engedett, - a láb újra két darabbá vált. - Az egész egy percz műve volt s nem is fájt oly nagyon mint képzeltem, - ismét jeget tettek reá s aztán gyps péppel és papírral körülövedzték, addig, mig e boríték erősen tartotta az ujból összehelyezett csontot.

Ez kínos nyolcz hétig tartott; csak szeptember végén tudtam mankó segítségével járni; kocsin jártam fürjészni a tarrókra, ha kutyám állott, a kocsis úgy fordult, hogy ez balra essék tőlem, Mentort szóval biztattam, ez leugrott s én a fürjet vagy foglyot többnyire meglőttem.

Ez évben (1830) annyi volt a fürj, hogy Lajos öcsém egy nap százat lőtt; - akkor még nem kaszálták az őszieket, hanem sarlóval aratták, a tarró egy lábnyi magas lévén, a fürjéknek biztos tanyául szolgált.

* * *

Novemberben fivéreim ismét elmentek, öcsém Győrbe, bátyám patvariára Fejérvárra; én gyalog nem tudtam járni, lóra sem ülhettem, lábam még mindig dagadt volt - nem vadásztam, nem lovagoltam, nem báloztam, - folytonosan otthon kellvén maradnom, többet tanultam mint a mult évben - sokat olvastam s még többet zenéztem. A böjt vége felé ismét Pestre mentünk, letettem vizsgáimat, jobban mint a mult évben, lábam daganatja is lelohadt, - husvét után ismét lóra ültem, szentháromság vasárnapján az akai bucsún már tánczoltam, lábam sohasem fájt, sőt nem is feszélyzett többé.

Az egész nyarat honn töltöttem, szivesen tanultam s Szt. István napra Pestről visszatértem mint absolutus philosophus.

Egy báró Vallis látogatott meg bennünket falun, Frigyes szász vértés ezredben alezredes s Veszprémben volt állomáson; felkért, hogy ha őszszel nagy vadra vadászunk, hívnam meg őt is, én szivesen megígértem s október hóban meghivtam, elhozta magával a Thereziánumban nevelt 16 éves fiát. Kimentünk nagy társaságban Dobosba, az ifju Vallist, mert nem bízunk benne, János bátyám s Rosos Pista közé állítottuk; bátyámnak egy ritka erős vadkan ment, - meg kell jegyeznem, hogy bátyám golyóval rendkívül jól lőtt - bátyám reá lőtt, a kan megbukott, Vallis felé szaladt s ez előtt 30 lépésnyire lefeküdt. Vallist ifjui heve elragadta s elhagyván állását, a kan felé ment; midőn vagy 10 lépésnyire megközelíté, a vadkan felugrott, összezsapta rettenetes agyarait s a bárónak rohant: ez elveszté lélekéberségét kiszaladt az alléra s szalad Rosos felé, - Rosos látta a feléje futó bárót, de nem tudta mi történt; mikor a vadkant is meglátta, mely a bárót már már megközelíté, ő is szaladt a mint tudott, de a báró és a kan felé, a mint a báró Rosos fegyverének végét elkerülte, ez pattant és a golyó homlokodon találta a bős vadat, mely elesett s estében egy két láb hosszú turást csinált. Én csak később érkeztem a helyszínére, mert távol álltam, de a kis Vallis még akkor is halavány volt és reszketett; édes atya karján csüggött; attól féltem, hogy megbetegszik; - ő azt állítá, hogy reá akart lőni a kanra mikor felugrott, de fegyvere nem sült el; mi mindnyájan elhittük, dicsértük

bátorságát, hogy oda mert menni s ügyességét, hogy oly gyorsan szaladt, hogy a dühös vadkan nem bírta elérni; értésére adtuk, hogy hason esetben mi is így tettünk volna, a hiba csak ott volt, hogy helyét nem szabad elhagyni a vadásznak, míg a hajtók ki nem érnek, mert kiteszi magát azon veszélynek, hogy a szomszéd puskások meglőhetik; - megvizsgáltuk a vadkant, melyet bátyám golyója szügyön talált s benne maradt, Rosos golyója a jobb szeme fölött s hátul a bal füle mellett jött ki.

Többször tapasztaltam, hogy a vaddisznók, ha a vadász megsebzti nem mennek a puskásnak, a hajtót sem támadják meg, habár sebzetten törnek vissza, - de ha sebzetten meghuzza magát s ember közelít, akkor ennek neki mennek, - azért, ha a vaddisznó elesett, mindig vigyázva s lövésre készen kell megközelíteni.

A vaddisznókhoz nagy szerencsém volt, hajtás közben háromszor jöttek nekem falkában s mindig sikerült coup-doublet csináltam; - egyszer Dobosban, egyszer Csókán, egyszer Csákberényben; cserkelve csak egyet lőttem életemben.

A vacatiók vége felé minden héten átmentünk Szolgagyőrre Hunkár Antalhoz, ki sógora s igen jó barátja volt atyámnak, véle holtig zavartalan barátságban élt s irányunkban mindig szives volt. Szenvedélyesen agarászott s mindig örült, ha eljöttünk hozzá, mi pedig szivesen mentünk, mert két unoka-öcscse, Hunkár Miska és Sándor, kiket ő nevelt, igen kedves fiu volt. Míg egyikünk agarászat után az öreg urral sakkozott, a többiek a fiatal Hunkárokkal mulattak.

Anyám nővére Teréz, Hunkár Antal neje mindig kegyes volt irányunkban. Emlékezem arra is, hogy az özvegy Hunkárné, - Sándor és Miska anyja, kit Hortensiának hívtak, még akkor igen szép asszony volt. Különösen mulattatott bennünket Hunkár ménese s a felállított csikók, - mert atyám ménest nem tartott. Temérdek házi galamb is volt s van máiglan Szolga-Györött, - ezekkel is jól mulattunk, minthogy a világosakat - miután a kánya ugy is el szokta hordani - szabad volt kilőni.

Sok jó napokat töltöttem később is ezen uri házban - Teréz napját fényesen szokták volt ünnepelni - s valahányszor Győrbe mentem mint jurista, vagy onnét jöttem, ebédre mindig oda iparkodtam, mert Hunkár Antal igen jó konyhát tartott.

November elején elmentem Győrbe juristának, Gusler városi exactor családjánál volt szállásom és étkezésem: professorom Albely a Jus naturae-t tanította, Kmetty a statisticát és jus romanumot; az első szép, bár negélyes tanult, jó előadásu fiatal tudor, gyönyörű diáksággal birt s általunk tudományos tekintélynek ismertetett; a másik mindenben ennek ellenkezője; - számtalan pajkos tréfát engedünk meg magunknak irányában. Ily alkalommal a főszerepet mindig gróf Zichy Herman vállalta el - kit én akkor szerettem, mert jószívü, egyenes határozott jellemü, phisicailag igen kifejlődött, erős fiatal ember volt, jól vívott, jól lovagolt, jól tánczolt, jól uszott, szerette a jobb társaságot, de nem szeretett tanulni; Zabreczkynek hívták nevelőjét, kinek tömérdek gondot okozott.

A híres óriási erővel bíró Dupuis csodáltatta magát a szinpadon, egy nagy vasrudat emelt fel egy kézzel a padlózatról s azután szándékosan elejtette a padlózatra, mikép azt hittük, hogy keresztül üti azt, - ekkor Zichy Herman ki a zenekar helyén állt, felugrott a szinpadra, fel-emelte bizonyos magasságra ugyan azon rudat, de ezalatt egy ina a kezefeje alatt megszakadt s maiglan csomós a jobb keze.

Találkoztam vele később mint katonával - ha ezen a téren marad, szép előmenetelt tehetett volna, - de ő állhatatlan, - legutoljára mint cancellár kéretett magához, ez óta visszavonultan Vasmegyében, neje - ki Szegedy leány s igen szép és jó asszony - és gyermekei körében él, de a világba nem jár.

Győrben jó dolgom volt, a juristák lévén ott az egyedüli fiatalság, a társaságban szívesen láttak bennünket, - megismerkedtem Bezerédy Ignáczzal ő nagysága az akkori győri első alispán szeretetreméltó mívelt családjával; három szép leány volt a házban, Marie kisasszony igen jól zongorázott, de még szebben rajzolt és festett; Tóni szép mezzo-szoprán hanggal, Christine magas szopránal rendelkezett; a farsangot megelőzve ott tartottuk tánczpróbáinkat, bőjten minden kedden, csütörtökön és vasárnap zene-estélyt tartottunk, melyen én fuvoláztam s Marie kisasszony kísért zongorán, - sokat köszönök ezen nemes családnak, egész valómnak új irányt adott. A házi asszony erélyes, de jó szívű nő és anya, mindig velünk volt; - most 1876. - 92 éves, s egyik fiával Zalamegyében Görbön él.

Ezen nemes család szivélyességének köszönhetem, hogy soha más szórakozást nem kerestem, nem mentem kávéházba, botrányos kihágásokban részt nem vettem. Felébredt bennem a kötelességérzet, sohasem mulasztottam leczkét vagy templomot, jól tanultam s Albely második eminense lettem. Csak Molnárral, kivel már Fejérváron együtt jártam, nem bírtam mérközni, ámbár ő szegény fiu lévén, a Hunkár fiukat is tanította; - Kmetty-nél nem emlékezem, de az elsők közt voltam; - vívómestert tartottunk s Bezerédy engedelmével a megyeház termében vívtunk.

1833. és 34-ben május 1-jén Zichyvel átusztuk a Dunát s vissza, ott, a hol az a seminarium-kert kerítését mossa - s bajunk nem lett.

Azon napokon, mikor nem mentem Bezerédyékhez, az estét hon töltöttem, nem énekeltem csak a templomban, de annál többet fuvoláztam, és foglalkoztam a német classicusokkal. Schiller, Göthe, Wieland és a francia nyelv kedvéért Racine, voltak olvasmányaim.

A második jogi évet ismét Győrben végeztem, kitünő professorok alatt, a jus patriumot Szabó, a politiat Beke tanította, nekik sokat köszönhetek, igen szíves tanítóim voltak s a náluk vett magán órákban ébredt föl bennem a „tudni vágy.”

Időmet úgy osztottam be mint az előbbi évben, minden multságba, bárhol adatott, meghívtak, én lettem az előtánczos. Most Bay családnál laktam. Gazdám igen értelmes, tapasztalt előkelő táblabíró, szívesen társalgott vélem s én sokat tanultam tőle. Sokszor hetekig velünk élt Anyós István, ki gazdám leányát Máriát birta feleségül, s majd minden-napos volt a háznál Takács Sándor, akkor főbíró Györmegyében; az első élénk eszű heves ember, Veszprém megyében szolgált szinte mint főbíró; Takács higgadt, nyugodt, juditiosus egyéniség. A kettő és az öreg Bay majd mindig disputáltak megyei dolgok, közjog és általános politica felett; én pedig nagy élvezettel hallgattam. Minden szombaton wisthet játszottam házi asszonyommal és pár öregebb dámával, kik ezen szivességemért kitüntettek.

Végre elérkezett azon szerencsés pillanat, mikor letéve a vizsgákat, bizonyítványaimat megkapva, Isten hozzádat mondtam tanáraimnak és iskolatársaimnak; bevégeztem iskoláimat.

Ez volt a legélénkebb öröm, melyet addig éreztem, nem tört ki nálam zajosan, - nyugodtan mentem szállásomra; a teljesített kötelesség boldogító érzete honolt reményteljes keblemben; a kocsis indulásra készen a kapuban állott. A Bay családtól meghatottan s hálásan elbucszva elindultam csendes de annál boldogítóbb érzetimmal haza felé. - Nem gyanítottam akkor, hogy a nehezebb iskola, az élet iskolája még hátra van.

* * *

Atyám abai birtokát rendezendő, lement családotul Abára, én is oda mentem; fivérem is ott voltak már; este felé volt július végén 1834-ben hogy haza értem, az egész abai közbirtokosságot, ezeknek szép nejeit s leányait mind atyámnál találtam; atyámnak átadtam bizonyítványaimat, Szabó engem elsőnek, Molnárt másodiknak tette; Beke pedig megfordítva. Láttam, hogy atyám bizonyítványaimnak igen örült s ez jól esett lelkemnek; - anyám szobámba

vezetett, itt átöltözködtem s vissza térve a társasághoz, bemutattam magamat a valóban szép hölgykoszorúnak.

Ott volt Kuthyné és Csepcsányiné született Sárközyek és siheder hugok Minka, gyönyörű három teremtés! ott volt a szép Szücs Gedeonné s nővéreim; szüleim - talán az én tiszteletemre - ott tartották vacsorára az egész társaságot, az abai cigányok is megjelentek - egyet tánczoltunk s azután a szép holdvilágnál éjfélig sétáltunk - s haza kísértük szép vendégeinket.

Gyönyörű családi élet volt itt; az egész közbirtokosság egyetértett, én lettem a „Maitre des plaisirs;” mindennap hol itt, hol ott, de együtt töltők az estét. Akkor senkisémmé politizált, a családok télen nyáron a falun laktak de sűrűen látogatták egymást, névnap, születésnap, paszita, bucsú összehozta az ismerős vagy rokon családokat; fényűzést nem ismertünk, Pestre vagy Bécsbe igen ritkán mentünk, megtaláltunk mindent falun; farsangon felkerestük a vidéki városokat s itt báloztunk; - korai ebéd után elindultunk, estére oda értünk, reggelig tánczoltunk, ismét haza mentünk. Atyám egy tánczvizgalomra nővérem részére 30 forintot adott, ebből kikerült a tulanglais kelme, a kék vagy vörös szalagok és csokrok, a czipő és keztyü, - a ruhát honn készítették, a virágcsokrot az üvegház adta.

Az akkori nemesség, ha nem is gazdag, de rendezett volt, - adót nem fizetett, a hűbériség, dézma, robot, megmívelte földjeit, cselédet a gazdaságban keveset kellett tartani; a hajdu kirendelte a szükséges erőt a szántásra, vetésre, befektetési és üzleti tőkére nem volt szükség - nem volt sok kész pénze, de erre sem volt szüksége, a fényűzést nem ismerte s kinevettünk volna egy nőtlen embert, ki ruganyos vagy fedeles kocsin jelent volna meg.

A férfiak vadásztak, agarásztak, vagy játszottak, külföldi bort nem tartottunk. Minden kéményes háznál biztos szives fogadtatásra számíthatott mindenki; a katonasággal, kivált nővilágunk, a legnagyobb barátságban élt, úgy hogy szép bált, fényes egyenruha nélkül nem is képzelhettünk; magyarul csak magunk közt társalogtunk férfiak s ritka ház volt, hol a nők is birták volna, vagy ha birták is a magyar nyelvet, szívesen társalogtak volna magyarul.

Itt meg kell jegyezmem, hogy a református családok a magyar nyelvet sohasem hanyagolták el - s ha beszéltek is németül, a társalgási nyelv a nők körében is mindig a magyar volt. Később is azt tapasztaltam, hogy a múlt század második felében észlelhetett elnémetesedés és a francia háborúk utáni elkorcsulás, a református családokat csak kivételesen mértelyezte meg, - megtartották ezek nemzeti szokásainkat, a 16-ik századbéli reminiscenciákat dédelgetve, - Károlyt a szathmári békekötőt hazaárulónak bélyegezve - független, önálló magyar állam után sovárogyva s jellemes nyakassággal visszautasítottak mindent, mi e jellemvonás feláldozását kívánta.

* * *

Az egész világrész mély csendben élt; sokszor irigyletem édes atyám tapasztalatait, ki gyermekkorából a francia forradalomra emlékezett, később a francia háborúkra. Beszélte, hogy Moórott egy francia chasseur, ki lováról leesett, azzal mentett meg, hogy kardját a fekvőre fektette hosszában s így fogta fel a reá mért csapásokat. Ő akkor Fejér megye főbírája volt s jól emlékezett a bécsi congressusra, ennek intrigáira, megérte Belgiumnak Hollandtól történt elszakadását, a görögök szabadságharczát, a restauratiót sat.

Nem gyanítám ekkor, hogy ily tapasztalatokból bőven kerülend nekem is, s hogy ilyeseket kényelmesebb a történelemből érteni, mint átélni s részese lenni!

* * *

Oktober 1-én 1834-ben atyám bevitt Fejérvárra patvariára!

Mi az a patvaria?

Még ezen század két első tizedében a fiukat, elvégezvén jogi pályájukat, szüleik elvitték valami hirneves tabularis procátorhoz, főügyészhez, vagy alispánhoz jogi gyakorlatra; - de a hol a szegényebb fiukat mindenre használták. Teríteni, az ebéd alatt tányért váltani, a principális ruháját kikefélni, olvashatlan írását lemásolni, a principálisné részére a komissiókat elvégezni, - a színházi, báli s t. e. f. belépti jegyeket megszerezni, s ha volt kisasszony a háznál, azzal tánczolni, az apróbbakat sétára kísélni stb. ez mind hatásköréhez tartozott s ezért hívták „patvaria” szenvedni különféléket szavakból összevonva „patvaristának.”

Ezen joggyakornoki egy évet ki kellett minden a jogi pályára készülőknek tölteni, hogy megkapván erről a bizonyítványt, „Juratus” lehessen a királyi táblánál.

Az én patvarista korombeli főnököm vagy is principalisom Pap Gábor fejérmegyei főügyész lón, ki igen tanult ember volt, éles esze daczára elég meggondolatlan volt 50 éves korában egy igen szép s a világ gonosz nyelve szerint nem legjobb hírben álló fiatal hölgyet venni nőül! Szállást, étkezést én nála nem kaptam; hanem szállást Horváth Mihály nőtlen ügyvédnél fogadtam, kit igen szerettem, mert eleven, ügyes lovagias, értelmes, derült férfiú volt, s miután a főügyésznél csak a bűnvádi eljárás módozatát tanulhattam, szükséges volt, hogy a polgári perrendtartást, s ennek mechanicumát Horváthtól tanulhassam. - Ezt tanulta, azaz patvarista volt Horváthnál Sárközy Zsigmond is, kivel, mert igen kedélyes jó fiú volt, a legjobb egyetértésben éltem, mig szegényt a korai halál el nem ragadta.

Eötvös József, Mesnil Victor, Palocsay Theodor bárók a megyénél mint t. aljegyzők voltak alkalmazva: Czóbel Berczi és Horváth Vincze pedig Baizáth Györgynél mint főjegyzőnél voltak szinte patvarián. A mint Eötvös már akkor kitűnő szorgalmu, nemes irányu nagyratörő tehetség: ugy Mesnil élénk, élczes, sarcasticus kellemetes fiatal ember volt; mig Palocsay, költői ihlettségének engedve, versezett; de akkor még németül. Igen szépen írt ódákat, balladákat, alkalmi verseket s többször sikeresen rögtönzött. Horváth Vincze, és Czobellel is igen jó pajtások lévén: vigan gond nélkül élveztük fiatalságunkat. Szivesen láttak bennünket Baizáthéknál, hol szép leányok voltak, ugy Nagy Ignácznál, hol a férjétől elvált leánya b. Horváth Octávia gyönyörű zongora játékaival, eszes, könnyű modoru társalkodásával megnyert mindenkit. Most első férje halála után b. Pouthonné.

Nyílt házat tartott Bezerédy Miklós. Felesége Polimberger leány, igen csinos, erős mulatni szerető asszony, minden héten háromszor fogadott bennünket. Velenczéről bejöttek ilyenkor a Meszlényi kisasszonyok, Casimir kisasszony szép és kellemes leánynak az összes fiatalság szivesen hódolt. Kempelen Gyula t. tisztü ügyész sokat volt köztünk; de Pestre hívták inkább sovár vágyai, az akkori elismert legszebb leánynak b. Felner Adélnak udvarolván.

Ekkor Pest még messze esett Fejérvártól; az országut rosz volt, kellett 7-8 óra mig oda érhattünk.

De társasélet ott is alig volt élénkebb mint Fejérvárott; s azért Kempelent kivéve mi Fejérvárott jobban éreztük magunkat a meghitt ismerős körben s csak ritkán mentünk Pestre.

Mindennap ünnep- és vasárnapot kivéve 9 órakor elmentem Pap Gáborhoz. Eleintén kivonatoltam a bűnvádi pereket, - később a kimondott ítéleteket kísérltettem fogalmazni; a második félévben már szabad volt bármily jelentőségü perben replicáznom. Pap Gábor többnyire sajátja gyanánt elfogadta.

Mihelyt az irodába értem, ha a principalis nem volt otthon, a mellékszobában a Guittarr megzendült - akkor még nem lévén gépes húrfeszítők, a Guittarr húrjait is ugy feszíték, mint a hegedü húrjait, ezek minduntalan engedtek s principalisémnek nem volt annyi ereje, hogy újra meghúzta volna, behítt tehát, hogy hangolnám meg Guitárrját. Zenéjével és hangoltatásával zavart munkámban s untatott, ugy, hogy ha a principalis nem volt az irodában, én sem maradtam, inkább haza vittem munkámat.

Ünnepnap és délután 3-tól 5-ig Horváthnál készítettem polgári perekből kivonatokat. Actiót (kereset-levelet) is tettem fel és replicát (párbeszédet, választ) is írtam; de ezeket Horváth annyira össze corrigálta, hogy újból kellett leírnom s ez zokon esett.

Akkor juristitiumok vagyis törvénykezési szünetek léteztek; azaz 5 hónapig nem dolgozott sem ügyvéd sem bírós. Ilyenkor szétmentünk mi is, én mindig szüleimhez siettem, kik mindenkor örültek, ha köztük voltam. Nyáron Fejérvárott tartottam kocsis lovaimat, s paripámat, délután kikocsiztam vagy kilovagoltam Abára a szép Minkát bámulandó, avagy Velenczére, vagy Szent-Mihályra gróf Zichy Ödönhöz, ki már akkor pártfogolt, s kinek szives barátságával máiglan dicsekszem; vagy Polgárdira gróf Batthyányhoz vagy Lángra, s minde-nütt szivesen fogadtak.

Ha meghallottuk a déli harangszót, a mondat közepén is letettük a tollat a principalissal együtt.

Egy gazdag Polimperger nevü magánzó élt Fejérvárott, ki az ugynevezett Pelikánban lakott, nőtlen volt s kinél mindennap 12-től egyig játszottak az urak. Én nem játszottam, mert hazárd-játék sohasem mulattatott, s azért sem, mert erre nem volt pénzem. Atyám kitarotta cseléd-jeimet és lovaimat, személyemre csak 1000 forint váltót = 400 forint pengőt adott évenként. Ez akkor ha sok pénz volt is, nem volt elég arra, hogy játszam is, de azért elmentem a megyeháztól Polimpergerhez, mert ott találtam az egész nőtlen társaságot, innen együtt mentünk a „fekete sas” vendéglőbe ebédre, hol 30 váltó azaz 12 pengő forintot fizettünk 4 tál ételért havonként.

Vacsorára pedig a „Fehér kereszthez” jártunk, mert itt két szép leánya volt özvegy Eischelné-nak, ki özvegy korában is férfias erélylyel tartotta fenn a szükséges rendet s tisztaságot szállodájában. Mig fia igen szép, nagyon eszes s mívelt gavallér, a tudománynak és a szépeknek élt, - leányai a német irodalommal s himzéssel foglalkoztak, addig anyjuk karinczával s feltűrődzve a tüzhely mellett állott. - Szép leányait Rózinak és Lórinak hívták, az első csinos, eszes, élénk, megnyerő miveltégü, a másik elragadó szépségü talán 16 éves hölgy, szivesen fogadták udvarlásainkat, szivesen mulattak velünk. De visszautasítottak minden tolakodást, s erkölcsi becsük folytán bizonyos távolságban tartottak bennünket, de ennek daczára, vagy talán épen ennek folytán, még több vonzerővel birtak. Rózit egy orvos vette feleségül, a szép Lóri pedig jó bajtársomnak, a gazdag Réh Jánosnak lett neje.

Nem vagyok elfogult „laudator temporis acti,” sőt szivesen elismerem, hogy sok, igen sok jobban van most, mint volt akkor, de az akkori fiatalság lovagiasságának és kötelességérte-nék jelzésére mégis felemlítem, hogy minden hölgy, rang, szépség, és korkülönbség nélkül, a fiatalság tisztelet tárgya volt akkor idétt. Soha sem hallottam, hogy bármi férfiu büntetlenül nőt megbántott volna, - soha sem láttam női társaságban bekapott vagy részeg fiatal embert; - soha sem hallottam, hogy valaki egy nő kegyével dicsekedett, vagy nőről gyalázólag szolt volna.

Pesten ezidő tájban b. F. J. egy ily bünt követett el, s a pesti fiatalság nem tűrte meg tovább körében; nem használt fiatalsága, nem azon körülmény, hogy Champagni-dugaszok pattogása közt hangzott el a sértő dicsekvés; - több évre expatriálni kellett magát. Minden jóra való férfiu minden hölgynek természetes kötelességszerű lovagjának tartotta magát.

Mindegyik fiatal embernek volt bizonyos kitűzött célja, s ennek elérése- s betöltésére képezte magát; a választás többnyire anyagi viszonyaitól függvén - a szegényebbek mérnöki, orvosi vagy ügyvédi pályára, a gazdagabbak megyei, helytartósági, cancelláriai vagy törvény-hozási pályára készültek, még pedig többnyire komolyan. Élni dologtalan, csak a gyönyör és élvezetnek: ezt az akkori fiatalság nem ismerte; mert az is, ki falura ment gazdálkodni, ezzel

foglalatoskodott, - mulatságra csak azon idejét szánván, mely hivatásán túl rendelkezésére fennmaradt volt.

S ha tudná a fiatalság mennyire élvezetes a szórakozás a teljesített munka után, - mennyire boldogítóbb az élvezet, a mely nem „életcél,” hanem komoly foglalkozás után kiérdemelt üdítő nyugvás és így kétszeres gyönyör, bizonyára ezt választaná. És biztosítaná - minden viszonyok közt legerősebb támaszát: az önbecs nemes érzetét!

1835. augusztus elsején főnököm, Pap Gábor, kiadta a patvariáról szóló bizonyítványt, a főjegyző pedig arról, hogy a megyei törvényszék tárgyalásain jelen voltam s fejevári ismerőseimtől bucsut véve falura mentem.

Louise nénémnek báró Baillou, ki ekkor a vértések egyik ezredében cs. kir. főhadnagyi rangban szolgált, ez időben kezdett komolyan udvarolni; Sárközy Zsigmond barátom nagy szívfájdalmára, ki szívből szerette nénémet és komolyan vágyott birhatására.

Atyám ámbár rokonszenvezett Sárközyvel, ki igen nemes szívvel, szép vagyonnal, de kevés műveltséggel s kevesebb ismeretekkel dicsekedhetett. Ámbár ez engemet feljogosított annak nyilvánítására, hogy házasság esetében ő kész az akkor szokásos „Reversalist” kiállítani: még is ezen tervezett s általam melegen pártolt házasságba (atyám) bele nem nyugodott, ellenezte.

Egy alkalommal, midőn ezen házassági tervről komolyan szóltam vele, körülbelül így nyilatkozott:

„Római catholicusnak születtem, ezen hitben neveltetem; nem mindig éltem ezen csendéletet itt Akán; nékem is voltak fiatal éveim s túléltem ezek viharait. Nehéz viszonyok közt, a catholicus elvek, melyeket anyám tejével szívtam lelkembe, voltak útmutatóim. - Lehetetlen hogy az, kit az Isten józan észszel és ítélőtehetséggel megáldott, ha vallásunk tanait, - főelveit követi, lehetetlen mondá, hogy erkölcsileg eltévedjen. Szent vallásom ezen elveinek szemmel tartásával átéltem ifjúságom veszélyes éveit, megmentve lelkiismeretem tisztaságát, becsülete, egészségem s vagyonomat; és ha csapás, testi vagy lelki fájdalom sujtott, enyhülést s vigaszt leltem az ur Isten véghetlen jóságában, s lelkiismeretem tisztaságában!”

„A legnagyobb csapás - így folytatá atyám - melyet a gondviselés reánk mért Trézi hugod halála volt. Szép, okos, kedves, szeretett leányunk volt ez is; éjfél után lehetett, anyád és én akkor is mellette virasztottunk, midőn kilehelé utolsó sóhaját; anyád az ágya mellett térdelve, zokogott, én lábainál állottam. Mennyi ideig tartott e jelenet, nem tudom; végre anyád felkelt, leteríté a szeretett halott arcját, a feszület elé borult; én követtem, szótlán, lélekzetlenül buzgón imádkozott, nem mertem fájdalmában, imájában zavarni, áhitatosságát megszakítani. Pár percz múlva e szavakkal hullott mellemre.

„Az Ur adta, az Ur elvette, áldott legyen szent neve!”

Fájdalmunkat csak az idő volt képes enyhíteni, de vigaszt leltünk vallásunkban s megnyugvást az isteni gondviselésben!

A Requiem alatt anyád még sokat sírt, de visszanyerte lelki nyugalját; az ur Isten kegyes volt irányunkban, megengedte, hogy hét gyermeket testben lélekben épeket felnevelhessünk. Így szólt, elérzékenyülve jó atyám. Én pedig azt feleltem.

„Édes atyám! a reformátusok is bírnak positiv vallással; ők is bíznak az Ur véghetlen kegyelmében, vallásukban lelik ők is a lelki erőt s vigaszt.”

„Tudom én - felelé atyám, - hogy a reformátusok is megtalálják vallásukban az embernek annyira szükséges erőt és vigaszt: de más formák között.”

„Sok becsületes, igen egyenes lelkű, nemes jellemű férfit ismerek én is a reformátusok közt; egymás mellett megállhatunk surlodás nélkül, társas viszonyban egész életünkben. De együttesen, oly benső, élethosszáig tartó szoros viszonyban, milyent a házasság feltételez, alig.

Láttam boldog vegyes házasságokat, de nem láttam vegyes házasságban egészen boldog családi életet. Mert vagy élénk vallásos érzettel bírnak a szülők, s akkor fáj mindegyiknek, hogy gyermekei, vagy legalább minden gyermekei nem neveltetnek saját vallásukban. Vagy egymás iránti gyöngédségből közönyösek lesznek egyelőre a vallás külsőségei, később annak lényege iránt, - s lesznek „nihilisták.” Ez pedig szerintem kizárja az én értelmembeli családi élet boldogságát.

A mi az azonagy vallásuak közötti házasságban az összetartó kapocs, a centripetál erő; - ugyanaz lesz a vegyes házasságban a szétfeszítő rúgó, a centrifugál erő, - s mennél buzgóbb vallásuak a vegyes házások, annál előbb lesz kárára családi boldogságuknak saját különböző vallásuk. - Két részre szakad a család, legbensőbb, leggyöngédebb érzetében. Hogyan legyen itt egyetértés, elégtelenség, kölcsönös gyengédség, s engedékenységek, szóval családi boldogság? És végre veszélyesnek s igazságtalannak tartom, hogy egyik fél nem ritkán keresett ürügyek alatt, törvényesen elválhatik, s újra házasulhat; míg a másik ezen esélylyel nem bír, s hitágazata folytán életfogytáig kötve marad.”

„Ez mind így lehet édes atyám! de az első kelléke a lehető házassági boldogságnak, a kölcsönös rokonszenven alapuló szeretet, s én úgy látom, hogy Zsiga imádja nővéremet, s Louiset is érdekli a szerelmes szép fiú:”

„Magad mondád, felelé atyám, - hogy „úgy látszik.” De jól mondá a koszorus német költő:

„Drum prüfe wer sich ewig bindet
Ob sich das Herz zum Herzen findet.
Der Wahn ist kurz,
Die Reu ist lang.”

mert nekünk catholicusoknak esketés alkalmával azt mondja a pap más szavakkal: boldogok lesztek-e? nem tudom; de ha boldogtalanok lesztek, azok lesztek holtodiglan, holtáiglan.”

„Végre édes fiam! így folytatá - eltekintve a mondottaktól, hiszed-e, hogy Louiset, a gyengéd- den vezetett, nemes nevelést, finom izlést nyert művelt nővéreket, a la durée boldogíthassa, Zsiga? ki igaz, hogy szép, jó becsületes fiú, de nevelés, képzettség, tudomány és műveltség- ben nem részesült.

Ha egy év múlva is így gondolkodtok mint ma, - bármi nehezemre essék is, nem fogom ellenezni; ez idő szerint határozottan ellenzem!!”

Atyám nem gyanítá, hogy én akkor saját ügyemben is plaidoyiroztam.

Atyám érvei mély benyomást gyakoroltak fogékony lelkületemre. Sokáig gondolkoztam a hallottak fölött; végre - bár nehezen, mert saját érdekem ellen kellett, - meggyőződtem, hogy: atyámnak igazsága van.

Ennek folytán kevesebbet jártam Abára a szép Minkához, s Louise nénémmel szemben Baillout emeltem ki, ennek tökélyeit és Zsiga gyöngéit, hiányait tüntettem fel. - És ezekre azt csak is figyelmeztetni kellett, mert a különbség óriási volt. Szépségben Baillou Sárközyvel nem mérkőzhetett ugyan; de minden egyéb tulajdonságban messze, hasonlíthatlanul tul- szárnyalta.

1834-ben Szent István napján elmentem Pestre juratusnak.

Mi volt az a juratus, vagy is Tabulae regiae juratus notarius: A ki ügyvéd akart lenni, annak patvaria után fel kellett mennie Pestre, s a királyi személynök, alnádor, alországbiró vagy valamelyik ítélő-mester oldala mellé felesküdni juratusnak.

Eljárhatott a királyi és hétszemélyes tábla tanácsuléseire és ott a tanácskozás - vagyis a perek megvitatása, az ítélethozás alatt is jelen lehetvén: eléggé okulhatott. A juratust principálisa megbízta perek kivonásával, kézbesítések, esketőparancsok melletti tanuvallatások, birói megintések, s több effélékkel. Ezen évben az ugynevezett tabularis igazságszolgáltatást gyakorlatilag megtanulni, s e mellett a magyar magánjogot s perrendtartást kellett elsajátítanunk.

Az 5-ik terminusban pedig, azaz egy évi ily gyakorlat után, az, a ki elkészült, jogosított lett censurát adni, vagyis az ügyvédi vizsgát letenni. Ez után megkapta ügyvédi diplomáját, mint „juratus, fori utriusque advocatus”, miáltal a magyar állam minden hivatalára képesítetett; ha t. i. egyszersmind „nemes” születésű volt. Mert a nem nemes vármegyei tisztviselőiséget nem viselhetett.

De a juratusok e kötelességeiket nem mindnyájan, nem is egészen teljesítették; sőt közülök a nagy rész ezen évet a korhelység szabad éveinek tekinté, mintegy sejdítve, hogy: ez a gondnélküli ifjuság boldogságának utolsó éve.

Örömmel mentünk tehát Pestre juratusnak, nem annyira tanulni, hanem inkább mulatni, látszatra teljesítő kötelmeinket, hogy a juratusok lajstromából ki ne töröltessünk! Szabad volt nekünk minden, nem parancsolt nekünk senki.

Principalisaink nem számítottak munkásságunkra, nem is gondoltak, mert nem birtak velünk. A polgárság, az egész társaság s a hatóság elnéző, engedékeny volt irányunkban, mert életet, derült kedvet és sok pénzt hoztunk a fővárosba; s mert juratusi ismeretségek folytán sok városi hölgyet vittek nőül a hivatalt nyert, vagy örökséget átvett volt juratusok a vidékre.

Az ifju magyar nemességnek ez volt a legveszélyesebb ideje. Nem annyira anyagi, mint inkább egészségi szempontból, mert hiszen kiskorúak voltunk mindannyian s ekkor még Pesten nem kellett annyi pénz a megélhetésre, mint most.

Szent Istváni terminusra bejöttek az alföldi hosszuhaju fiuk, sarkantyusan, pörge kalappal, makra-pipával, fokossal a kezükben; s megadták a „vad poharat.”

Az új juratusnak tudniillik meg kellett vendégelni a régiebb juratusok egy részét, s ezt a lakomát, vad pohárnak nevezték. Minél gazdagabb volt az ujoncz, annál több vendéget hitt, nem ismerte ugyan személyesen őket de kírta a juratusok lajstromából, s annál pompásabb és drágább volt a lakoma. A szegényebbek kurta korcsmában tartották meg, de többnyire itt is ott is kihágással végződött; s ugyan ezen „vad emberek”-nek nevezett ujonczok, a farsangban már fénymázos czipőkben, frakkban, cylinderrel s glacé-keztükben jelentek meg a bálban, mint udvarlók s tánczosok.

Pesten Sárközy Zsigával együtt fogadtunk szállást; egy nagy szobát vivó teremnek rendezvén be - felesküdtem pedig Végh Ignác ítélmester oldala mellé juratusnak. Végh rokonságban volt velem, mert első neje Fiáth Borbála volt. Szivesen vette, de nem bánta, ha nem jártam hozzá. Nékem úgy látszott, hogy János fia számára, ki velem egy korban volt, nem kívánta társaságomat. Én már évek óta függetlenül éltem - Jánost pedig még mindig járszalagon vezette atyja, s így talán attól félt, hogy társaságomban fiában is felébredne a függetlenségi vágy. Ezen részéről éreztetett s öntudatom szerint egészen alaptalan bizalmatlanságot zokon véve: csak ritkán mentem hozzá; pedig nehezemre esett, nem az, hogy nem dolgoztam, de az, hogy Jánossal nem zenélhettem, s gyönyörű zongora játékát nem élvezhettem.

Egyáltalában Pestben csalódtam. Nem ittam, nem játszottam; undorodtam a betyáros és botrányos kihágásoktól, és így collegáim nagy részével alig találkoztam. Komolyan semmivel

sem foglalkozva, elégtelen voltam. Későn keltünk; reggeli után vívtunk, azután sétáltunk - nagy társaságban ebédeltünk a magyar királynál, azután a Wurmhof kávéházban tekeztünk, ennek utána pedig látogatásokat tettünk. Az estét többnyire a német színházban töltöttük; én tudniillik és Sárközy; de lelkünk kisovárgott a falura, a szabadba, szeretett s megszokott családi körünkbe. Ezek, s nélkülözött falusi szórakozásaink s foglalkozásaink lettek társalgásunk egyedüli tárgyai.

Sárközy igen szelid, engedékeny, önállóság nélküli jellemmel bírt; mindig engedett óhajaimnak, tréfáimnak s rossz érzéseimet nyájas mosolylyal tűrte.

Böske hugom, ki nővéreim közt oly élénk, oly meggondolatlan jellemű volt, mind Lajos öcsém a fiúk közt, ez időben Pesten volt Lairitzné nevelőjében; a terminus végén, mielőtt Pestről távoztam, meglátogattam.

Egy pár percnyi várakozás után egy meglepő szépségű gyermekded nőalak borult könyfátyolozott szemekkel keblemre. Alig ismertem föl, pár hó alatt annyira megváltozott. Kit mindig borzasan, rendezetlen öltözékben, nevetve, ugrálva láttam; csinosan fésülködve s öltözve, oly komoly méla hangon mondá „Theurer Bruder” hogy szívem fájt belé. - Meg is ígértem, mikép kieszközlöm szüleimnél, hogy jövő tavasszal haza visszük.

Szentmihálynapra haza mentünk.

* * *

Louise néném Zsigát elfogultabban fogadta mint máskor. Baillou minden nap este felé lóháton megjelent, ott maradt 10 óráig s ismét távozott; én gyanítám hanyadán vagyunk.

October második felében valami kirándulásból haza érve, atyám felkért, hogy Siestája után jöjjenek szobájába.

Atyám már az „Allgemeine”-ba mélyedett.

„Azt akarnám tudni édes fiam, nem volna e kedved helyettem Bécsbe menni?”

Miért nem? ha atyámat képes vagyok helyettesíteni, dolgom végett reá érek.”

Elmondotta atyám hogy báró Baillou igen jó család, hogy Baillou Károly öröksége 30,000 tallér, hogy a Fiáth birtok fiágot illetvén, minden leányának a kiházásításán túl a vagyonból csak 6000 forintot adhat, s ugyan annyit anyánk vagyonából; hogy tegnapelőtt Baillou ünnepélyesen megkérte nővéremet, s hogy Louise beleegyezett. De miután Baillou atyja életében, vagyonának csak kamatait élvezi, a cautióra pedig 12,000 forintot kell letenni, a 6000 forintot lefizeti készpénzben, s anyám örökségére 6000 forintot fog Louise részére betábláztatni; hogy erre vonatkozó utasítást adott ügyvédjének, s ha a biztosított kötelező megérkezik, ezzel Bécsbe kell mennem, egy bizonyos agenshez, ki a kötelező és készpénz átvétele után a szükséges „Depositenscheint” megszerzendi.

Én csak gyermekkoromban lévén Bécsben, - örültem a megbízásnak, de másrésről szívemből sajnáltam a mély érzésű, hü Zsigát. Ez bánatában egy lelkiismeretlen asszony karjai közt keresett vigaszt, s talált korai halált.

October végén a kötelezővel 6000 forint bankjeggyel ellátva, s két pisztolylyal felfegyverkezve saját fogatomon Friedrich nevű vadászom kíséretében elindultam Bécsbe. Ez akkor nagy vállalat volt, első nap Győrig, másodikon Paarendorfig, s csak harmadnap délre értem Bécsbe.

A „vad emberhez” szálltam; délután felkerestem az agenst, ez megelégedett az obligatióval, de a 6000 forintot, minthogy nekie ezen, a depositen-pénztár részére Metallique kötelezőket

kellett vennie, keveselte s nekem, mert a Metallique 5 százalékkal magasabban állott mint az ezüst és a bankjegyek, még 300 forintot kellett letennem, a 6000 forinton tul.

Hova lettetek bizalom s hitteljes szép idők?!

Megnéztem a birodalmi város ritkaságait; - vasárnap a templomokat; az utolsó az elegáns világ miséje délben mondatott a Szt. Mihály templomban.

Oda mentem fáradtan s egyik már jól tömött székbe legszélsőnek betolakodtam. Alig voltam itt pár perczig, egy igen szép, áldott viszonyban levő asszony állt mellém, alig birt terhe miatt állani szegény. Természetes hogy én felkeltem s meghajolva mondtam a szép asszonynak „tessék” magyarul azért, hogy lássa, mikép a magyarok, dámák irányában udvarias lovagok. - Elgondolható meglepetésem, mikor a szép hölgy fejét meghajtvva, egy futó pillanatot vetve reám e szóval foglalta el az általam felajánlott helyet „köszönöm.”

Megtudtam később, hogy a szép magyar hölgy Szegedy cancellariai titkár neje, született Majláth asszony.

Haza érkeve nem mentem Abára, sajnáltam Zsigát s féltem nővére ellenállhatlan szépségétől.

A Sárközyek és családunk közti benső viszony feszélyessé vált; csak János bátyám ápolta, ki megszerette az akkor Abán honn tartózkodó özvegy Guthynét, egy ritka szépségű fiatal özvegyet, - kit később el is vett.

* * *

Az akkori moóri vadászat gyönyörű volt, 30,000 hold erdőn nem járt házi állat; az uraságoknak alig volt összesen 6000 birkájuk és így a vad nyugalmban nem háborítottatott. Minden évben csak egyszer volt vadászat, ez eltartott ugyan 10 napig, de akkor is csak egy részét voltak képesek megvadászni. Ez alkalommal a tíz nap alatt elesett 15 szarvas-tehén, ugyanannyi baköz, 10-15 vaddisznó, de nyul aránylag kevés.

Fél nyolcra meghuzták Luzenszkyéknél a harangot reggelire, hová az egész vadásztársaság megjelent. Vadászat után pedig az urak Lambergéknél ebédeltek s az estét is ott töltötték az egész idény alatt.

Ebéd után elmentünk mi a dohányosok a Salatrainbe (a kertbe nyiló egy nagy ovál termet neveztek így) kávéra. Ezalatt megzendült a Moóron állomásozó ezred zenekara; megjöttek az equitatio fiatal tisztjei, s megkezdődött a táncz.

Tánczos volt elég, de tánczosné kevés, mert a moóri dámák már mind rég tulélték a tánczkort.

A háziasszony özvegy Lamberg Fülöpné volt, Ferencz és Rudolf anyja, kedves, előzékeny, mindenki által tisztelve-szeretett matrona; a házi kisasszony Lamberg Therese kellemetlen külsejű, rideg modoru de jó szivü elaggott comtesse. - Tante Náni, Tante Judith, Tante Betty, báró Nefczerné, Hátosné mindannyi öreg asszony.

Ez utolsóról az a nevezetes, hogy látogatásra jött Moórra, s ott élt mint vendég? 32 évig! - Gróf Lamberg Ferenczné és ennek nővére Lamberg Rudolfné, szép fiatal asszonyok, született gróf Hoyos Lotty és Teréz.

Lotty szépségét Európa ismerte, de nehéz volt véle társalogni, mert nagyot hallott. Két Festetich grófné, Festetich Miklós leányai (anyjuk a korán elhalt gróf Lamberg Mária,) - igen szép élénk fiatal leánykák, ezek mostohája, született Volkenberg grófné és Louise nővérem. Ezekből állott a női társaság.

A korosabbak wisztheztek és tarokkoztak; a hölgyek társalogtak két nagy diszteremben; a fiatalság pedig tánczolt a nagy ebédlőben, mig tánczosnőink ki nem fáradtak.

Thea és fagyalt után szétment a társaság, és ez így ment 10 napon át, csak Borbála és ünnepnapon nem vadásztunk.

Az egész férfi fiatalság katonákból állott, csak Festetich Géza és én voltunk civilisták.

Borbála estélyén Festetich Christine grófnő nem azon főhadnaggyal tánczolta az első francia négyest, kinek megigérte; bizonyosan gyermeki szórakozottságból. Ezt az egész katonai fiatalság oly rossz néven vette, hogy Christine grófnővel egy katona sem tánczolt, csak báró Marburg Frigyes fivére, Géza és én, hogy ülve ne maradjon. Ezen körülmény csakhamar feltűnt, hisz alig volt 8 tánczosnőnk; a háziasszony a tánczot beszüntette, s társas játékra utasította a fiatalságot, azon ürügy alatt, hogy kevés levén a tánczosné s unokái négy estén egymás után tánczoltak, - a szokatlan sok táncz megárthatna nekik.

Nefczerné egy hosszú zsineget hozott a nagyterembe, arra reá fűzött egy gyűrűt s a zsineg két végét összekötötte - körbe állottunk s a zsineget kezünkbe vettük. Nefczerné a körben maradt, behunyt szemmel megfordult háromszor s ezután kereste a gyűrűt; meglelte Christine grófnénál s most ez lépett a körbe. Ezen változás alatt a katona urfiak összesugtak; Christine nézett sokáig, vigyázott, kereste a gyűrűt hol egyiknél hol másiknál, de hiába, az ifju tiszturak mindig elkapták odább rántották a zsineget s a gyengéd már megzavarodott szerény kis leányka, nem volt képes a gyűrűt elfogni. Ez tartott vagy 10 perczig; az egész társaság nagy részvétellel s figyelemmel nézte a már feszült tréfát; - végre a gyűrű hozzám jött, és én elárultam. Christine nálam meglelte s nekem kellett a körbe lépnem; megfordultam én is háromszor behunyt szemmel s a mint szememet kinyitottam, láttam, hogy a tiszturak akkor kapják szét fejeiket. Sejdittem azonnal, hogy a cselszövény ellenem fordult; megpillantám a gyűrűt, s a mint el akartam fogni, gróf Hodicz erővel odább rántotta; én egészen elébe állottam, úgy hogy orrom csaknem az övét érte, és kérdeztem tőle halk, de igen komoly hangon „Ist das ein Spiel?” a helyzet mindig feszültebb és szótlanabb lőn; megláttam a gyűrű fényét ismét a mint Hodicz-hoz jutott, oda ugrottam mint a nyíl s a nélkül, hogy a zsineghez nyultam volna jól szemem közé nézve H-nak azt mondtam határozottan; „Sie haben den Ring graf H.”; s ő most már nem taszítá tovább mint előbb, hanem felmutatta.

E jelenetet, s talán a jelenetek összefüggését is észre vette valószínűleg az egész társaság; mert mikor Hodicz-nak kellett volna a körbe lépni, egyik öregebb hölgy más játékot indítványozott.

Másnap Borbála napján nem vadásztunk. Én még az ágyban fekvém, midőn Friedrichem egy lezárt czédulkát hozott, melyben Hodicz megkövetést vagy elégtételt kért tőlem a tegnapi történetért.

Nagyon megörültem a czédulkának; hisz egész éjjel azon kérdés fölött töprenkedtem, megnyugodjam-e azon elégtételen, - melyet udvariatlansága irányában magamnak szereztem? - Egy percz mulva kész volt a válasz, melyben tudattam Hodicz gróffal, hogy második kívánságát örömmel teljesítem, - s hogy segédem b. Marburg rendbe hoz helyettem mindent.

A czédulát lezárva kiküldöttem.

Marburg szomszédságomban lakott, kérttem, hogy ha már felöltözködött, jöjjön hozzám. Marburgot gyermekkoraiban ismertem már, most hadnagy volt valami dzsidás ezredben, átjött azonnal s én meg kértem, hogy semmiféle magyarázatba ne bocsájtkozzék és fogadjon el nevemben minden a párbajra vonatkozó s ajánlandott feltételeket, s úgy intézze a dolgot, hogy azonnal verekedhessünk.

Kilencz órakor már kocsin ültünk, Marburg két kardot tett fel, kikocsiztunk a Dobos felé. A városon kívül láttunk előttünk egy két-lovas paraszt-kocsit; a talajt vagy egy fél ujjnyi hó fedte, - 200 lépésnyire előttünk az első kocsi megállott, a két tiszt és egy katonaorvos leugrott,

két kardot kivettek és egy kis dombnak tartottak az erdő szélén. Mi is oda értünk, leszállotunk, Marburg a két kardot köpenye alá vette, s követtük ellenfeleinket. A dombon túl, hol a fák ritkábban álltak, elértük őket s itt, a nélkül hogy egy szót szoltam volna, levetkőztem felülről egy ingig, sapkámot s keztyümet eldobtam s Marburg által felém nyújtott egyenes, de élesre köszörült kardot hüvelyéből kirántottam. H. mozdulatról mozdulatra követett. Egy perc múlva „en Garde” állottunk, jobbról mellettem Marburg kivont karddal, balról a másik tiszt Hodicz segédje; hogy hívták? nem emlékezem.

A szokásos „salutatio” és „apelle” után erélyesen megtámadtam ellenemet, de ez annyira hátrált, hogy pár másodperc alatt egy sűrűnek szorítám.

„Wohin laufen Sie Herr Oberlieutenant”? kérdém s visszamentem oda, a hol kezdetben állottunk. Szemközt állottunk újra, észrevettem, hogy megvető kérdésem ellenemet nagyon ingerelte. Most ez támadott, de én nem hátráltam, nem is hátrálhattam, mert hátam mögött sűrű volt a vágás; ellenemben bátor, erős, ügyes vívóra ismertem, ki oly hévvel támadott most, hogy alig bírtam illő távolságban tartani, s oly erővel sújtott fejem felé, hogy az én kardom a markolat alatt egy féllábnyira elpattant. Lehet hogy lapjával pariroztam, lehet hogy a hideg volt az oka (5 fok lehetett a fagypont alatt) s ez alkalommal megsértetett jobb kezem negyedik ujja.

„Sie bluthen” mondá ellenem segédje. - Wahrscheinlich von meines Säbels-Splitter; gebe mir den deinen Fritz”.

Fritz átnyujtá kardját, én átadtam neki csonka kardomat, újra vívtunk; most én támadtam s csak hamar sikerült H.-nak arcát balról gyengén, s jobb karját úgy meg vágnom, hogy kardját elejtette.

Vége volt a párbajnak. Öltözködés közben kezdett ujjam fájni - s ekkor láttam, hogy a hó körülünk tele volt vérfolttal, mely vér vívás közt ujjamból mindenféle feccsent.

Az orvos Hodiczhoz szaladt, letörölte képét, megnézte karját s azt mondá „Nichts Gefährliches” előkapott köpenye alól egy táskát, havat rakott a sebekre s kötözni kezdte Hodicz sebeit. Ez alatt én felöltözködtem, kezet nyújtottam elleneimnek s Marburggal kocsim felé indultam.

Itt nagy meglepetés várt reám! - kocsisom Miska - kivette kocsim löcsét s ezzel felfegyverkezve jött sebes lépéssel felénk.

„Mit akarsz Miska?”

„Attól félttem, hogy az a sok katona megöli az urat! - ide hallott a kardok csattogása; én hát kiszedtem a löcsöt, leistrángoltam lovaimat s oda akartam most menni a katonákat szétverni.”

Haza érve az öreg Dugovics bekötötte ujjamat, keztyüt huztam fölibe, s fenmaradtam. Ámbár igen fájt, este mégis tánczoltam; de Hodicz grófot többé nem láttam ez alkalommal.

A moóri vadászatok alkalmával sok törzstiszttel ismerkedtem meg, mely ismeretségeimnek, később nagy hasznát vettem „Windischgrätz, Lichtenstein hercegek, Welden, Burits, Feuerstein, Rousseau, Nobili sat. tábornokokkal volt ismeretségem innen datálódik; a forradalom alatt és után ezen ismeretségeim folytán sok szerencsétlenséget elháríthattam, vagy legalább enyhíthettem.

* * *

Az 1882-36-iki országgyűlés együtt volt Pozsonyban. Kossuth írott tudósításokat küldött a hatóságoknak. - Több fiatal ember egyesült Lovassy vezénylete alatt; de ezen politikai mozgalomnak határozott alakja és célja nem volt, vagy ha volt, a nagy közönség nem gyanítá s nem is aggódott még.

Pozsonyba érkezve, meglátogattam ismerőseimet, Zichy Ödönnél találkoztam reggel az egész pozsonyi főúri fiatalisággal. A házi gazda mint mindig szívesen fogadott, s e szavakkal mutatott be a társaságnak németül: „itt van ő, ki zavarunkból kiségit” ott volt Odescalchy, három Zichy, Mesnil, néhány Eszterházy, összesen tizenegyen. Ez egy keddi nap volt; (1836) megértettem, hogy csütörtökre, a mondott fiatal urak, egy jelmez-bált rendeztek, s ők Moór Károly haramia bandájának jelmezében kívánnak megjelenni; de a tizenkettedik megbetegedvén: nékem kell e szerepet elvállalnom. Nem használt a mentség, mikép nem ismerve a női világból senkit, szomorú szerepet kellend játszanom az álarcz alatt; mikép alig van időm a jelmez elkészíttetésére. Elhivatták a szabót, ki a többiekét csinálta, ez mértéket vett, s megígérte, hogy csütörtökön délre elhozza hozzám a „zöldfa fogadóba” csak fénymázos ezüst csatos cipőt készíttsek a megnevezett cipésznél.

Csak azután jutott eszembe, hogy a fénymázos cipőn, selyem harisnyán, bársony öltönyön, s Calabria kalapon tul, még sokra van szükségem, fegyverekre t. i. és ékszerekre. Midőn ez aggályomnak azon őszinte vallomással adtam kifejezést, hogy ékszerekkel nem bírok, hogy van ugyan egy vivó kard velem, de ez jelmezhez nem fog illeni; s hogy csak annyi pénzem van, a mennyi hat hétig Pozsonyban szükséges, az egész társaság megígérte, hogy küldenek fegyvereket és ékszereket.

Másnap délben úgy tünt fel másodemeleti szobácskám, mint egy kis muzeum.

A legszebb gombokat felvarrattam bársony öltönyömrre; a legdrágább övre akasztám a legszebb handzsárt; a legfényesebb boglárt erősítém calabriai fővegemre s a fölöslegeket vissza küldöttem tulajdonosaiknak.

Még az este elvittek színház után ismerőseim a mágnási Casinóba, bemutattam magamat minden öregebb urnál; leültem egy Tarokk-asztal mellé, s néztem a játékot.

Ezen játékot jól tudtam, hisz atyámmal majd minden este játszottam.

Négyen játszottak, két Eszterházy, Pálffy József és Dessewffy Aurel - az osztó király volt; ki sírt és nevetett azokkal, kik a talont felvevő ellen küzdöttek. Mibe, azaz mily magasan játszottak? Minthogy „blokkal” fizettek, nem tudom. Én Dessewffy kártyájába néztem, mert mellette ültem.

Belépett a komornik és Dessewffynek sugott valamit.

„Értesz e játékhoz?” kérdé tőlem.

„Oh igen!”

„Légy hát szíves engemet pár perczig helyettesíteni.”

Pálffy osztott, ki balról ült mellettem, én voltam az első, igen jó kártyát kaptam, akár „sólót” mondhattam volna; de más erszényére játszva ezt tenni nem mertem s csak kettőst mondtam.

Rendezvén kártyáimat kimondottam a 11 tarokkot, tous les troist és pagát ultimot; a kettős már négyszeres, az ultimo dupla volt.

„Ez igen nagy játék, nem tudom Fiáth mennyire érti a tarokkot? s azért talán jó volna bevárnunk Aurelt” mondá Pálffy.

„Nem szükséges, hisz hallottad, hogy megbizta őt Aurél” válaszolt Eszterházy.

„Hallottam igen, de nem sejdítheté, hogy ilyen nagy veszteség esélyének lehessen kitéve” felelt emez.

Nagyon kellemetlen érzést szült bennem e párbeszéd.

Szerencsémre megnyílt az ajtó, s Aurél belépett; elmondották mi történt s ő így felelt:

„Csak folytasd a mit megkezdettél, úgy fogok örülni, ha elveszted, mint akkor, ha megnyered.” - A játékot figyelemre sem méltatva másokkal társalgott.

Pálffy ugyan megperelte játékomat, de csak egy ütést csinált, én megnyertem a játékot, s vissza adtam Aurelnak helyét.

Csütörtökön délután elmentem a Hollinger kávéházba. Ez tele volt juratusokkal; kártyáztak, tekéztek, kávéztak. Több ismerőst leltem ott, s engem is felhívtak „a la Guerre-re.” Egy szegre akasztám felöltőmet, máshová kalapomat, más sarokba botomat s más asztalra pipámat és keztyümet. Matkovich Tivadar, kit Pestről jól ismertem, mindezt össze szedte, s egy helyre tette.

„Kérlek Tivadar miért fáradozol” kérdém?

Miért felelt ő „mert megtörténhetnék, hogy a partie után hiába keresnéd felöltődöt, kalapodat, pipádat stb.; ez itt nem Fejérvár, nem is a (pesti) „Wurmhof!”

És ez óta rendes gondos egyén lettem. Vigyázok mindenemre; nem is loptak meg soha s igen ritkán vesztettem el bár mit is; vannak késeim s szivar táskáim, melyeket 25 évig folyvást hordoztam.

A jelmez bál 9 órára volt hirdetve a lövölde teremébe, de mi, az egész „Haramia” társaság csak 10 órára gyűltünk össze Zichy Jenőnél; felöltözködtem fényes jelmezembe.

Bevonulásunk sensatiót okozott. - Kétségbevonhatlanul ez volt a legszebb csoportozat; mind a tizenketten jól nőtt legények voltunk, jelmezünk drága és fényes. Egy része a közönségnek előnkbe jött a lépcsőzetig, és sorfal közt fogadtak a terembe.

A pozsonyiak incognitója nem sokáig tartott; de engem senki sem ismert, én sem ismertem mást, mint gróf Eszterházy Mihály családját, ki a nyarat szomszédságunkban Csetényben szokta volt tölteni.

Ezekkel már gyermekkoromban többször találkoztam, s a legutóbbi nyáron a zirczi bucsu alkalmával az ottani vendégszerető, művelt Villax apát urnál mulattattam őket, s így most is azonnal hozzájuk szegődtem. Ők sem ismertek fel; - a dámák kíváncsiak voltak ugyan kilétemre, de bajtársaim nem árultak el, és így akaratlanul a közfigyelem tárgya lettem.

Éjfélután eldobtuk álczáinkat, bemutattam magamat a hölgyeknél s reggelig táncoltam. Megnyertem a főrendü társaság kegyét, s igen kellemesen töltöttem el a farsangot; nem játszottam, bort soha sem ittam, a hölgyek szívesen társalogtak s táncoltak velem, s szívesen hívtak fel éneklésre; az urakkal vívtam.

Nyolczszáz váltó forinttal indultam Pozsonyba, ott voltam négy hétig, kifizettem a korcsmai számlát, s adósság nélkül, elbucszva a társaságtól, haza mentem Akára.

Kénytelen vagyok megvallani, hogy otthon elégtelen voltam saját magammal; mert az országgyűlési teremben alig voltam néhányszor; a társaságban, melyben éltem, nem politizáltak, s én Pozsonyban komolyan mivel sem foglalkoztam, úgy hogy atyám kérdéseire alig voltam képes felelni. Azon meggyőződéshez jutottam, hogy a szórakozás és mulatság nem lehet „életcél”; s hogy nem tölti ki a férfiúi ambíciót.

Pozsonyban történt akkor tájban, hogy gr. Zichy Ferraris, a mostani Felix és Manó atyjuk, a főrendiház ülésén, arról szónokolt, hogy a megyék tulhajtának hatáskörükön, hogy olyanokról tanácskoznak, mik őket nem illetik meg; s hogy midőn egy alkalommal erre a győri rendeket figyelmeztette, azonnal „hic protestat unus, ibi protestat alter” kifejezést használt. Gróf

Széchen Miklós mellette ült, s azt mondotta félhangon „ur” „ur” (azaz „protestatur,”) Zichy rá nézett s félhangon azt felelte: „Teufel ur! ganz gemeine Spitzbuben.”

Igy beszéltek nekem Pozsonyban, s én elbeszéltem ezt atyámnak, kit az ily történetecskék igen mulattattak.

Az erdei szalonka-ivad után komolyan hozzá fogtam a tanuláshoz; mert az országgyűlés végét járta, és Szt.-István napra újra megnyílt a „Censura.”

Atyám Kövit s Kelement ajánlotta, melyeket ő jól tudott, és sokszor tett föl nekem írásban megfejtendő magyar magánjogi kérdéseket.

* * *

Ez idétt Louise nővérem férjhez ment b. Baillou kapitányhoz, s ez elvitte állomására Bajára.

Most beváltottam szavamat, s kértem szüleimet, hogy miután Louise elment, hozzák haza Böskét. Meg is hozták a kis erős, és szép eleven, de mindig derült Böske hugomat.

Barcza Pál tisztjelölt (cadett) jómodu szülőknek egyetlen fia, járt hozzánk Moórról, udvarias, lovagias érzésű legény; jól lőtt, s én szívesen vadásztam vele. Utóbb a katonaságot ott hagyván, mint már nem katona látogatóba jött el hozzánk. És a mint meglátta még gyermekded nővéremet, azonnal halálíg bele szeretett.

Atyám és én nem pártoltuk Pál barátom komoly szándékát. Atyám azért nem, mert Pál atyja, a tatai Eszterháznak volt ez előtt jurium et bonorum directora. Én pedig azért nem, mert észrevettem, hogy vadászat alkalmával sok bort ivott, de részeg soha sem lett. Anyám azonban nagyon pártolta a fiatalok egymáshoz közeledésüket, csak is leányát tartotta még a férjhez menésre nagyon fiatalnak.

Barcza egy alkalommal szobámba jövén igen kért, hogy birjam rá szülőimet, mikép Böskét nőül neki adják.

„Igen mondám neki, egy feltétel alatt: félek, hogy sokat kérek tőled! - de nyilvánítom neked határozottan, hogy ezen feltétel elfogadása nélkül, Böskét sohasem kapod meg.”

„Ha a feltétel teljesíthetése tőlem függ elfogadom.”

„Igen - felelém - csak is tőled függ. Én t. i. csak úgy látom nővérem jövőjét a veled kötendő házasságban biztosítva, ha nekem becsületszavadat kötöd le arra, hogy mától fogva sohasem iszol többé sem bort, sem más szeszes italt.”

„Becsületszavamat kötöm le” felelé, s kezét nyujtá.

Jó lélekkel s megnyugtatta fogadtam el ezt; megegyeztünk, hogy ő elmén atyjához Pápára, s eljön ismét atyjának atyámhoz intézendett levelével, melyben megkéri fia részére Böske kezét.

Megnyugodtam s atyám kételyeit legyőztem, tudva azt, hogy Pali inkább meghal, hogy sem adott szavát megszegje.

Nővéremet júliusban haza is vitte Pápára, szorgalmas szolgabíró lett ugyan Veszprém vármegyében, és bort soha sem ivott, de négy év múlva eljött hozzám Fejérvárra, s arra kért, hogy oldanám fel adott szava kötelezettsége alól.

„Kérlek édes sógor! akkor még meggondolatlan legények voltunk, - most te már három gyermek atyja, kiérdemelt szolgabíró s erélyes szorgalmas gazda vagy; most már nem féltem családi boldogságodat, s ezennel felmentlek adott szavad alól” - ezt mondám neki.

Utóljára láttam ez alkalommal szegényt. Csakhamar ezután hirtelen elhalt s a még alig 24 éves özvegy vállaira sulyosodott a 4 árvának nevelése; és ő ezen kötelességét, egész odaadással és sikeresen teljesíté.

Az 1837-iki tavasz és nyár igen egyhangu egyformaságban folyt le Akán. Nővérem egyike már férjhez ment, a második menyasszony volt; a vendégek s udvarlók elmaradtak. Lajos öcsém Győrött volt jurista; János bátyám sokat időzött Abán. Én pedig Kövit és Kelement meglehetősen megtanulva, Szt.-István-napi terminusra ismét Pestre mentem Censurára.

* * *

Róth Sándor és Horváth Vincze, kik ketten négy szobát birtak, befogadtak részesnek.

Az első kis szobát Friedrich vadászszobának adtuk, a második közös háló-szobánk lett Horváthtal; a 3-ikat közös dolgozó és társalgási teremmé idomítottuk; a negyediket Róth foglalta el külön kijárással, még pedig azért, mert Róth pedáns rendszerető lévén, 10½ órakor lefeküdt, reggel 8 órakor már reggelizett; míg mi későbbben vergődtünk haza, s tovább is aludtunk.

Velem mindig volt egy pár lőfegyver, mert ott, hol most a tábor, vagy is Lager-kaszárnyán innen gyárok állanak s ott, hol most a nyugoti vasut-társaság palotája van, az új épület háta mögött vadréce-lest állni szoktam volt. Fegyvereim, vívó és juratus kardjaimat Friedrich egy vas-fogasra ágyam fölé helyezte el. Egy éjjel nem tudván elaludni, megfogtam az egyik kard végét, felém huztam, s eleresztém; ez megmozdította az egész fegyvertárt s minden csörgött. - Horváth felszólalt, „megzavartál és elvesztettem beszédem fonalát” mondá.

„Álmodban zavarhattalak, engedelmet kérek, de mily beszédednek szakítám meg fonalát?”

„Annak, melyet a legközelebbi fejérmegyei gyűlésen akarok elmondani.”

Én szegénylettem magamat, hogy ilyesmiről még nem is álmodtam, s föltettem magamban, hogy a Censura után én is részt veszek a közügyekben.

Másnap felfogadtam Horváth Vinczével, hogy én előbb leszek alispán, mint ő, föltettük a szerződést tanuk előtt, s aláírtuk két párban. Száz aranyban fogadtunk; mely szerződés maiglan is kezeim között van.

Acsády Sándor össze állította valahogy mindazon kérdéseket, melyeket a királyi táblai censuráló bizottság a censurálandókhoz intézni szokott.

Megfogadtuk hát Acsádyt, s ő mindhármunknak tartott több órai előadást, a magyar köz- és magán-jogból.

Szeptember 10-én kezdtek censurálni, Fridrichnek mindennap 9 órakor el kellett szaladni a curiára, megnézni, nincs-e egyik vagy másikkunk a censurálandók táblájára kitéve. Végre mind a hárman együttesen kitéttünk más napra. Nagy volt az izgatottság s öröm! Én az nap nem mentem ki, - ebédemet haza hozattam; s átfutottam még egyszer Kövit, és Acsády kéziratát. Másnap elmentünk egyenesen a nagy eseményre.

Nagy eseménynek mondom, mert ez volt részünkről a legkomolyabb lépés; ezzel fejeztük be az akkori fogalmak szerint nevelésünket. - „Sufficienssel” haza térni nem nagy dicsőség volt; „rejiciáltatni” pedig országos szégyen.

A szóbeli vizsga után bezártak bennünket egy terembe. Saját feladatomat csak hamar kidolgoztam. Horváth semmire sem ment, átvettem hát tőle, s ezt is kidolgoztam talán egy félóra alatt. Ezt látva a többiek, (voltunk tizenketten) mind engemet kérdeztek, s én tanácsot osztogattam nekik, mintegy rögtönözve. Féltém is, hogy e könnyelműséggemmel valakinek szerencsétlenséget okoztam; de hála az égnek! nem így történt. Mindannyian szerencsésen átcsusztunk, Horváth és én „praeclarummal.”

* * *

Haza mentem szülőimhez, atyám nagyon örült szép diplomámnak.

Most már önálló ember vagy fiam; - válaszsz magadnak pályát; elmehetsz Bécsbe a cancelláriához, vagy Budára a helytartótanácsához, tiszteletbeli fogalmazónak; vagy ha inkább kívánod, vezesd az akai gazdaságot, az abait új évre átadom bátyádnak, ennek már megígértem. Öcséd elvégezte a jogot, de hajlamát követve, katona akar lenni, ezt elviszszük január 1-jén az ezredhez, akkorra határozd el magadat te is, addig pedig élvezétek szabadságotokat s éljetek köztünk gond nélkül. Ezek voltak jó atyám igazán atyai szavai.

Október elején volt Fejérvárott gyűlés. Elmentem arra, diplomámat kihirdettetni. Ott találtam az egész megyei fiatalságot, az öreg Kolosváry Miklós és Mérey László vezérlete alatt. Meghívtak engemet is az értekezletre, melyet a „fekete sas” egyik szobájában tartottak. - Mérey - kít tántoríthatlan kamarásnak szoktak jellemezni - „lucus a non lucendo” - elfoglalván az elnöki széket, Madarász László előadta, hogy Fejérmegye a múlt júliusi gyűlésben egy határozatot hozott, melynél törvénytelenebb, igazságtalanabb stb. nem hozatott soha! azt tudniillik, hogy a két Madarásznak, Salamonnak s többeknek a megye gyűlésén felszólalni ezután nem szabad. Mert szenvedélyes izgatásaikkal a megyei nemességet tévutra vezetik, s mert letiprásával minden tekintélynek s nevetségessé tételével minden törvényes intézményeinknek, magát az alkotmányt veszélyeztetik stb.

Az értekezlet azt határozta, hogy más napra be kell hívni a gárdonyi, csőszai, abai, polgárdi nemességet s ezen önkénytes megyei végzést meg kell dönten; a szükséges költséget összeszedtük, s mindenhová fiatal embereket küldöttünk, kiknek a nemességgel 10 órára a gyűlés teremben meg kelle jelenniök.

„Ki teszi az indítványt?” hangzott mindenfelül.

„Mérey” volt a válasz.

Mérey szép előadásban azt válaszolta, hogy az indítványt ő nem teheti, mert a múlt gyűlés alatt kétszer felszólalt ellene hasztalanul; az ő érveit ismeri már a megye közönsége, s neki nem sikerült a megyét végzése törvénytelenége felől meggyőzni. Most kísértse meg más.

Az ismeretesebb ellenzéki szónokok nem bírtak azon idő szerint felszólalási joggal és így nem találkozott erre senki. Végre a tántoríthatlan kamarás azt indítványozta, hogy Madarász állítsa össze az érveket, adja át nekem, s én tegyem az indítványt. Ezt az értekezlet elfogadta.

Megköszöntem e kitüntetést, megtiszteltetést, s bizalmat azon kéréssel, hogy ha az értekezlet úgy parancsolja - mikép én tegyem meg az indítványt, engedje meg, hogy saját érveimmel s nyelvezetemmel tehessem azt.

Az öreg Kolosváry Miklós, kinek én nagy tisztelője voltam, mert tanult, becsületes, egyenes szivű embernek ismertem, ismertem pedig már régebben, ő lévén a kiskoru Zichyeknek, Domonkos, Jenő és Ödönnek gondnoka, sokat járt Kálozdra, s ilyenkor Abán meglátogatta atyámat, s gyermekkorom óta szives volt irányomban, mondom, Kolosváry szólalt fel, s elfogadta az értekezlet nevében föltételes ajánlatomat, kiemelte, hogy minden embernek meg van saját észjárása s nyelvezete, hogy ő más eszméjét el sem tudná mondani mint sajátját, s hogy öntudatos egyén ilyesre nem is vállalkozik; csudálja az elnöknek ezen indítványát, hisz ő csak azért nem fogadta el az indítványozást, mert saját érvei a múlt gyűlésben elismerést nem nyertek; ha lehetségesnek tartja más érveit használva felszólalni, fogadja el mások érveit, talán ezekkel nagyobb dicsőséget fog aratni?

Kolosváry nagyobb népszerűséggel bírt, mint Mérey kamarás, és így „éljen”-nel elfogadták ajánlatomat.

Csak később vettem észre, hogy Mérey s Kolosváry ki nem állhatták egymást, hogy Mérey elverte mindenét, csak is most jött fiának anyai jószágára Fejérmegyébe lakni; s hogy Kolosváry Miklós ellenében, ki a fejérmegyei haladópart népszerű vezére volt, mely állásra Mérey vágyodott, minden alkalommal kiméretlen szenvedélylyel szokott nyilatkozni.

Az értekezletnek vége lőn. Madarász József mint értekezleti tollvivő kézbesíté nekem a másnap megtámadandó megyei végzést.

Fölmentem hát ezután szobámba s készítettem vagy tiz perczet igénylő beszédet, leirtam tisztára s megtanultam.

Ismertem már a német felfogást a szónoklat kellékeiről:

„Stehe keck auf;
Mach das Maul auf;
Und hör bald auf!”

Elmondottam egy párszor mondókámat a tükörrel szemben, s meg voltam magammal és beszédemmel elégedve. De a mint beléptem a megye termébe, mely már zsufova volt - mert a határozat védői is behozták népeiket, nagyon gyorsan vert üterem.

Végre megnyillott a mellékterem ajtaja, s Ürményi József cs. kir. kamarás és Fehérmegye első alispánja lépett be, a fejérmegyei nagybirtokosok fényes kíséretében. Ily fényes statusa egy megyének sem volt az országban.

Ürményi üdvözölte a rendeket; én az alispán elnöki székének bal felén egy kissé visszavonultan álltam. A mint az alispánt illető éljenek elhangzottak, egy kis lépéssel előbbre léptem az asztal sarkához (akkor még Fejérmegyében a régi terem fennállott, s a főispán a hosszu asztal déli végén ült) úgy, hogy az elnöklő alispán balján, a II. alispán jobbján álltam.

„Méltóságos cs. kir. kamarás és alispán ur! Tekintetes karok és rendek!”

Alig mondottam el e czimet, az elnök háta mögött, nem tudom ki által adott jelre, a köz-nemesség felkiáltott „nem kell - nem halljuk;” - úgy hallottam másoktól, hogy ekkor nagyon elhalaványultam.

Az alispán csak intett kezével visszafelé s helyreállott a csend.

„Tekintetes karok és rendek - mondá ő szép tiszta magyarsággal - nem értesültem arról, hogy Fiáth Ferencz ur azok közt volna, kiket a megye a szólhatási jogtól megfosztott; nem is tudjuk miről és mit kíván beszélni? azért csendet kérek.”

Ürményinek jó akaratu nyilatkozata visszaadta lelkemnek ruganyosságát, beszédemet egy kissé gyorsan, de elég jól, s hibátlanul elszavaltam.

„Éljen” hangzott a terem másik részéről.

Hárman szóltak ellenem; mellettem csak a jó Kolosváry; egy papirkára feljegyeztem magamnak az ellenem felhozott vezérérvéket, s feljelentettem magamat ismét szólásra.

Meglehető sikerrel czáfoltam Szluhát, Végh Ignácot, s ezután bebizonyítani iparkodtam - hogy az eljárás törvénytelen; mert a törvény oly kihágásokat, milyeneket a végzés hoz fel indokul, máskép rendel korlátoztatni, vagy megtoroltatni. Az egyik módja a széksértési büntetés; a másik a tisztai kereset, a harmadik a bűnvádi megidézttetés elrendelése. De nincs törvény, mely megengedné, hogy valaki nemesi kiváltságától ítélet nélkül megfosztathassék.

Itt be kellett volna zárni beszédemet; - de láttam, hogy a nagy közönségnél rokonszenvre találtam, hogy szerencsésen érintém a húrt, mely a kis nemesség szívében zengő visszhangra talált - körülbelül így folytattam.

„Én úgy tanultam, pedig nem rég tanultam, s nem rosszul tanultam, bizonyítja a publicatio végezt itt fekvő diplomám, hogy a megyei gyűlésben az elnök és a tiszti főügyész a törvények őrei, (a mondott végzés alkalmával az alispán praesidiált) kérdem most már T. Kk és R. hol az az alispán? hol az a főügyész? ki esküvel pecsételt kötelességét teljesíté?” Ezt meggondolatlanul mondtam, elismerem; - de akkor még nem tudtam, hogy a hatalmasok gyengéjét kimélni kell, ha czélt akarunk érní. Ürményi József volt akkor 1-ső alispán, Huszár Péter főügyész.

Mondott kérdéseimre nagy zavar támadt. Az ellenzék éljenzett, tapsolt, ellenfeleink kiáltották: „Actió” „Actió.” A mi embereink valószínűleg azt hitték, hogy „Actió” egyértelmű a „kivele”-vel, az egész tömeg mintegy védelmemre felém tódult. A lárma és zavar roppantá nőtt; hárman négyen beszéltek egyszerre de a „Fiscus” és „Actió” tulhangzott mindent; Ürményi intésére elcsendesedtek elleneink, de nem saját embereink; ezek egyre éljeneztek. - E zavarban inték Salamon Györgynek, ő nagy nehezen hozzám tolakodott, arra kértem, hogy csináljon csendet saját embereink közt.

Végre szóhoz jutott a főügyész - kijelentette, hogy a közönség parancsára engem széksértési keresetbe fog; csak annyi időt kér, hogy az actiót föltehesse, s hogy két fegyveres embert őrzésemre berendelhessen.

Az öreg jó Kolosváry ismét felszólalt mellettem, s a többi közt így szólt.

„Itt széksértés nem történt; itt ez alkalomból actiónak nincs helye; azok kik „actiót” kértek, helytelenül cselekedtek, mert Fiáth azon kérdésére, hol az alispán, hol a fiscus? azt kellett volna „actió” helyett felelni; mondá gunyosan „itt van ni!” Erre nagy lőn a derűtség.

Márkusnak hívtak egy fiatal eszes ügyvédet, ez ily formán nyilatkozott: „én az actió alá venni szándékolt urat rég ismerem, de ha nem tudtam volna is, észlelhettem ma beszédjében, hogy beszédjeit a rhetorica szabályai szerint idomítja, és meglehet, hogy a sértésnek vett kifejezés csak figura rhetorica és nem sértés.”

Egyébiránt jogi elv, hogy „nemo inauditus” és az is, hogy „optimus interpres verborum quisque suorum.”

Arra kérem tehát a tekintetes megyei közönséget, hallgassuk végig a szónokot.

„Halljuk” kiabált egy része a közönségnek, „actio” a másik. Nehéz lett volna megítélni, melyik részen van a többség?

Ürményi fölkel; s vissza nézve mondotta „csendet kérek és követelek! én is azt tartom, hogy ki kell hallgatnunk Fiáthot mielőtt fölötte ítélünk.”

Szóhoz jutottam; mindenekeelőtt nyilvánítám, hogy én senkit sem akartam sérteni, csak a törvényeknek s igazságnak kívántam érvényt szerezni, meglehet, hogy helytelen volt kifejezésem, ámbár sokan a teremben azt találják, hogy nem volt az, ha az actio felett akar a megye közönsége tanácskozni, s e felett voksolni, - a mai nap ideje elvész és Fejérmegye ismét törvénytelen állapotban marad. Nehogy hát csekélységem személyes ügyével raboltassék el a drága idő, megnyugszom az „actión” s megváltom magamat, ime lefizetek, ámbár nincs sok pénzem s a mi kevés van, arra igen reá szorultam - még is lefizetek 25 forintot, és ez által minthogy magam is beleegyezem, az actio-kérdést megszüntnek méltóztassék tekinteni. A 25 forintot a fiscusnak oda dobva, főérveimet tárgyilagosan ismételve, arra kértem az alispánt és a Kk és rendeket, hogy másítsák meg a neheztelt törvénytelen végzést és zárják be Janus templomát!

Most már az egész terem éljenzett. Ürményi kimondotta a végzést, miszerint Fejérmegye közönsége azon reményben, hogy ily határozatra senki sem adand többé alkalmat, a szóban lévő megyei végzést feloldja, s az illetőknek szólhatási joga visszaadatik.

A gyűlés eloszlott. Az öreg Kolosváry megköszönte erélyes föllépésemet, a haladópart nevében; megölelt, s felhívott ugyan a párt nevében, hogy november 4-ére kitűzött tisztujítás alkalmával lépjek fel aljegyző, alügyész vagy szolgabírói állás elnyerésére, s biztosít, hogy az egész párt reám szavaz.

Meghatottan elfogultan köszöntem meg a megtiszteltetést; de miután atyám azt kívánja, hogy Fejérmegyében János bátyám szolgáljon - ennek részére kértem a párt támogatását, ígérve, hogy a párt érdekében akár mikor, és akár hol szívesen megjelenek - méltóztassanak személyem s parányi tehetséggel mindenkor rendelkezni.

Ezen első fellépésem alkalmával megismert az egész megye.

Elmentem Ürményihez megköszönni irányomban tanusított jó indulatát, engedelmet kérve, hogy egy egész napját elraboltam; többen voltak Ürményinél a nagy urak közül, s miután Ürményi kitűnő szivességet tanusított irányomban, ezek is igen leereszkedő szivességben részesítettek.

Haza érve elmondottam atyámnak a történeteket, ez nagy figyelemmel hallgatta, s nagyon örült a sikernek.

János bátyám sok phlegmával és kevés tevékenységgel birt, tulságosan szerette a kényelmet s fesztelenséget. Felhívtam őt, hogy lépjen fel szolgabírónak a sármelléki alsójárásban, de hogy biztosan célzt érnünk, szükséges egy pár látogatást tenni a vidéken. - El is mentünk együtt Abára; idáig csak eljött, de ott ragadt a szép özvegy Guthynénál. És így egyedül jártam be a befolyásosabb családokat, bátyámat azzal mentettem, hogy szerénysége tartja otthon. Megígérték a pártolást.

Ez idén 1836. nov. hó 2-ről harmadikára oly sok hó esett, hogy alig birtunk behatolni Fejérvárra. - Bátyám egyhangulag megválasztatott szolgabírónak - atyám átadta neki Abát, azaz abai birtokát, mely 600 holdból állt csak; de jól volt instruálva, szép lakházzal s vagy 2000 forintnyi regáléval. Bátyám ide tette lakását.

Én öcsémmel maradtam Akán, hol ez őszszel temérdek nagy vadat lőttünk.

* * *

Atyám elhatározta, hogy miután öcsémet kadettnak a Walmoden vértések ezredese bevette; karácsony után elviszszük őt Korponára.

Elindultunk az atyám négyes fogatán, szerencsésen elérkeztünk másnap Pozsonyba, azaz a pozsonyi hidfőhöz.

Itt már akkor leszdeték a hidat, s a Duna zajlott nagyban, mi pedig egy nyomorult csárdában kaptunk szállást.

Három nap kellett itt időzni. Végre beállott a Duna. Deszkát raktak a jégre, és mi csak át-mehettünk a keskeny veszélyes ösvényen, de a kocsit szét kellett szedni darabokra, ezt egy ladikba tették s úgy huzták át a jégen. A lovakat nem szállithatván át; atyám visszaküldötte.

Másnap elindultunk Pozsonyból - forsponton; keserves kis utazás volt biz az, de atyánk jó kedvét nem veszté, vagy beszélt a régi időkről hogyan volt akkor, midőn ő ezelőtt vagy 20 évvel itt járt; vagy egy ismeretes tercettet indítványozott, melyben nekem tenort, - Lajosnak secondot kellett énekelni, ő pedig a basszust zengte gyönyörű még akkor is meglepő teljes mély hangjával.

Elértünk végre Korponára, Lajost beavattuk katonának, egy nap a tiszti karnak az atyám ebédet adott, olyant, milyent ott adni lehetett; más nap a tiszti kar nekünk, de ez még roszabb volt.

* * *

Lajos ott maradt; én atyámmal visszajöttem Nyitrának, Komáromnak s - szerencsésen, és minden nagyobb baj nélkül megérkeztünk Akára. Az uton kicsináltuk atyámmal, hogy én nem megyek se Bécsbe, se Budára, hanem Veszprém megyébe leszek tiszteletbeli aljegyző.

Atyám megígérte, hogy mihelyt kinyugodta uti fáradalma, elvisz Veszprémbe Rohonczy János kir. tanácsos és alispánnak bemutatni, s megkérni, hogy ajánljon gróf Zichy István főispánnak.

A januáriusi veszprémi közgyűlést már ugy is elmulasztottuk; és így nekem mindegy volt, akármikor megyünk oda, annál is inkább, mert Fejérvárott ismeretes lévén, ott jobban mulattam.

Az akkori pénzvviszonyok jelzésére megérintem, hogy ha atyám egy ötvenes bankót adott, befogattam négy lovat, a jágerom a bakra ült, s elmentem Fejérvárra mulatni. És ötven firtal beértem egy hétig; mindig Schieder nevű becsületes korcsmároshoz szállottam. Derék okos bajor születésű német ember volt ez, ki lovakkal is speculált, nekem ha ló kellett, tőle vettem mindig, jót adott, atyám pedig borral fizette.

Nagy gondja volt, ha nála laktam, lovaim és cselédeimre; ha kis bajom volt, jó felesége anyailag ápolta, szóval nagyon protegált.

Megemlékezem erről itt, mert ezen ismeretség és rokonszenvezés magyarázza meg azon szolgálatot, melyet később 1849-ben nekem tett, s melynek elmulasztása reám nézve végzetes lehetett volna.

A farsangot felváltva Akán s Fejérvárott töltöttem; végre február utolsó napján elindultunk Veszprémbe (1837).

Én itt csak egy párszor voltam életemben; akkor t. i. mikor Louise nővéremet meghívták ide bálba, s én őt és anyámat elkísértem. Emlékezem hogy hegyes, völgyes, sáros kis város volt, mártius elején e minőségében még is meglepett.

Másnap Rohonczyhoz akartunk menni. De a városon kívül lakott, a sár a hosszú utcán bokáig ért, fiakert kerestünk, de nem létezett; végre be kellett fogatnunk atyám utazó kocsijába, hogy kimehessünk.

Rohonczy atyámat szívesen fogadta; engem feltűnő hidegen, mindennapi rövid társalgás után atyám előadta, hogy arra kéri Rohonczyt, legyen szíves engemet megyei aljegyzőnek ajánlani a főispánnak, s átadandó folyamodványomat neki ajánló kíséret mellett hivatalosan kézbesíttetni.

Rohonczy komoly kifejezéssel végig hallgatta atyámat, felkelt s a mellék szobába kérte őt, én csak annyit hallottam rövid társalgásukból, - hogy atyám az ajtót kinyitva, mondá, meglehetősen ingerült hangon: „köszönöm barátom, köszönöm, de oda, hova te elmehetsz én is elmehetek” s ezzel kijött fogta kalapját s mi mentünk. Rohonczy ebédre hívott bennünket, atyám azon ürügy alatt, hogy még ma haza megyünk, nem fogadta el.

„Mi történt édes atyám?” kérdém a kocsiban.

„Mind elmondom az uton” volt a válasz.

Korai rövid ebéd után atyám befogatott, s mi mentünk igen jó uton Zircz felé; atyám ismét visszanyerte szokott derűtségét.

„Gondold el Ferkóm! mit mondott nékem ez a gögös alispán?”

Mit édes atyám?

Azt, hogy te veszélyes elvü fiatal ember vagy; - hogy a fejevári ellenzék élén állsz, s hogy alig hiszi, mikép Zichy ő excellentiája hajlandó lenne téged aljegyzővé kinevezni, - és azért arra kért, hogy folyamodásodat most ne nyujtsam be, hanem várjak májusig, - akkor Zichy lejön Palotára, s alkalmilag ő, Rohonczy ajánlani fog.

S mit felelt reá édes papám?

Azt, hogy sohase fáradjon; mert oda a hova ő elmehet ajánlani, én is elmehetek.

Haza érve atyám az íróasztalhoz ült, írt egy levelet Zichynek, kit rég ismert, és hozzá zárta folyamodásomat, meghagyta, hogy másnap korán vigyék a póstára.

Én nem sokat gondoltam az egész ügygyel; a szalonkák megjöttek, azok után jártam.

József napkor atyám névnapján, sok vendégünk volt: a moóri rokonok kijöttek; Hunkár Antal és neje Szolgagyórról, - továbbá Kunz Tóni igen szép kisasszony Veszprémből. Ez alkalommal két szindarabot adánk; - Csapó József, és nagybátyám Luzensky Alajos is szives volt közreműködni; a szinpadot feállítani, a működők arczát festeni s a t. mind az én gondom lett. Az ouverturát én játszottam fuvolán Havlicsek zongora kíséretével, és ezért csak egy kis szerepet vállalhattam.

Az enyéim nagyon csodálták e téreni jártasságomat; de ez nekem nem volt ujság, mert a jó Bezeredy családkörben két ilyen előadásnál közreműködven: ismertem a helyzet nehézségeit és szükségéit.

Az előadás sikerült, az előadók igen jól mulattak, de a néző közönség sem unatkozott. Csapó József, mint báró Szélnágy, remekül játszott; Luzensky Alajos nagybátyám derűtséget keltett, mert Kisfaludy szindarabjában, ha nem csalódom a „Kérők”-ben a hős nő atyját adván, szerepében sokszor előfordult szójárásképp a kifejezés: „mennydörgő rázta” és ő az „R” betűt nem tudta kimondani, a néző közönség gyönyörűségére.

A fiatalság estére tánczra kelt Szabadhegyi vezénylete alatt.

Atyám szokás szerint tarokkozott; én pedig Hunkár Antal bátyámmal sakkoztam, mikor behozták a póstát (akkor Moórra csak háromszor érkezett egy hétben) feltűnt nékem egy nagypecsétes hivatalos, atyámnak címzett levél. - Mig Hunkár a teendő vonáson töprenkedett, kezembe vettem s láttam, hogy „Veszprém megye főispánjától” van s így tudtam, miről szólhat. Kíváncsiságomat kielégítendő, atyámhoz vittem, de ez úgy el volt foglalva „contrájával,” hogy e kérésemre „nyissa fel édes papám! nagyon kíváncsi vagyok” azt felelte:

„Nyisd ki, s olvasd el”

Ezt nem kellett nékem kétszer mondani.

A nagy boritékban találtam egy kis magán levelet, melyben a főispán tudatja atyámmal, hogy kíváncságát örömmel teljesítette, s ott találtam a tiszteletbeli veszprémmegyei aljegyzőségért felküldött folyamodványomat ily hátirattal.

„A kérelem teljesítettik; a folyamodó pedig utasítatik, hogy a legközelebbi megyei gyűlésben a hivatalos eskü letételére megjeljen; miről a megyei alispán ur azon utasítással értesítettik, hogy az ezennel kinevezett aljegyzőtől a hivatalos esküt kivegye és őt hivatalos kötelességének teljesítésére utasítsa.”

Csak annyiból örültem mindennek, mert kitünt, hogy nem volt igaz, mit Rohonczy mondott atyámnak, - mert a főispánnak atyámhoz válaszul intézett levele igen barátságosan hangzott, s kérelmem feltétlenül teljesített.

* * *

Ápril közepe táján csinos négylovas fogaton bementem Veszprémbe s a korcsmába szálltam, - elmentem Rohonczyhoz, Kocsi-Horváth II-od alispánhoz, Zsoldos főjegyzőhöz, Rosos I-ső aljegyzőhöz stb.

Rohonczy nagy urasan, a többiek szívesen fogadtak, különösen Rosos, kit már régebben ismertem.

1837-ben ápril tizennyolczadikán a gyűlés színe előtt letévén az esküt, a jegyzői kar és a főbírák helye közt foglaltam el kijelelt helyemet. - A gyűlés vagy 10 napig tartott, ez alatt megismerkedtem az egész megyével. Szentgyörgyre Rosos, Barcza Pál, Nagy Ignác és én kivettük az egész Simoga házát, s itt tanyáztunk. Verner nevű vendéglősnél átellenben cselédjeim 8 forintért, én pedig 10 forintért el voltam látva reggeli, ebéd és vacsorával. A kik bort ittak, ezért azt is kaptak. A nagy szobát vivó teremmet alakítottuk, reggeli 9 óráig vívtunk, s ezután szétmentünk dolgainkat teljesíteni.

Egy órakor találkoztunk Vernernél, az estét özvegy Tallián Pálnénál, Márkus Ignácznénál, Kovács Gábornénál, vagy Stojanovich Jánosnál töltöttük. - Ez utóbbi volt legkedvesebb helyem, itt egy igen szép leánynyal, Pintér Ágnessal későbbi Molnár Dénesnével és Kun Tónival találkoztunk, - ez utóbbi igen megnyerő modorral és szép soprán hanggal birt. Ez időben Theindl volt a káptalani chorus bassistája, ki gyönyörű hanggal s nagy zenészi képzettséggel rendelkezett. Itt a mondottakkal sokat énekeltem s rendesen jártam a chorusra énekelni. Ha az előadandó darab nehezebb volt, Theindl elhozta hozzám, és szívesen tanított. Ha nem voltunk hivatalosak, mi hívtunk vendégeket, adtunk rostélyost és túrós csuszát, egy személy ily ellátása 35 váltó krajczárba került.

Előljáróim elnézők, a közönség szíves volt irányomban. Nem unatkoztam, de egészen jól még sem érzem magamat, mert nehezen nélkülöztem a fejrmegei fényesebb társaságokat, s különösen az bántott, hogy szemben edesek voltak egymással, mint a méz, de baráti meghitt viszony csak igen kevés közt létezett; az országos ügyekkel keveset foglalkoztak, ha volt politika, ez személyes érdekekre volt visszavezethető; végre itt egy absolut uralom trónolt, Rohonczy tekintélyének, hatalmának jogára! Nem történt s nem történhetett semmi, a mit ő nem akart, s meg kellett történnie mindennek, a mit ő óhajtott.

Rohonczy 1832-6-ban országgyűlési követje volt Veszprémmegyének. Távollétében a függetlenebb elemek sorakoztak, s párt készült Kovács Imre, Kun József, Bezeredy Mihály és Késmárkyak vezénylete alatt, Rohonczy ellen; - ő megjött s szétfujta az egész pártot, mint a vihar a kötetlen kévét, - megsemmisíté elleneit, s ő lett a helyzet s megye korlátlan ura. - Hogy történt s történhetett ez? ennek philosophiáját nem tudom, nem lévén rég a megyében; de az eredményt sajnosan éreztem én is. Tudott ő nyájas, előzékeny, megnyerő lenni, de ellenmondást a legnyájasabb, legalázatosabb formában sem tűrt.

E megyében ellentétben Fejrmegeivel a vagyonos független közép osztály nagy kisebbségben volt, - nagy uraink Eszterházy, Festetich s. a. t. nem sokat foglalkoztak megyei ügyeinkkel; a tisztviselői kar Rohonczytól függött, tekintve akár előléptetésüket országos hivatalokra, akár a megyei hierarchiában, mert Rohonczy az akkori hatalmas József nádornak kegyével dicsekedhetett, s a köznemesség bizalmát birta határtalanul. Barátait dédelgette, segítette illő s nem illő módon; elleneit üldözte, sújtotta szabad és nem szabad fegyverrel.

Irányomban udvarias maradt, de mindig a tekintélyes hatalmas, leereszkedő alispán.

A május hó közepe gyönyörű lett, a kis veszprémi társaság a falura vagy szőlőkbe költözött, Rosos is sokszor távozott gazdaságát intézni; én eluntam a lopott lovak- s bitang borjúkat közzétenni, elmentem én is engedelem nélkül haza.

Jelenttem ugyan Zsoldos Ignác főjegyzőnek, hogy befejeztem a reám bízott munkát s hogy dolgom lévén otthon - elmegyek; Zsoldos egész életemben szives jóakaróm lévén, figyelmeztetett, hogy kérjek engedelmet az eltávozásra Rohonczytól; gondolkoztam! de erre nem birtam elhatározni magamat. Először azért, mert ha most engedelmet kérek, jövőben is mindig azt kell tennem; - másodszor, én csak tiszteletbeli hivatalnok lévén fizetést nem huztam, s így lelkiismeretem is nyugodt lehetett; de a be nem vallott indok az volt, hogy éreztem, mikép Rohonczy engem nem szeret, s nekem már volt okom nem szeretni őt.

Haza érve megtartottuk Böske hugom lakodalmát, elkisértem Pápára, s onnét siettem Fejérmegyébe; - csak történetesen tudtam meg, hogy bátyám megházasodott, elvette a szép özvegy Guthynét.

Őket látogattam meg először, s innen Alapra mentem Salamon Zsigához. Ez a vidék akkor nagy élénkséget tanúsított, a társadalmi életben s politikával való foglalkozásban, Madarász László vezette már a haladó pártot; - kis testü bár, de igen szép vonásu, megnyerő kifejezésü, hatalmas szónoki tehetséggel megáldott egyéniség, nagy sikerrel hódította elvei részére a fejérvári középirtoku nemességet. - Akkor főtárgya volt a Lovassy-féle ifjak elfogatása és elítélésének törvénytelenége.

* * *

Meglátogattam Kempelen Gyulát Pázmádon, magas, szikár, gazdag vagy 25 éves ritka erővel bíró lovagias barátomat; atyja egy kis görbe ember, anyja született gróf Roggendorf magas szép asszony, szivesen fogadtak.

A szobámba kísérve Gyula felkért, hogy miután ő holnap korán reggel kirándulást szándékozik lóháton tenni, kísérjem el.

„Hova megyünk?” kérdém.

„Holnap reggel 4½ órakor felkeltelek s a többit majd megmondom, jó éjt” - s ezzel eltávozott.

Másnap korán elindultunk lóháton Pest felé, mely 6½ mértföld távolságra esett Pázmándhoz; az uton megvallotta, hogy csak azért lovagol Pestre, hogy a szép Felner Adélt egy perczig láthassa!...

Estére ismét otthon voltunk Pázmádon, és ő elmondotta, hogy Alapon mikép mulattunk, mert szülei nem szerették ha Pestre jár.

* * *

Összebeszéltünk Gyulával, hogy miután a magyar bánya-városokat nem ismerjük, július 14-én találkozunk Fejérvárott s elindulunk more patrio lóháton.

Elindultunk hát ketten egy lovász kíséretében reggel 5 órakor s este 10 órára Bicskének, Esztergomnak, Szalkának Lontóra értünk Fejérváry Miklóshoz. Ugy el voltam fáradva, hogy lábaim nem birtak; a távolság, melyet egy etetéssel lovagoltunk, lehet vagy 15 magyar mértföld.

Jó házi asszonyunk Fejérváry Miklós anyja, megijjedt állapotom fölött, lefektetett; mire a vacsorát behozták, én már mélyen aludtam; másnap lehetett 8 óra hogy fölbredtem - fájt ugyan még minden tagom, de nem éreztem magamat betegnek; - Fejérváry befogatott s levitt az Ipoly vizéhez, egy órai fürdés után nem fájt többé semmim.

Lontóról Fejérváry is velünk jött; voltunk Vihnyén, Szklenón, Szliácson, Selmeczen, Körmöcz-Bányán, Baka-Bányán.

Nappal nagyon meleg lévén, már 4 órakor lóra ültünk s mentünk 10 óráig, ekkor etettünk, ebédeltünk s aludtunk 4-5 óráig délután. Ismét lóra ültünk s lovagoltunk esti 8-9 óráig; s ez mindennap így ment; napjában lovagoltunk 9-10, de 11 mértföldet is; - lovagoltunk pedig 10 perczig lépést, 5 perczig jó ügetést, vagy könnyü vágatást; csak Vihnyén és Szliácson nyugodtunk egy-egy nap, - 16-ik napon Lontóra értünk vissza, ott maradtunk egy nap és a 18-ik napon megérkeztünk Pázmándra elsülten, piszkosan és rongyosan, de jó egészségben, - lovaink megsoványkodtak, de bajuk nem lett.

* * *

Haza érve Akára szorgalmasan vadásztam Szent István napig, ekkor ismét Veszprémbe kellett mennem, hol a törvényszék ülésezett.

Most már nehezemre esett, nem a munka hisz ez nem nagy volt, hanem a megszokott társaság nélkülözése.

Meg kell jegyeznem, hogy a veszprémmegyei törvényszék a fejérmegyeihez képes igen szigoruan büntetett.

Negyedévenként 50 botütés „vasban állónak kiérdemlett büntetésére, s mások rettentő példájára” - mindennapos ítélet volt; verték pedig a bünösöket - nagy megbotránykozásomra - a piacon.

* * *

Zichy Herman, ki jó bajtársom volt, Moórra jött mint hadnagy a Cress könnyü lovasságnál, meglátogatott Akán, és nagyon biztatott, hogy én is legyek katona.

Atyámnak elbeszéltem ezt, és azt is, hogy egyik főhadnagy, ha neki 4000 forintot fizetek, azonnal nyugdíjaztatja magát, és egyszerre hadnagy lehetek.

Atyám ellenezte, azt gondolta, hogy egy családból elég, ha egyik katona, s azt mondá, hogy nem szép az állhatatlanság. Atyámnak a gyakorlati élet terén tanusított bölcsességét ekkor felismertem, s lemondottam eszmémről.

* * *

Egy szeptemberi nap összejött Alapon az egész megye fiatalsága értekezletre, az elitált „fiatalok” ügyében; köztünk volt Kolosváry, Mérey és gróf Zichy Jenő, a conferentia azt határozta, hogy jövő gyűlésre be kell menni. „cum gentibus” Fejérvárra s azt kell indítványozni, hogy ezen ügyben Fejérmegye egy küldöttséget menessen Bécsbe a magyar királyhoz, mint az igazság kutfejtéhez.

Az indítvány megtételére Zichyt hívták fel, de ő nem fogadta el, hanem Madarász Lászlót ajánlotta; ki azért nem látta czélszerűnek, hogy ő tegye az indítványt, mert több sikert reményelt, ha ő fog rögtönözhetni, az indítványt megtámadó érvek ellen. - Végre ismét engemet kértek fel az indítványozásra; én elfogadtam s átvettem Madarásztól az erre vonatkozó minden adatokat. Tudtam, hogy az eljárás törvénytelenségét az egész megye, - Végh Ignácson kívül elismerte, - de a higgadtabb rész feliratban akart fájdalmának, aggályainak s kérelmének kifejezést adni; - míg mi sérelmünket élő szóval előadni s egyszermind a feliratot, mely az orvoslást kérte, egy megyei fényes küldöttség által kívántuk letéetni a trón zsámolyára.

Haza értem Akára, elég időm volt beszédemet mind tartalmára, mind alakjára nézve nagy figyelemmel és szorgalommal, a szónoklat szabályai szerint összeállítani s megtanulni.

Október első hétfőjén megtettem az indítványt, egy fél órás előadásban, beszédem tetszett s indítványom határozatba ment; a Bécsbe küldendő deputációba engem is bele akartak nevezni - de én azzal mentem magamat, hogy veszprémi tisztviselő lévén, a megtiszteltetést el nem vállalhatom, helyettem bele választották szolgabíró bátyámat Jánost.

* * *

A hét végén Fejérvárról Veszprémbe mentem, itt is ugyanezen thema foglalkoztatta a kedélyeket, s mielőtt még ide értem, a fiatalság elhatározta, hogy a gyűlést megelőző estén, egy tánczsal összekötött estélyt adnak, s hogy a vacsora alatt a vidékről meghívandó értelmiséggel közöljék tervüket, mely abban állott, hogy másnap a gyűlés elején megtegye valaki az indítványt, mikép Veszprémmegye is törvénytelennek ismeri az ifjak irányában történt eljárást, és ezen meggyőződésének az igazság követelésének párosításával adjon, egy a legmagasabb trónhoz intézendő feliratban kifejezést.

Rohonczynak, mint minden abszolút hatalomnak, nagy szüksége volt a jó titkos rendőrségre, - de volt is neki ilyen.

Alig hogy ezt elhatározták a veszprémiek, már Rohonczy megtudta.

De megtudta Rosos is azt (hogyan nem tudom) hogy Izernek, így hívták a „napfogadó” tulajdonosát, - Rohonczy meg fogja tiltani a tervezett tánczestély rendezését, Rosos ezt néhányunkkal közölte; az önkényes zsarnoki eljárás felizgatott, elszaladtam Izerhez, és szállást kértem tőle.

„Uram! felelt a korcsmáros, minden szobám el van foglalva előre, sokan jönnek a vidékről, csak egy kis szobám áll még rendelkezésemre földszint, ezt nem merem önnek felajánlani.

„Hát a nagy terem?” kérdém.

„Ez üresen áll - de arra holnap estére szükségem lesz, mert a fiatalság itt akar mulatni.”

„Se baj, én egy egész hétig itt maradok, - vasárnap én is mulatok - a kis szobát adja vadászomnak - állítson a terembe egy ágyat, tegyen egy asztalt az ablak mélyedésbe és ki lesz elégítve minden igényem.”

„De mint mondám vasárnap a teremre szükségem lesz, mert az ifjuság tánczra készül,” felelte ő.

„Vasárnap délután kidobja az ágyat, vadászom saját szobájába hordja holmimat, s hétfőn a bál után ismét rendbe hoznak mindent.”

Izer uram még habozott.

„Mit kér ön a teremért?”

„Ha bál van és kivilágítom 30 forintot.”

„S ha nincs bál?”

„Ekkor ritkán szoktam kiadni, - s ilyenkor annyit kapok érte, mint más két szobáért.”

„Jól van, felelém, én megfizetem önnek a vasárnap éjjelre járó 30 forintot, a többi napokra mig itt leszek a 2 forintot, a terem ez időre az enyém, a bált én rendezem s itt a foglaló 10 forint.”

A korcsmáros a foglalót elfogadta s a terem elrendezését azonnal megkezdette.

„Nem izent önnek az alispán semmit?” kérdém a legártatlanabb kifejezéssel.

„Igen, azt parancsolta, hogy délben menjek ki hozzá.”

Amint elbeszéltem barátaimnak a történetet, igen örültek a sikernek s declarálták, hogy nem engedik, mikép én fizessem kellemetlen szállásom bérét, melyet közös költségnek fogadtak el.

Cselédek egy erővel egyszerre átvitték, mire szükségem lehetett a „Napba.”

Izertől értettük délután, hogy Rohonczy arra hívta fel, hogy a termet ki ne adja, s bált ne tartson; miután Izer elmondotta a történetet, Rohonczy a hallottak után nem erőltette.

Vasárnap délután bejöttek a vidéki urak; mi meghivattunk mindenkit, éjfélig táncoltunk, mi alatt az értekezlet folyvást tartott, informáltuk s capicitáltuk a vidékieket.

Másnap megtétezt az indítvány a mondott értelemben, - az ellenindítvány, is, az tudniillik: hogy nem kell felirat, melynek ugy sincs sikere, mert a cancellária nem felel, - ott a második a biztosabb ut, a sérelem kimondása és már most elhatározása annak, mikép a leendő országgyűlésre megválasztandó követek utasítatnak e sérelem orvoslásának eszközlésére.

A kisebb birtoku nemesség csak választások alkalmával szokott megjelenni; - a rendes közgyűlésekre saját költségein nem szokott bejöni.

A megye tereme ez alkalommal jobban megtellett mint rendesen; de a többséget a közép birtokosok képezték.

A tanácskozás higgadtan folyt, Rohonczy szokása ellen többször felelt, ez alatt haladt az idő s már délfelé lehetett, hogy megnyílt a terem ajtaja s fenyőággal felbokkrétázott vagy 25-30 „szentgáli” tódult be; még a terembe se értek, már azt kiáltozták. „Garavamen” s ezen jelszóval iparkodtak az elnökség felé.

Ilyen eljárást még nem tapasztalva, elragadott hevem, s jó előre hajolva, magos, erős hangon elkiáltám magamat „Representatio.”

Az egész terem egyszerre felém fordult.

Rohonczy csendet kért, a szentgáliak megállottak csendesen s ő így szólt:

„Fiáth aljegyző ur szólni akar, kérem a t. karokat és rendeket, legyenek szivesek őt meghallgatni.”

De ezt oly roszakaratu sarcasticus kifejezéssel mondotta, hogy minden vérem arczomba tódult: hisz nekem eszem ágában sem volt felszólalni. Az egész terem merően, jóakaróim sajnálattal néztek reám.

Egy szempillantás alatt recapituláltam magamban, az egy héttel előbb Fejérvárott tartott beszédemet, legyőztem ideges zavartságomat, lassan vontatva felkeltem s igen lassan, szokásom ellen, higgadtan így szóltam:

„Nagyságos királyi tanácsos és alispán ur! mélyen tisztelt t. karok és rendek!”

Éreztem, hogy hangom rezeg, de éreztem azt is, hogy legyőztem már elfogultságomat; - siri csend következett.

„Nem volt szándékom e helyen annyi okos kipróbált bölcs hazafi előtt még ez alkalommal (ezt hangsulyoztam) felszólalni, de midőn ő nagysága kegyes volt erre felhívni, kötelességet vélnék mulasztani, ha nekie nem engedelmeskedném.

„T. karok és rendek! és most elmondottam a Fejérváron ugyan ez ügyben már egyszer elmondott beszédemet.

A közönséget, de legjobban Rohonczyt igen meglepte e fordulat; beszédem tetszett, a kitörő éljeneket csak is Rohonczy mogorva szigoru tekintete mérsékelte; mennél czifrább volt a

szólam, annál inkább éljeneztek; jól emlékezem, hogy előfordult ezen szóhalmaz is: „mert ha béront az önkény semmit szentnek nem ismerő törvénytelen ostora” stb. és ez még a szentgáliaknak is nagyon tetszett.

A representatio felkiáltás nagyban tulhangzá a „Garavament.” - Utánam még Zsoldos Ignác főjegyző szólt, indokolt szép beszéddel bizonyítá a felirat szükségességét.

Rohonczy jó képet vágott a veszttet játékhoz s szépen indokolva kimondotta a „Representatio” melletti végzést!

Gyűlés után gratulált mindenki; de azt tapasztaltam, szívem fájdalmára, hogy igazán, szivből csak kevesen örültek velem. Az emberi gyarlóságok közt egyik legaljasabb - az irigység; s ezt leküzdeni csak kevésnek sikerül; s e kevesek, kik akkor igazán örültek velem, egész életemben jóakaró barátim maradtak.

Engemet - miért ne vallanám be - e siker véghetlenül boldogított; de ha lehet, atyám még jobban örült rajta, midőn neki elbeszéltem.

„Bravo fiam!” mondá, „ne neked Rohonczy.”

* * *

Veszprémben a telet kellemesen töltém, az egész társaság szives volt irányomban, dolgom kevés volt, mert Zsoldos és Rosos munkaerős férfiak a jelentékeny ügyeket mind feldolgozták. Ha a cancellariához vagy helytartótanácsához feliratokat intézett a megye - a jegyzőkönyvön kívül másnap 9 órára ezzel is készen kellett lennie a napi jegyzőnek; Markus Lajost a II-od aljegyzőt ilyenre nem használhatván, egymást váltottuk fel az ülés első s érdekesebb napjain.

Zsoldos már délután dolgozott; de Rosos velünk volt éjfélig, velünk mulatott vagy játszott; másnap azért 9 órára készen volt a jegyzőkönyv s a szépnél szebb felirat; eljárt vadászni, szeretet eljárni Bogyai Lajoshoz Halápra s Badacsonyba a szőlejébe, de azért restantiája soha sem volt; képes volt, ha megszorult 24 órában 20 óráig feszült figyelemmel dolgozni; így nekem nem sok munka jutott. Elmentem én is irodámba 10 óra után, behívtam a jó öreg Tuidert, (így hívtak egy öreg őrököt) ennek dictáltam bünvádi ítéletet vagy „Currenst” - mást nem bíztak reám; ez leírta szépen jó magyarsággal - én magyarul hibásan irtam, - mert a deák nyelv csak most szűnt meg diplomaticai lenni, - s akkor szabatosabban beszélünk és írtunk deákul, mint anyanyelvünkön!

Theindlivel mindennap egy óráig énekeltem s Havlicsekkal fuvoláztam; este többnyire a jó Stojanovicsék vagy Kunczékhoz mentünk Theindlivel, hol duettokat és tercetteket énekelünk.

De a mint megjött a tavasz, kisütött a nap s kiszáradtak az utak, mint a fecske „melegebb égalj” után vágytam. Elmentem Fejérmegyébe, hol mindig tárt karokkal fogadtak.

* * *

Fejérvártt részt vettem minden gyűlésben, felszólaltam a lényegesebb közigazgatási kérdésekben; higgadt, tárgyilagos előadásaimat mindig kegyesen fogadta a megye, bele neveztek minden nagyobb horderejű bizottságokba és kiküldetésekbe, és én a megbízást többnyire jó sikerrel, a megye megelégedésére voltam szerencsés végezni.

A lótenyésztés érdekében az összes megyei tenyésztésre alkalmas lovakat össze kellett írni. Zichy Ödön elnöklete alatt megbízták gróf Zichy Aladárt, Salamon Györgyöt és engemet, ezt végbeinni. Szücs Péter aljegyző lett küldöttségi jegyzőnk, s mi hat hétig helységről helysére jártunk, még pedig november és decemberben. Mindenütt ünnep volt, ahová érkeztünk. Karácsont Lángon töltöttük, három négyes fogaton jártunk, befejeztük feladatunkat lovaink és

kocsink áldozatával. Ez alkalommal nem csak megismerkedtem, de személyes baráti viszonyokat szőttem a fejérmegyei összes nemességgel, mi később nagy előnyömmé vált.

Veszprémbe eljártam, de csak a gyűlésre s törvényszékre, ott maradtam pár nap s ismét visszamentem Fejérmegyébe.

Veszprémben csak egyszer szólaltam még fel Deák Ferencz tiszteletére.

A fejevári gyűlésben megválasztottak az utasítást készítő küldöttségbe, a mi nagy kitüntetés volt, s feltettem magamban, hogy a veszprémi októberi gyűlésben resignálok, hogy Fejérmegyének élhessek.

* * *

Késmárky Gábor meghívott szeptember elején bucsura, vagy névnapra? nem emlékezem. - Jó négy lóval, s könnyű kocsival mentem hozzá, két fegyvert is vittem; mert onnét Rosossal s Barczával Halápra, illetőleg Uzsára szándékoztunk Bogyay Lajoshoz nagy-vadra vadászni.

Szeptember végén a törvényszékre ismét be mentem Veszprémbe. Egy csinos hangversenyt rendeztem Kunz Adél és Kun Tóni kisasszonyok, továbbá a vaddisznó előtt megfutott ifju Vallis, Theindl és Havlicsek közreműködésével a veszprémi kóroda javára.

Én kétszer énekeltem, először Prochtól a „havasi kürtöt” - másodszor egy terczettet, nem emlékezem milyen dalműből? Kun Tónival és Theindl-vel. A szöveget Súlyomváry magyaritá, Theindl bassistának egy solója így fordítva:

„A béke malasztja
Sugárit árasztja”

A próbán - cseh ember lévén - így ejté ki: „A béka malaczcza” - a mi bennünket igen mulattatott.

A hangverseny jól sikerült.

A gyűlésben megköszönvén Veszprém megyének irányombam tanusított elnézését, s kegyességét, resignáltam jegyzői állomásomat. -

* * *

Akán telepedtem le, de majd mindig úton voltam. Nagyon sokat jártam Fejérvárra, és szerte a megyében; Szt. Mihályra Zichy Ödönhöz, Kálózdra Zichy Jenőhöz, Velenczére Meszlenyiekhez, Lángra Zichy György s Aladárhoz, Camillt kevesebbet láttam, mert vagy utazott, vagy el volt foglalva otthon. Legjobban éreztem magamat Alapon Salamonnál, a hol agarásztunk, vadásztunk, s volt mindig női társaság. - De főfoglalkozásunk a politika lett. Készítettünk egy alkotmánytervet, melyet a megyének benyújtottunk azért, hogy adja utasításul a követeknek, mikép ezen itt letett elveket az országgyűlésen pártolás végett előterjesszék. Már akkor független felelős kormány volt a vég cél; - de nem erőszakosan, s nem a szükséges előzetes intézkedések nélkül. - Továbbá az adózás és katonakötelezettség közönsége, az urbériségek megváltása, a népnevelés. A gyűlésben kisebbségben maradtunk. Elleneink beadványunkat „Magna charta-alapiensis”-nek gúnyolták.

A közterhek közös viselését én indítványoztam, egy háromnegyed órát igénylő beszédemben; és ez indítványt három éven át mindig a januáriusi gyűlésben megújítottam, kisebbségben maradtam, de szívesen hallgatták a megyei rendek és ellenérvelés nélkül azt határozták, hogy el nem fogadják.

* * *

1839-ben a telet Pesten töltém. Salamon Lajosnak jó szállása lévén, befogadott vendégül. Megismerkedtem ekkor Ráday, Szentkirályi, Patay és Nyáry Pállal is. Részt vettem, mint hallgató a pestmegyei ügyek érdekében tartott tanácskozásokban. Megismerkedtem Széchenyi Istvánnal, Kossuth-al; a mágnási, most nemzeti Casinónak tagja lettem, s itt a télen megismerkedtem a magyar főnemesség nagyobb részével.

Pesten azon meggyőződésre jutottam, hogy még igen keveset tudok. Megszereztem tehát magamnak a napirenden lévő politikai kérdésekre vonatkozó könyveket és röpiratokat; megrendeltem a különböző irányu ujságokat, s tanulmányoztam alaposan a magyar közjogot. Farsang végén haza mentem Akára, s egész hévvel foglalkoztam azon kérdésekkel, melyek a május havában összeülendő fejevári utasítást készítő bizottságban előfordulandnak.

* * *

Paripámat befogtam az elveszett „Riza” helyett; s háts lóra szükségem lévén, miután arról értesültem, hogy Nádasdy Tamásnál Dákán Pápa mellett, egy szép fekete telivér kancza eladó, - elmentem Dákára február közepén. - A lovászmester a lovat a lovardába vezette, s ott lovagoltatta, a lovarda szalmával volt beterítve, mert még jeges volt a talaj. A ló igen megtetszett s én is reá ültem. Rövid vágatás alatt egyik fordulaton elsiklott s elesett, a bal lábomat maga alá szorította; midőn kihuztak s felemeltek nem birtam bal lábomra reá állni. Bevittek, lábom kezdett dagadni, de én nem maradtam ott, hanem fájdalom daczára egy batárba átfogattam, néhány vánkos segítségével lábomat elhelyezve bementem Pápára Barczáékhoz. - Ott az orvosok csontrepedésnek nyilváníták bajomat. A Barcza családnak maig is hálát mondok azon gondos ápolásért, melyben ez alkalommal részesített. Három hétig feküdtem, azután haza mentem, s a kérdéses lovat is elvittem magammal.

* * *

A májusi tanácskozásokban élénk részt vettem. Ekkor kezdett a fejevmegyei közvélemény azon része is, a mely eddig ellenének tartott, figyelmére méltatni.

Higgadtan s mindig tárgyilagosan iparkodtam nézeteim s érveimnek érvényt szerezni.

A haladás, az átalakulás embere lettem; de a józan haladás és békés átalakulás embere!

A francia királyi család sorsa, az emigratio szenvedései, a francia forradalom borzadályai, - melyek az akkori francia regényírók legháladatosabb tárgyát képezték: oly élénken hatottak lelkemre, hogy nagyobb bünt az emberiség érdeke ellen nem ismertem, a forradalomnál. Azt hittem, s hiszem most is, hogy mind azon előnyöket, s jobblétet mit egy erőszakos forradalom helyez kilátásba, nagyon drágán szerzik meg a népek. S mivel nincs ugrás a természetben, nehezen lehet a megnyertet is biztosítani, és megtartani. Másrésztől már arról is meg voltam győződve, hogy Magyarország lehető önállása fentartása mellet, csak Ausztriával szoros viszonyban közelítheti meg a gondviselés által részére kitűzött hivatását; melyszerint, a mint a régi századokban, az európai nyugoti kereszténységnek s ezzel karöltve járt polgárosodásnak volt védbástyája, ugy kell, hogy a jövőben a nyugoti polgárosodásnak ne csak - védbástyája, de egyszersmind keleti irányban terjesztője legyen. Mert ezen hivatás és feladat, egyszersmind létjoga is a magyarnak.

Ez nem elméleti okoskodás csupán, ez Magyarország történelmén alapuló „apodictica veritas!”

Elhiszem, hogy egy más világrészről, egynehány százezerből álló néptörzs betörhetett hajdanta Európába; de hogy itt, majd ezer évig fennállhasson mint ilyen, megtartva szokásait, nemzetiségét, törvényeit stb. ha az európai nemzeti családok egy „szükségét” nem pótolja; - alig hiszem.

Megmaradtunk itt, új hazát alkothattunk, mert Európa kereszténységének és polgárosodásának szüksége volt, - különösen a bizánczi birodalom szétmállása után - az erős testalkatú, edzett, csatához szokott vitéz magyarokra. Igaz hogy első rendben saját tüzhelyeinket védve, saját érdekünkben harcoltunk, a bebetóduló vad csordák és pogányok ellen. De igaz az is, hogy míg mi ezen védelemben feláldoztuk legjobb tehetségeinket; míg mi folyvást fegyverben állottunk: addig Nyugat-Európa egyéb nemzetei, nyugodtan élhettek saját érdekeiknek, szellemi és anyagi fejlődésüknek.

Nem Európa jó szivessége az, mely itt ezer évig megtűrt bennünket; hanem a nyugoti államok s nemzetek szüksége. S ezért nem csak tűrt bennünket Európa, de midőn a roppant muszliman erőnek minden vitézségünk mellett sem voltunk képesek ellent állni; midőn a magyar korona területének egy része a törököt volt kénytelen másfélszázadon át urának elismerni - segített bennünket. Hanem saját érdekében akkor is, nem pedig jószívüségéből, ugymondva - „szépszeinkért,” s nemcsak tűrni, de segíteni is fog Európa tovább is, ha a szabadság, polgárosodás, tudomány, kereskedelem, ipar és művészetnek védbástyái, és hatalmas terjesztői leszünk kelet felé. - Ez nemcsak gondviselészerű hivatásunk, de egyszersmind egyedüli létjogunk Európában.

Haladni tehát, átalakulni fokról fokra, - lépcsőről lépésre, kizárva a visszaesés és erőszak lehetőségét: ez lett politikai hitvallásom vezérirányt adó ágazata.

* * *

Széchenyi István kegyes jóakaróm lőn; s egy látogatás alkalmával felhívott, hogy egyik nap délután 6 órakor jöjjenek hozzá, többen leszünk mondá, beszélgetéssel töltendjük az estét.

Természetesen, pontosan megjelentem.

A magán fogatok s bérkocsik hosszú sora járt elő.

A pesti társaságot ismertem már, de itt sok vidéki, bécsi és pozsonyi urat találtam. Bemutattam magamat; vagy egy fél óráig szivaroztunk, beszélgettünk. - Egyszer a házigazda körül nézte magát, - mintha azt nézné, itt van-e mind, kit várt: meghuzott egy csengettyűt, s két inas kinyitotta a termet, mely úgy volt elrendezve, mint a tanácstermek szoktak lenni. Egy meglehetősen hosszú asztalon álltak a Candelaberek, s annyi szék volt körülük két rendben, a hányan voltunk.

Együtt volt itt a magyar és erdélyi főurak színejava, legnagyobb részt.

Bementünk a terembe, ott helyet foglaltunk, s csak susogtunk már, „harrend der Dinge die da kommen werden.”

Engedelmet kérek s előre is megkövetlek nagy férfiu, nagy magyar dicső árnya! - engedelmet vakmerőségemért, hogy bátorodom azt elmondani akarni, mit te ez alkalommal, ihletett hazaszeretettel párosult államférfiúi bölcseséggel, az emberi természetet ismerve s szavaid hatását már előre kiszámítva, mondál nekünk.

Engedelmet annál is inkább, mert 40 év multán teszem ezt emlékezetemből - egyedül, minden jegyzék nélkül. Nem jegyeztem akkor azért, mert e jelenetet soha sem fogom felejteni. - Nem igénylem, hogy tudom azt, mikép mondtad, nem, mert a lényeg a formát uralta, de a lényegét híven adom.

A feszültség, a csend, percről percre nőtt, s majd ünnepélyes lett a helyzet; mert a gazda megállott az asztal sarkán, némán nézve a világitást, mint valamely szobor.

Ez így tartott vagy 5 perczig; végre valaki elkiáltotta magát „halljuk!”

Ekkor Széchenyi mintegy ábrándozásából fölébredve, engedelmet kért, hogy elfoglalja az elnöki széket, s elmondotta egy indokolt beszédben, hogy:

Miután a magyar nemességnek nincs már alkalmá, mikép hazáját a tatárok s törökök ellen védje;

miután erre, mint az utolsó insurrectio bizonyítja, már nem is képes;

miután a főuri családok a Mária Theresia idejében nyert nevelés folytán, családjaikat elnémetesítették, erkölcsökben, szokásaikban, s nyelvükben;

miután Magyarország mostani politicalai s társadalmi viszonyainál fogva a szomszéd culturalis államok sorába ily viszonyok közt soha sem fog léphetni;

miután népünk neveletlen, tudatlan s tunya;

miután a legjobb szándéku kormány sem tehet semmi előnyöst reánk nézve, mert megtörik legnemesebb szándoka régi gyűlöletünkön és semleges ellentállásunkon;

miután megyei gyűlésünk már nem közigazgatási testület, hanem a botrányok, szenvedélyek, személyeskedések, s nem ritkán a halálos vagy inkább gyilkos tevékenység borzasztó tüzhelye;

miután az igazságszolgáltatás oly lassu, hogy évtizedekig folynak a legvilágosabb adóssági, urbéri stb. perek;

miután utjaink járhatatlanok,

miután nincsen iparunk kereskedelmünk, hitelünk;

miután nálunk Milfait-féle rablóbandák rémületben tarthatnak éveken keresztül egész vidékeket;

miután a diák nyelvet, melyet mindannyian értünk s beszélünk kiküszöböltük; és a magyar nyelvet, mely alig létezik, emeltük diplomaticai méltóságra, melyet a míveltebb osztály alig ért meg már;

miután irodalmunk, költészetünk, színészetünk, festészetünk, szobrászatunk nem fejlődhetik; helyzetünk nem csak nyomorult, de türhetetlen; elannyira, hogy mindazok, kik láttak s élveztek már jobbat, szívesen időznek télen Európa civilisált városaiban, nyáron külföldi fürdőkben, hol pénzért találnak minden irányban élvezetet, nemeset, kielégítőt. Mig itt ép ezen pénzért csak is tengődünk minden élvezet nélkül, ezer veszélynek s kellemetlenségnek kitéve, és így ezek távozása hazulról észszerü és jogosult;

ábránd azon remény, hogy Magyarország tovább is így fennállhasson; - ábránd, hogy jövőben fejlődhessék. - Hisz alig vannak népiskoláink, s a melyek vannak, milyenek? ábránd, hogy nemzetiségünket, nyelvünket, ódon intézeteinket, szóval hogy Magyarországot, szeretett hazánkat, önállóságában tovább is fentarthassuk; - ábránd! ábránd mindez, melytől ő csak nagy küzdelmek után volt képes megválni, de több éveken át figyelt mindenre, észlelt s tanulmányozott Magyarországbán mindent, és sok fáradság s küzdelem után azon fájdalmas meggyőződésre jutott, hogy: ezen kedvencz ábrándjáról, mert fájdalom, csak ábránd, le kell mondania!

Nagyon sajnálja jó barátit, nemzetét, hogy így separtetünk el a polgárosodás áramlata által; hogy rövid életünk kinteljes szenvedés leend. Ezt akarja megelőzni az által, mikép lemond a magyar államiság, nemzetiség, önállóság chimerájáról, s hogy a sokáig tartó görcsös vonaglást megelőzve, új életre ébredjen e nép, melyet magyarnak nevezünk: - egy pártot kell alakítani, mely már úgy is nagyban öntudatlanul létezik, - mely oda hasson, hogy Szent-István hajdan dicső koronája beleolvadjon az ausztriai császár koronájába. Egyesüljünk hát az

ausztriai cultur-állammal, s fogadjuk el Ausztriának intézményeit. Ekkor részesülni fogunk Ausztria anyagi jóllétében; csakhamar fel fog virágozni itt is a népnevelés, szorgalom, ipar, kereskedelem stb. s ezzel az elhagyott, elnyomott nép jólléte.

Ezen pártnak alakítása czéljából kérettelek ma ide benneteket!

Soha se fogom elfelejteni azon hatást, melyet ezen általa szép szavakba foglalt eszmék, az egész társaságra tettek! - Reám megdöbentőleg, megsemmisítőleg hatottak; alig birtam a szemeimbe tóduló könnyeket összetörni.

Mély csenddel hallgattuk Széchenyinek előadását, mely fél óráig tarthatott. - A beszéd után egy fél perc múlva moraj támadt, mely minden másodperczen nőtt, s csakhamar az elégtelenség, a helytelenítés zajába tört ki, lelkem örömére.

Felkelt Wesselényi Miklós; mogorva haragos kifejezéssel, egyszerűen, de szépen beszélt. - Elismerte igazságát sokban Széchenyinek, ámbar tulzottnak bélyegezte állításait, s mint mondá a „gróf fekete alapra korommal fest.” - Okvetlen cselekedni kell, mondá - még pedig a jelen nemzedéknek - ha mint nemzet élni akarunk, de az ily gyógy módot, milyent Széchenyi ajánlott, mely százszor rosszabb a halálnál, el nem fogadja.

Roppant helyesléssel fogadtatott a férfias nyilatkozat.

Utána Dessewffy Emil szólt sokkal simábban, nyájasabb modorban, feltünő szép magyarsággal, kevesebb erélylyel, de ép oly határozottan mint Wesselényi. - Végig fonta beszédét Széchenyi beszédje fonlán; bebizonyította, hogy mind ez eddig másképp nem is lehetett, komoly szemrehányást tón a Bécsben lakó hazájuk sorsát felejtő magyar főuraknak. Az ajánlott orvosságot azonban el nem fogadja ő sem; mert így fejezé be: „ha orvos volnék s egy szenvedőhöz hívnának, bár mennyire fájna is szivemnek a szegényt szenvedni látni: mérget neki még sem praescribálnék, mert tiltja becsületem, tiltja lelkiismeretem.”

Ez utolsó szólam, melyet hangsulyozva ejtett ki a szóló, örömfelkiáltások- s tapssal fogadtatott.

Az urak felkeltek, gratuláltak az utóbbi két szónoknak, s kezet szorítottak velük; - világos lön, hogy Széchenyi egyedül maradt.

Gazdánk újra felszólalt; mindenek előtt hálát mondott a nemzet nemtőjének, a magyarok Istenének, hogy ezuttal barátiban helyezett reményében nem csalódott. - Mert azok - azon hangulatban vannak most, s azon téren, melyben, s hol velük találkozni kívánt.

Elmondotta Ausztriával való vegyes házasságunk genesisét. Ennek megkötését az akkori viszonyokból, s az ország kényszerhelyzetéből indokolta; érintette ennek hátrányos, de kiemelte előnyös oldalait. A bennünket fenyegető dicstelen végenyészet ellen - ugymondá - ő csak két utat ismer. Az egyik, a melyet előbb indítványozott, de csak azért, és azon reményben, hogy oly nyilatkozatokat fog provocálni, a milyeneket szerencsés volt hallani, s ily hangulatot előidézni, a melyet e perczen tapasztal.

Ez ut és mód megvetendő, téves és azonos a hazaárulással.

De van-e más kiut? szerinte igen is van.

Elmondotta reformterveit, azon főelveket, melyeknek a „Stadium,” „Hitel,” „Keletnépében” s egész életében erélyes kifejezést adott.

Nagy lön és általános az öröm. Elfogadták egyelőre azt, hogy a kifejtett elvek alapján egy pártalakulás kísértessék meg, melynek programja kidolgozására egy kevesebb tagból álló bizottság alakíttassék.

Ezen párt jelszava legyen: a józan, biztos haladás, és békés átalakulás itthon; s Ausztriávali viszonyunknak a *pragmatica sanctio* alapján további fentartása.

Én már akkor kezdet nyújtottam, hogy szerény tehetségemet s befolyásomat e párt érdekében fogom felhasználni. - Mert e párt érdeke a közös haza felvirágzása és szabadsága.

* * *

A jelen nemzedéknek alig lehet fogalma, - mily közönyösek voltak nagy-uraink akkor még hazánk ügyei s nemzeti vitalis érdekeink iránt?

Alig volt néhány főúr az országban, ki anyanyelvét tisztán s még kevesebb ki szabatosan beszélt volna.

Nagyuraink, kevés kivétellel, csak rövid ideig mulattak itthon. Pesten alig lakott télen is egy pár nagy úri család; alig halottunk magyar szót.

A nemesség és mágnásaink közt egy rideg - legyőzhetlen - gát állott: az érdek ellentéte. Mert míg a középnemesség, szive minden költészetével ragaszkodott hazájához, nemzetiségéhez, szokásaihoz: addig főuraink legfőlegbb szánalommal néztek ezen törekvéseinkre; gyermekeiket otthon taníttatták német Hofmeisterek vagy francia „abbék” által. Megtanultak e két nyelven írni, olvasni s folyékonyan beszélni; - átfutották, úgy a hogy a humanisticus tanulmányokat, s 16 éves korukban lettek „Cadettok” valamely ezredben, hol félévi gyakorlati szolgálat után megfizettek egy öreg „Von pick auf” szolgált kapitányt. Ez pár ezer forintért elment s a 17 éves mágnás urfi hadnagy lőn. - Szolgált katonai minőségben, de mihelyt lehetett kilépett, többnyire kapitányi ranggal; addig elfelejtette azt is, mit gyermekkorában tanult. Csak egy érzet, egy kötelesség érzete fejlődött benne: törhetlen hűségérzete a császárhoz; ezen érzet maradt további egész élete tevékenységének vezérfonala.

Engedelmet kérek! „A potiori fit denominatio.”

Ezen Bécsben időző német magyarok képezték az ugynevezett „Aulicus” pártot.

Az adómentesség, a főhivatalok, a kitüntetések elnyerhetése, az udvarnál biztos szives fogadtatás előnyei, s élvezetei, elfelejtették velök, hogy van Magyarország mely pedig az ő hazájuk; hogy létezik magyar nemzet. Pedig Magyarországból huzzák jövedelmeiket, s a magyar nemzetnek voltak hálátlan gyermekei!

A nemesség többsége megvetette - ezen here urakat; ők pedig lenézőleg, legfőlegbb leereszkedőleg érintkeztek velünk.

E kölcsönös megvetés erős választó gátot képezett; melyet sok idő, sok szerencsétlenség, sok közös nyomornak sikerült csak lerombolni. Csak is a későbbi roppant közös csapások és szerencsétlenségek forrasztották egygyé a nemzetet.

Az „aulicus servilis” párt nem mérlegelte, hogy a cancellária s helytartóság rendeletei a törvények korlátai közt tartvák-e. Nem hogy az ország s nemzetiség érdekeit sértik-e? hogy a megyében vagy az országgyűlésen tett indítványok s feliratok célszerűek, hasznosak, üdvös vagy szükségesek-e? elég volt tudniok, hogy a kormány valamit így akar, vagy azt nem akarja, arra, hogy mellette vagy ellene működjenek.

Igaz, hogy személyes működésük s befolyásukkal nem nagy eredményre számíthattak. - Hisz törvényeinket is alig ismerték - s ha az előfordult tárgyra vonatkozólag kivételesen átnézték is a „Corpus Jurist,” nem tudták nézeteiket védeni; alig birván a nyelvet. Lelkesíteni s a közönséget elragadni képesek nem voltak.

De azért elég erősek s hatalmasak voltak, nem ugyan alkotni; - de minden az idő által okvetlen követelt haladást, a megyében úgy, mint az országgyűlésen meggátolni. A megyei

gyűlésekre berendeltették vagy behozták a tőlük függő pénzzel vagy más előnnyel megvett, értelmetlen kis nemességet; s ha a principális nem tudott szónokolni, szónokolt főtisztje, vagy ügyvédje, conclamálták, vagy leszavazták a legégetőbb szükségű haladási, közigazgatási intézkedéseket a megyékben. A főrendi táblánál, hol nagy többségnek örvendettek, - a czélszerűbb s elkerülhetetlenül szükséges törvényjavaslatokat már személyesen szavazták le.

Utasításait az országgyűlésen a Canczellár- vagy a Nádortól; a megyékre nézve a Nádortól vagy tárnokmestertől vették, s fölvehöz hiven (szerintük a korona vagy császár érdekében) - föltétlenül, a nyert utasítás értelmében cselekedtek.

Ezen „actió” megszülte a természetes „reactiót.” A független vagyonos magyar érzetű közép nemesség is sorakozott, mondhatni szintoly elfogultan, csakhogy ép az ellenkező irányban.

Nem fogadott el semmit, a hasznosat, jót sőt szükségest sem, ha a kormánytól jött. - Az ő szemében minden kormány - bárki állott is élén: hazaáruló aulicus volt. - Ezen érzetnek adott Madarász László egy alkalommal kifejezést Fejérmegye közgyűlésén ezen szavakkal: „a mi magyar uraink olyanok, mint a kéményseprő, ki minél magasabbra halad, annál feketébb, annál piszkosabb.” És e rágalmat a köznemesség rivalgással fogadta.

E szerint a legjobb szándéku kormány sem tehetett még javunkra is bár mit; - mert ide lent nem fogadták el - s „per vim inertice” - „tisztelettel” félretették, a megyei közigazgatási uton tervezett intézkedéseket pedig a kormány nem fogadta el; hanem egyszerűn a törvényhozás elébe valónak nyilvánítá. A rendek tábláján tervezett országgyűlési törvényjavaslatokat visszautasítá tízszer, tizennyolcszor a főrendiház. Így tespedtünk mi évtizedeken keresztül, míg a nyugoti Európa mindenben óriásilag haladott. S ezen tespedés végzetessé vált.

E két párt küzdött a nyilvánosság minden terén; nem csak érvekkel, de nem ritkán ólmos botokkal; és majd minden szenvedélyes gyűlésnek s még inkább tiszt-ujításnak voltak halottjai.

Egyik párt történelmi reminiscenciák folytán igen sokat, az akkori viszonyokhoz mérten lehetetlent akart. És így nem ért el semmit. A másik mit sem akart, és így veszélyeztetett mindent.

E kettő közt akart Széchenyi, s mi vele állást foglalni; megnyerni a mérsékelttebbeket, minden részről, - s kivinni a közigazgatási s törvénykezési téren mindazt, mit az időszerint kivinni lehet, nem veszélyeztetve természetellenes ugrással a jövőt, nem lazítva közjogi viszonyainkat Ausztriával. Mert ezen viszony, ámbár sokban igen reánk nehezült, mégis mint hazánk s nemzetiségünk főbiztosítéka szerintünk fen vala tartandó, s csak fokként volt a magyar nemzet érdekében átalakítandó.

„In medio veritas” „Just milieu.”! lehet az egyedül üdvözítő igaz út mindenben, de mozgalmas időben s politikában tövises és rögös; mondhatom!

Hálával, elismeréssel, és - ami fő - sikerrel, mozgalmas időkben ezen az uton nem találkozunk. Mint a kerék-agy s tengelyfenék közé illesztett karikát koptatja, csiszolja, törli, zuzza, hol az agy, hol a tengely vastag vége; - pedig ez fogja fel s szelidíti ezeknek egymás ellenében intézett veszélyes ütéseit, - úgy koptatja, csiszolja, törli, zuzza a két szélső párt a közvetítőt. - Gyanusit mind a kettő, gyaláz és rágalmaz mind a kettő, megvet az alkalmilag győztes, kinevet a vesztes párt. A hatalom becsüljön, szeressen bár, megölelni, felkarolni nyilvánosan nem mer; hisz saját maga sem tudja előbb-utóbb melyik szélső párt karjai közé lesz kénytelen vetni magát?

Ha az elkerülhetlen katastropha elérkezik, ha bekövetkezik a síri csend, egyik vagy mindkét párt elnyomásával: akkor, de csak akkor, szolgálat igazságot, ajándékoz meg bizalmával a

közvélemény; de már ekkor későn! Azonban ép ekkor megsemmisül az egyik vagy másik szélső párt: de él a közvetítő.

Hangya szorgalommal s kitartással, óriási intenzív erő kifejtésével bizonyítja be ekkor a hatalomnak, hogy álláspontja természetellenes - és így nem tartható, - a legyőzött pártnak pedig azt, hogy lehetnek bár jogosultak aspirációi - de ez idő szerint nem valósíthatók.

S ha már sikerült nagy fáradtsággal egyiket és másikat a mondottak igazságáról meggyőzni; s ha sikerült a hatalmast az elnyomott párttal érintkezésbe hozni: ezek megalkusznak fejed fölött; az új alkotás nélkül, vagy ellened életbe lép. Igaz, hogy:

Nem gyanúsítanak, nem is rágalmaznak többé; s ha bírsz ügyjártassággal s munkaképességgel, s ha engeded, fel is használnak; de mégis inkább ignorálnak. „A szerecsen teljesíté kötelességét, a szerecsen mehet?”

Ezen szerepre vállalkoztunk mi Széchenyi vezérlete alatt öntudatosan.

* * *

A fejérmegyei utasítást készítõ bizottságban indítványoztam a közteherviselést, a birtok- és hivatal-képességet a „nem-nemes” részére is.

Csinosan készített beszédeimet szívesen hallgatták, - az ellenem felhozott érveket iparkodtam megcáfolni; - de kisebbségben maradtam, ekkor is azon érv erejénél fogva: hogy mindez még korai!

1839. évi október elejére tüzte ki gróf Cziráky a követválasztást.

Alispán volt Ürményi József és Sárközy Kázmér, ezek léptek fel követeknek.

Ellenükbe kiket talán igazságtalanul „aulicusoknak” hittünk, felléptettük gróf Zichy Jenőt, (ki magát elég tévesen Ödönnek írta, s úgy is hívták mind haláláig, pedig Eugen, volt a valóságos neve,) és Kandó Józsefet.

Roppant tevékenységet fejtettünk ki azok ellen, és saját jelöltjeink mellett.

Felosztottuk az egész megyét. Salamonok és Horváthok között; 15 községet én vállaltam el.

Zichy nem nagy hévvel vette ügyét, mert a törvényhozásnak, mint teljeskorú mágnás úgy is tagja lévén, alispánna és egyszersmind követté leendő megválasztására csak 4000 forintot utalványozott.

Kandó nem volt azon anyagi helyzetben, hogy nagyobb áldozatot hozhasson.

Kivetettük tehát az előirányzott választási költségeket magunk között; én reám 1000 frt esett. Ép ennyit kaptam egy évre készpénzben atyámtól.

Vittünk zászlót és szalag-csokrokat minden községbe. Vasárnap minden községben lakomát adtunk, a választást megelőző napon bevittük hiveinket, mi lóháton kísértük őket, s Fejérváron kívül, ennek déli végén a legelőn tábort ütöttünk.

Nyolczezer hétszáz vokst hoztunk össze a kétrészről - s megbuktunk 900 vokssal.

Ez volt első fájdalmas csalódásom. Fájdalmas annál is inkább, mert a kivetett 15000 forint nem fedezte a költségeket, és vagy 2500 forint adósságunk maradt, mit senki sem akart elvállalni.

Vesztett csata után ennek költségeit fizetni nagy feladat.

A választás eredménye, ennek kihirdetése, s a követek esküje kivétele után felkértük a főispánt, hogy miután a törvényes időhatár már lejárt, a tisztujitást is tartsa meg. A főispán

igen nyájasan megígérte, hogy legközelebb kitüzendi erre az időhatárt, s ezt jegyzőkönyvbe vétettük.

Ürményi és Sárközy fölmentek Pozsonyba úgy Zichy Jenő is az országgyűlésre.

Bezerédy Miklós sok kérésre elvállalta a helyettes alispánságot.

A 2500 forintot követelték a hitelező korcsmárosok; a választói bizottság Salamon Györgyhez pénztárnokunkhoz utasította a követelőket, ez pedig hozzám.

Én átláttam, hogy minden befolyásunknak a jövő tisztujításra vége, ha e jogos követelést ki nem fizetjük.

Currenst bocsátottam hát, hogy a következő vasárnapon a párt minden hitelezője jelenjék meg nálam igazolt követelésével.

Megjelentek; én Schieder segítségével a követeléseket a méltányos összegekre leszállítva, 2000 forinttal minden adósságunkat Schieder vendéglős által előlegezett pénzzel kifizettem.

Ezután elmentem látogatásra Lángra, s elbeszéltem a történetet gróf Zichy Aladár unokaöcsémnek, a ki igen egyenes lelkű, jó szívű rokonom és barátom volt egész életemben minden viszony közt.

„Ez nagy bolondság volt tőled; mert ha valakinek az adósságot meg kellett fizetni, a mint hogy megkellett, ezt nem neked kellett volna teljesíteni, ki annyit tettél és költöttél már, hanem Ödönnek” (meg kell jegyezmem, hogy ekkor Zichy Eugent mi nem Jenőnek, hanem Ödönnek hívtuk).

„Nem édes barátom! mert Ödön declarálta, hogy a követséget csak a párt érdekében hajlandó elvállalni, hogy Ürményit megbuktathassuk, - s hogy e célra csak 4000 forintot bocsát rendelkezésünkre, és ezt meg is adta becsületesen.”

„De én azt nem engedhetem, hogy te pályád kezdetén anyagilag magadat megrontsád, - a 2000 forintot reggel átadom, hogy ezt azonnal fizesd le Schiedernek; - s érts meg jól: a mikor pénzre lesz szükséged hozzám jer; nekem tudod nincsen pénzemre szükségem.”

„Köszönöm édes Ali! az egész szép részedről, de ki fizeti vissza.”

„Hát te magad.”

„S ha meghalok?” kérdém.

„Pénzem lenne akkor legkisebb veszteségem; de nem is így áll a dolog. Te maholnap teljeskoru leszesz s én kártalaníttatni fognám magamat a moóri osztály alkalmával, azért légy szives, a mikor pénzre van szükséged ne Schiederhez, ne zsidóhoz, hanem barátodhoz fordulni.”

Egy kis papirkára 2000 forintról szóló „nyugtát” irtam s másnap Schiedert kifizettem nagy bámulatára.

S ez után négy év lefolyása alatt mindig Aladár adott pénzt ha megszorultam; megszorultam pedig minduntalan.

* * *

Az ősz végnapjait kellemesen töltöttem részint atyámnál Akán, részint bátyámnál Abán, vadászva, agarászva, politizálva.

Sokat találkoztam ez alatt Madarász Lászlóval és Józseffel. - Az első nem élt jó erkölcsi hírben. De tehetségre, jelesen szónoki tehetségre megközelíthetlenül fölöttünk állt. Én soha sem hallottam, - talán Kossuthot sem véve ki, - megnyerőbb szónokot.

Kis férfit, de igen szabályos vonásu, szép alak, erőteljes csengő hang - gyönyörű nyelvezet, erős logikai érvelés, élénk előadás, gunyoros modor, megtörhetlen bátorság, hogy ne mondjam vakmerőség; ezek voltak főtulajdonai, melyeknél fogva mindig rokonszenvre - sőt lelkesedésre számíthatott.

József higgadtabb, nehézkes szónok, de helyesen érvelő, cynicus, mindent nélkülözni tudó republikánus jellem volt. Előadása nem melege, nem ragadtatá el a hallgató közönséget, de meggyőző azokat, kik vele egy politikai irányt követtek.

Amint Lászlót csakhamar selejtes, élet vadászó önzőnek bélyegezte a közvélemény: - úgy József erkölcsös tiszta becsületességét senki sem vonta kétségbe.

Tőle hallottam: hogy mind élethetetlen az, ki Fejérmegyében 50 hold birtokból megélni, s mellett a közügyekben tényleges részt venni nem képes.

Ismertem s voltam atyjuknál is Czeccén, öreg ur volt már ekkor; tanultnak, s ha jól fogtam fel - szobatudósna tartottam.

Ugy látszott nékem, hogy József fiát jobban szerette. Nevezetes hogy a megye felügyelete alá 300, mond háromszáz forintot tett le, azon célból, hogy kamatai mindig a tőkéhez adatván, egy fél millióra szaporodjék: s így majd az akkori Madarász család hitbizományát képezze.

Bensőbb meghitt barátságban éltem Salamon Lajossal, ki igen becsületes, nemes érzésű, lovagias jellemű, megbízható egyén lévén, birta a köznemesség bizalmát. Kár hogy atyja korán elhalván, gyermekkori nevelése elhanyagoltatott. E miatt alapos ismeretekkel nem birt, s minden későbbi szorgalmával sem volt képes pótolni e hiányt. De annál nagyobb szerűen tünt ki, egész életében önzetlen áldozatkész jelleme, rokoni, baráti, s a hazáért mindig lángoló nemes szive.

* * *

Gróf Cziráky beváltotta adott szavát, s kitűzte a tisztujítás határnapját.

Sárközy aggodván, hogy távollétében népszerűségét aláássák, - követi állásáról lemondott, s haza jött.

Mi is újra kezdtünk mozogni.

Egy nagy pártértekezletet hívtunk össze Alapra és erre Zichy Jenőt is meghívtuk.

Ürményit, kit az isteni gondviselés különös kitűnő tehetségekkel s nagy vagyonnal áldott meg, pártunk nagyobb és szenvedélyesebb része gyűlölte. De saját pártjából is csak kevesen ragaszkodtak személyéhez rokonszenves bensőbb baráti állandó változhatlan érzettel. Négy évi alispánkodása alatt nem nyert - hanem veszített népszerűségéből; - holott eltekintve politikai irányától - alispáni működése s hivataloskodása kifogástalan volt. Élénk kötelességérzet, roppant tevékenység, ha kellett, nagy munka, s kitartási képesség, tiszta jellem, becsületesség, nagylelkű bőkezűség és áldozatkésztség, éles felfogás, sok pozitív tudomány, erős mondhatnám törhetlen akarat; nem szép, de értelmes erős logikai tiszta magyarságu szónoklat, s kellő bátorság: kitűntették nem csak a megyében, de az egész országban. Soha sem hallottam, hogy a most mondott tulajdonságaiból bármelyik, bárki által kétségbe vonatott volna. De szeretni? talán senki sem szerette!

Ezt hittük mi akkor és talán azt hiszik még most is sokan.

Pedig nem így van!

Korán elhalt neje (született Festetich Amália Déghről) imádta; és néhány, de csak igen kevés választottjai, szívük egész erejével ragaszkodtak hozzá. Van az ő szívének valami ritka intenzív melege, de melynél melegedni csak keveseknek jutott osztályrészül.

Gyönyörű tulajdonságait nagyban paralysálja gunyoros, sértő, kiméletlen s nem ritkán megvető modora!

Csudálatos, hogy ő, ki mindent helyesen részletez, erős logikával von következtetést; ki a társaság minden rétegeit, születése, vagyona, különféle magas hivatalos állásainál fogva ismeri vala, nem tudta, hogy: egy éles élcz, egy gunyoros, sértő kiméletlen észrevétel, egy gyöngédtelen mellőzés, mélyen sérti az emberi hiuságot. Sérti pedig annál mélyebben, mennél kevésbé képes azt valaki ily formában viszonzni; s hogy a sértett hiuság nem felejt soha, rákfene lesz az emberi szívben, mely gyülöletté fajul a nemteleneknél; a nemesebb pedig kerüli a lehetőséget, hogy ily megtorolhatlan sértést ismét el kelljen szenvednie.

Ürményi mint alispán egy izben kijött Moórra katonaelszállásolás iránti intézkedés végett. Atyám, ámbár sokkal korosabb volt Ürményi Józsefnél, mint moóri közbirtokos, és minthogy József atya főispánsága alatt Fejérmegyében szolgált, s így többször volt Váiban is, József pedig mint gyermeket ismerte, de azóta nem látta: megakarta az ujonnan megválasztott alispánt tisztelni; annál is inkább, mert János bátyám Ürményi alispánsága alatt szolgabíróskodott.

Bement Moórra; Ürményi saját kastélyunkban (azaz a Luzenszky nagy kastélyban, melynek most már $\frac{1}{5}$ része anyámé volt) lakott.

Atyám az előszobába találta Ürményi huszárját.

„Itthon van ő méltósága?”

„Igenis, de az ezredes úr van nála.”

„Jelentsen!”

A megyei huszár csakhamar visszajött azon válaszszal, hogy:

„Engedelmet kéret a méltóságos úr, de most nem ér reá.”

Atyám nem felelt; intett vadászának, hogy járasson elő - és visszament Akára.

A huszonöt évvel öregebb urat, a harmincz éves cs. kir. kamarást ezen eljárás mélyen sérthette, s egész életében - pedig még sokáig élt - e szót „Ürményi” többé ki nem mondotta; - reá nézve „Ürményi”, azaz benne Ürményi meghalt!

Atyám önbecs-érzetét sértette, és e nemesszivü öreg, ki mindenkinek megbocsátott, s mindent felejtett, elfelejté ugyan ezen bántalmazást, de Ürményivel együtt.

Igy atyám. De nem így vették az efféléket más hasonorsuak. Mennél kevésbé volt alkalmuk vagy tehetségük a hiuság megsértését, hasonló fegyverrel megtorlani: annál inkább gyüöltek, s alkalmilag rágalmazták, mert a mit nemtelent mondhattak ellene - az rágalom. Ő sértette az egész világot, de szándékosan senkinek sem ártott, csak önmagának.

Sárközy ellenben ugyanezen idő alatt mint másod alispán nyert népszerűségben, a köznemességnek tetszett csinos megnyerő modora, becsületessége s mindenki irányában való nyájassága. A nemesség nagyobb része e megyében református; s ezek közül Sárközyvel vagyoni tehetségre vonatkozólag is senki sem mérkőzhetett.

Csakis a prókatori kar zugolódott ellene; mert végítéletet nem szokott hozni mint bíró. Mi is bár szerettük, zokon vettük határozatlanságát; vele született cacadubiuságánál fogva nem merte kimondani, ha történetesen ő elnökölt a jelentéktelenebb tárgyban is habár egyik vélemény nagy többségben lett légyen is, a többséget.

Ürményi ekkor már a kormány által ki volt jeleva a királyi táblához és hiveinek kijelenté, mikép az ő érdekében ne fáradjanak, ne költségeskedjenek; ő megmarad követnek - de alispánságra föl nem lép.

Sárközyt, ha Ürményivel szövetkezik, talán meg lehetett volna buktatni Kandó-Zichyféle combinatióval, de Ürményitől megválva nehéz feladattá vált.

Igy álltak a dolgok, midőn a mondott értekezletre összejöttünk.

Mérey ki átlátta, hogy a vezérszerepre hiában törekszik, s hogy ezután a remélt alispánságot el nem érheti: nem jött el.

Madarász, ki összebarangolta az egész megyét, és ismerte a közvéleményt, őszintén előadta választási ügyünknek ilyetén állását, s felhívta Zichyt, hogy lépjen fel újra, nem ugyan Kandóval, mert ez most már mióta Sárközy elvált Ürményitől, nehezen volna kivihető, hanem Sárközyvel.

Zichy megköszönte a bizalmat, kijelenté, hogy neki az országgyűlésen kellemes állás nyillott; hogy az alsóházban nincs annyira független elemekre szükség, mint a főrendiháznál; végre hogy ő a közigazgatáshoz csak keveset ért, a törvénykezésben pedig teljesen járatlan: s így ő e kitüntetés el nem fogadja. - Kiemelte azután csekélységemet, s engemet ajánlott másod alispánnak, mint közülünk legkönnyebben kivihetőt, s egyszersmind Sárközy helyébe követnek; és e cél elérésére 4000 forintot ismét örömmel felajánlott.

Engemet, ki csak megyei tiszteletbeli főjegyzőséget ambicionáltam ezen kijelentés igen meglepett; de még inkább az általános öröm, és lelkesedés, mely Zichy indítványát, a közönség részéről - lehattunk, vagy hatvanon, - követte.

Az indítvány ellenmondás nélkül elfogadtatván, én szépen megköszöntem a bizalmat s a kijelölést elfogadtam.

Megkezdettük azonnal a fedezendő költségekre szükséges ajánlatok aláírását; Zichy az ígért 4000 forintot aláírta, másodiknak nekem kellett aláírnom, ennél kevesebbet én sem jegyezhettem; 15000 forint és egy pár száz akó bor csakhamar biztosított.

Saját magam saját ügyemben nem működhetvén; visszamentem Abára János bátyámhoz, ki akkor már szegény özvegy volt, egy kis - talán - egy éves árva fiúval. Megunta a szolgabírótságot, mert fiát nem mervén cselédeire bízni, nehezére esett ha kötelessége némelykor több napokra járásába távozni parancsolá!

Elmondottam a történeteket, ő nagyon megörült s azonnal nyilvánítá, hogy azon esetben, ha én öt napig Abán maradok s kis fiára felügyelek ő járásába távozik, elvégzi a legsürgősebb kiküldetéseit, elbucszik minden községtől, ki fogja továbbá jelenteni, hogy változott családi viszonyainál fogva nem szolgálhat, s fel fogja kérni járása közönségét, illetőleg nemességét - hogy a személye iránt tapasztalt bizalommal tiszteljenek meg engem. Magamat pedig felkért arra, hogy akár leszek akár nem, vegyem át Abát, hogy ő kis fiával Akára mehessen, miután Aba reá nézve leverő emlék, s kis gyermekét anyánk bizonyosan szeretettel fogja gondozni.

Igy történt, hogy a választás napján alig volt ellenfél, Bajzáth, Végh, Szluha, Bezeredy Miklós stb. töredék, csak egy pár száz vokssal rendelkezett, ellenezték Sárközyt, s miután én velem együttesen lépett fel, úgy hogy együtt nyerünk, együtt bukunk, engemet is. Mivel pedig a választásnál győzhetni nem volt kilátásunk, az én leendő candidatiómat ellenezték. Egy kifogásuk volt ellenem, azt állíták, hogy még nem vagyok 24 éves, és így a törvény követelte minőséggel nem bírok.

A főispán ur által összehívott conferentia, - melyen az ellenfél nagy kisebbségét ismervén, ellenjelöltet alig nevezett meg, miután sokan elleneztek, de többen pártolták kijelölésemet, - eredménytelenül ment szét. A főispán nem nyilatkozott.

Végig járattam a választást megelőző estén a tanyákat, s azon kellemes jelentéseket kaptam, hogy pártunk igen nagy többségben van, s hogy az ellenpártnak nincsenek biztos jelöltjei, s végre hogy a nemesség inkább nem választ, sem hogy megengedje a candidatióból való kizárásomat.

Barátim s jóakaróim éjjelre a tanyákra mentek és nehogy népünket elcsábítsák, elhatározták közöttük lenni egész éjjel s éberkedni.

Izgatott állapotomban nem bírtam elaludni; lehetett éjfél felé, midőn nagy zajt hallottam az utcán, felugrottam, az ablakhoz szaladtam honnan kinézve három kortesekkel megrakott kocsit láttam az ablakom alatt forgolódva, a kocsikról kiáltás hangzott fel hozzám: „éljen Bezerédy, éljen Kandó!”

Első perczen kellemetlenül hatott reám e tüntetés, de vigasztalt, hogy csak néhány kocsiból s néhány kortesből áll az egész.

Alig hogy lefeküdtem ajtómat zörgették.

„Ki az?”

„Én vagyok” felelt Kempelen, kit - gyertyát gyújtván, - beereszték.

Gyula elbeszélte, hogy meg akart tréfálni, miután úgy is hozzám kellett jönie; fél tizenegyre ugyanis gróf Cziráky hívatta s azt kérde tőle, tudja-e hogy Fiáth hány éves?

„Tudom felelt ez reá hogy 24 éves.”

„Eljöttem tehát hozzád, hogy hazugságba ne hagyj s holnap te is így beszélj.”

„Hogy ez évben 24 éves vagyok, azt biztosan, de hogy mely hónapban s napon születtem? azt nem tudom.

„Most már mindegy; te mindenesetre 24 éves vagy s ha másképp nem mén, jó lélekkel kikorrigálok a matriculát” tevé hozzá s nevetve távozott.

Másnap fényes magyar ruhába öltözködtem. A ruha a hirneves Kostyál pesti magyar szabó műve volt, melyhez a megye színét választám: vörös bársony kalpag fehér kótyaggal, zöld mente, ilyen atilla, vörös nadrág gazdag arany zsinórzattal. Friedrich a szokottnál nagyobb szorgalommal fodrozta hajamat, befogattam jó négyesemet, Fridrichem ki igen szép szőke legény volt, rá vette a fényes uj egyenruhát s így járattam a megye házába; a nagy néptömeg, melyre a külfény mindig hat, örömrivalgással, zászlók lengetésével, kalapok csóválása és feldobálásával fogadott.

Akár hányszor részesültem hosszú változatos pályámon ovatiókban, de ily boldogító lélekemelő hálás érzetet, csak egyszer élvezhet az életben az emberi sziv.

Cziráky a zajra az ablakra jött, tisztán láttam, hogy reám néz, fölkeltem kocsimban s szalutáltam.

Fölmentem a főispánhoz, aki azonnal elfogadott.

„Kötelességszerű tiszteletemet akartam tenni excellentiádnál.”

„Ich danke Ihnen, felelt ő, ich bin recht froh Sie zu sehen.”

„Die Herren behaupten, dass Sie noch nicht volljährig sind, und somit kann ich Sie nicht candidiren.

„Erlauben Euer Excellenz mir die Frage: haben die Herren die dies behaupten, es auch bewiesen?”

„Nein; darum ist es mir lieb, Sie fragen zu können.”

„Ich könnte sagen ja; ich thue es aber nicht, weil ich es selbst nicht weiss; in diesem Jahre bin ich 24 Jahre alt, so viel weiss ich gewiss! den Tag meiner Geburt kenne ich nicht. Hätten Euer Excellenz die Gnade gehabt selbe Frage an mich gestern zu richten, so hätte ich für heute meinen Taufschein herbei geschafft.”

„Freilich! freilich! aber jetzt ist es zuspät, - und ich kann Sie nicht candidiren; ernenne Sie aber sehr gerne zum Honorär-Obernotär!”

„Ich danke für die Auszeichnung, in jedem andern Verhältniss würde ich selbe dankend angenommen haben; jetzt aber ist dies unmöglich - ich würde meine Wähler kränken. Wollen Euer Excellenz mich durchaus nicht candidiren, so trete ich einfach zurück, um keine Verantwortung zu haben, Euer Excellenz können ein gefürchteter, doch nie mehr ein geliebter Obergespan sein.”

„Bleiben Sie in der Nähe” volt a válasz.

Én lementem Nagy Ignácához, aki tiszteletreméltó, kedves szép öreg ur s jóakaróm volt.

A gyűlés megkezdődött; a szokásos leköszönések, bucsuzások s pecsét átadása után Cziráky kandidálta az első alispánságra Sárközy Kázmért, Bezerédy Miklóst s Kandó Józsefet. A teremben az utóbbiak kortesei voltak, míg a mi népünk a piacon állott. Így a terem többsége Bezerédyt hangoztatta. Erre a mi táborunk is megszólalt mint egy menydörgés „Sárközy” hangoztatással.

Salamon György és Zichy felszólaltak voksolást követelve; a főispán ezt szokott módon elrendelte.

A szavazás sokáig tartott; Nagy Ignácnál ki s bejártak a hírhordók. Én lettem szép solingeni drága vasu gazdag kardomat egy szegletbe, és a legnagyobb elfogulatlanságot negélyezve, a hölgyekkel és katonatisztekkel társalogtam.

„Ich bitte tausendmal um Verzeihung,” szól hozzám gróf Széchenyi Andor kapitány, „mir ist ein Unglück geschehen! Ich habe Ihre schöne Klinge gebrochen.”

„Wenn Sie kein grösseres Unglück traf, so mögen Sie getröstet sein, ich besitze das Paar dieser Klinge” felelém nevetve.

Sárközy nagy többséggel megválasztatott következett a második alispánság: Bezerédy, Kandó, Fiáth! szól a candidatió.

Egy percz alatt egyhangulag megválasztattam.

A többi tisztviselők is felkiáltással egy félóra alatt megválasztatván, letettük a hivatalos esküt.

A szokásos szónoklatok után a főispán felhívta a gyűlést, hogy miután Sárközy a követségről határozottan lemondott, válaszszon helyébe országgyűlési követet. Egy percz alatt követté lettem megválasztva, s eskümet is lettem.

Beszélni akartam, de lehetetlen volt, mert a választók csak egy része férvén a terembe, a künnlévők azt követelték, hogy az udvaron szóljak és így le kellett mennem. Itt felemeltek, és vállalkról beszéltem; beszédembe ezen passus is fordult elő: „készebb vagyok házról házra koldulva tengetni éltet, sem hogy most tett eskümet megszegjem.”

Ennél tovább nem folytathattam; hordoztak az udvaron körül, s azután ki a piacra; végre megmentettek a kellemetlen helyzetből barátim s elkísértek, követve választóim által szállásomra; és csak azután mentek „Rákóczy” induló mellett tanyáikra.

Credentionalisomat Sárközy megküldötte szállásomra; ebéd után haza mentem.

Jó szüleim, mint mindig tárt karokkal fogadtak.

„Csakhogy valahára megjöttél, oly sokáig elmaradtál, hogy már aggódtunk” - mondá atyám.

„Engedelmet édes atyám! de igen sok dolgom akadt.”

„De most csak itt maradsz egy darabig?”

„Nem lehet édes atyám, mert holnapután Pozsonyban kell lennem.”

„Mit csinálsz ott?”

„Fejérmegye ma megválasztott alispánjának s egyszersmind országgyűlési követének, és így azonnal Pozsonyba kell mennem.

Atyámnak nagy volt öröme.

Friedrich másnap összecsomagolta a mire szükségem lehetett, s én fölmentem huszárommal, vadászommal, egy négy lovas fogattal, és két paripával Pozsonyba.

Legelőször Ürményit látogattam meg, igen szívesen fogadott, figyelmeztetett, hogy kocsis lovakra itt nem lesz szükségem, azokat küldjem vissza, de paripáimat tartsam itt, számukra istállójában, mely nem messze van szállásomtól, szívesen ad helyet.

Figyelmeztetett, hogy menjek a nádorhoz, a Judex Curiaehoz, s a personalisnál nyujtsam be credentionalisomat; mert hétfőn a kerületi ülésben Fejér és Temes elnökösködik, így nekem elnökölni kell.

Még az nap eljártam a főurakat; de ő fensége József főherczeg csak hétfőn 9 órakor fogadott. - Innen egyenesen az ország házába hajtottam; bemutattatván több kartársamnál; elfoglaltam az elnöki széket, vagyis az egyiket; mert ketten elnököltünk felváltva az egész héten. Közülünk egyik a szólni kívánókat hívta fel, s jegyezte a többséget; a másik vezette a tanácskozást, s föltette a kérdéseket, azaz elnökölt.

Ezen kötelesség reám háramlott, mert nem ismervén a követeket, nem jegyezhettem s nem hívhattam volna fel őket. E hivatásomnak, az egész ház szíves jóakarata által támogatva, sikerült megfelelnem.

Kartársaim pártkülönbség nélkül szívesen fogadtak. Ürményi átengedte az országgyűlési teendőket; instructiómat én adtam elő, én motiváltam. Ürményi sohasem tőn nehézséget; a haza küldendő jelentéseinket én készítettem, ő a lényegébe mindig beleegyezett alakjára vagy a nyelvezetre tett észrevételeket, melyeket én mindig köszönettel elfogadtam; mert észrevételei mindig helyesek voltak, s igen baráti módon nemes szándokból tétettek.

Itt ismerkedtem meg Mailáth Györggyel a mostani országbiróval. Ő volt az egyetlen nálam fiatalabb követ, kit már ekkor nagy tehetségnek tartottak; s a közvélemény nem csalódott. És ha csalódott volna, csak annyiban csalódott, hogy oly roppant tehetség mellett, annyi szorgalmat s munkaképességet, - a trónhoz való családi hagyományos hűsége mellett, annyi hazaszeretetet s áldozatkészséget benne a jóakarólag lelkesült közvélemény sem mert reményleni.

Ő a legnagyobb ítélőtehetség az országban. A nemzetet, ennek jó és rossz tulajdonait, az adott viszonyokat, az ok és okozat összefüggését; nem ismerte föl senki helyesben mint ő. Senki sem választá meg szerencsésebben az időszerűségét annak, mikor s mit kelljen mondani?

férfias bátorsággal, a hatalom vagy nemzet irányában; - veszélyeztetve az élvezett kegyelmet, vagy népszerűséget is, - mint ő. Elismert dolog ez, hisz hosszú életpályája tanúsítja.

Igaz, hogy kétszer meggondolja, míg egyszer valamely eszmét kimond; míg véleményt nyilvánít. De ha megtette, akkor ez az ész és szív, a tudomány és tapasztalat összeműködése folytán cristalizált eszme vagy vélemény.

Emlékezzünk vissza az erősített birodalmi tanácsban történetekre. Az ottani, és a mi 61-ki országgyűlésünk alatti nyilvánításaira, sőt egész életének politicalai működésére, különösen a mult 1876. deczember 16-án az igazságügyminiszterhez a birói függetlenség és letehetetlenség tárgyában intézett interpellatiójára, s feleletére a kapott válaszra; s meg kell vallani, hogy a mit róla mondtam csak halavány vázлата jelleme és szellemi szónoki tehetségének egyformán.

A ki e komoly államférfiut csak most kezdette megismerni alig hiheti, mily megnyerő nyájas modorral birt, s mint hódított előzékenysége, derűlsége által ez előtt 38 évvel.

Nagy neve, családi összeköttetései, atyjának tekintélye, nagy vagyona, személyes érdemein túl, neki nagy fényt, s előnyt kölcsönöztek. De ezen fölényt velem soha sem érezte: szivesen társalgott, játszott és lovagolt velem; s ha általa kivántam valamely házhoz bejutni, kérésemet mindig előzékeny nyájassággal teljesítette.

Annyit azonban nem voltunk együtt, hogy szives viszonyunk meghitt barátsággá fejlődhetett volna. Mert kedvteléseink, mondhatnám szenvedélyeink mindegyikünket más irányba vezettek. - Ő játszhatott nagy pénzben is: én nem; - mert nem volt erre elégséges vagyonom. Ő szerette a nagyuri társaságot, hol otthonos volt: én nem. Borzadtam a tolakodás látszatától is.

Én szerettem vadászni: ő nem; mert rövidlátó. Én szerettem a zenét: ő neki ez kevesebb gyönyörüséget szerzett. És így szabad időnket különböző téren töltöttük.

Meghittebb viszonyban éltem Péchy Manóval, ki akkor igen szép fiatal lovagias, romanticus irányu, gazdag legény volt. Vele sokat lovagoltam; nyilt jelleme, derült jó kedve előzékeny szivessége, egész életére megnyert.

Ő is sok reményre jogosította a közönséget, s benne sem csalódtunk. Zemplényi főispánsága s erdélyi kir. biztosi működése alatt szerzett babérai holtig diszíteni fogják a tiszta főt, hű alattvalót és buzgó hazafit, ki most is egész odaadással szolgálja hazáját.

Megismerkedtem az ország színével. Pártfogót s tanácsadót leltem az öreg bölcs Pázmándyban; jóakaróm lón a tehetséges Zsedényi. Deák még akkor zárkozott volt irányomban; utasításom volt az indigenatusra vonatkozó kérelmeket, s ajánlatokat el nem fogadni. Ezen kötelességemet egy igen szerény kis beszéddel teljesítettem; - Deák erősen, hogy ne mondjam élesen felelt. Zokon esett nem a tény - hisz ez kitüntetés volt - de a modor, mely ha nem sértett is, lehangolt s intimidált. Horváth Antal volt egyik szomszédom, a másik a korán elhalt Kárász István.

Gróf Pálffy Ferdinánd a stomfai földes ur, kit már többször láttam, szivesen látott, és meghitt vadászatjaira.

Fuvoláztam, de nem énekeltem, mert nem volt zongorám, s a sok másféle szórakozás folytán időm alig is maradt.

Majd minden másodnap valakihez voltunk hivatalosak. Az ország zászlósain kívül, majd minden püspök konyhát tartott; s meghívtak bennünket, pártszinezet nélkül. Mi pedig szivesen mentünk hozzájuk, ismertek személyesen mindannyiunkat, ismerték gondolkodásmodunkat, érveink, óhajaink s követeléseinket, aggályaink és reményeinket, ismerték hazai viszonyainkat, s a befolyásos személyiségeket.

S most?!

Ez az országgyűlés 13 törvénycikkkel, s az ifjak amnestiájával végződött, közmegelegülés s általános öröm és kibékülés közt, Zsedényit Palóczy, Beóthy - Úrményit; Bonis Andrassy Józsit ölelte meg, s így tovább.

* * *

Haza érve lelkiismeretesen hivataloskodtam. De ez ekkor nem nagy feladat volt, egy pár metationális hitelesítési kiküldetés, vagy repositió vezetett a vidékre. A székhelyen, ha nem volt fixum, az az gyűlés vagy törvényszék, a másod alispánnak csak kevés dolga volt. A comissariaticum az az átvonuló katonaság ellátása s tovább szállítása, és a politia volt főteendője, a közigazgatásban. Ügyes, becsületes biztos, s tevékeny contralis főbíró s pandurhadnagygyal, e két közigazgatási főtárgy nem nagyban vette igénybe tevékenységemet.

Több gondom volt a fixumok alatt, mert elnökölni kellett rendszeren 12 nap, négyszer egy évben a büntető törvényszéken. S ha olyan ügy fordult elő a polgári törvényszéken, melyben Sárközy, bármely minőséggel befolyt: ilyenkor elnökséget cseréltünk.

Ez idő alatt tartottuk a megyei gyűlést, szinte négyszer egy évben; s minden hó elején. kis gyűlést, melyben a legszorgosabb ügyeket, a nagy gyűlés által leendő helybenhagyás reményében elintéztük.

Délután nekem még az árvaszéken kellett elnökölnöm; nem ritkán négy, öt napig egymásután.

Legtöbb időmet azonban a magánperekben való biráskodás vette igénybe. Sárközy igen késedelmes bíró lévén, a prókátorok nem szerették és így engemet kerestek föl sürgősebb ügyeik elintézésére.

Szives meghitt viszonyban éltem Horváth s Nagy Lajos becsületes ügyvédekkel.

Ha birói functioimban megakadtam, ezek szivesen utba igazítottak. Magam mellé kértem bíró társul Véghelius - ekkor még így hívták - a később Véghelyi Zsigmond főbíró és esküdtjét; s ezek készek voltak éjjel is dolgozni. Véghelyi gyakorlatból szerzett e téren jártasságot, szivesen adott felvilágosítást mind abban, mit e téren is csak gyakorlatból lehet megtanulni.

Két év lefolyása alatt népszerű bíró lettem, s túl voltam perekkel halmozva.

Megjegyzem, hogy birói taxát sohasem fogadtam el. - Repositiónál, metatis ügyekben hitelesítéseknél is csak ott fogadtam el taxát vagy napi díjat, hol ezt visszautasítani megbántás lett volna.

Átvettem bátyámtól Abai rész birtokunkat és szépen helyreállítottam. Fölépítettem, bebutoroztam ezt, és fejevári hivatalos szállásomat is. Hogy e butorzatot kifizessem, eladtam összes rozs termésemet, mérejét 2 mond két váltó forinton, az az 48 pengő krajczáron!

Szt.-Istváni terminus és fixumok után Abán voltam. Egy izben éjfél tájban fölkeltek egy sürgős levéllel.

Gróf Lazánszkyné született Eszterházy Angélique értesít, hogy nagynénje özvegy gróf Eszterházy Sárosdon meghalt, s hogy az urodalmi tiszték őt a birtokból kiakarják dobni, - holott ő biztosan tudja, hogy ő a végrendeleti általános örökös; hozzám folyamodik hát, hogy intézkedjem, már pedig rögtön; mert valószínű, hogy holnap reggel már türhetlen lesz helyzete.

Ezen catheticus felhívás, egy szép fiatal s általam már rég ismert és tisztelt delnő részéről nagy zavarba ejtett. Forgattam Kövyt, Kelement de nem találtam felvilágosítást a törvényes eljárásra nézve, ily rendkívüli esetben.

Végre elhatároztam magamat, hogy a rend érdekében fogok föllépni, minden erőszakot erélyesen betiltok, s az illetőket a törvényes utra utasítom.

Irtam a csendbiztosnak Fejérvárra, hogy ezen soraim vételével 12 pandurral azonnal induljon Sárosdra, - jelentse magát a főtisztánél kijelentésével azon határozott utasításomnak, hogy neki a kastélyban a rendet fenn kell tartania addig is, míg én reggeli 9 órára oda érkezem. Ezen levelet lovászmesternek adtam azon parancscsal, hogy hajnalra Fejérvártt kézbesítse.

Kilencz órára behajtottam a sárosdi kastélyba; a grófnő mély gyászban kis fiával már reggelizett; pandurjaim az udvaron voltak felállítva.

„Hol a levelében érintett végrendelet grófnő?” kérdém.

„A főtiszt magához vette.” volt a válasz.

Meghagytam a csendbiztosnak, hogy valamennyi uradalmi tisztet, és a plébános urat kérje nevemben, hogy gyűljenek össze a nagy ebédlőben, s hogy a község előljáróit és jegyzőjét rendelje szintén ide.

Mire reggelimet elköltöttem, mind együtt voltak.

„Ugy értettem, hogy gróf Lazánszkyné irányában itt erőszakos törvénytelen eljárás szándékol-tatik.

„Nem erőszakos, nem törvénytelen eljárás terveztetik, alispán úr! nekem kötelességem a grófnét mindenével a miye itt van, tiszteletteljesen Rédére vagy a hova parancsolja, szállítani, s ezután a kastélyt bezárni, és a bejárásokat lepecsételni” felelte a tiszttartó.

„S mily jogon alapul ez eljárás?”

„Jogtudós nem vagyok alispán ur! de tudom, hogy előljáróim parancsának engedelmeskedni kötelességem?”

„S ki parancsolta ezt?”

„Az örökösök plenipotentiarusa N. N. tabuláris ügyvéd s táblabíró.”

„Nincs végrendelet?” kérdém odavetve.

„Igen is van.”

„Hol és kinél?”

„Nálam.”

„Hozza el kérem.”

„Az a vett parancsom, hogy a netalán feltalálendő végrendeletet, csak a plenipotentiarusnak szabad kiadnom, ki egyébiránt holnap reggel ide érkezik.”

„Én pedig fölkérem tiszttartó urat, hogy legyen szives a végrendeletet azonnal nékem itt nyilvánosan átadni.”

„Ha parancsolja alispán ur meg kell tennem, de a felelősség alispán urat illeti.”

„Igen is, a felelősséget ezért el is vállalom.”

A végrendeletet kezembe vettem, egy ollóval felvágtam borítékát, s olvastam.

A szokásos bevezetést átugorva, megakadt a szemem az I-ső pontjában nagyobb betűkkel irt „Lazánszky-n” az I-ső pont így volt fogalmazva:

„Meine universal Erbin ist meine theuere Nichte, Gräfin Lazánszky geborene Gräfin Angelique Eszterházy.”

„Jegyző ur kérem jöjjön ide, s olvassa lassan, értelmes hangon a végrendelet első pontját.”

A jegyző tisztán elolvasta hangosan.

„Most kérem fordítsa le magyarra is, mert valamennyien nem birják a német nyelvet.”

„Universalis örökösöm gróf Lazánszkyné.”

„Megértették e végrendelet első pontját?”

„Igenis” felelt az előljáróság.

Hozattam gyertyát, spanyolviaszt, saját gyűrűmmel ismét lezártam a végrendeletet, kívülről ráírtam „feltöretett általam s ismét lezáratott. - Fiáth alispán.”

„Előttünk s az egész előljáróság jelenlétében, bíró, törvénybíró s jegyző.”

A végrendeletet vegye további megőrzés végett ismét magához tisztartó ur, és értsenek meg jól!”

„A ki a tiszturak közül a grófnőt fájdalomban, kényelmében, nyugodalmában háborítani merészlené; azt ezen 12 pandur mindenestől kiszállítja a határból.”

„Isten önökkel.”

Törvényes volt-e eljárásom? maiglan sem tudom; de ezen ügy többé soha elő nem fordult.

* * *

Fejérvártt az íróasztalom mellett ültem, midőn betoppant Oszlányi, kit mint dandyt győri jurista koromból ismertem.

„Micsoda forgó szél hozta önt ide Fejérvárra?”

„A forgószélnél rosszabb.”

Elbeszélte, hogy Bécsből ment Pestre, s Bicskén Fejérmegyében meghált; de magánszobát már nem kapván, kénytelen volt egy más utassal egy szobában hálni, s hogy midőn felébredt, az utas már rég odább állott, de elvitte tárczáját is. - Azért jött hát hozzám, hogy tegyek intézkedést a tolvaj elfogatására, s adjak neki 100 forintot kölcsön, hogy tovább utazhassék.

Teljesítettem mindkét kérését, s meggyőződtem, hogy az egész előadás - mese volt.

Pár nap mulva Füredre mentem, kit látok a macaó-asztalnál? - Oszlányi urat.

Nem szóltam hozzá; később megtudtam, hogy hetek óta itt van s játszik.

Föltettem magamban, hogy legközelebb kérdőre vonom; de ő jobbnak látta még az nap Füredről tovább állni. - Soha sem láttam többé.

* * *

Gróf Széchenyi Andor szenvedélyes fiatal kapitány Csákváron feküdvén, egy ízben a bírót bántalmazta; ezen kihágás nagy hullámokat vetett a megyében. Kiküldtettem vizsgálatra, mint a vegyes küldöttség elnöke. A katonaság részéről egy öreg alezredes, egy kapitány, és főhadnagy volt delegálva. Kellemetlen exmissió volt reám nézve, mert a katonasággal, s különösen Széchenyi Andorral jó barátságban éltem. Az ülés előtt meghivattam a vádlót; megmagyaráztam neki, hogy gróf Széchenyit a bántalmazót valószínűleg be fogják zárni pár napra, de ebből neki semmi haszna, sőt kiteszi magát a megboszulásnak. - Ellenben, ha visszaveszi vádját, adok neki 10 aranyat; a bíró kezét csókolta, s az ügy el volt örömeimre intézve.

Széchenyi elment a syriai expedícióra, és Saint Jean d' Acre felé utaztában pestisben elhalt. Halála után érkezett czimem alatt egy gyönyörű damascus-kard, mely most is meg van e felírással: „Széchenyi Andor emlékül.”

Szolgálatom igen kellemes volt. Én voltam a közvetítő kapocs nagy uraink és a közép nemesség között; én vittem ezeket amazokhoz és megfordítva.

Nálunk a politikai élet már élénk volt, de még nem éles.

Huszonnégy nemes család volt, a főrendieken kívül, kiket legalább egyszer egy évben meg kellett látogatnom. Látogattam pedig őket azon tudattal, hogy ha 5 lóval két cseléddel behajtok, s náluk maradok két három nap; ez őket csak annyira feszélyzi, mint ha egy szivart adnának.

Hol vagytok szép vagyonos családok? boldog idők!

Hihetetlen, de fájdalom! igaz: 38 év alatt kivesztek kevés kivétellel.

Sok pénzébe kerültek a közép nemességnek a pártalakítások, tisztujítások, követválasztások, közgyűlések, szóval a szenvedélyes korteskedés, - s talán még többbe egyeseknek, a forradalom; nem csak mivel a hazának közvetlen adóztak, és elkoboztatott készpénzüket, de főképp mert elveszték az urbériségeket. Instruálni kellett ennek folytán ugyanis jószágukat újból, és építkezniök drága pénzen. A fiuk, kiknek nevelésükre a szülők leendő örökségüket már előlegezték, azon reményben, hogy a nyereendő nevelés folytán valamely közpályán hivataloskodva, magukat fenn fogják tarthatni: újabb lesujtó költségbe kerültek. Mert az előbbi számítás nem volt más mint hiu ábránd! - a forradalom ugyanis közbejött; tudományos pályájukat be nem fejezték, - vagy ha igen, nem alkalmaztatták magukat, sem az önkény zsoldosául sem Bachhuszárnak. Haza jöttek szüleikhez, nem ritkán ezek terhére. Ezután már az adót is fizetni kellett, a már megterhelt fekvő birtok nem bírta ezt is és a tétlen család eltartását. Ujra terheltetett uzsorás kölcsönrel s végre elveszett a birtok s vele a nemes család is. A mely család ezen crisist átélte, azt megrontotta a 60 és 61-ik évi alkotmányossággal járt megyei és országgyűlési választási korteskedés; az azóta lett roppant adóemelések; rossz termések, az európai üzletpangás, végre a pénznek még eddig soha sem tapasztalt drágasága Magyarországon.

Azon időben, melyről most írok, még nem volt így; a hová mentem, hegyen völgyön lakodalomban részesültem; s összejött ekkor az egész vidék birtokossága mulatni.

Nappal vadásztunk lőfegyverrel vagy lóháton, este játszottunk vagy táncoltunk reggelig. - Még ha harmadnap távoztam is zokon vették.

A gyűlések egyik, rendesen második napján, barátim mind, s törvényszék idejében, azon tanácsnak, melyen elnököltem minden tagja, többnyire az egész idő alatt vendégeim voltak; népszerűségem növekedett.

Octoberben hozzám hívtam Abára vadászatra az egész megye ifjuságát; nem tudtam ugyan harmincz vendégnek saját házában helyet adni; - de az abai közbirtokosság jelesen Sárközyék, Szücs Gedeon, Szücs Sándor, Hajós szivesek voltak vendégeimet saját házaikban hálásra elfogadni. Vendégeim többnyire négyes fogatokon érkeztek, s hozott mindegyik két három háts lovát, úgy hogy a lovakat, mert volt ilyenkor 100 vendéglő, az ököristállókban tudtuk csak elhelyezni.

Az öreg Ullmann a mostani Szitányiak atyja nem lévén vadász ember, vadászatját nekem engedé át Szt.-Ágotán, mely pusztát ő haszonbérbe bírta a kamarától.

Ha volt szabad időm, elmentem Polgárdira. Itt ismerkedtem meg közelebb Inkey József és Zsigával, kiknek barátságával most is dicsekszem, s kiknek szivességéből minden évben egy

pár hetet Berényben töltök most is. - A vadászat ott szép s rendesen vezetetik - de a főkellem a házi urak szivessége, s a fiatal szép előzékeny, mivel szeretetreméltó ifju házi asszony - Pistának neje, született báró Eötvös Jolán, Józsefnek leánya.

Nevezetes volt Polgárdin a Szt.-István-ünnep, mint a tiszteletreméltó, nemes szivü gróf Battyhány István névnapja.

Fejérmegye nagy birtokosain kívül eljöttek a Csongrádiak, Békésiek, Bolzáék Wenckheimok, Tomcsányiak. Világhirü lakomázások voltak ezek!

Eljártam Szent-Mihályra, de legtöbbet Lángra.

Gróf Zichy György és nővére Amália grófné együtt szoktak az őszi és téli estéken négy kézre zongorázni; de órákon át a legszebb négykezes zongorajáték is unalmassá válik. Zichy Jenő ki Kálozdról szinte minden este átjött, hogy megszakítsa az egyformaságot, hozott magával egy kis hangszer ében fából, vagy 7 szellentyüvel ellátottat. Párisban szerezte s „Flute d’amour”-nak nevezte. Vastag nehézkes ujjával azonban ügyetlenül kezelte; egy este egy nehezebb zene-szerzeményt játszva, többször megakadt, és distonált.

„Játszd kérlek helyettem, hisz te hires flautás vagy” mondá.

„Légy szives a hangszer holnapig nekem kölcsönözni - s talán holnap már képes leszek kívánatodat teljesíteni” így feleltem.

E hangszer nem volt nagyobb egy középszerü furulyánál, mérsékeltén fujva, igen lágy hango-
kat lehetett belőle kicsalni, - kezelési módja pedig olyan volt körülbelül, mint a csákáné.

Másnap már ugy játszottam, mintha egész életemben az lett volna foglalkozásom, s éveken át ha Lángra voltam erre kértek fel; Amália grófné a zongorán igen szépen kísért.

Gyönyörü élet volt ez, mondhatom! Szép hatáskör, elég dolog, s még több élvezet.

Pártom többségben, az ellenfél tétlen, csak figyelő állásban; pártomban a legnagyobb egyetértés, népszerűségem növekedőben.

„Wenn sie nur ewig grünen bliebe, Die gold’ne Zeit der Jugendliebe.”

* * *

Kossuth életbe léptette szerkesztése alatt ujságát a „Pesti hirlap”-ot.

Kossuth roppant tehetségét, tudományát, készülségét, ihletett hazafiuságát, az emberiséget felkaroló meleg keblét, csakhamar felismerte az egész haza, lelkesedéssel fogadta minden egyes ragyogó vezércikkét.

Örült a nemzet, hogy két legnagyobb fia Széchenyi és Kossuth egymásnak kezet nyujtva, váll-
vetve hatalmasan törnek előre, a nemzetet megmentő reformok útján, Magyarország regenera-
tíójának szent célja felé, mindkettő a népszerűség fényében ragyogva - a nép embere ugy,
mint a magyar történelmi névvel, és sok polgári erénnyel bíró főúr. - Tiszta fővel, meleg
szívvel, forró hazaszeretettel, nagy munkaképességgel s tevékenységgel birt mind a kettő.
Nem természetes-e, hogy a nemzet remélte, sőt hitte, hogy ezeknek együttesen sikerülni fog
az is, mit eddig lehetetlennek hitt s remélni sem mert; a gondviselést áldották, hogy e két nagy
embert nemzeti nyomoruságunk culminatio-pontjának idején, együttesen adta a szeretett haza
megmentésére. E körülményben a magyarok Istenének kegyelmét ismerték fel!

Egy ideig e két szellemi óriás összhangzatos működésében senkisémet kételkedett; s így is volt
egy ideig, hisz tiszta logikai fővel birt mind a kettő, sziveik melege egy fokon állott, s eleinte
a véralkat különbözősége nem tünt fel. Hisz a mondott egyetlen szent cél felé törekedett
mind a kettő. Egyik ifjusága s véralkatának egész hevével, kicsinyelve, megvetve, a nehéz-

ségeket, kész mindenért mindent veszélyeztetni. A mondott célra törekedett a másik is, de koránál, véralkatanál s talán családjá s nagy vagyonánál fogva, kimélve a sértendő érdekeket, felismerte a nehézségeket, biztosan lépésről lépésre haladva vezette a nemzetet, de nem veszélyeztetve időnyerés tekintetéből ennek egész jövőjét.

A „Pesti hirlap” csakhamar szövétnekül szolgált az olvasó közönségnek; világított és gyujtott; de a törvényesség keretében.

Az adó egy részének a nemesség által leendő elvállalása, - az urbériségek szabad váltság melletti megszüntetése; a nem nemeseknek az alkotmány sáncaiba leendő befogadása; a honoratorok azonnali jogosultsága; a nem nemesek birtok-szerzhetési joga, a hadkötelezettség kiterjesztése a nemesekre; a kormány felelőssége; s minden törvénytelen vagy ennek állított cancellariai rescriptumok és decretumok s helytartótanácsai intimatumok szigorú megbirálása, visszautasítása; - lőnek a „Pesti hirlap” gyönyörűen irt vezércikkeinek főtárgyai.

Kossuthnak ezen erélyes, következetes s hódításaiban sikerdus működése, tevékenységre riasztá az ugynevezett „Aulicus” pártot is; s a mint azok a reform s haladás zászlója alá a hatóságokban, úgy ezek is százados intézményeink változatlan fenntartása mellé sorakoztak.

E két párt közt foglalt Széchenyi, és mi véle, közvetítő állást; pártolva Kossuth reformterveiből azt, mi az időszerint már kivihetőnek látszott; s bebizonyítva az Aulikusoknak azt, hogy igen sok abból, mit ők tovább is fenntartani iparkodnak, már nem életre való s fenn nem tartható többé.

Megyémbe hullámozott a közvélemény, de nem nyert határozott irányt; s én pártommal, minden kérdésben többségben maradtam.

Eljött megyei gyűlésünkre Meszlényi Rudolf, Kossuth sógora is, - sub titulo virtualis successionis; holott ki kellett volna halni az egész Meszlényi családnak, hogy ő örököljön Fejérmegyében. Mind a mellett szívesen fogadtuk; mérsékelt előadása, csinos külseje, megnyerte azokat is, kik véle egy véleményen soha sem lehettek. Eljött Perczel Mór és Miklós is. Ezen három képesített tehetséges jó szónok, feltétlen Kossuth hive lévén, vitáink élesebbé váltak; de még nem szenvedélyesekké. A conferentiákon még mindig sikerült nekem, s azoknak kik pártoltak, a határozatokat a törvények s törvényes szokás kereteibe szorítani, és a más napra tervezett megyei végzést mérsékelni. - De ez nem sikerült a vitatkozási modorra nézve, ennek éle s keserősége minden részről, gyűlésről gyűlésre hatványosan fejlődött.

* * *

Gróf Zichy Domokos egyik nagybirtokosunk rozsnyói püspökül neveztetvén ki; engem egy küldöttség élén a megye, részvéte s tisztelete jeléül hozzá küldött. Szívesen elfogadtam, mert azon a vidéken még nem jártam, s Zichy Domokossal, ki Szentiványon szomszédságomban sokat időzött, baráti viszonyban éltem.

Az ünnepély után meghívott bennünket gróf Andrássy Károly oláhpataki nyaralójába. Zichy Ödön, Jenő, Aladár és én elfogadtuk a szíves meghívást, s két kocsin oda mentünk.

Házi gazdánk családja nélkül volt itt: fiai Gyula, Manó s Aladár, Bécsben voltak növeldében. Ilyen fogadtatás s ilyen ellátásban alig részesült sok halandó! Három napot töltünk itt, az ezer egy éjszaka mesés gyönyörűségei mámorában. Ha reggel fölbredtem, nem tudtam való-e az egész vagy csak álom?

Itt is tapasztaltam, hogy a gyönyör és élvezet poharát fenéig nem szabad felhajtani, mert salakjával, a kimerültség és untsággal találkozunk.

Házi gazdánk terve szerint harmadnap reggeli 6 órakor lóra kellendett ülnünk, s Oláhpatakról a hegyeken át „Schmecks”-re, a mostani Tátra-Füredre lovagolnunk.

Fölkeltetem magamat fél hatra, s hatkor már a verandán voltam, a thea, kávé stb. már készen várt. A komornik felhívott, hogy reggelizzem, én még egy fél óráig vártam, de senki sem jött az urak közül. Végre hozzá láttam s egy csibukot kiszivtam. Fél nyolczra lehetett, hogy kijött Károly gróf, s declarálta, hogy ma már nem indulhatunk, mert vendégei közül kettő oly mélyen alszik, mikép nem kívánja felkelteni, tovább nyugalmukban nem háborgatja, s most már ugy is későn lévén, az utazás más napra halasztatik.

Megkértem, hogy a részemre nyeregben álló lovon egy lovász kíséretében séta-lovaglást tehessek. Gyönyörű kirándulás volt ez az általam ismeretlen vidéken; hasonlított bakonyi hazámhoz. A Kárpátok végei ide nyulnak, az erdők szebbek, változatosabbak, mert itt fenyő is tenyészik; de a falvak a bakonyiaknál is nyomorultabbak; faházak, csenevész lakosok.

Tizenegy órára értem vissza, gazdánk is újra lefeküdt, s csak Aladár sétált a Verandán.

Negyednap, hat órai lovaglás után, egy szép májusi nap Tátrafüredre értünk. Elragadó szépségű hely és vidék ez a Tátra déli alján; de akkor itt még a legkezdetlegesb kényelmet is nélkülöztük. Az épületek fából készültek, a víz 6 fok Reaumur meleg, vagy inkább hideg lévén, nem fürödhettünk. A fürdő-idény előtt érkezvén, a szobák jéghidegek, az ágyak rozszak, az étel füstös volt, és így nem jól éreztük magunkat az oláhpataki lucullusi fény után.

Nagy fáradsággal jutottunk egy pár óráig lovagolva - kis hegyi ponykon és még több ideig gyalogolva, a Tátra tetejére. De itt kártalanított bennünket a minden képzeletet fölülmuló meglepő kilátás nagyszerűsége.

Harmadnap lóháton mentünk Lőcséig. Itt találtuk fogatjainkat, elbucszunk gazdánktól elmentünk Hotzkoczra gróf Csákyhoz, innen a Szepességen keresztül Kassára.

Itt még az egész társaság együtt volt, szívesen fogadtak; s voltak ebédek, estélyek s bálók tiszteletünkre. Báró Horváth József volt házi gazdánk.

Negyednap Zichy Jenő és Aladár már kifáradván a sok éjjelezésben; elmentek Pestnek haza. De Ödön és én elfogadtuk Soós urnak meghívását Nádasra, gyönyörű lévén neje és sógor asszonya báró Suszter Natália és Irma.

Bárczay János itt feküdt mint fiatal alig 25 éves kapitány; ajánlkozott, hogy saját fogatján kivisz bennünket Soós urhoz. Későn és sokáig ebédeltünk, csak este felé indultunk; lovai szaladtak, mint a fergeteg, hogy egy töltésre, mely rossz hirben áll, még világosan érzünk. De hasztalan. János barátunk feldöntött bennünket, s én összevertem kezem és fejemet úgy, hogy Nádason azonnal le kellett feküdnöm. De szép hölgyek ápolván csakhamar felejtém bajomat. Innét kirándultunk az aggteleki barlangba. - Soha sem éreztem magamat jól a föld alatt, sem pinczében, sem aknában, sem barlangban. Igaz, hogy e barlang nagy és szép, a csillárokat a szárnyas egerek halmaza képezi; Zichy Ödönnek ötlete volt, hogy este menjünk be, ott háljunk s csak reggel jöjjünk hüssel vissza. A házi gazda nem mervén az éjt gyengélkedő egészsége miatt a barlangban tölteni, Barczayval visszament, de mi ott maradtunk.

Másnap bucsuestély után indultunk Kassáról Horvát Józsi lakásáról esti 11 órakor gyors parasztokkal.

Mentünk egész éjjel, s egész nap; ismét egész éjjel s talán tízszer is váltottunk lovakat míg Pestre értünk.

* * *

Haza érve törvény- és árvaszéken elnököltem két hétig. - Ezután egy küldöttséget vezettem gróf Károlyi György békési - ujonnan kinevezett főispán tiszteletére. Gyulán engemet gróf Wenckheimék kastélyukba fogadtak, hol négy nap mulattam; megismerkedtem Wenckhei-

mékkal, a grófokkal úgy mint a bárókkal. És azóta folyvást szives baráti érzelmükkel dicsekedhetem.

A főispáni nagy ebéden az ottani alispán Szombathelyi és én emeltünk felváltva poharat. Alföldi hazánkfiái a fejérvári küldöttséget nem csak szivesen fogadták, de kitüntették s tulhalmozták szivességgel.

* * *

Otthon távollétem alatt Meszlényi és Perczelek szövetkeztek Madarászszal: megnyerték Salamon Lajost is, kivel legmeghittebb s bensőbb személyes és elvi rokonságban éltem. Elhitették eddigi elvrokonaimmal, hogy az ut, melyet Széchenyi inaugurált, s melyet én, és velem ők is követnek, célra nem vezethet; hogy Kossuth az egyedüli vezér, ki tudja mit akar, s tudja, hogy lehet, s kell a cél eléri - míg Széchenyi és pártja „Fabius cunctátor”-sága, Kossuth működésére ólomsúlylyal nehezül. Ezért országos politicai vezérnek nem Széchenyit, hanem Kossuthot tekintsek. Fejérmegyében pedig ne engemet, hanem Madarászt kövessék.

A mint Gyuláról haza értem, mindezekről hiveim által értesültem. Fájt az eddig oly szilárdon állt pártunkban készülöben lévő meghasonlás. De még jobban fájlaltam azt, hogy mind ez nem egy pártconferentián, velem szemben mondatott el, hanem távollétemben, hátam mögött, egyes kisebb s nem nyilvános conferentiákban történt.

A negyedévi rendes megyei közgyűlést megelőző értekezleten ez ügyet senki sem hozván szónyegre: én is ignoráltam. Tehettem pedig ezt annál is inkább, mert barátim többségének szokott rokonszenves előzékenységével találkoztam s véleményem többséget nyert.

Egy véletlen és jelentéktelen incidens azonban, csakhamar felderíté azt, mit az ildomoság egyelőre még palástolni akart.

Valami közigazgatási dologban a megye meghagyta, hogy az ügy mibenlétét megvizsgálván, indokolt véleményem kíséretében kimerítő jelentést tegyek. Ha jól emlékezem, egy eddigi községi útnak a megyei országos utak sorába leendő felvételére vonatkozott kiküldetésem, melyben lelkiismeretesen el is jártam. Kivitettem magammal a mérnököt s az ügyészt, meghallgattam az érdekelt községeket, s a tapasztaltakra alapítam indokolt véleményes jelentésemet. A Pesti hirlap rendes levelezője ezen eljárásomat s véleményemet nem helyeselvén; az ügy állását elferdítve tette közzé ama hirlapban. A szerkesztőség pedig megjegyezte, hogy reményli, „mikép Fejérmegye mivel községe ezen „simplex” alispáni jelentés alapján, nem fogja a végrehajtást elrendelni.”

Csak vasárnap este, a hétfői gyűlés előtt olvastam e cikkkecskét.

Zokon vettem, de nem ingerlett; hisz Kossuthot soha sem bántottam; sőt a már akkor ellene felhozott ros akaratú gyanúsítások irányában mindig bizonyítékokat követeltem. Vonatkozott pedig az Kossuth által zemplényi fiscus korában valami árva-ügyben állítólag történt fa-eladásra, - melyből bejött pénzt az, mint hirlelék, magának elsajátította volna. Egy ily alkalommal declaráltam én, hogy bárkiről is valami nemtelent állítani, s ezt be nem bizonyítani, megvetésre méltó rágalmazás.

Nem hihettem tehát, hogy Kossuth tudtával történt e megbántás: inkább azt hittem, hogy nyomtatási hiba, s hogy e helyett; „az alispán simplex egyszerű jelentését” akarta mondani - nem pedig engemet ok nélkül alaptalanul „simplex alispánnak” bélyegezni.

A gyűlés első napján előfordult cancellariai leiratok, helytartósági intézmények s megyei levelezések tárgyalásánál észrevettem, hogy Meszlényi, Madarász és Perczelék nem érzik magukat a pártértekezlet végzése által lekötve; de higgadtan folyt a tanácskozás, s véleményem, illetőleg a párt határozata a gyűlésben is többségben maradt.

Harmadnap recapitulációhoz azaz a tisztviselőktől a kiküldetéseikre vonatkozó jelentések beköveteléséhez fogott a gyűlés.

Feltűnt, hogy a recapitulációra is itt maradtak a Madarászok, Perczelek, Meszlényi és meghitt barátai, holott a recapitulációt ezelőtt soha sem szokták bevárni.

Az első alispán kiküldetéseire vonatkozó jelentések után következtek az enyéim. Csak hamar előfordult a Pesti hirlapban neheztelt jelentésem is.

Felszólalt véleményes jelentésem ellen Madarász, Perczel tárgyilagosan, de helytelen információ alapján; - én elmondottam az ügy állását, helyreigazítottam a téves állításokat.

Erre fölkel Meszlényi, és engemet cáfolva, figyelmeztette a közönséget arra a mit a jelentésről a „Pesti hirlap” mond.

Ezt már méltatlanság és személyes megbántásnak vévén; átkértem kezeimbe jelentésemet a jegyzőtől, s az érdekelt községek nyilatkozatait, a mérnök és fiscus véleményét felolvasva, megcáfoltam Meszlényi állításait. És ily formán végeztem: „s most már reményem, hogy egy „simplex” ujság, „simplex” firkásának „simplex” véleménye ellenében, a megye közönsége, alispánjának egyszerű bár, de a törvényeken, igazságon és méltányosságon alapuló véleményét sajátjának fogja nyilvánítani.”

Ezen egypár, a sértett öntudat erélyével mondott szó nagy hullámokat vetett.

Nem kiküldetésem s véleményem fölött folyt többé a tanácskozás, hanem a „Pesti hirlap” és szerkesztősége fölött. Meg kell jegyeznem, hogy Meszlényi a szerkesztőséghez tartozott.

A gyűlésben lévő uradalmi ügyészek, a fiscus és mérnök tárgyilagosan szóltak, saját nézeteiket tolmácsoló jelentésem és véleményem mellett. Így folyt a tanácskozás vagy két óráig, végre Sárközy szólalt fel, kijelentve, hogy most nem a „Pesti hirlap”-ról tanácskozunk, hanem az alispánnak jelentéséről; - ha ezt nem helyesli a megye, inkézkedjék máskép; de az első kérdés csak az, elfogadja-e a megye e véleményt; igen vagy nem? „elfogadjuk” hangoztatta a nagy többség.

E csatát így fényesen megnyertem, de eddigi jó akaróim s pártolóim egy része rokonszenvének árán!

Rövid idő alatt megváltozott körülem minden; eddigi barátaim s pártolóim nagy része ellenem fordult. Volt elleneim egész tábora felkarolt. - Pedig én jó lélekkel mondhatom, nem változtam semmiben.

Madarász László lön legszenvedélyesebb ellenem, minden alkalommal támadott, én mindig elfogadtam a kihívást, vitáink szenvedélyesebbé váltak, előnyben volt ő nagy szónoki tehetőségénél fogva; de győztem ellenében mindig; selejtes multjával szemben hatalmas vértem lévén tiszta lelkiismeretem.

Alapon ezek folytán hidegebben fogadtak; - csak Salamon Zsiga maradt változhatlan jó barátom!

Salamon Zsigmondot fiatal korában egy nagy szerencsétlenség érte.

Letévén a censurát, haza jött; atyja már elhalván átvette vagyona kezelését, és szenvedélyes gazda lön.

Egy este nagy lármát hallott az udvaron, s látja, hogy részeg kanásza baltával vagdalja többi cselédjeit, oda szaladt, hogy kanászát jelenlétével fékezze, de ez meglátván Zsigmondot, neki rohan káromkodva „meghalsz ma te is” - Zsigmond visszaszaladt szobájába és egy terczerolpisztolyt, mely az ágya fölött lógott, lekapván, ismét kiment. A mint a kanász uraságát

meglátta, neki szaladt fölemelt baltájával, amaz elsütötte alig 5 hüvelyk csövű fegyverét, a kanász összerogyott, és harmadnap meghalt.

Criminalis actiót kapott, és ez ügy már vagy tizévig függőben volt.

Salamon elkövetett a mit lehetett, hogy a szerencsétlenség következményeit a meghalt kanász családjára nézve enyhítse s ennek utódit talán máiglan is ő tartja.

Fölkértem a megyei ügyészt, hogy ezen ügyet a törvényszéken adja elő s bocsássa végítélet alá.

E megtörtént; s a törvényszék egyhangulag „ex moderamine inculpatae tutelae” felmentette a vádlottat.

Hogy történt, hogy ez ügyet a fiscus nem apellálta? nem tudom; s nem is akartam tudni.

Ezen ítélet folytán a Salamon családnál visszanyertem népszerűségemet.

Egyik gyűlést megelőzőleg hozzám kértem a párt főnökeit Madarászon kívül. Elmondottam, hogy Madarász szenvedélyes modora, a helyett hogy rokonszenvet szerezne elveink részére, a helyett hogy a közvéleményt megnyernők, haladnánk: ellenkező hatást idéz elő. Irányombani szenvedélyessége, minthogy semmi alappal sem bír, igazságtalan; - de multjáról is oly kétértelműleg beszélnek, - (ezüst kanál lopással, a játék asztalnak puskaporral eszközlött felrobbantásával gyanúsítják) hogy ha ezek fölött nem nyilatkozik s nem bírja megvédeni gyökerében megtámadott becsületét; - szerintem véle társalogni sem lehet többé. Azért arra kértem őket, hívják fel Madarász Lászlót, hogy czáfolja meg a már verebek által is csiripelt vádokat, s ha ezt teheti, adja okát irányombani szenvedélyeskedéseinek. - De ha ezt nem tenné, válaszsának köztem s közte; mert én vele többé semmi viszonyban sem lehetek.

Azt hittem, hogy ezen eljárással sikerülni fog a pártunkban történt szakadást kiegyenlítenem; s hogy ismét az egész párt Széchenyi elveit fogja magáénak vallani. Reményeimben csalódtam, Madarász nem tudta vagy nem akarta magát igazolni, sem egyik sem a másik irányban; s ő is felkérte a pártot, hogy közte s köztem válaszszon.

A helyett hogy czélt értem volna, siettetém a válságot; mert a párt egy része hozzám s nagyobb része Madarászhoz ragaszkodott.

Én azonban többségben maradtam; mert az előbbi aulicusok mellém álltak, és így e párt megsemmisült, s maradt Széchenyi és Kossuth párt.

Egy alkalommal Fejérvárott jó későn bálba mentem, melyet egy kocsmáros adott a „pelikánban.” A bál nyilvános volt, bemehetett hát mindenki.

Volt lithographirozott tánczrend is, melyen „Cottilon” táncz nem volt jelezve; de én ezt nem tudtam.

A hölgyek felhívtak, hogy rendezzek egy „Cotillont.”

Megizentem a zenekar igazgatójának, hogy adjon jelt a Cotillonra.

A zenekar pár ütemet játszott egy kedvelt keringőből, s azután megszűnt játszani, jelezve így a Cotillont, s felhíva a társaságot a sorakozásra.

Én már felálltam tánczosnémval, s velem az egész társaság, midőn a terem alsó részén a kályha mellett szokatlan zajos társalgást és csoportosulást vettem észre. Nem birtam elgondolni, mi történt? midőn Kenessey Kálmán (ki most kitünő szorgalmu tagja s osztály-tanácsosa a kereskedelmi miniszteriumnak, akkor patvarista, vagy juratus lehetett) felhevülten felém szalad, s figyelmeztet, hogy vagy 5 ur, kik nem is tánczosok, nem akarják megengedni, hogy a társaság Cotillont tánczoljon; - mert nincs jelezve a tánczrenden.

„Ha parancsolja alispán ur kidobjuk őket,” így végezte a csinos, ekkor még heves vérű fiatal ur.

„Nem édes barátom! beszéllek velük.”

Oda mentem s felismertem Madarásznak fejevári legmeghittebb barátit; személyesen csak egy öregebb urat ismertem közülük, ez Horváth a „félszemű” volt.

Igen udvariasan biztosítottam őket arról, hogy ha tudtam volna, hogy van táncrend, s hogy ezen nincs Cotillon, nem rendeztem volna azt. De most miután már az egész társaság sorakozott, legyenek szivesek irányomban, s a társaság irányában elnézéssel lenni. - Bevallott hibámat azzal fogom jóvá tenni, hogy a mondott tánczot a lehető legrövidebben fogom vezetni.

„Engedelmet kérek tehát akaratlan rendzavarásomért, elismerem, hogy önöknek van igazuk, nem nekem; de kérem, hogy ismert lovagiasságuknál fogva, a tánczosok osztatlan kivánságát ne gátolják.”

Udvariasságom lefegyverezte őket.

„Ez már más, felelt Horváth. Ezen nyilatkozat után méltóztassék alispán ur akár reggelig Cotillont tánczolni.”

A párbeszédet az egész közönség távolból bár, de feszült figyelemmel kísérte.

Kezet nyújtottam Horváthnak, s a közönség nagy öröme, megkezdtem a mondott tánczot.

Itt észleltem először, hogy a pártszenvédély a társas életben is kezd nyilvánulni.

Még inkább feltűnt ez egy szerencsétlenség folytán, mely engem ugyanezen farsangon ért.

A törvényszékek első heti keddjére egy zárt-körü bált rendeztem, a mostani „magyar király”-nál. Gyönyörűen sikerült; itt volt a megye színe és szépe.

Társaságunkban élt ekkor Pichler András dragonyos főhadnagy, eszes, mivel, csinos fiatal egyén, ki folyvást élczelt, s gunyolt mindent kiméletlenül. Egy alkalommal azt kérdezte egy szép kisasszonytól:

„Wie heissen Sie mein Fräulein?”

„Casimire.”

„Ein prächtiger Hosenstoff!” s ezzel odább állt.

Máskor egy igen gazdag és szép Roboz kisasszony kit később Gindly Rudolf vett el, táncz közben megsiklott, s elesett Pichler szomszédságában, a ki elkiáltotta magát „Wer wird die Million erheben”? Ezen praepotentiákat én már csak nehezen türtem.

Cotillon közben a tánczosné két tánczosnak nyújtá kezét, tánczos párja pedig két hölgyet választva, ahhoz ment, kivel tánczolni akart s a kezén vezetett tánczosokat, vagy tánczosnékat azoknak adta át, kik ez alkalommal ezek átellenében álltak.

Isakson egy angol születésű mivel főhadnagy tánczosnéjával akartam tánczolni; s a kezeimre füzött két Zichy grófnét, Pepit és Málit, hozzá vezettem. Ennek folytán nekem Isakson tánczosnéjával, ennek Zichy Pepivel, Pichlernek pedig Zichy Málival kellett volna tovább keringeni. - De nem így történt. Mert Pichler nem fogadta el Máli grófnét tánczosnéjául, hanem mást választott. Isakson az általam hozzá vezetett Pepi grófnéval tovább tánczolt, nekem pedig Amáliával kellett tánczolnom, minthogy Pichler el nem fogadta. Engemet az udvariatlanság nagyon bántott, s azt mondtam Isaksonnak, a mint egyszerre tánczolni kezdtünk „dies war von Pichler unartig.”

A szünóra alatt felkeresett Isakson, azon kijelentéssel, hogy Pichler követeli, mikép vagy vegyem vissza az „unartig” kifejezést, vagy adjak elégtételt.

Azt válaszolám, hogy legyen szives pár percz mulva Salamon Lajost felkeresni s ezzel végezni.

Salamon Lajost, ki igen becsületes, lovagias férfiú, a történt udvariatlanságról már értesítve lévén, arra kértem, hogy declarálja nevemben újra annak, s fogadja el a kihívást. Ha kardra akarnak verekedni, jőjjenek alispáni szállásomra, ott elég nagy az ebédlőm; ha pedig lőni akarnak, kimegyünk a Sóstó melletti erdőbe. De mindkét esetben 9 órakor reggel, mert 10 órakor törvényszéket tartok.

Ez oly csendben történt, hogy senki sem vette észre.

Salamon elsurrant mellettem, s hangosan mondá, „fél kilenczre nálad leszünk.”

S én válaszoltam:

„Reggelivel várlak benneteket.”

Ennél többet akkor e tárgyról nem beszélt senki.

Négy óra tájban reggel haza értem, vadászom lévén vélem, Gubicza János huszáromat fölkeltettem.

„Édes János, reggel mihelyt a boltokat kinyitják, menjen egyikbe s vegyen oly köszörű követ, melylyel a kaszákat élesítik, fenje meg azután e két kardot, de ugy, hogy senki se lássa, megértett?”

„Igenis.”

„Azután készíttessen vagy hat személyre való reggelit és helyezze azt a kis nappaliba.”

Ezzel gyertyámat eloltottam; s reggeli 7½ óráig jól aludtam.

Vendégeim: Pichler, Isakson, Salamon s Hanecker megyei főorvos urak pontosan megjelentek.

Szivesen fogadtam őket; reggeli után szivaroztunk, s kedélyesen társalogtunk.

Az órára tekinték s csak öt percz hiányzott a háromnegyed tizből.

„Engedelmet kérek uraim! mondám nekem tiz órakor hivatalos teendőm van, - ha ugy tetszik végezzük dolgunkat.

Átmentünk kis szobámon, nagy nappali szobámon keresztül az ebédlőbe s a bejárást mindenütt bezárva, levetkeztem dérékig meztelenre, jobbról mellettem állt Salamon, balról Isakson.

Salamon kardjaim egyikét ajánlotta Pichlernek, de ezek kissé görbitve lévén, nem fogadta el, hanem ő és segédje is saját, élesre köszörült egyenes kardjaikat huzták ki hüvelyekből.

Pichler ugy látszott „chvadránhoz” nem értett, de ügyesen kezelhette a „Rapirt.”

Én szivarozva kezdtem meg a támadást, s jó lélekkel mondhatom kimélve szorítottam vissza, egyszer lefegyvereztem. Vagy 5 kisebb sebből vérzett ellenem, de nem engedett; a segédek felszólítására azt válaszolta, hogy addig verekszünk, mig egyikünk harczképtelen lesz.

Ő szurt felém, én pariroztam, s ezzel annyira kidobtam kardját az irányból, hogy kényelmesen vághattam fölfelé mellére s egyuttal képén keresztül huztam vissza kardomat. Ezután azon tudatban, hogy segédjeink közünkbe helyezendik kardjaikat, nem léptem vissza, „en garde”-ba. E szempillantásban ő vissza vág, s éles kardja hegyével, a fejemet balról tartó főizmot

majd egészen, a mellette fekvő arteriát egészen keresztülvágta, s még gégémet is érte a halálos csapás.

A vér vagy két ölnyi távolságra az ablak felső táblájáig loccsant, segédjeink közünkbe rohantak, de már későn.

Befogtam kezemmel a nagy sebet, de a vér azért patakként folyt, a tükörhöz szaladtam, s meggyőződtem hogy végem van.

Hanecker jeget hozatott a megye jegéből, rabasszonyok hozták sajtárban fel, s vitték le sajtárban a vért s elolvadt jeget.

A pamlagra tettem; oda kértem Salamon Lajost, átadtam asztalfiókom kulcsát, s kértem, hogy kínálja meg azon pár száz forinttal, melyet fiókomba talál Pichlert és Isaksont, hogy menekülhessenek. De nem fogadták el, - Pichleren 7 seb volt - mind jelentéktelen, ő képét egy selyem kendővel bekötvén - távoztak.

Hanecker ámbár igen ügyes ember volt, elveszté fejét; egyre jéggel akarta elállítani a ketté vágott arteria vérzését; ez nem sikerülvén Sáy-ért, a városi főorvosért küldött; mire ez megérkezett, én már ájultoztam a sok vérvesztés folytán, szemeim lezárultak, de hallásom megmaradt.

Sáy azt kérde Haneckertől:

„Est absolute lethole?”

„Absolute” volt a válasz.

Nem sokára jött egy harmadik orvos, Marbecknek hívták, ez egy kiérdemült katona főorvos volt, ki a francia háborukban sok tapasztalatot szerzett.

Marbeck declarálta, hogy így a vérzést nem lehet elállítani, mert egy fő arteria lévén ketté vágva ezt le kell kötni. A felsőt lekötni csakhamar sikerült, de az alsó vége visszahúzódott, s a daganat folytán is igen mélyen feküdt; ezt fogóval megtalálni irtózatossá fájdalmak közt sikerült. Az öreg orvos egy vékony fogóval kihuzta annyira hogy meglehetősen kötött, s felhívta Haneckert, hogy a fogó alatt kösse össze. Ez megtette, de izgatottságában oly erővel, hogy ismét elvágta a selyem; nagy erővel fecsent ki ismét a vér, és én elvesztettem eszméletemet. Ez lehetett egy órákor délután.

Hogy eszméletre ébredtem, lehetett négy óra. Ekkor már nem pamlagon, hanem az ágyban s tisztán találtam magamat, egy összetört jéggel tömött hólyag feküdt sebemen.

Ez február 21-én történt. Egy hétig senkisémet hitte, hogy megéljek; hat hétig feküdtem, de még sokáig szenvedtem, mert összevarrták ugyan a sebet, de a varrás a genyedés folytán nem sokáig tartott, s a granulációval sok vad hus nőtt, melyet mindennap 5-10 perczig pokolkővel égettek.

* * *

A májusi gyűlésen még nem jelenhettem meg. Ezen, Madarász ellenem mint vádló lépett fel.

Elmondta, hogy a büntető-törvényszék elnöke a megye házában gyilkolni akart. - Hogy ennek folytán kötelességeit nem teljesíti; hogy a megye jegét saját kedves személye használja fel, s hogy a rabasszonyokkal sajtár számra hordatta a törvénytelenül ontott vért, stb. Ezért ellenem vizsgálatot kér.

Nem pártolta senki; Salamon Lajos meg sem jelent. Madarászt a Perczelek és Meszlényi sem pártolták; csak egy pár fejevári kortes kiabált mellette.

Az indítvány nagy többséggel mellőztetett, az összes gyűlés indignációval fogadta a támadást, s Madarász népszerűségében sokat veszített. - A kis nemesség is, mely őt követte, e kérdésben ellene fordult; én pedig felismertem ok nélküli bár, de engesztelhetetlen ellenségemet, s ezután ugyanezen állást foglaltam el irányában én is.

Vitáink nem voltak többé állítások s czáfolatok, hanem szónoki párbajok.

Egy valaki Madarásznak, mikor ez a magasztos polgári erényekről szólt, szemére vetette, hogy kanalat lopott.

Nagy cynismussal csodálkozásomra bevallotta, - hogy az ő ifjúságának is voltak tévedései, de ezeket legyőzte s most oly tiszta szeplőtlen jelleműnek ismeri magát, mint bárki más az egész teremben. - „Mert sokkal több erőre van szüksége - ugymondá - annak ki elesett, hogy fölkeljen, mint a másoknak, hogy ne essék.” Így fejezte be nagy pathosszal beszédét, övéinek éljenzései közt.

Kihozott türelmemből e roppant szemtelenség.

Elismertem, hogy elméletileg áll az, mit Madarász állít; s szerintem is lehet még közönséges tolvajból is becsületes ember, a hazának s társadalomnak hasznos tagja, - de fájdalom! a tapasztalás ezt csak igen ritka kivételnek bizonyítja, és e kivétel is csak erősíti a régiek által már felállított szabályt, vagy inkább szabályokat.

„Urit mature quae vult urtica manere;”

„Quo semel est imbuta recens, servabit odorem testa diu;”

„Naturam expellas furca tamen usque recurret.”

Ezen három ugyan egyet bizonyító szabályoknak lehetnek kivételei, de hogy az „elesett” rehabilitálhassa magát; oda sok éveken át tanusított feddhetlen becsületesség, sőt positiv erkölcsiség kívántatik.

Ha azonban egy közönséges „zsebmetező” vagy „kanátoolvaj” pár év mulva azt állítja, hogy ő oly becsületes ember, mint bármelyikünk e teremben: engedelmet kérek, de nem ismerek más kifejezést, - ez szemtelenség!

Madarász László hatalma és befolyása e perczen megtört örökre.

Erkölcsei gyilkosságot követtem el! nem volt nemes, nem volt szép ezt tennem. Annál kevésbé pedig, mert be kell vallanom, hogy e tettemnek nem nemes boszuérzet volt főrugója. Elfelejtém vallásom főelveit; s ha az isteni gondviselés nem örökös felettem, 9 évvel később ezen fellépésem reám nézve végzetessé leendett.

Most bánom, hogy ily kiméletlen voltam; s mentségem csak az, hogy én szemben Madarászszal a párbaj miatti vádlóval „a védtelen önvédelem” terén álltam. Vigasztal pedig az, hogy kiméletlen állításaimat 9 évvel később a „Zichy gyémántok” fényesen igazolták.

Az érintett Pichler-féle párbaj után közel három hónapig csak szobámban éltem. De hoztam ítéleteket minden submittált kérdésben, a becsületes Véghelyivel; - s még versenyt Szücs Péterrel megtanultam könyv nélkül Schiller és Kisfaludy majd minden költeményeit.

Egészségem s erőm végre helyreállott; de nyakam görbén maradt, fejem bal vállam felé hajlott. Ekkor is tapasztaltam, hogy többnyire sikerül az, a mit erős akarát akar, addig huztam át fejemet jobbra, mig végre, vagy egy év mulva ismét egyenes lett.

Sok kiküldetésem betegségem folytán teljesítésre várt; ezeket felüdülésem után hatványozott szorgalommal teljesítettem. Nagy előnyömre szolgált Gyórfy expeditornak szivessége, ki egész betegségem alatt vezette jegyzőkönyvem, kiegészíté az iratokat, s így 57 kiküldé-

tésemet az octoberi gyűlésre befejeztem úgy, hogy jóakaróim örömére egy „Restantiám” sem maradt, ámbár egész augusztust az orvosok tanácsára Füreden töltöttem.

Itt baráti viszonyt szőttem Ráday Gida és családjával. Augusztus végén elbucsuzván tőlök, Gida felkért, hogy szeptember 9-én jönnék hozzá felesége névnapjára. Kezet adtam reá; csak otthon érttettem meg Győrfytől, hogy szeptember 8-ra nevemben egy repositionalis ügyben időhatárt tűzött ki, miről a szolgabíró és esküdt, úgy a felek is már értesítve vannak.

Pénteken délre Abára kimentem - s más fogaton délután Alapra jó barátimhoz; másnap reggel Czecezére reponálni.

Abán meghagytam lovásznak, hogy két paripával szombaton lassan menjen Téténybe, ott 10 órakor vasárnap készen várjon. - Szombaton a repositionalis ebéd után visszamentem Abára, másnap csinos lovagló ruhát öltve, elindultam 6 órakor Pest felé - Pest Abához 12 mértföld, onnét Péczel, - hol Ráday lakott, 3 mértföld, egy órára ígérkezvém ide, szándékom volt 10 órára Téténybe érni kocsin, s itt lóra ülve Pesten át egy órára Péczelre lovagolni.

Ködös nap volt; Martonvásáron tul a köd, az „érdi Pelikánnál” már az eső esett.

„Miska ma megjártam” mondám kocsisomnak.

„Hogy-hogy Uram!”

„Ha én Tétényből fénymázos csizmában, szarvasbőr nadrágomban és fényes kalappal lóháton megyek Péczelre ebben az időben, úgy fogok oda érni, hogy az asztalhoz sem ülhetek.”

„Mennyire van Péczel Pesthez?”

„Annyira mint ide Pest.”

„Akkor se baj uram! küldjük haza a paripákat és én elviszem önt egy órára Péczelre.”

Igy történt; 3 negyed egyre bepattogott Miska „Rádayhoz” s lovaimnak semmi bajuk sem lőn.

* * *

A két országos nagy párt szervezkedett, mind inkább tisztult a helyzet Széchenyi és Kossuth vezérlete alatt. Működésük nem volt már egy irányu; ha nem is mindenben, de igen sok elvi kérdésben egymástól egészen eltérő nézeteket hirdettek.

Széchenyi nyilvános föllépései, s iratai erkölcsi nyomása alatt, elenyészett az Aulicus párt, melynek hivei Széchenyihez csatlakoztak. Lett tehát két országos párt: Széchenyi vagy (ugynevezett) conservativ (sajátkép javító-reformer) párt; - s Kossuth-, vagy mindenáron radicalis, liberalis párt.

Azt kérdezheti a jelen ifjabb nemzedék: miben állott e két párt közötti elvi különbség? hisz mindkettő önzetlenül hazájának élt, mindkettő átlátta az akkori viszonyok tarthatlanságát; - mind a kettő reformálni akart! hol hát s miben állott az „ultima defferentia?” mi volt az az „objectum cognitionis principium?” Értem e kérdés fontosságát és jogosultságát szeretett fiatal véreim!

Utalhatnám tudnivágyatokat Széchenyi összes nyilvános beszédei- s munkáira; miután azonban az ezekben kifejtett elveket, a liberalismus és conservatismus közötti különbséget soha sem hallottam helyesben s szebb logikával összeállítva, mint a „Kelet népe” 1876. évi január 25-ki vezércikkében, Kállay barátom feltételezett engedelmeivel plagiumot követek el.

„A liberalismus, mint már a szó etymologiai értelme is mutatja oly politicai rendszer, melynek célját a szabadságnak lehető legnagyobb mérvben való megvalósítása képezi.

E rendszer alapeszméjét legrövidebben a „nép souverainitás” fogalmával jelezhetjük. A nép souverainitás természetesen csak egy collectiv fogalom lehet, melynek egyes alkatrészeit az egyes egyének „souverainitása” képezik.

A liberalismus első postulatuma az, hogy az egyének lehetőleg keveset legyenek kénytelenek feláldozni souverainitásukból az összesség érdekében, viszont e kevés áldozat fejében, a lehető legnagyobb előnyt huzzassák az összességből.

A liberalismus természetétől elválaszthatlan a törekvés: a politikai jogok folytonos szaporítására és kiterjesztésére, s az állampolgári kötelességek kevesbítésére; ott hol a liberalismus magához consequens marad okvetlen a tömeg uralmára s ez által a politikai s társadalmi decompositióra vezet.

De még valóbbszinű, hogy a liberalismus maga vissza riad elveinek végkövetkezményeitől: ez esetben doctrinär fél rendszabályok terére szoríttatik, mely mellett az állami fegyelem megbomlik, az erkölcsök meglazulnak s oly rétegek emelkednek uralomra, melyek az államot a maguk javára lehetőleg kizsákmányolni igyekeznek.

„Enrichissez vous!” gazdagodjatok - ez volt a doctrinair moderált, elvtelenségbe sülyedt, féluton megállapodott, s ennél fogva megromlott liberalismus jelszava mindenütt.

Tehát felforgatás vagy corruptió, így áll az alternativa, s ez alternativa elől a liberalismusnak kitérni nem sikerült még sehol soha.

S ez nagyon természetes, mert bármi ragyogónak látszik is első tekintetre azon rendszer, mely mint ideált a nép souverainitását állítja fel: a mint a dolog gyakorlati megvalósítására kerül a sor, rögtön elsülyed a köznapiság hinárjában, hiányozván azon tényezők és feltételek, melyektől ama nagy eszménykép megvalósítása függ.

Mert hiába proclomáljuk a szabadságot, hiába vessük ércztáblára az „emberi jogok” magas-tos elveit, az embereket ezekkel még nem tesszük képesekké a szabadság méltó gyakorlatára, az „emberi jogok” czélszerű élvezetére.

Megengedjük, hogy egy Empedocles a rablánczok közt is szabad, elismerjük, hogy a heroszok és martyrok nagy alakjai a földi nyomoruságok nyomásának nem engedve, minden viszonyok közt fentartják szabadságukat, s ezt mindenkor a közjó megvalósítására igyekeznek irányozni. - De a törvények és politikai rendszerek nem az ily kimagasló egyéniségek számára alkottatnak, hanem a közönséges emberek számára, az utóbbiak képezvén a tömeget.

A közönséges emberekre nézve pedig illusióvá válik a szabadság, ha annak feltételei meg nincsenek. E feltételek anyagi függetlenség, értelmi belátás, mely képes megítélni mi a közjó? s végre a polgári és társadalmi erényeknek oly foka, melynél fogva, az egyes polgár mindenkor valóban azt akarja is, a mit a közjóra nézve üdvösnek tart.

A szabadság e feltételei nem szerezhetők meg az elveknek proclamatiója által. Ezeket csak lassan, a polgárosodás fokozatos behatása alatt szerzik meg a népek.

S az államnak feladata épen az, hogy a polgárok minél nagyobb részét mind inkább alkal-massá nevelje a szabadság gyakorlatára.

S ha azt kérdezzük, mi a valódi mértéke annak a szabadságnak melyet egy nemzet valóban élvez, a felelet a fentebbiek után világos: a szabadság mértéke kifejezését találja az anyagi jólét, s ezzel járó függetlenség, tovább az értelmiség s a polgári s társadalmi erények fejlett-ségi fokozatában. Minden nemzetnek akkora valódi szabadsága van, a mennyinek okszerű gyakorlatára képes.

A szabadságnak azon eseménye az, melyet a Conservativ politika szem előtt tart. A kötelesség nagy erkölcsi eszméje az, mely a Conservativ politikának sarkkövét képezi. Az ut pedig,

melyen a conservatív politika nagy és nemes eszményképét megközelíteni igyekszik az állami és társadalmi rend, a politikai és erkölcsi fegyelem az államban, családban és társadalomban egyaránt.

Azért a conservatív politika óvatos és előre látó terveiben, kitartó törekvéseiben, s mérsékelt sikereinek kihasználásában. A conservatív politika a maradandót és állandót keresi, s azért óvatosan megfigyeli a rendelkezésére álló eszközöket, tanácsot kér a nép valódi szükségleteitől, nem kockáztatja a jelent s bizonyost, a jövőért és bizonytalanért; mert tudja hogy csak a valóban meglevő tényezők segítségével lehet elérni, csak ezek alapján lehet felépíteni a jövőt.

Sokan nem akarják megérteni azt: hogyan lehet a conservatív politika bizonyos esetekben „radicalisabb” a liberalismusnál. Pedig ez természetes, mert a conservatív politika realiszticussabb s ennél fogva mind céljai kitűzésében, mind eszközei megválasztásában alaposabb s gyökeresebb a liberalismusnál.

Nem ismerünk nagyobb valótlanságot, mint mikor azt állítják, hogy a conservatív politika a szabadságnak és haladásnak ellensége míg a liberalismus az, mely mind a kettőt biztosítja.

A különbség a rendszerben egészen másban van.

A conservatismus valódi szabadságot, - igyekszik adni, megszerezvén s biztosítván annak feltételeit.

A liberalismus szabadságot ígér, de annak csak fictióját nyújtja.

A conservatismus biztos és fokozatos haladást akar, visszaesés nélkül.

A liberalismus gyors és népszerű, de felületes sikert hajhász, melyeket nyomban követ a visszaesés.

A liberalismus elve: minél több jog, minél kevesebb kötelesség.

„A conservatív politika a jogok és kötelességek magasztos paralismusán alapszik.”

Igy Kállay Béni? Elismeri, hogy a két rendszerben a „proximum genus” a haza forró szeretete, s ennek boldogítására való törekvés.

Világosan kitünteti cikke utólján, a két rendszer közötti végkülönbséget; az „ultima differentiat.”

Ezen cikkben föllelhető az „objectivum cognitionis principium” is, mindkét rendszerre nézve.

A liberalis rendszer objectivum cognitionis principiuma: jó és így föltétlenül, elfogadandó mind az, a mi haladást jelez, s a nép jogait, szabadságát fokozza.

A conservatív rendszernek objectivum cognitionis principiuma: jó és elfogadandó csak az, mi haladást jelez, a nép jogát és szabadságát fokozza, de a jelen és jövőnek veszélyeztetése nélkül.

Ez volt a két párt közt (melyek egyikének élén Széchenyi - a másiknak élén Kossuth állott) az elvi különbség.

Fejérmegyében a Széchenyi vagy conservatív párt nagy többségben lévén; itt szolgálni reám nézve igen könnyü és kellemes volt.

* * *

Egy alkalommal Füredre elmentem többed magammal a Balatonba fürödni. Utközben vettem egy széllel bélelt kautschuk golyót, a minőt soha sem láttam az előtt. Uszás közben elhajítám szél után, a szél vagy 30 ölnyire elkapta, utánna usztam, hogy elfogjam, de ez nem volt oly

könnyü, mint hittem. Bár elértem, nehéz volt megfogni, mert nagy és könnyü lévén kezeim közül kisiklott.

Pázmándy Dénes meghitt jó barátom utánnam kiáltott:

„Jer vissza Ferkó! erős a szél.”

Visszanéztem és láttam, hogy vagy 200 ölnyire vagyok a fürdőháztól. De a labdát nem akartam ott hagyni; föltettem magamban, hogy tul nyulok rajta, s alám szorítom. - Tul dobtam balkezemet a labdán, de oly erővel, hogy bal kezem vállban kificzamodott. Nem tudtam mi történt? balkezem huzott lefelé, kezem s a labdám alattam feküdt, fenn birtam ugyan magamat tartani, de minden habban elmerültem; „segítség!” kiálték.

„Jövök már, csak tartsd magad,” s láttam Tallián Lajost felém uszni. Sok vizet nyeltem, de lélek éberségemet nem vesztem. Két ujjal Tallián uszóövébe kapaszkodván, a labdát lábaim közé szoritottam, mely azokat fölfelé emelte, s Tallián könnyen uszott velem kifelé.

„Mi bajod” kérdé Lajos.

„Bal vállamat szélhüvés érte;” felelém.

Már nem voltunk 25 ölnyire a fürdő-háztól, mikor a mentő csónakok hozzánk érkeztek.

Váltig kínáltak, hogy nyujtsak kezet, behuznak a ladikba; - de én nem tehettem, mert balkezemet nem birtam, jobb kezemmel pedig Talliánba kapaszkodtam.

Sok ember szaladt össze, köztük Sáy doktor is; kiemeltek nagy nehezen a fürdő lépcsőire.

„Mi baja alispán ur?” kérdé Sáy.

„Bal karomat nem birom.”

„Elhiszem, hisz ki van ficzamodva.”

Pár emberrel erősen huzatta, s egy percz alatt minden nagyobb fájdalom nélkül helyre tette; felöltöztettek, kezemet felkötötték, s vége volt minden bajnak.

* * *

Füreden ezen ivad alatt nagyban folyt a „macaó”-játék. Ott volt Zichy József és Batthyány István, kik igen magasba játszottak. Engemet a nagyba játszás sohasem mulattatott. Soha sem birtam felfogni: miért kérdezzem a szerencsétől az enyém-e az, a mi tárczámban jogosan van, vagy másé? ha nyertem, nem nagyon örültem, hisz ismét elveszthettem. Ha vesztettem, mindig feszélyezett. Így én vagy udvaroltam, vagy fuvoláztam Füreden.

Itt ismerkedtem meg báró Meskó családdal. Iréne bárónénak nem csak szép külseje, mivelt-sége, nemes modora, de még inkább angyali jósága, s fenkölt lelkülete, kellemesen leptek meg.

Zenaid egy évvel fiatalabb, nem volt oly szép, de ép oly jó. Anyjuk született gróf Fáy, magas miveltségü dáma, mindig szivesen fogadott; megígértem, hogy az őszszel meglátogatom Enyiczknén.

* * *

Októberi gyűlés alatt Varga Lajos jött hozzám. Juratus korunkban már jó bajtársak voltunk; ő akkor Taschenr felügyelete alatt Széchenyi kéziratait tisztázta, s princzipálisa kegyével dicsekedhetett. Széchenyi ajánlatára lőn Tatán gróf Eszterházyéknál uradalmi ügyvéd.

„Alispánom! egy kérésem van hozzád.”

„Parancsolj velem.”

„Félek, hogy nem teljesíted.”

„Ha elveimbe nem ütközik, számíthatsz reám.”

„Oh! nem politikáról van a szó.”

Elbeszélte, hogy igen előnyös állása van, de egymaga Tatában nem jól érzi magát, s meg akar házasodni. Talált egy szép hölgyet, ki szereti őt, és ő imádja; a biai főtitkár leánya ez, megkérte és szülei beleegyeztek, - legyek hát én vőfélye.

„Szívesen, csak mondd meg, mikor lesz az esküvő?”

„Határozd meg te! boldogságom napját.”

Október végén vezettem az oltárhoz Varga szép menyasszonyát. Soha sem láttam boldogabb párt!

Ezen esemény igen hatott reám. Visszamenőben talán először életemben vettem fontolóra saját viszonyaim és jövőmet. Az udvarlások már kevésbé hizelegtek hiúságomnak; miattuk újabban két ízben volt komoly kellemetlenségem. Csak a gondviselés őrzött meg a haláltól vagy emberöléstől. Gazdaságommal nem sokat foglalkozhattam; hisz dolgoznom kellett; mulatni pedig szerettem. Ha megérkeztem Abára, igazán csak kutyám örült; minél többet gondolkoztam saját rideg sorsomról, annál inkább feltűnt emlékeimben Varga Lajos boldogsága, kit szép ifju neje annyira szeret. Ez alkalommal vettem fel magamnak s magamban először e kérdést: nem kellene-e már a házasságról gondolkoznom.

Kiküldetésem elvégezve, elindultam saját fogatomon Enyiczkére, Kassa szomszédságába báró Meskóékhoz.

Messze esett ez akkor Fejérvárhoz; három nap mentem folyvást s harmadnap délután este felé érkeztem meg.

Szíves fogadásban részesültem. Iréne báróné mindennap nyert szememben s igen tetszett.

Komoly udvarlásról azonban szó sem lehetett; mert a kastély mindennap sok vendéget fogadott, sétálás, lovaglás, és ebéd alatt folyvást oldala mellett voltam. Ő kísérte énekem vagy fuvolámat zongorán. Itt láttam Csáky János gróf szép nejét, soha sem hallottam szebben énekelni Schubert „Ave Mária”-ját, mint tőle.

Negyed nap délelőtt még lakosztályomban voltam, hogy bejött hozzám Tisza, egy igen derék mivelte lovagias agglegény, ki a Meskó család meghitt- s gróf Péchy Manó barátomnak oda adó hűségű barátja volt.

Én már rég ismertem Pozsonyból; leültünk s derült kedvvel társalogtunk.

„Ugy látom barátom, hogy te Iréne bárónénak komolyan udvarolsz.”

„Nem, felelek nevetve, legalább eddig még nem; de föltettem magamban, hogy ezután fogok.”

Ő igen gyengéd s megnyerő modorban figyelmeztetett, hogy ne Irénnek udvaroljak, hanem Zenaidnak; mert ez még szabad, és a családnak bizonyosan nem lehet ellenem kifogása, ha Zenaid kegyét megnyerem, míg Iréne már rég Péchynek van szánva, és ennek még nem ugyan declarált, de több mint pusztán remélt menyasszonya.

Nem volt okom Tisza őszinteségén kétkednem; a gazdag szép Péchy gróffal semmi tekintetben sem mérközhethvén: feltettem magamban, hogy megyek.

Délután a póstán egy csomag hivatalos s nem hivatalos levelet kaptam. Ürügyem lett azt állíthatni, hogy sürgős teendőim haza hívnak. Minthogy igen szívesen marasztaltak; ott maradtam más nap délutánig s elhajtattam délután Miskolczig.

Haza érve untatott minden; hivatalos teendőim úgy, mint eddigi örömeim. Különösen feszélyeztek eddigi hölgyismeretségeim s viszonyaim, mind ezeket elhanyagoltam; fuvolám maradt egyedüli kedves szórakozásom.

Hogyan történt ezen változás kedélyemben? erről nem vagyok képes számolni.

Pár hét múlva azon megállapodásra jöttem, hogy miután a megyei közigazgatást minden ágazataiban tökéletesen ismerem; miután megtanultam mind azt, mi az alispáni biráskodás keretébe esik; miután hazám közjogi, politikai, vallási s társadalmi viszonyaiban jártasságot nyertem; e téren, s ez idő szerint, nincs mit tanulnom. A jövő májusi restaratiókor visszalépek; rendezem pénzügyeimet s elmegyek pár évre utazni.

A mint ezt jól meggondoltam s szilárdan elhatároztam, vége volt elfogultságom s nyomott kedélyemnek. Visszanyertem tevékenységem s ezzel jó kedvemet.

Vagy 60 hold rossz haszontalan sárréti földem a lángi fácányosra dült; a lapálya dudvából, nádas és sásból állt; a dombosát szánttattam, de oly égvényes talajt találtam, hogy minden kisült, a lángi fácányok azonban ép e helyet szerették.

Én ugyan nem bántottam őket, hisz Lángon vadásztam reájuk, de közbirtokos társaim minden héten 5-6 darabot lelőttek ezen birtokon, a mit a lángiak zokon vettek.

Egy ízben Lángra menvén erre a themára tereltem a társalgást.

„Legjobb volna ha ti ezen pár holdat megvennétek” - mondtam.

„Ezzel mit sem nyernénk, mert azért az abai urak mégis ott vadásznának” - felelék azok.

„Nem, felelém, mert ti a tilosokból Kálozd felé ugyan annyit felszabadíthattok, ott nem vadász senki, s a helyett ezt kitábláztathatjátok.”

Ez döntő érv lőn.

„Hogy adnád?” kérdé Aladár.

„Nem az a kérdés, hanem az, mit adtok érte?”

„Alig jövedelmez pár forintot s így nekem keveset, míg nektek vadászat szempontjából sokat ér.”

„S mikor kell fizetni?” kérdé tovább.

„Semmikor se; az ára lehajlik azon összegből, melyet nekem kölcsönözni szíves valál.”

Megvették oly drágán, mint a legjobb termőföldet, - Aladár kamatot nem fogadott el, s így tartozásom nagyobb részét törlesztettem, a mi még fennmaradt, azt lovakkal fizettem le.

Eladtam ménesemet gróf Erdődy Györgynek Horvátországban, birkáimat Szluhának, ökreimet, teheneimet átadtam Szücs Gedeon komámnak, az egész birtokkal árendába, s mind ez megtörtént 1843. január 1-ig.

A fejeváriak nem tudták mit akarok? az volt a közhiedelem, hogy kineveznek a királyi táblához, de én néma maradtam.

Elmentem szeretett atyámhoz Akára, elmondottam, hogy rendeztem magamat, elmondottam, hogy pár évig utazni akarok; - átadtam neki 15000 forintot azon kéréssel, hogy majd utazásom alatt részletekben küldje utánam.

Atyám igen elkomolyodott.

„Hogy rendezted pénzviszonyaidat, jól tetted, de hogy több évre akarsz utazni menni, ezt nem helyeslem; - a mit a külföldről tudni akarsz, megtanulhatod könyvtáročskámból; a monarchiában divó nyelveket beszéled, ha a külföldet látni akarsz, eredj egy óra Párisba, másik évben Londonba; ezt megteheted, mint tisztviselő is, mint gazda is. Romanticus irányod s heves véralkatod folytán elveszhetsz a külföldön; hidd el igaz az a német közmondás: „Bleibe im Lande, und nähre dich redlich!”

„Ha eluntad a megyei szolgálatot; eredj Bécsbe a cancelláriához, vagy Budára a consiliumhoz. Ismeretségeidnél fogva a titkári állomást valószínűleg, a tiszteletbelit bizonyosan megnyerheted; alkalmas lesz a nagyvilágot megismerni. Végre házasodjál meg; hidd el a valódi boldogság, csak szerencsés házasságban s boldog családi körben lelhető fel. Pénzedet elteszem, de nem azért, hogy utánnad küldjem, hanem azért, hogy ha újra letelepedel valahol, instruálhasd fészkedet.”

Atyámnak ezen intése s figyelmeztetése megzavart terveim kivitelében.

* * *

Történetesen Pesten voltam pár napra, s ott vettem a szomorú tudósítást, hogy Böske nővérem Barczánénak a téj fejébe szökött, s megtévelyodott; s hogy anyám szegényt Pereghre vitte, valami Strobel nevű híres orvoshoz. - Ellenállhatlan vágyat éreztem, nővéremet azonnal meglátogatni; befogattam, s egy hajtással Ráczkévinek Pereghre mentem, nehéz kocsival, igen rossz úton 7 óra folyton folyást mentem.

Nővérem már jobban érezte magát, s el volt látva mindennel; és így megnyugodva másnap vissza akartam menni Fejérvárra, de a négyes fogatom ezen egy úton úgy elrontottam, hogy nem használhattam többé; nem voltak sánták, - de alig haladtak. Haza érve nyugosztaltam őket; de hiába végük volt, nem használhattam őket többé.

Alapon mindig volt elég ló, oda mentem, hogy egy új négyest állítsak - megvettem négy külön fogatból a négy gyeplüst.

Azt hittem, hogy most már nekem lesz legjobb fogatom a dunántúl. De ezen reményem sem teljesült, mert a rúd mellett mindegyik túlságosan serény és érzékeny volt, csak igen vigyázva, a hátulsokat erősen zabolázva lehetett őket négyesben használni.

Ez időtájt Szabényi a lángi fiatal grófok Nándor és János nevelője elvette Louise grófné igen csinos komornáját; - a grófi család mindkettőt szerette, és nagy bállal párosított lakodalmat tartottak Lángon.

Meg kell jegyezni, hogy előtte pár hóval igen szép Carousselt lovagoltunk Louise grófné tiszteletére Lángon. Lovagoltunk pedig Zichyek, Batthyányiak, Almásy Pál, báró Brudern és én. Ez alkalommal Szabényi lakodalmára, mely most januárban lett megtartandó, mindnyájunkat meghívtak.

Befogattam a négy „gyeplüst” egy könnyű hajtó kocsiba; gyönyörűen mentek a jó fagyos úton, az ostort nem volt szabad kézbe venni, a hátulját ámbár erősen voltak zabolázva, mindig tartani kellett. Szóval jól mentek; de a legbiztosabb kocsis is érezte, hogy folytonos veszélylyel küzd. Bál után erős éjszakai viharral szemközt Fejérvárra kellett mennem, mert ott a törvényszék már állt vala. Lángon volt öreg barátom Nagy Ignác is, egy egészen zárt kocsin; reggel felszólított, hogy menjek vele Fejérvárra az ő zárt kocsiján, mert nyitott kocsin megfagyok az úton.

„Szívesen édes barátom, de azt hiszem neked jobb volna itt kialudni magad;”

„Én sem maradhatok, mert 9 órára rendeltet be a particularis perceptorokat.”

Elfogadtam hát ajánlatát, meghagyván cselédeimnek, hogy felkészülve, induljanak s jőjjenek lassan Fejérvárra.

Fejérvártt a törvényszéken elnököltem, mikor bejött a megyei huszár.

„Alispán ur! mondá halk hangon, a jágerja kéreti egy szóra.”

A tanácskozást 5 perczre felfüggesztettem.

„Was gibt es Herr Anton?”

Elbeszélte, hogy a lovak elragadták őket s hogy a táci töltésről ledültek, s hogy a kocsi összetörött.

„Ist Euch nichts geschehen?”

„Uns nichts Euer Gnaden.”

„Und den Pferden?”

„Das eine hat verendet.”

„Und die andern?”

„Die faschen auch” volt a szomorú válasz.

Bementem Pestre, ott arról értesültem, hogy nem gróf Péchy veszi el Iréne bárónét, hanem gróf Zichy Henrik.

* * *

Ezen évben hosszú volt a farsang, Fejérváron feszélyeztek voltak ismeretségeim.

Könnyű ismerkedni, de vajmi nehéz az ebből eredt viszonyok megszakítása.

Gyürky főispán volt ekkor az országos nemzeti színházi küldöttség elnöke, mely küldöttségnek én is tagja voltam; többször tanácskoztunk már hetekig, de végmegállapodásra, jelesen a végjelentés szerkesztéseig nem jutottunk. Ő írt nekem, hogy miután a rendes bizottsági jegyző nem jöhet, kiküldetésünket pedig be kell fejezni, májusra lévén hirdetve az országgyűlés, nem volnék-e hajlandó ideiglenesen a jegyzőséget elvállalni? ha igen, mikor jöhetek hosszabb időre Pestre? - felkér, hogy azonnal válaszoljak, hogy ő tovább intézkedhessék.

Válaszoltam, hogy szívesen elfogadom a jegyzőséget ideiglenesen, s hogy jövő szombaton tiszteletére leszek.

Jó dolgom volt itt, 10 órától 1-ig üléseztünk, délután örömünknek éltünk; én egész életemben korán keltem, s így reggel elkészült a jegyzőkönyv; szinte sajnáltam, hogy megjött a rendes jegyző; mert reggel nem volt dolgom. Ismertem már az egész pesti társaságot, szívesen fogadtak mindenfelé, s így a délutáni idő repült.

A casinó termében egyik este Pique-nique-t tartottak. Erlsbeck igen szűkre szabta fénymázos cipőmet, eleinte örültem, mert szépen állt. De pár órai álldogálás és táncz után igen fájtak lábaim; haza küldöttem más cipőkért, s ezeket várva leültem egy kis oldal teremben, mely üres volt; minthogy a leánykák, kik ott szoktak tanyázni, mind tánczrakeltek.

A szépek visszatértek.

„Engedelmet szép hölgyek, szeretnék tiszteletükre fölkelni, de nem tudok” mondám nekik.

„Mi baja önnek?”

„Hiuságom;” felelém és lábaimra néztem.

„Nem fog többé tánczolni?”

„Oh igen, csakhogy nem ily szép czipőben.”

Leültek az „Ottománra” mellém; enyelegve, s vigan folyt a társalgás, midőn egy rövidlátó hölgy lépett be szemüvegével kecsesen kutatva egy ülőhelyet; lovagiasságom legyőzte kényességemet, felugrottam, s átadtam neki helyemet; s ez lőn az „Ottomán” körüli gyöngyfűzér fényes zárköve.

Láttam én már egyszer Füreden, s egyszer Brunsvick grófnénál a szép Kapy Ágnes kisasszonyt, de gyönyörű nagy kék szemei, gazdag szőke fürtjei, hófehérsége, ártatlan mosolya, finom nemes vonásai: csak most tűntek föl szememben s lelkemben egyszerre.

Fölkértem a jövő fűzér-tánczra, ő elfogadta. Minden perczben hatványozottabban éreztem, hogy ő az, kit szivem rég keres.

Felvillanyozott kedélyem egész hevével hódoltam neki. A hányszor az illem csak engedte elmentem Brunsvick grófnéhez, de ott annyian voltak mindig, jelesen egymástól különböző koru hölgyek, úgy figyeltek minden szólamra, hogy kedélyesebb, meghittebb társalgásról szó sem lehetett.

* * *

Sárközy sürgönyözött, azaz stafetáliter értesített (a stafetát lovas posta vitte a lehető leggyorsabban), hogy egy vagyonos nemes családfő halála folytán az árvaszéknek rögtön kell intézkedni; ő már szerdára kitűzte az időhatárt; ha nem jöhetnek ő fog praesidiálni; habár más, ugyan e napra, már korábban kitűzött időhatárt kell is elmulasztania.

„Ha csak lehet jer kérlek” így fejezé be sürgönyét.

Dolgom végett mehettem volna ugyan azonnal, de szerdán ismét bál volt. Visszasürgönyöztem hát, habár nehéz szívvel, hogy szerdán január (1843) 10 órára ott leszek, s praesideálok. Ez keddi nap reggel történt. Brunsvick grófnéhez csak este 9 órakor mehettem; de mint mindig, alig közeledhettem imádottamhoz, - csak annyit mondhattam, hogy holnap Fejérvártt üléssem van ugyan, de este 10 órára remélem Pesten a bálban lehetek.

Reggel 4 órakor már pattogott az angol királyné előtt „Schwarcz Hansel” gyors paraszt.

Mi az a gyors paraszt? kérdezheti a jelen nemzedék. Ezek többnyire fél telkes gazdák, s Magyarország nagyobb forgalmi utjai minden állomásain föltalálhatók voltak. Befogtak a maguk, vagy az utas kocsjába négy, ha igen rossz volt az ut, öt lovat; mindig nyitott ostorral hajtottak, hegynek, s egyenes téren vágatva, sőt futtatva, völgynek ügetve. Lovaik annyi zabot kaptak, a mennyit megenni birtak, kevés szénát, s kevés vizet. Ezeknek kétszer annyit fizettünk, mint a két pósta lóért járt, s azonfelül borraivalót. El is hajtottak etetés nélkül tiztizenkét mértföldet. Ha az állomásra érkezett a gyors paraszt, pattogott, s szövetségese erről fölismervén, kivezette hámban volt lovait; pár percz mulva ezek vitték az utast szédítő gyorsasággal.

Közönséges magyar, jól tartott s idomitott paraszt lovaik voltak. Ismertem egy ily „gyeplüst” Kertész nevű eörsi parasztnál, mely ily teljesítés mellett 6 évig volt gyeplün; ment pedig Eörsről Ötevényig fölfelé, lefelé meg Fejérvárig, sőt ha kellett Abáig vagy Lángig, egyhajtásban.

Megindultam fél ötkor reggel, s fél tízre Fejérmegye házában voltam.

Tíz órakor kezdődött az árvaszéki ülés, és tartott fél kettőig. Az árvaszék összes tagjai, mint mindig, vendégeim voltak. Sohasem éreztem a tanácskozás unalmát, s ebéd alatt cselédeim ügyetlenségét és lassuságát élénkebben, mint ez alkalommal. Még a fekete kávénál ültünk, hogy „Schwarz Hansel” pattogatni kezdett az udvaron, szivem örömére. Négy órakor elindultam s fél tízre már a vendéglőbe értem!

Fél tizenegyre beléptem a bálba. Fölkerestem Ágnes kisasszonyt.

„Megjöttem szerencsésen; remélem, hogy a füzértánczot fenntartá számomra?” mondtam neki.

„Miért tartottam volna fenn ön számára?”

Megdöbönt szívem; meghajtam magamat s a szép nyájas Szapáry Fanni grófnét, mostani báró Wenckheim Lászlónét kértem föl; ezzel tánczoltam a füzértánczot. Táncz közben láttam, hogy Ágnes kisasszony keres valakit, engemet hívott fel tánczra, s ezzel vége volt levertségemnek.

A farsangnak vége lón. Az országos bizottság működését befejezte, csak jelentésének hitelesítése volt még hátra. Ágnes kisasszonyt legfölebb kétszer láthattam egy héten Brunsvick grófné igen látogatott estélyein. - Otthoni teendőim felszaporodtak; - elmentem hát nehéz szívvel Fejérvárra.

* * *

Salamon Lajos régi jóbarátom, de ez idő szerint Madarász hive, meglátogatott. Szokatlan korai órában. Én még feküdtem, de szívesen fogadtam; megkínáltam szivarral, s megkértem, hogy üljön ágyam mellé.

„Azért jöttem hozzád édes barátom; - így kezdé, hogy eleve értesítselek, mikép a jövő tisztujtáskor föllépek alispánnak.”

Ezen nyilatkozat engemet nem érintett kellemetlenül, habár nem tudtam is, fellépek-e az alispánság megtartására, vagy nem? - Mert ha megházasodom, inkább viszem fiatal nőmet Pozsonyba, mint Fejérvárra. Ha pedig meg nem házasodom, kiviszem régi tervemet, s pár évig utazni fogván úgy sem lehetek sem követ, sem alispán. - Lajost igazán szerettem, becsültem, kész lettem volna vele egyetértésre jutni úgy, hogy legyen ő alispán, én pedig azon esetben ha megházasodom, követ.

„Jó édes barátom! - mondtam neki - megnyugszom kijelentésemre; csak azt kívánom tudni, ha neked sikerül az alispánság, kik lesznek az országgyűlési követek?”

„Ha az alispánság sikerül, majd fogom tudatni, kit küldök követnek.” felelé ez.

Ezen épen nem jellemében fekvő, s engemet bántó kitérő válasz egész valómat egy perczen más irányba terelé.

„Értelek felelém; értem azt is, mit nem mondottál. Én is hát ép oly őszinte leszek, mint te, sőt őszintébb; kinyilatkoztatom tehát, hogy én is föllépek az alispánságra is, a követségre is.”

E két „is-t” hangsúlyoztam.

A bizonytalanság volt reám nézve mindig a legkiállhatlanabb helyzet. Lelkem mélyébe kutatva, csakhamar azon meggyőződést nyertem, hogy Ágnes kisasszonynyal boldog lehetnék; s hogy ha ő nem rokonszenvez velem, okvetlen utazni fogok.

Ez április elején történt. (1843) Elmentem Pestre; (keddi nap volt ez) az országos bizottság végjelentésének hitelesítése és aláírása csütörtökre levén kitűzve.

Még kedden színház előtt látogatást tevék Brunsvick grófnénál; mint mindig ezuttal is szívesen láttak. Faskó, a ki az 1839-40-ik évi gyűlésen kartársam volt - s Majthényi Izabellát birta nőül - meghívott szerdán színház után estélyre; Brunsvickné pedig, csütörtöki két órai ebédre.

Elhatároztam magamat, hogy helyzetem e két nap alatt tisztázom.

Faskóéknál sikerült pár perczig úgy ülni Ágnes kisasszonnyal, hogy társalgásunkat senki sem hallhatta.

Ezen oly rég várt pár perczet felhasználtam; körvonaloztam anyagi s családi viszonyaimat, azon őszinte vallomással, hogy Ágnes kisasszonyt szívből szeretem.

„S hihetem én ezt önnek?” kérdé ő gyönyörű szeméit reám függesztve.

„Megengedi, hogy bebizonyítsam?” kérdém elhatározottan.

Ő fejecskéjével intett. Én meghajtottam magamat, és szó nélkül távoztam a Casinóba.

Itt találtam még az egész férfitársaságot, s azt is kit kerestem, Zichy Ödönt.

„Légy kegyes irányomban, egy baráti szolgálatot teljesíteni.”

„Ismét segédre van szükséged?” kérdé ő nevetve.

„Igen, de nem párbajban, hanem éltem boldogsága elérhetésére.”

Elmondván röviden ügyem állását, arra kértem, hogy holnap a délelőtti órákban menjen Nádasdy Lipóthoz, ki unoka-bátyja s gondnoka imádottamnak, mondja el viszonyaimat, s kérje meg nevemben unokahugát Kapy Ágnes kisasszonyt, számomra nőül.

Ő e megbízást irányomban mindig tanusított nyájassággal elfogadta, s a nyereendő határozott válasznak, saját szállásán leendő közlésére, másnap a déli 1 órát tüzte ki.

Aludni, alig aludtam ez éjjel. Lefeküdtem, de nem alhattam; olvastam, de nem tudtam mit? mily boldog leszek ha Ágnes igent mond? mint fog atyám örülni kedve szerént való elhatározásomnak? - ez volt az érem fényes oldala. De nem festhettem sokáig egyfolytában a boldogító képet, képzelődésem legszebb alkotásait csakhamar elsötétíték a kétely és aggály árnyai.

Quid tunc?

Erre nem birtam magamnak határozott választ adni; de igazán megvallva nem is kerestem.

Éreztem, hogy az „igen” boldoggá teend - s a végzetes „nem” igen boldogtalanná. De éreztem azt is, hogy ez utóbbi esetben sem fogok nehezitelhetni Ágnes kisasszonyra; - hisz ha a leányok kérnék meg az urfiakat, hánynak? ha nem mindannyinak „nemmel” felelnék én is.

A mint az első kocsi megzörrent a kövezeten, fölkeltem, hű fuvolámat vettem kezembe, s lágy hangjai visszaadták lelkem nyugalalmát. Fuvolám társaságában az idő repült.

Felöltözködtem. Ez akkor sokáig tartott, mert hajunkat fodorítottuk. Igen szép tavaszi nap volt. Tíz órakor Gyürkynél találkoztam az országos küldöttség tagjaival; ketten a rendes jegyző és én olvastuk felváltva a jövő május 10-én megnyitandó országgyűlés elé terjesztendő hat íves jelentést. Sohasem olvastam rozszabbul; végre elolvastuk, s aláírtuk. Három negyed volt egyre; én szaladtam Zichyhez.

Zichy elbeszélte, hogy Nádasdynak semmi kifogása irányomban, sőt örül a tervezett frigynek; de Ágnes hugával erről nem beszélt; és így én már meg lévén híva ebédre, napa nevében Zichyt is meghívta, azon hozzáadással, hogy jöjjünk pár perczzel előbb, és ő nappalijába kéreti hugát, ott találkozzunk vele, s a választ is megérthetjük.

Első pillanatban ezen további bizonytalanság levert; de csakhamar feltűnt emlékemben, hogy midőn arra kértem Ágnes kisasszonyt, hogy engedje meg miképp bebizonyíthassam, hogy igazán szeretem, igaz csak szemével intett, de szép szeméből, szebb lelke mosolygott felém. Hisz a szerelemnek, csak a szerelem lehet díja! s éreztem, hogy véghetlenül szeretek.

Két óra előtt pár perczzel Zichyvel beléptünk Nádasdy salonjába. A háziur komornikjának meghagyta, hogy kérje ide Ágnes kisasszonyt. Ezen helyzet, csak pár perczig tartott, mit éreztem ez alatt? egyik érzet rohamosságánál fogva paralizálván a másikat: arra semmikép sem emlékezem; vagy inkább azért nem, mert a következő percz boldogsága, megszakítá egész multam érzeteinek fonalát örökre.

Ágnes belépett, eléje siettem, ő kezét nyujtott; én halk hangon kérdezém:

„Hiszi most?”

„Igen” volt a válasz; kezét megcsókoltam, s a legboldogabb halandó lettem széles e világon.

Karomra füzve vezettem át arámat Brunszvickné nagy salonjába. Itt mindig igen sokan voltak, még akkor is, ha idegen senki sem volt; mert gr. Chotek, Nádasdy és a Forray család is ott étkezett. S ezeken kívül ott élt Babarczy Josepha kisasszony, és egy francia hölgy. Midőn beléptünk Brunszvickné kezét nyujtott, én megcsókoltam tiszteletteljesen, valamennyien jó kívánataikat nyilváníták mind nekem, mind Ágnesemnek.

Ebédnél természetesen melléje ültem; ebéd után Nádasdyné (Forray) Júlia grófnét kerestem föl, s arra kértem, eszközölje ki, hogy még ma meg legyen a kézfogó, s hogy én mint vőlegény mehessek szüleimhez.

Rövid családi értekezletben elhatározták, hogy nem kételkednek ugyan szavaimon, hogy atyám örülni fog e szövetségnek; de az illem úgy parancsolja, hogy jelentsem előbb atyámnak elhatározásomat, s hozzam meg levélben beleegyezését; ekkor a kézfogót azonnal megtarthatjuk.

Még azon éjjel Nádasdynak, atyámhoz címzett levelével Fejérváron át Akára mentem.

Legelőször János bátyámmal közöltem a történeteket. Ő igen kellemesen volt meglepve, de mikor fölkerem, hogy jöjjön atyám szobájába, mondjuk meg annak is, és tegyük fel a Nádasdynak adandó választ.

„Édes öcsém, ma meg nem történhetik.”

„Miért nem?” kérdém én.

„Mert atyánk a pénteket nem szereti, ma pedig nagypéntek van.”

Engednem kellett; én ismervén a hozott levél tartalmát föltettem a választ, s bátyám szépen leírta, úgy hogy atyámnak csak alá kellett írnia.

Ez nap vadásztam, lovagoltam, sétáltam, de az idő nem mult, az órák rendes járásukban meglassultak; e nap nekem hosszú volt.

Atyám korán szokott volt kelni, bátyám még délután előre Bicskére küldötte lovait; atyám nagyon örült anyámmal együtt, aláírta a választ és én repültem Bicskére, hol fris lovak vártak; délután három órára, uti öltözetben beléptem Brunszvickné ebédlőjébe; átadtam Nádasdynak atyám levelét, ott ebédeltem, ámbár ők már az ebéd vége felé voltak, s abban állapotok meg kérésemre, hogy másnap estére megtartjuk a kézfogót. De ez is késői időhatár volt türelmetlen lelkemnek. Egy kis salonban egy perczre magunk maradván, keblemre szorítám szép arámat s egy kis órát - melyet hordoztam - függeszték lánczostól keblére.

„Az enyém ön most már Isten és ember előtt örökre!”

„Igen” susogá ő.

Husvét napján együtt mentünk templomba, soha sem imádkoztam nagyobb áhítatossággal, mint ekkor. Este az egész társaság jelenlétében volt a kézfogó. (1843).

Reggel én Fejérvárra mentem, Nádasdyék pedig Ágnessel, Felső-Lendvára utaztak.

MÁSODIK KÖTET

1843-ik májusban Fejérvárra érve összehívtam hiveimet, s kijelentettem, hogy mind az alispánságra, mind a követségre ismét föllépek. Pártom ezen elhatározásomat örömmel fogadta; - pár hét volt már csak a korteskedésre, a Kossuth-párt már megkezdette s „Kandó és Salamon” volt jelszavuk.

„Sárközy és Fiáth” lón a mienk.

Felizgattuk az egész megyét, minden 10 voks megőrzésére egy tizedest, száznak egy századost, ezernek egy ezredet nevezünk.

Mellettünk voltak a összes nagy urak - Batthyány Kázmért kivéve: - az összes kath. Clerus, és a közép birtokosok két harmada 8000 s pár voksot hoztunk be két részről. A fegyelem katonai volt mind a két táborban. Ez a választás pártunknak és nekem sokba került, aláírtunk e célra vagy 30,000 forintot, én ismét négy ezret; gróf „Zichy Domonkos így irt alá, mint utolsó „a mennyi ezenfelül szükséges.”

Cziráky János és Zichy Aladár voltak főkortes vezéreink. (1843.)

Május elején megtartottuk a tisztujtást és követválasztást együtt és egyszerre. Ez lón legnagyobb mérveket öltött választás az egész országban, mintha itt akarna mérközni a két országos párt.

A rend fenntartására gróf Cziráky főispán katonaságot requirált.

Mi vagy ezer vokssal többségben lehetünk, de a másik párt is azt állítá. A gyűlést a megyeház nagy udvarán kellett tartani. Az ellenzék élénkebb, tevékenyebb, s vállalkozóbb lévén: elfoglalta az asztal környékét, úgy hogy a főispán és a tisztikar alig tudott az asztalhoz tolakodni. El lehet gondolni mily zaj volt ezen az udvaron, ahol közel kilencz ezer ember tolakodott, a hol vagy tiz banda cigány zenélt; - csendet a vezérek sem voltak képesek eszközölni, hisz a nemesség már reggelizett volt!

Gróf Cziráky főispán ezen zürben megnyitotta az ülést. Én habár csak egy ölnyire ültem tőle, egy szót sem értettem beszédjéből. Ezután fölkelt Sárközy a tisztikar nevében leköszönt, és átadta a megye pecsétjét, s a pénztárak kulcsait a főispánnak. De a beszédből a zaj miatt egy szót sem lehetett érteni.

Szemközt állt velem három fiatal legény s felém beszéltek, de én nem értettem mit? oda hajoltam hát az asztal fölé, hogy megértsem, mit akarnak? Ekkor hallottam, hogy a leg-alábbvaló bántalmakkal illetnek, s hogy azzal vádolnak, mikép én pénzért eresztettem szabadon a rabokat.

Kardomhoz kaptam, s csak is Cserna főügyésznek köszönhetem, hogy heves vérem bajba nem döntött. Ő erősen megfogta karomat e szavakkal: „nem vette észre, hogy ez csak ármány?” s egyszerre világos lón előttem az egész nyomorult fogás, melynek áldozata leszek vala, ha Cserna nem figyelmeztet; e jelenetet azonban, csak néhány ember vehette észre.

Cziráky szavazást rendelt. Kinevezte a voks-szedő bizottságot, fölkelt, mi utána nem mentünk, hanem ugy tolattunk fel a lépcsőn. Az egész ellenzék „Kandó-Salamont” kiáltva utánunk. A főispán az első, én a második emeleten laktunk. A mint a második emelet lépcső-jéhez értünk én, Döry Imre s Luzénczy Károly a második emeletbe szállásomra mentünk. A tömeg a főispánt lakosztályába toltá; a feállított megyei hajduk s pandurok a főispán ajtajától pár perczig távol tartották ugyan a tömeget de végre ezek sem voltak képesek rá, mert a tömeget alulról fölfelé, s a folyosón a főispán lakása felé tolták.

A helyzet e mindinkább válságos pillanatában, Fiáth György volt huszár kapitány fényes egyenruhájában, s rendjeleivel kiugrott a főispán ajtaján, kirántotta éles kardját, - s harsány

hangon kiáltá a panduroknak „ereszd ide a ki meg akar halni.” Ez imponált egy perczig, a tömeg megállt. Azalatt Cziráky látván a veszélyt, intett az ablakból Péchy őrnagynak, ki egy század Hessenhamburg gyalogsággal a piaczon állt; ez „marche”-ot parancsolt, peregetek a dobok a és század szegezett szuronyokkal sebes lépést közelített a megyeházhoz. Mi ezt ablakaimból néztük, a lárma, zavar, jajveszéklés irtóztató volt.

Az elsők voltak a czigányok, a kik a mellék kapu fölött jöttek ki az udvarból, egymást segítve, s a mint kiértek levetették vörös egyenruhájukat, s futva szórták azt el. Egy perc alatt az egész piac olyan lett, mintha pipacs viritna talaján. A katonaság elől a tömeg egyrésze a második emeletbe menekült; én azt hittem, hogy engemet keresnek elleneim. Bezártam az ajtókat, az utolsó szobában felállítottam hat dupla csövű töltött fegyvert, menyasszonyom arczképét az ágyamba rejtém, s egy jó vivó kardot hüvelyéből kirántottam. Mind ez egy pillanat műve volt.

„Mit művelsz Ferkó?” kérdé nagybátyám.

„Meghalni készülök; de oly drágán adom életemet a mint csak lehet.”

„Ha így van öcsém akkor együtt halunk!” S ő is, Dőry is letették diszkardjaikat, s mindegyik egy kihúzott vivó kardot vett kezébe.

A zavar, lárma, jajveszéklés nőttön nőtt, sok hölgy nézte e látványt az emeleti folyosó ablakaiból; a katonaság elől menekvő tömeg a folyosó két sarkába szorította őket, s most sírva, sikoltozva menekültek a mellék lépcsőn a második emeletbe. Az udvaron maradt két részről korteshad, lehetett vagy 5.000 ember; ezek verekedtek egymás között széklábackkal. Végre kitörték a mellék kapukat, s ott mentek a piacra, és sorakoztak ismét a zászlók alá. Az én ajtómat eleget zörgették, de nem mertem kinyitni; nem tudván menekülő, elleneim, vagy barátaim-e a bebocsájtást kívánók? Négy öt vezér beszélt a piaczon egyszerre. Végre a mellékkapukon kiürült a megyeház. - A két tábor a piac két felén sorakozott újra; a katonaság ismét dobolás mellett úgy állt fel, hogy a két tábor egymástól elválasztá. De a kövek és székdarabok repültek a katonák fejei fölött egyik táborból a másikba; s minden dobás talált, mert tömegbe esett. Végre kinyithatám az ajtót, s a hölgyek serege előtt álltam, kik odább már nem mehettek, mivel a padlás ajtajai zárva voltak. Megkezdődött a voksolás, egyik párt az egyik, a másik a másik mellék-, most már zúzott kapun voksolta befelé; s a katonák által képezett fal mellett jöttek vissza egyenként a piacra zászlóikhoz, de össze nem keveredhettek.

Kivittem a folyosóra minden széket a sápadt hölgyek számára.

Meszlényi Rudolfné született Kossuth még állott; én azt hittem, hogy nem jutott részére szék, beszaladtam s kihoztam hálósobámból is az utolsó széket s felajánlottam neki.

„Öntől nem fogadom el” mondá ingerülten, a másképp igen művelt udvarias hölgy.

„Sajnálom; de e tudtommal eddig meg nem érdemlett ellenszenv sem menthet föl kötelességem alól.”

A széket háta mögé helyezém, szelidebben nézett reám, elfogadta s leült.

Visszamentem szobámba, s íróasztalomnál állva irtam egy jelentést a megyéhez, - melyben röviden előadtam, mikép bántattam meg a gyűlés elején? s hogy a megye alispánságát el nem vállalhatom ily nyilvánosan történt vád után, hogy a meggyalázó vádlók csak egyikének tudtam nevét, s hogy ez N. N. polgárdi lakos; kérem tehát a megye közgyűlését, rendeljen vizsgálatot.

Irtam pedig ezt azért, hogy valószínű megválasztásom esetében, a főispánnak benyujtsam, de barátim arra kértek, hogy azonnal nyujtsam be. Erre a főispán egy deputatiót küldött ki, a vizsgálat azonnali megejtésére; a főfiskus, ki szinte ismerte a vádlók egyikét, a voksolás alatt

megtalálta, felhívta szobájába és csakhamar kitünt, hogy a vádlók csak azért gorombáskodtak velem, mert azt hitték, hogy könnyen föllobbantható heveségem botrányra fog ragadni. Ez kitünt abból, hogy a vádban érintett rabelbocsátás a polgárdi börtönből történnék állítatott; holott a polgárdi uradalom vérbíróságot a megye, és így az alispán befolyása a nélkül gyakorolta, s az appelláta a királyi táblához ment, nem is a megyéhez.

Ki volt ez aljas tettnek értelmi szerzője? maiglan is csak gyanítom.

Sárközy 900 voks többséggel megválasztatván: engemet conclamáltak. A többi tisztviselők, (minthogy két óra lehetett már délután s a kortesek megéheztek) egy fél óra alatt felkiáltással megválasztattak.

Következett a követválasztás, - s pár percz mulva Sárközy és én megválasztattunk. Kandó József lett a surrogált, vagy helyettes alispán. - Az ügyemben kiküldött bizottság jelentést tett, hogy az egész vádnak, miután a polgárdi vérbírósággal bíró uradalmi hatóságra vonatkozik, irányomban semmi értelme, s csak is az a czélja lehetett, hogy az alispánt felingerelje.

Meghívtak a gyűlésbe, hol nagy aclamatióval fogadtak; letettük az esküt mint megyei tisztviselők, s mint követek azon egy alkalommal.

Ezen választás szenvedélyes dulakodásai, verekedései és dobálódzásai folytán többen megsérültek, de veszélyesen hála az égnek senki!

* * *

Főispánunk a választás után kiment Lovasberénybe. Oda kellett kimennem jelenteni, hogy arámat akarom meglátogatni mielőtt az országgyűlésre megyek.

Most is mint máskor kegyesen fogadott, s megengedte, hogy a legsürgősebbeket végezve távozhatom. Midőn már bucsuztam a jó kegyes öreg ur, e kérdést intézte hozzám:

„Gondolkozott már uram öcsém leendő gyermekei neveléséről?”

„Nem, felelék kegyelmes uram! erre még nem gondoltam.”

„Megmentem önt a kételyek, tévedés és habozás kellemetlenségétől; higgye el tapasztalt jóakarójának, hogy az összes nevelési rendszerek közül, a legjobbat három szóval lehet definialni: jó példa, jó példa és jó példa.”

Ezt oly jóságos, kegyes atyai kifejezéssel mondá, hogy meghajoltam s ő megáldott!

Intézkedtem, hogy Pozsonyban jó szállást kapjak, fölkértem két országgyűlési irnokomat Zsemberyt és Buriánt, hogy csomagoltassák össze a mire szükségem lesz Pozsonyban; szállítanak oda négy kocsis lovat, s két paripát; én pedig elindultam Felső-Lendvára. Hosszú ut volt ez ekkor; délután indultam posta-lovakkal, az egész éjjel mentem, s másnap délután 5 órakor értem Sz.-Gothárdra, innen nem vezetvén posta-ut a lendvai hegyek közé, kerestetem lovakat, de ily késő órában senkisésem vállalkozott, ott kellett ez éjjel maradnom. Szép májusi est volt; vacsora után fölmentem az emeletbe szobámba, elővettem fuvolámat s lelkemet leheltem belé. Egy óráig ábrándoztam már mikor észre vettem, hogy Szt.-Gothárd lakosságának nagyobb részét ablakom alá csaltam.

Másnap jókor reggel Felső-Lendvára érkeztem; sokáig kellett várakoznom, mig arámat láthatám, végre 10 óra felé találkoztunk!

Itt töltöttem éltem legköltőibb három napját.

Megállapodtam gróf Nádasdyékkal abban, hogy a lakodalmat junius hó 3-án tartjuk meg; vőfélyül meghívtam Zichy Aladárt és báró Luzenczky nagybátyámat. Negyed-nap délután,

bús szívvel- és dús reményekkel indultam Pozsony felé. - Május hó 10-én nyílt meg az 1843/4 évi országgyűlés.

V. Ferdinánd ő felsége nyitotta meg; a követeket gr. Majláth Antal mint főcancellár mutatta be. Száznégyszerű követe volt ekkor s Majláth képes volt mindnyájunkat, minden gondolkodás nélkül bemutatni, és megnevezni úgy, mintha egész életünket együtt töltöttük volna.

Akkor éberebb kötelességérzettel bírtak a haza atyái mint most! Lelkiismeretes pontossággal jelentünk meg mindennap a kerületi ülésekben, reggel 10 órakor; s maradtunk rendszeren fél kettőig. Esze ágában sem jutott egy követnek is a Personalis elnöki engedélye nélkül Pozsonyból eltávozni. Ez némely uracsoknál is, mint Csernovics Péter p. o. csak egy, legfőleg két napra Bécsbe való úgymondott „szökés” útján történt; s az is ritkán. A követek fele részének távollétük által való „tündöklése,” megtorlandó példátlanúság lett volna. Pedig minden megyének két követe, de csak egy szavazata volt.

És ma? midőn minden képviselő egy egész szavazat! Más idők; más emberek!!

Akkor a bizottságok délután tartattak; az értekezletek a késő esti órákban, - s ott voltunk mindig valamennyien, a száznégyszerűből alig hiányzott hat követ. A társas élet is igen élénk volt; a püspökök s apátok nagyobb részt ott laktak az egész országgyűlés alatt, nyitott házat, jó asztalt tartottak. Jól emlékszem, hogy fiatal házas koromban nehezemre is esett a sok meghívás. Főpapjaink ismerték a nemzet óhajait, aggályait, biztattak vagy mérsékeltek bennünket, érvekkel győztek, vagy hódoltak ezeknek, sok kényes kérdésnek élet vették magántársalgás útján, a magas magyar Clerus a nemzetben, a nemzettel, a nemzetnek élt; nagy volt befolyása a helyhatósági és törvénykezési téren; áldozott hol erre szükség volt; közvetített a hol csak lehetett; mérséklő kapcsot képezett az absolut hatalom befolyása alól nem menekülhetett kormány, s a függetlenséget követelő alkotmányos nemzet közt.

Tisztelte, e tiszteleltre méltó főpapságot a kormány; mert a trónhoz való hűségében nem kételkedhetett. Bizott benne a nemzet, mert alkotmányos magyar érzelmét ismerte.

Felszerelvén s elrendezvén szállásomat: május hó 29-én elmentem a Nádorhoz jelenteni, hogy 8 napra távozni akarok; s nem lévén ellenvetése, elmentem a Personalishoz, tőle a távozásra engedelmet kérni. Ez is megengedte, de feljegyezte távozásom, s visszaérkezésem idejét; akkor ilyen volt a tekintély, fegyelem s kötelességérzet!

Tíz órakor elmentem a kerületi ülésre, a mint beléptem b. Wenckheim Béla, Békésmegye követe szólalt fel, s a fejevári tisztújításra vonatkozó - Madarász-féle - petitiót olvasott; - aláírva alig volt pár ismerős név; a tényállás elferdítve, minden egyes mozzanat hatványosan nagyobbítva, a katonaság vértől gőzölgő szuronyai, hazugon voltak csattanós szólamok kíséretében elpanaszolva.

B. Wenckheim Béla akkor volt férfias szépségének tetőpontján. Alig lehetett 30 éves, tisztaszép alföldi magyarossággal beszélt, élesen s határozottan. A közönség, különösen a (női) karzatok nagy figyelemmel hallgatták e ritka szép szónokot.

„Mit mondasz ehhez Ferkó?” kérdé Sárközi követtársam.

„Azt, hogy nem igaz!”

„Fel fogsz ellene szólalni?”

„Igen, ha te nem teszed.”

„Én nem tehetem, mert a botrány az én megválasztatásom alkalmával történt; téged egyhangulag választottak” volt a felelet.

Wenckheim kissé távol ült tőlem, fölkeltem helyemről, melléje állottam, hogy jobban halljam; az elnökség mellett elmenve szólásra jegyeztetem magamat.

Wenckheim élesen kikelt az önkény, zsarnokság s nyers erő ellen. Bebizonyítgatta, hogy a bepanaszolt eljárás a közvéleménynek lelkiismeretlen meghamisítása, a szabadelvű országos pártnak törvénytelen erőszakkal való elnyomása, s hogy mindezekért első rendben a főispán felelős; - azért indítványozza, hogy az országgyűlés küldjön ki egy bizottságot, mely ez ügyet megvizsgálja, s a tapasztalandókról jelentést tegyen.

Engedelmet édes Bélám! ha ennél jobban és szebben mondottad a mit mondál. Csak emlékezetemből írom ma 34 év múlva ezeket; hisz akkor még alig volt gyorsíró s napló; de körülbelül ezeket mondhattad, s arra tisztán emlékezem, hogy igen szépen s nagy hatással szóltál.

A mint Wenckheim elvégezte beszédjét, elkértem tőle a petitiót, s helyemre mentem. „Halljuk” hangzott mindenfelől.

Ez volt az első eset, hol az országgyűlésen rögtönözni kellett; rögtönözni pedig annyival inkább, mert nem is gyaníthatám, hogy petitio készül, s hogy ez elő fog fordulni.

De ekkor már az ilyest megszokván a megyei gyűléseken; csak kevés ideig tartó elfogultsággal küzdöttem.

A petitio minden egyes állításait devalválva, arra kértem a karok és rendeket, hogy ne fogadják el Wenckheim indítványát, mert az törvénytelen, igazságtalan s méltánytalan.

Törvénytelen, mert az országgyűlés elébe ez ügy, e stádiumban nem tartozhatik, mivel ennek megvizsgálása, törvényeink értelmében nem a törvényhozás, hanem a végrehajtó hatalom hatáskörébe tartozik.

Igazságtalan, mert egy párt egyoldalú előterjesztésén alapszik, s hogy ezen állítások nagy része nem igaz; a benne pedig túlzottan van nagyítva; most volt szerencsém a tényállást felvilágosítva kijelentennem.

Méltatlan, mert nem hiszem, hogy egy ügyét veszített pártnak megfogható szenvedélyes kifakadásai több hitelt érdemeljenek, mint az illető Fejérvármegye követei. Annyi hitelességet pedig követelek annál is inkább, mert e kérdésben én nem vagyok érdekelt fél; hisz én egyhangulag választattam.

Vége; mert ha vizsgálat volna elrendelendő, ez nem a főispán ellen intézendő, hanem azon erőszakos párt ellen mely a törvényes rendet a főispáni törvényes jogok lábbal tiprásával erőszakosan megbontotta. Kérem ennél fogva az indítvány mellőzését. Erre az indítvány mellőztetett.

* * *

Másnap egy nagy fedett utazó kocsin elindultam Lendvára. Három posta-lovat fogattam elébe, de csak lassan haladtunk, végre másnap estére Lendvára értem.

Lakodalmam igen pompás volt. Nádasdy nagyszerűen tartotta meg. Ott voltak Batthyányék Szent-Gróthról és Csákányból, Sennyeyék (Nina és Laetitia voltak a nyoszolyó-leányok) Luzenczky Károly, Zichy Aladár, és Nádasdynak zalamegyei összes ismerősei.

Zene, táncz, népünnepély, ökörsütés, sétakocsizás, tüzi-játék egymást válták fel, kétségbeejtésemre.

Az áldást arám fivére Kapy Gábor adta reánk; ő mondotta megelőzőleg a nagymisét is, de oly rosszul énekelt, a hogyan soha sem hallottam. Nagybátyám és Zichy közt álltam két vőfélyem közé, egy előtérbe tolt imaszék előtt; átellenben arám, s a két nyoszolyó leány. Mikor Gábor a

„Vere dignumot” kínoztá, nagybátyám nem állhatá, letérdelt, fejét az imaszékra helyezé, hogy ne lássák, s a rendesen komoly úr úgy nevetett, hogy az imapad mozgott bele. Ez engemet mind inkább nevetésre ingerelt; én is követtem volna szívesen nagybátyám példáját, de oly feszesen állt diszruhám, hogy nem térdelheték, ezen kínos helyzet pár perczig tartott, az egész társaság felénk nézett. Szilárd akaratom győzött; nem nevettem.

Három nap tartott az ünnepély, negyednap elvittem nőmet Pozsonyba.

Lakásomba vettem jurátusnak Erkel Jánost, a híres karmester öcscsét; az estéket otthon töltém; Erkel kísérté zongorán fuvolámat, vagy énekemet. Kedves, becsületes, ügyes, előzékeny jó ember volt; ő lett legmeghittebb társalgóm, tizenöt évig élt nálam; 48 után már mint jurium et bonorum Director; ily minőségben ment el tőlem mindkettőnk szívfájdalmára hazája Békésmegyébe, gróf Wenckheim Károlyhoz 1857-ben.

A világba nem igen jártunk, csakis gróf Forray, Nádasdy és Desassékhoz, kikkel nőm benső bizalmas rokoni s baráti viszonyban állt.

De mit is kerestem volna többé a nagy világban? hisz megtaláltam édenemet lakásom keretében. Tíz órakor mindennap ülésbe kellett mennem, csak két órakor értem vissza. Ekkor ebédeltünk - délután kikocsikáztunk, esténként zenéztünk, eljött énekelni Wurda a győri kanonok, s Ambrózy György. Mindkettő szép férfi volt, az első tenor, a másik bariton hanggal rendelkezett.

Hogy szállásomról az országházba a legrövidebb uton juthassak, - a főpiaczon lakván, a Lotteria közön kellett mennem. Egy éjjel azt álmodám, hogy a kis utcán keresztül egy fekete iv volt vonva, s azon a 21-es szám felírva; másnap ismét ezt álmodám; ebéd alatt elbeszéltem, - „tegyük a lottóba” mondá a chorus, - „elvem ellen van lutrizni, én nem teszem de önök megtehetik.” A lotteria csak pár lépésnyire lévén szállásomtól: Erkel, Zsembery és nőm átküldöttek mindegyik 1 forintot a 21-es számra, mint „extrato.”

Harmadnap a 21 első helyen jelent meg s mindegyik 14 forintot kapott. Egy szegény ács-pallérnak nejét az nap az Úr három gyermekkel áldván meg; a nyert 42 forintot neki adták.

* * *

Gróf Zichy Bódog igen szép gazdag estélyeket adott kétszer egy héten. Nála megismerkedtem pater Gegővel, kinek egyházi szónoki tehetségét már rég csodáltam; ő a magyar „Albach” volt Zichy Viktor nevelője. Viktor akkor irni, s olvasni tanulhatott. Egyik estélyen feltűnt nekem, hogy Gegő tisztelendő ur nem jelent meg a vacsoránál. Kérdésemre megértettem, hogy gyengélkedik; bementem szobájába ott találtam Doctor A... láttam, hogy a beteg erős toroklobban szenved, de nem burogatták egy könnyű kis fekete selyem-kendő fedé nyakát.

„Igy ez hetekig el fog tarthatni; tegyenek rá pióczát, vagy borogassák akár meleg, akár hideggel, de szakadatlanul; s holnap fölkelhet” mondám Gegőnek tőle elbucszva.

„Én homeopata vagyok” felelt büszkén az orvos.

Harmadnap találkoztam a sétatéren A...-val.

„Wie geht es unserem Patientem?” kérdém enyelegve.

„Mein „aconit” hat mich sitzen lassen” volt a felelet.

Másnap voltam a híres szónok, a szegény Csángó magyarok között is megfordult, s általuk majdnem megváltóul tisztelve szeretett jó pap, lelkiismeretes nevelő temetésén.

Vége volt a Homeopathiában való hitemnek.

* * *

A legszebb récze les, a Pozsonytól nem messze eső Szentgyörgyi erdőszélen van. Az erdő vízben áll, s csak augusztus végén kezd kiszáradni. Ide igen szerettem kimenni, s egy alkalommal 10. 12. darab gyönyörű tengeri réczét vittem haza; egy párszor örült neki nőm, de csakhamar zokon vette a sokszori távozást mert jól hajtva egy óra távolságra esvén, az estét nélkülem kellett töltenie.

Egy szép nagy kutyát vettem egy magyar színigazgatótól; ki szenvedélyes értelmes vadász lévén, a kutyát nevelte, s kitanította. „Árnónak” hívták s a legokosabb vizsla volt, melyet valaha láttam. Hogy feleségem ne maradjon egyedül, hat órákor befogattam, kutyámat hívtam, egy fegyvert a kocsiba helyezék s nőmmel együtt kimentem, arra a vidékre kocsisétára, hol a réczék húzódtak. Ott fel s alá kocsiztam, és a mint a réczék felénk repültek közükbe lőttem; a leesetteket kutyám a kocsiba hozta.

Ha ünnep volt, vagy történetesen nem volt ülésünk, kimentünk Stomfára, hol Pálffy Ferdinand Leopold szivességéből vadászhattam kedvemre nagy vadra. Ősszel ha szabad időnk volt agarásztunk a Duna jobb partján s habár az ülésben egymás ellen szavaztunk, a társaséletben legjobb barátságban élünk, s együtt mulattunk conservatívek és ellenzékiek.

Egy mély murvagödör mellett volt a „légyott;” lovainkat előre küldöttük, s mi kocsin érkeztünk. A mint a társaság együtt volt, Bónis Samu elkiáltá: „lóra legények.”

Komáromy Gyurinak igen szép telivér pej lova volt, felültünk; de a pejlo egyre ágaskodott és hátrált lovagjával a murvagödör felé. Oly közel ért már hátulsó lábával a mélységhez, hogy a murva omlott lefelé. Segíteni nem lehetvén meghült bennem a vér. E végzetes szempillantásban Komáromy együttesen nyomta bele sarkantyuját, s ostorával e szavakkal „az Istenedet” nagyot csapott a nemes állat nyakára; erre a ló kiugrott s megszökött. A mint találkoztam véle vadászva, melléje lovagoltam, s figyelmeztettem, hogy lova a sarkantyutól vérzik; s hogy ezen igen nemes ló gyöngédebb vezetést, s kiméletesebb bánásmódot igényel.

„Te is csak így bántál volna el vele” volt a felelet.

„Meglehet a veszélyes helyzetben igen, de azt bizonyosan nem mondtam volna, mit te, mikor a halálhoz oly közel voltál.”

„Hát mit mondtál volna?”

„Uram segíts meg!”

„Nálam amaz körülbelül annyit tesz,” volt a válasz.

Ily vadászatra mindig két lovat vittem, mert az agarak lassuak lévén, sokszor igen messze elvittek, s ily messziről fáradt lovon haza ballagni, nekem unalmas lévén lovat cserélve csakhamar haza értem.

Vadászat után egy szép nedves réten vágattam az országut felé, mehettem már vagy 5 perczig, mikor lódobogást hallok, visszatekintve látom, hogy Batthányi Lajos jön nyomomban sebesen. Nem akartam magamat elkerülni, én is gyorsabban mentem, s a hogy az országutra értem futtatás lett belőle, Batthányi fáradt lova nem birt megelőzni, s így vagy két ölnyire lovagolt a roppant sárban utánnam. Elakart-e kerülni, vagy nem birta megtartani lovát? nem tudom. De valószínű, hogy lovát nem birta megtartani; mert a hidhoz, s a néptömeghez közel érve én lassabban haladtam, míg ő lovát csak nehezen tudta csillapítani. Ekkor láttam hiúságom művét. Batthányi szemüveget hordott, - úgy befecseltem sárral, hogy semmit sem láthatott, ruháját és lovát szintén nem lehetett felismerni. Ő valószínűleg zokon vette, de azért nem szólt, együtt lovagoltunk át a hidon, s rossz kedvét csak azokkal érezte, kik a hidon vagy nem, vagy csak vontatva tértek ki előlünk.

* * *

Az országgyűlésen igen sok reform kérdés tárgyalatott. A pártok sokszor ingerülten álltak szemközt. A városok rendezése ügyében mondott beszédemet, igen élesen támadta meg mondhatnám inparlamentaris modorban Ragály Miksa. És a poroszoknak általam fölemlített mivelttségét, a németek irányában való rokonszenvnek, idézeteimet a városok rendezésére vonatkozó porosz törvényekből saját fantasiámnak bélyegezvé; azt állítá, hogy egész beszédem gyöngé, mint valamely üvegből készült törékeny ház.

Ezt hallgatással nem mellőzhetvén, igen udvariasan válaszoltam neki, hogy: ha beszédeim és érveim csakugyan olyan törékenyek, mint az üveg „fölsleges volt annyi nyers erővel, hogy úgy mondjam cséppel ütni belé. De legnagyobb figyelmet gerjesztett azon mondatom; „hogy porosz polgár - kit mintául felmutathatnék, e perczben nem áll rendelkezésemre, annak bebizonyítására, hogy a poroszok műveltek; de ha rendelkezésemre állana is, nem értem volna czélt megtámadóm irányában, mert ezek németül beszélnek.” (Ragály nem beszélt németül.)

Itt már a nevetők az én részemen voltak. Végre annak bebizonyítására, hogy az általam magyarra fordított porosz törvényből vett idézett nem saját fantasiám születtje, átadom a t. követ urnak e porosz törvényt, fordíttassa le magának az általam idézett czikket, s meg fog győződni, hogy hiven fordítám.

A horvátok, kik pedig tudtak s az előtt már beszéltek magyarul, egyenes instructiójok következtén diákul akartak felszólalni, a többség nem engedte. Ozegovics Metell volt Klobnesarics-csal együtt Horvátország követe. E második volt az idősebb követ, de jobban tudván klarinétozni, mint szónokolni, a még fiatal Ozegovicsra bízta Horvátország jogainak védelmét.

Az alsóház azon követelése, hogy a horvát követ magyarul szóljon, nem volt igazságos, nem ildomos; a horvátokat ezen erőszakos eljárás elidegeníté tőlünk.

Ozegovics Metell a királyi személynök mellett állva, jobb kezét az elnöki szék támlájára helyezve, akart szólni az országos ülésben.

„Inclyti Status et Ordines!” kezdé „magyarul beszéljen, nem halljuk” hangzott mindenfelől.

Egy pár ellenzéki szónok felíratta magát, a mint a csend helyreállott, a később följegyzettek felszólalása ellen, Ozegovics óvást emelt diákul; - nem hallgatták meg, - a zaj, a szenvedélyesség fokozatosan nőtt.

Beöthy Ödön, Szentkirályi Móricz és Bezerédy István szólottak a horvát követ ezen követelése ellen, hogy diákul adhassa elő Horvátország óhaját!

Ozegovics minden szónok után férfias bátorsággal, s ritka erélyes kitartással újra kezdette:

„Inclyti Status et Ordines!”

S a még nagyobb zaj, a még szenvedélyesebb kifakadások megújultak.

Én is felirattam magamat, s hogy fölkeltem csend lön; azt hitte a közönség, hogy a horvátok ellen fogok beszélni, de a mint annyira jutottam beszédemben, hogy észrevették, mikép a horvátok mellett szólok, bele kiabáltak beszédembe. Ezt természetesen nem türtem; élesen rendre utasítottam a kiabálókat s mint Fejér vármegye követe kiküldőim irányában esküvel pecsételt kötelességemet teljesítem, kihallgatást és csendet kértem.

Végig hallgatták a horvátok szólásszabadságát védő beszédemet, de azért Ozegovicsot nem engedték diákul szólni.

Ezen botrány tartott így hétfőn 10-től 1-ig, s kedden 10-től 2 óráig délután.

Ozegovics annyira ideges lön, hogy egész testében reszketett, mint a váltóláz hideg szakában; - a még hétfőn 9 órakor egészséges életerős férfiú, kedden 2 órakor kimerült betegnek tünt fel.

A horvátok mellett csak egymagam beszéltem, s ámbár igen sokan voltak egy véleményben velem, nem szólaltak fel; a közvélemény pressiója erősebb lőn, mint kötelességérzetük. Zsoldos Ignác - Veszprémből - úgy szavazott, hogy beszéljenek ám latinul; de latin beszéd a naplóba föl ne vétessék, és mi se feleljünk reá.

Nevezetes ezen eset azért is, mert védett ügyük igazságtalanságának érzetében, három jeles szónok fennakadt szónoklatában.

Bezeredy István, fejéhez kapott, s beszédjét közepén szakítá meg, s leült.

A hirneves Palóczy elveszté beszédje fonalát, és más ügyről beszélt, mely a tárgyalás alatt levő ügygel alig volt rokon.

Végre Komárom vármegye követje, a már akkor kitünő képzettségű, tanult, szorgalmas Ghyczy Kálmán egy phrasisában bukott meg.

„Egy szorgalmas, lelkiismeretes kertész egész odaadással ápolja a fejlődésnek indult, sok reményre jogosult fáját, de” - itt megakadt, újra elkezdette;

Én ép háta mögött ültem elkiáltám magamat:

„Ezt már hallottuk, odább.”

Ezen malitiám még inkább megzavarta, s az előbbi, „de”-nél ismét fennakadt.

Kivette zsebéből beszédjét, egy perczig tartott mig meglelte elfeledett képletét, s azután reszkető hangon folytatá:

„De egy ellensége minden éjjel fattyu hajtását öntözte, nem csoda tehát, hogy maga az értékes nemes törzs vérszék indult.”

Beszédjét bevégezve felém fordult, s görcsösen összegyürve az ivet, melyen beszédje volt följegyezve, ezen szavakkal:

„Ez volt utolsó betanult beszédem,”

a gombolyagba szorított ivet a padhoz vágta.

Itt is meg kell jegyeznem, hogy az idézett szavak azonosságáért már nem merek jótállani; - de lényegében így történt.

Harmadnap felszólalt a horvát protonotarius; igen szépen szólott deákul; őt meghallgatták. De a horvátok rokonszenve elveszett. Itt, és im ezen alapult Jelasics és Kulmernek, 1848-ban kifejlett hatalma, és élvezett horvát népszerűsége!

Az ellenzék az 1843-4-i országgyűlésen folyvást szaporodott úgy, hogy jelentékenyebb elvi kérdésekben pár voks döntött.

Egy bizonyos elvi kérdésben, mely pártkérdéssé lőn, mi conservatívek egy szótöbbséggel győztünk a kerületi ülésben. Másnap az országgyűlésben, Lónyay Menyhért, ki akkor még igen fiatal (21 éves) ember volt, elpártolt tőlünk, s az előbbi nap adott voksa ellenében az ellenzékkel szavazott, ami által ezek lettek egy vokssal erősebbek.

Hogy felszólalt, azt hittük, hogy mellettünk szól, azonban azt állítá, hogy:

uj érvek folytán erősebb meggyőződésre jutott s azért ma így kell hogy szavazzon.

Lónyaynak ezen következetlensége nagyon bántott.

Utána én szólottam; elmondottam betanult rövid beszédemet, de az „epilogus” előtt Lónyaynak így feleltem:

„Lónyay követtársam azt állítá, hogy új érvek folytán erősebb meggyőződésre jutott a tegnapi meggyőződésénél, s azért ma saját maga ellen szavaz.”

„Nem úgy van, nem igaz, nem úgy mondotta,” hangzott az ellenzékéről.

„Ugy van, azt mondotta, ez az értelme” hangzott ami részünkről; én folytattam.

„Én pedig azt hiszem, hogy tegnapi meggyőződése erősebb, mint tisztelt saját maga; mert erős meggyőződését ez éjjel nem bírván megemészteni: ma visszaadta.”

Ezen helytelen inparlamentaris kifejezésért ma engedelmet kérek tőle, s remélem, hogy nekem az akkori 27 éves szenvedélyes pártembernek rég megbocsátott. De akkor nagy hullámokat vertek ezen kihívó hangon mondott szavaim. Az ellenzékiek felugráltak, összeszorított ököllel fenyegettek, néhány fiatal hevesebb kartársom azt kiáltá felém:

„Ezért meglakolsz” és én visszakiáltottam:

„Elvárlak benneteket.”

Végre Szerencsy személyes és elnök csendet kért, és én befejeztem beszédemet, melyet hideg vérrel készíték, és jól betanultam. Ennek tárgyilagos, higgadt, megnyerő epilógusa nagyon feltűnt előbbi helytelen szenvedélyességem mellett.

Ülés után hárman jöttek hozzám s elégtételt kértek, Almásy Pál fejezte ki követelésüket.

Én igen nyugodtan fogadtam őket, de határozottan nyilvánítám: hogy ha most hideg vérrel elismerném is szavaim helytelenségét, még akkor sem vonnék vissza egy betűt is a mondottakból; elfogadom tehát következményeit tettemnek, és szolgálatjukra állok.

Deák a dolgot megtudván, nem talált alapos okot a tervezett párbajokra; s így a kellemetlenségtől megmentett.

Április hó végén lehetett, midőn Zichy Jenő felhívott, hogy másnap 9 órára jönnék hozzá, néhány bécsi közös barátink társaságában fogunk reggelizni; elfogadtam a meghívást.

Korán szoktam volt kelni és a korai órákban lovagolni. Mire nőm elkészült, megjöttem s akkor történt a reggelizés.

Egyik nap kilovagoltam Ober-Ufer felé; az országut mellett egy igen sűrű kies liget terült el, melyen keresztül egy szép gyalogut vezetett, - arra tértem. A mint haladok, jön szemközt két úri hölgy; no gondoltam magamban, ez szép dolog lesz, kivált ha a hölgyek félnek a lótól - mert a liget oly sűrű volt s harmatos, hogy én alig térhettem ki a sűrű, - a hölgyek pedig a harmat miatt. A gyalogut oly keskeny volt, hogy megfordulnom lóháton lehetetlen vala. Megálltam hát s emeltem lovamat abban a reményben, hogy talán sikerül egy „pirouette;” - lovam két lábra állt, de éreztem, hogy ugorni akar s ez lett volna a legkellemetlenebb. Leeresztém lovam fejét, s ez szépen letette elejét: ekkor a hölgyek csak 10 lépésnyire állottak előttem. Elképzelhető ijedségem mikor hölgyeimben ő Fenségét Nádorunk Erzsébet leányát, - s nevelőjét ismertem fel; - Erzsébet ő Fensége akkor talán 15 éves lehetett; szép volt s igazán fenséges mint a nyári hajnal. Leugrottam lovamról, zablájával a sűrűbe hátráltattam; ami félig-meddig sikerült is. A hölgyek nyájas viszonzással fogadták tiszteletteljes üdvözlőmet, az őket illő távolságban követő inas pedig megfogta lovamat; felültem és tovább lovagoltam.

Hazaérve Zichy Jenőhöz siettem.

„Zsidókat vársz ma reggelire?” kérdém.

„Miért?” viszonzá.

„Mert hét a teríték.”

„Nem, sőt remélem a zsidó ott marad;” felelt gazdám.

Ezt már meg én nem értettem.

Cselédjei igen gazdag reggelit raktak az asztalra.

Zichy az órára nézett s parancsolá, hogy gyujtsák meg a szeszt a theás kazán alatt. Én gyönyörű „albumaiba” mélyedtem; ő mindig az ablaknál állt, miközben nyughatatlansága percről percre nőtt.

„Kiket vársz tulajdonképen?” kérdém.

„Most már ép nem mondhatom; félek hogy szerencsétlenség történt” mondá lehangoltan.

Láttam, hogy titokszerű az egész; - vettem kalapomat, s menni készültem.

„Hová akarsz menni?”

„Az ülésbe hisz tíz az óra.”

„Az istenért már tíz az óra! bizonyosan szerencsétlenség történt;” mondá véglevertséggel.

„Reggelizzél kérlek mielőtt távozol.” Egy csésze thea után szivarra gyujtva mentem az ülésbe.

Sohasem láttam Zichyt ily lelki állapotban s így törtem fejemet, hogy megfejtsem a talányt; de hiába.

Csak délután értettem meg, mikor meghallottam, hogy Schönborn grófot agyonlőve találták a ligetben; ha jól emlékezem Ahrenstein bankár szíven lőtte. Schönbornak, ki Zichyekkel meghitt barátságban élt, egyik segédje Zichy Ödön volt, Jenőnek, reggeli gazdámnak fivére. - A párbaj után Jenőnél akartak reggelizni, - a többi segéddel s a győzelmes Schönbornnal. De a sors másképp intézte; a „zsidó Bécsbe ment s gróf Schönborn maradt ott.”

Kimondhatlan boldogságomra egy szép leánykám született; de a kit pár hét múlva mélységes fájdalommal eltemettem. Szegény nőm nem bírta el a csapást, veszélyes beteg lón; ápoltam gyermekem, ápoltam nőmet, kimerültem. - Az orvosok reám parancsoltak, hogy menjek a levegőre, - végre elhatároztam magamat, hogy a Dunapartra menjek.

„Mi bajod Ferkó?” kérdé R. M. kivel szemközt találkoztam.

„Nagy szerencsétlenség ért barátom! elvesztettem egyetlen gyermekemet.”

„Ne busulj asét, majd lesz helyette más!” de ezt nem így mondotta, hanem úgy, amint én nem irhatom.

Én nem értettem a választ, reá néztem, hogy arczkifejezéséből értsem meg mit akar?

„Annyit használ busulásod lásd, mint ennek a hajónak a: „Jesus homos alvator,” (ezen felírással uszott előttünk egy gabonáshajó); annál bizonyosabb, hogy elsülyed, vagy bele üt a menydörgős menykő.

Én odább álltam, megrémültem ezen embertől, ki így vigasztalja a szenvedőt.

Ezen országgyűlés kezdetén egy képviselőtársunkat, Oroszt, - megölte huszárja s a Dunába dobta egy bajtársa segítségével. Elítélték őket, a főbűnöst hóhérpallosára, holott a meggyilkoltnak hulláját sohasem találták meg, - Ugy hogy azon hír terjedt el, hogy Oroszt nem gyilkolták meg, hanem Tolna megyében Bezerédynél van, és ez annak bebizonyítására, hogy a halálos büntetést el kell törölni, a vesztőhelyen Oroszsal meg fog jelenni.

Tudtam ugyan, hogy ez kósza hír, mégis kimentem a „Disznótérre;” itt végezték ki a gyilkost. Bár ki ne mentem volna! borzasztó látvány az ilyen.

Nőm betegsége folytán csak a gyűlésbe jártam, ezen kívül mindig otthon tartózkodtam, s így igen rossz színben voltam, úgy hogy barátim aggódtak is rajtam. Egy ízben a két ház tagjai nagy társasbédet rendeztek a „kőkutnál” (Stein-Bründel) mely gyönyörű kies helyen fekszik a hegyek közt; - felhívtak, hogy vegyek részt én is; - engedtem a felhívásnak, mert éreztem, hogy szórakoznom kell. Nagy ebéd volt s víg társaság, enyelgés, és tréfás pohárköszöntések; - de mikor a pezsgők dugaszai pattogtak, mint a sortűz, az áldomások mérsékletet nem ismertek többé.

A higgadt b. Wenckheim Béla poharat emelt a szabadságért, függetlenségért éljen a „Repeal!” Felköszöntését szünni nem akaró éljenzés és taps követte.

„Repealnek” nevezték röviden a híres agitator O’Conellnek törekvését, melylyel Irland függetlenségét s önállását, - tehát Angliától való elválását akarta, a negyvenes évek kezdetén kívívni.

Hiszem, hogy Wenckheim, Magyarország törvényes függetlenségét érthette, de a roppant lelkesedés alig volt ez értelemben vehető.

Nem volt-e ezen fesztelen lelkesedés, melyet e szó előidézett, azon eseményeknek előrevetett észlelhető árnyéka, melyek pár évvel később bekövetkeztek?

Nőm, egyre gyengélkedett. Sokat beszéltek a felvidékiek a rudnói plébánosról. A csodaorvosokra nem sokat adok: mégis elvittem nőmet Rudnóra. Igen szép vidék ez a felső Magyarország nyáron; a szórakozás, a légváltoztatás, csak ugyan használt nőmnek; nyugodtabban s erősebben érkezett vissza.

* * *

A pest-bécsi vasutról volt ekkor szó. Sina vállalkozott a Duna jobb parti, - egy másik társulat, annak bal partján építendő vasutra. A vasut szükségét s életrevalóságát elismerte a közvélemény, csak is az volt a kérdés, a Dunának melyik partján építtessék?

Széchenyi a Duna jobb partja mellett agitált; s mi dunántuli követek szinte ezt pártoltuk. - De a Dunán inneniek, s a tiszaiak természetesen a Duna bal partján építendő.

A kerületi ülésben Fejérváry Miklós a Duna bal parti vasutat pártolva élesen kikelt Széchenyi ellenkező agitációja ellen, s ezt önérdékből történtnek bélyegezé.

A conservativ casinóban az nap vacsora volt és történetesen én is oda mentem. Rohonczy Ignác (soproni követ) háttal ült az ajtó felé s beszélt mit mondott Fejérváry Széchenyiről a reggeli kerületi ülésben? Ez alatt Széchenyi belépett, de Rohonczy nem láthatta s odább beszélt; Széchenyi hallván nevét, megállott. A jelenet kellemetlenül érintett bennünket, mert Széchenyit szerettük s tudtuk, hogy érzékeny lelkülete sértetik, és szenvedni fog. Gyanítottuk pedig ezt annál alaposabban, mert sokan állíták, mikép Széchenyi csak azért pártolja a jobb parti vasutat, mert igen sok lánczíd részvénynyel bír, holott hogy ennek látszata se lehessen, részvényeinek nagyobb részét, ha nem valamennyit, átengedte pár nappal a tárgyalás előtt gr. Andrásy Györgynek. Hogy pedig czenki uradalma érdekében kívánta volna: absurd állítás volt; mert ez annyira délre esik a pest-bécsi vonaltól, hogy erre való vitelére sem az ország, sem a vállalkozó reá nem állhatott volna.

Végre Rohonczy is észrevette Széchenyit s beszéde fonálát megszakítá.

„Folytasd kérlek „sans gainé” sokkal többet hallottam már, sem hogy jogosultan kíváncsi ne legyek” - mondá Széchenyi.

Rohonczy folytatta, s hogy végig beszélt Fejérváry Miklósnak Széchenyi ellen mondott beszédjét, Széchenyi ezen szavakkal:

„So muss ich meine alte Haut noch einmal zu Markt tragen” - távozott.

Másnap vegyes ülésünk lévén, Széchenyi sas szemeivel kereste Fejérváryt. A mint meglátta, fölkel s feltűnő topogó léptekkel közeledett Fejérváry felé; feltűnt ez természetesen mindenkinek, és amint Fejérváryhoz ért sokáig mérte őt szemeivel; s ép oly tüntetve visszatopogott helyére.

Fejérváry természetesen alig várhatta a gyűlés végét, hogy „kihivja” Széchenyit. De a párbaj elmaradt, mert Fejérváry politikai pártja nem engedte meg.

* * *

Az országgyűlés feloszlatott; de egészen más hangulatban távoztunk tüzhelyeinkhez mint 1840-ben.

A kilátásba helyezett reformkérdések csak igen kis részben oldatván meg: az ellenzék szenvedélyessége az országgyűlés folytán nőttön nőtt, s elégedetlenül távozott. A conservatívek fájlták az országgyűlés silány eredményét, annál is inkább, mert az ellenzék őket tüntette fel az eredménytelenség okául. Ezen vád illethette a felsőház aulicus többségét, - de nem az alsóházban Széchenyi eszméinek s terveinek pártolóit. A kormányférfiak pedig aggódva távoztak azon események előérzetében, melyek a közel jövő méhében rejlenek.

Nem volt bucsulakoma, nem ölekezés; mind a három országgyűlési párt, az aulicusok, ugy mint a radical reformerek, és Széchenyi hivei, mélyen érezték az országgyűlés eredménytelenségének káros hatását a jövőre, s így valamennyien aggódva, a horvátok pedig duzzogva távoztak.

Mint a tó sima tükrenek közepébe vetett kő folytán, a partot kereső ezer karika: ugy terjedt külebb és külebb a Pozsonyban kelt elégtelenség az egész országban.

A felizgatott s így legalább is tulságosan szigorú közvélemény, a cancelláriát Metternich közegének; Majláthot gyengének, ki az udvar absolut tendenciáinak ellenállni nem akar vagy tud; - a helytartótanácsot részrehajlónak, a magyar cancellaria engedelmes szolgájának, erélytelen-, sőt megvesztegethetőnek bélyegezte; a Curiát pedig a hűtlenségi perekben hozott ítéletei folytán, már évek előtt elítélte.

Széchenyit és pártját szidták a radical reformerek, mint olyant, mely akar is, nem is; saját reformeszméjét nem tudja érvényesíteni, de tudja gátolni az ő haladási terveiket.

Széchenyi pedig szidta a Kossuth-pártot, hogy szenvedélyes izgatásaival mindent veszélyeztet, és szidta az aulicusokat, hogy csökönységükkel az „Ultrák” malmára hajtják a vizet.

* * *

Országgyűlés után pár hetet atyámnál töltöttem. Az izgatottság s gond nélküli szabad független élet, az üde lég, a megszokott s már rég nélkülözött erősebb testi mozgás, szüleim s testvéreim előzékenyen tanúsított szeretete: visszaadták lelkem ruganyosságát - nekem, s nőmnek egészségét.

Sárközy írt, hogy ő súlyos beteg, nem készítheti az országgyűlési végjelentést; készüljek tehát, mert ő a január hóban 1845-ik évben tartandó gyűlésen is alig fog megjelenhetni.

Ezen tudósítás kellemetlenül érintett; mert az ősz igen szép volt, és sohasem mulattatott jobban a vadászat és lovaglás, mint ekkor fivéreim társaságában; Lajos öcsém is megjött, mint ujonan előléptetett másod kapitány.

A legnagyobb bajom az volt, hogy az országgyűlésre vonatkozó minden irataim s egyéb irományok Pozsonyban maradtak butoraimmal együtt. Ezeket csak fagyos uttal akartam karácsonyra Fejérvárra szállíttatni, acták nélkül pedig nem is kezddhettem munkámhoz, - mert

föltettem magamban, hogy ha már jelentést kell tennem, annak kimerítőnek kell lenni. Elhatároztam tehát, hogy fölmegek Pozsonyba, irataimat lehozom Akára, és „miscendo utile dulci” itt fogom kidolgozni jelentésemet.

A mint szándékomat nyilvánítám, öcsém fölkerít, hogy mennek el Reusz-Kösztritz herceghez s köszönjem meg neki előléptetését; ő volt az ezred tulajdonosa.

Egy nap nagy nehezen fölértem Pozsonyba. Szállásomon egyik szobában feltornyosítva, s gyékényekbe takarva találtam mindenemet; de megismerni melyik „Colliban” vannak irataim? nem lehetett. Elhatároztam tehát, hogy mindenemet azonnal Fejérvárra küldöm s ott kicsomagolva megtalálom szükségelt irásaimat.

Másnap elmentem Reusz herceg tábornagyhoz, ő nem fogadott.

„Mikor fog hát ő herczegsége fogadni?” kérdém a segédjét.

„Ne kívánja ezt tőle, igen nehezire esik a herczegnek ismeretlent fogadni, kerüli az embereket, kivülem alig érintkezik közvetlen valakivel; ő beteg!”

„Mondja meg kérem hát neki, hogy meg akartam köszönni öcsém előléptetését.”

Lamberg tábornoknál ebéd alatt elbeszéltem a dolgot s e feletti csodálkozásomat.

„Ezen emberkerülésnek, hogy ne mondjam gyűlöletnek különös története van; délután elmondom” felelt Lamberg.

„Reusz herczeg sok évvel ezelőtt herczeg Windischgräcznek - a későbbi tábornagynak volt segédtszije, s mint ilyen megismerkedett a nála sokkal idősebb főnöke bálványával; - egy éjjel ennél mulatott, hol a tábornagy váratlan meglepte őket. - Gyanítva, hogy a szenvedélyes tábornagyot a féltékenység vezette ide, valamennyi szobán keresztül a legutolsóba sietett: hol épen a ház komornikja feküdt halotti ravatalán, a mellette virrasztó két asszony mélyen aludt s hortyogott; - a menekülő egy perczig sem habozván, a ravatal függönye mögé a koporsó alá bujt. - A herczeg tábornagy ide is benézett, de csak bepillantott, s visszament; Reusz herczeg pedig több óráig ott maradt elrejtve, s annyira elsajátította ez alkalommal a halott szagát, hogy most már minden emberen megérzi, a ki közel áll a halálhoz. Ő legalább így hiszi, és ezért kerül minden társaságot.” Így beszélt nekem Lamberg Ferencz.

* * *

November végén elmentem Fejérvárra s tüzetes kimerítő jelentést készíték irásban. De féltem, hogy ha azt valamely jegyző lepereggeti, elvész hatása. Megtanultam tehát, s két óráig jelenttem élő szóval, a közönség nagy meglepetése és örömére.

Nagy figyelemmel kísérték végig, s hogy befejeztem, élénk helyeslésben és harsány „éljenekben” részesítettek szívem tiszta örömére.

Amint a csend helyreállt, Madarász László szólalt fel; erős, éles ítélet alá voná az országgyűlés eljárását, s eredménytelenségét. A nemzet fájdalomának adott bő kifejezést, a füstbe ment remények fölött; részletezve a pártokat, ezek törekvéseit egymás ellen a közjó kárára, részletezte a jelen helyzet tarthatatlanságát, s jelzé a jövőben rejlő veszélyt.

Paraphrasisa volt ez az én beszédem bevezető részének kirivóbb szinezettel, melyet, - mivel szépen készült s még szebben mondatott el, - figyelemmel kísérte, s több helyen élénk helyesléssel fogadta a tömött terem.

Végre áttért a fejmegyei követek működésére, egyes tárgyakban adott szavazataikra. Igazságtalan, alaptalan vádak után kemény megrovással fejezte be másképp hatásos beszédjét kijelentve, hogy ha az egész terem helyesli is Fiáth volt követ eljárását és végjelentését: az ő tetszését egyik sem nyerte meg.

Beszédjének ellenem intézett része meglepett engemet is, a közönséget is; az indignatio szenvedélyes kifakadozásokban nyilvánult, a mi engem felbátorított. Felkeltem; mély csend lett.

Egy rögtönözött adomával válaszoltam Madarász Lászlónak. Az alakra nem emlékezem, lényege ez volt:

„Egy tapasztalást szerzendő vállalkozó vándort a véletlen, vagy szerencséje egy szigetre vezetett; a sziget lakói vendégszerető nyájassággal fogadták s ő rövid idő alatt megnyerte a lakosság bizalmát. A sziget alkotmánya köztársasági lévén, megválasztották a szerény idegent három évre teljhatalmu főnöknek.

Az idegen becsületes kötelességérzetű ember lévén, elvállalta a meg nem érdemlett kitüntést azon erős férfiúi elhatározottsággal, hogy a bizalomnak meg fog felelni az által, hogy minden tehetségét a rend, béke, gazdaság, ipar, közigazgatás és jó törvénykezés érdekében fogja érvényesíteni. Sikerült is néki egy pár becsületes tetterős hazafit e céljaira megnyerni, de erélyes intézkedései, az eddigi hatalmasok érdekeit sértvén: a három év lefolyása után az új választás előtt, a számon kérő népgyűlés eljárásával nem lévén megelégedve: nem ugyan őtet, de három tanácsosát s egy hű szolgáját halálra ítélték.

Ő a főnök tudta, hogy ez lelkiismeretlen igazságtalanság; hisz ő éjjelét, nappalát, minden tehetségét kötelességének, és a sziget felvirágzására szentelé; egy fillérrel sem volt gazdagabb a három év után, sőt szegényebb, mint mikor ide vetődött; de erős lélekkel tűrte a sorsnak igazságtalan csapását.

Lefejezték első tanácsosát; ő állt mint a szirt.

Le a másodikat ő állt még, mint a szobor.

Lefejezték a harmadikat, ő állt még, de inogva.

Lefejezték végre hű cselédjét s ő halva rogyott össze.

Ezt uraim értem! Hisz a pohár sem folyhat ha csordultig töltik; de ezentul csak egy csepp, s túlömlik!

Csordultig lévén már szive, szolgájának halálával megrepedt.”

Roppant érdekeltséggel s kimondhatlan csennel s figyelemmel hallgatta a megyei közönség.

„És a sziget lakói visszaállíták régi szokásaikat; de megbomlott újra a rend, biztonság, közigazgatás stb. a virágzásnak indult sziget a régi nyomorba süllyedt.

A véletlen ismét egy vidéki kékjutazót vezetett hozzájuk; a lakosok nagyon megörültek s megválaszták főnöknek.

Ez európai fénynyel rendezte be udvarát; - a lakosok minden óhaját készen és örömmel teljesítették, de ő udvara fényének emelésére egy „szerecsent” kívánt; s ezt a sziget lakók nem birván részére megszerezni, buskomolylyá lőn, s fájdalmában megtört ennek is szive!”

„Ezt uraim nem értem!”

Hátom mögött ült a Barkóczy püspök ügyvédje egy öreg ur, ez önkénytelen felkiáltott, vagy inkább hangosan fölnevetett.

„Há-há-há! Madarász a szerecsen!”

Ekkor értette meg a nagy közönség célzásomat, nagy és általános lőn a derűtség, taps és éljenzés.

Csak pár percz mulva jutottam ismét szóhoz.

„Igen! tettes k. k. R. R! ha minden jó szándékom, szorgalmam és fáradságom daczára a megye közönsége nem leendett megelégedve követi eljárásommal, a negyedik, ily értelemben tartott szónoklat hatása alatt, megtört volna szegény szívem. De most, midőn a megye közönsége túláraszt meg nem érdemlett kegyével, midőn bőven kimérte számomra a lehető legnagyobb jutalmat, eljárásom fölötti megelégedését nyilvánítva, most uraim! Madarásznak ellenszenve nem busít!”

Ürményi József ekkor már ítélő-mester volt, gazdag tekintélyes befolyásos tanult embernek ismerte Fejérmegye; most ő kelt fel.

Madarász beszédje fonalát követte, részletezte, czáfolta élesen s erős logicával; - egyáltalában rögtönzéseai mindig jobban hatottak, mint készült beszédjei, - végre indítványozta, hogy a megye közönsége a mult országgyűlés követeinek eljárásuk fölött való megelégedésének jegyzőkönyvileg adjon méltó kifejezést.

Ez indítvány egyhangulag elfogadtatván: személyem irányábani ovatio közt a gyűlés feloszlott.

Másnap Kandó József az országgyűlés tartamára helyettesített alispán leköszönt; s én átvettem az elnökséget. Sárközy még mindig gyöngékedvén, pár hétig sok dolgom volt; végre Sárközy bejött, s a megye vezetését mint I-ső alispán átvette, és én kellemetesen töltöttem Fejérváron a farsangot, minden héten egy tánczestélyt adván melyen összejött az egész vidék tánczos fiatalsága.

* * *

Egy nap Lamberg Rudolf nagybátyámnál voltam Csákberényben szarvas teheneket lőni. Csak ketten voltunk, cserkeltünk gyalog; - temérdek volt a szarvas - engemet Reedl nevű fővadásza vezetett.

A mint megközelítettük a szarvasokat, Reedl kijelelte, hogy melyiket löjjem? a fához támaszkodva, golyó fegyveremmel biztosan irányozhattam; s a mint pattant, elesett zsákmányom és Reedl tüskén, bokron keresztül szaladt oda.

„Miért szaladt fővadász ur?” kérdém.

„Azért, mert ha a nagy vad helyben lerogyik, vagy igen szerencsés lövés, vagy rossz lövés; és ez esetben pár másod-percz alatt felugrik, és igen sokszor többé soha sem látja az ember,” volt a felelet.

S ez igen igaz; sokszor tapasztaltam magam is. Gr. Zichy Josepha unoka hugomtól pár év előtt egy igen szép értékes tūt kaptam emlékül egy nagy „solitairrel” azon kéréssel, hogy azt mindig hordjam - s én vele nyakkendőmet összetűzve hordtam is, bálban úgy mint vadászatban. Hat óra volt, hogy Csákberényből haza értem, hét órára voltak hivatalosak vendégeim; sietve átöltözököttem. Másnap kerestem szép túmet: elveszett. A legnagyobb szorgalommal kerestem, és kerestettem; de hiába. Végre nehéz szívvvel megnyugodtam, hogy valamely ág, vadászat alatt kirántotta.

Pár héttel később kora reggel ismét Csákberénybe készültem; a mint felhuztam bagariámat, valami nyomta talpamat, lehuzattam s megtaláltam nagy öröömre a drága emléket, mely most is birtokomban van.

Január és február 1845-ben boldog hónapjaim voltak. Jó feleségem felgyógyult, visszanyerte jó kedvét, s új reményekre jogosított. Közbizalom és rokonszenvenek örvendtettem; Sárközyvel legbensőbb barátságban, rendezett financialis viszonyok közt folytak a mézédés hónapok.

Mártius első napjaiban Zichy Jenő Kálózdról meglátogatott, azzal a kijelentéssel, miszerint Cziráky előregedvén, elunta a főispánságot; és administratort kér, - s hogy ő hajlandó az administratorságot elfogadni - ha én is pártolom az eszmét.

Gróf Zichyek ekkor, - gróf Zichy veszprémi püspök áldozatkészségénél fogva -, nagy hatalom lévén, belenyugodtam s egész odaadással való pártolásomat felajánlottam, de határozottan kijelentém, hogy ezt csak mint táblabíró fogom tenni, s alispáni állásomról le fogok mondani.

„S mit fogsz ezután mivelni?” kérdé.

„Visszaveszem kis-abai birtokomat, gond nélkül fogok családomnak s nemesb szenvedélyeimnek élni.”

Zichy sehogysen bírt ezen eszmével megbarátkozni, de én nem tágíték.

Lakásom és kertem nem lévén bérbeadva, megvolt ősi fészke; s én örültem függetlenségem reményének.

Az Ur másképp rendelte; 1845-ben mártius 15-én Majláth Antal akkori főcancellársága idejében ő felsége a magyar helytartó-tanácsához valóságos tanácsosnak (29 éves koromban) kinevezett.

18-án a reggeli postával vettem diplomámat: még az nap kimentem Akára, atyám névnapjára.

„Most már itt maradsz fiam egy ideig, itt vannak a Schnepfek ugye?” kérdé jó atyám.

„Bár mennyire szeretnék maradni nem tehetem édes atyám!”

„Mi dolgod?”

„Budára kell mennem.”

„Mit csinálsz Budán?”

„Jelentenem kell magamat a főhercegnél, mint ujonan kinevezett helytartósági tanácsos.”

Atyám talán jobban örült, mint én.

A főherceg kegyesen fogadott, megengedte, hogy alispáni teendőimet végezhessem s csak Szent György napjára jöjjen Budára.

Budán ekkor nem igen volt üres szállás; nagynehezen kaptam ugyanazon házban hol Sennyey és Nádasdy Josepha, nőmnek nagy nénjei laktak, földszint egy négy szobából álló kis szállást, és négy lóra istállót.

Vissza mentem Fejérvárra elvégeztem kiküldetéseimet, s gyűlés nem lévén, a főispánnál személyesen resignáltam; a megyétől írásban bucsuztam el.

* * *

Összecsomagoltunk, podgyászunkat előre küldve. Másnap délután elindultunk Budára; Erkel és én egy könnyü, - nőm és komornája fedett nehéz kocsin.

Nőm áldott állapotban lévén kerülve minden rázást, zökkenést, csak lassan haladhatott, és így jó későn értünk Martonvásárra, s onnét másnap Budára.

Nagy örömmel s igazi atyafiságos szívélyességgel fogadtak Sennyey-ék. Pár napig mig szállásunkat, konyhánkat rendeztük, az ő vendégeik voltunk, az ő s nőm nagynénénk Nádasdy Josephának előzékeny jósága, megnyerte pár nap alatt szívemet.

Meglátogattam collegáimat akik szívesen fogadtak; csak koromon ütköztek meg; Somsich Pál figyelmeztetett, hogy a főherceg nem engemet akart a helytartósághoz, hanem előbb Szabó titkárt kívánta előléptetni, így volt-e bizonyosan, nem tudom?

A helytartótanács mintegy reorganisáltatott. Havas, Dubraviczky, Somssich, Ambró és én mind egyszerre nevezettünk ki.

Gr. Keglevich Gábor gazdag dynasta, becsületes, szorgalmas ur, volt a tárnok. - De majd mindig a főherceg József nádor elnökölt. - Alelnök Vay Miklós, Szögyény László. Kitünő tehetség és munkaerő volt Szentiványi Vincze, Nyéky, Stahly a protomedicus, gróf Török, Schedius. Gyengébb, de becsületes tanácsosok voltak, Ambrus, Ambró és Odry.

A helytartótanács szelleme jobbra változott, független állást vőn a cancellaria irányában; repraesentált annak a törvényekbe ütköző leiratai ellen; erélyesebb lőn a helyhatóságokkal szemben; a fundationalis kölcsönöket szigoruan ellenőrizte; a felhalmozott tagosítási és elkülönítési ügyek érdekében egy különös bizottságot nevezett ki, mely a rendes két három napi tanácsüléseken túl hetenként néhányszor Vay elnöksége alatt ülést tartott, nem ritkán délután is. Elnökeink voltak mindezekben a legerélyesebbek, s egy év alatt visszanyerte e főkormány-szék az irányában már megingatott közbizalmat s köztiszteletet.

1845-ik évi május 1-én esküdtem fel, a közigazgatási II-ik osztályt kapva, t. i. az összes árva-ügyeket, megyei politiát és utleveleket, s egyszersmind referens lettem a tiszai kerület urbéri ügyeiben. Titkárom volt Krajnik becsületes begyakorlott hivatalnok, Rácz pedig fogalmazóm. Ezek segítségével hivatalom mechanikai részét is csakhamar elsajátítám; az árva-ügyek mikép leendő elintézésére nézve nem volt nehézségem, mert hisz 5 évig voltam elnöke a fejrmegeyi árvaszéknek. De komoly nehézségekkel találkoztam az urbéri ügyek helyes megítélésében, miért az ezekre vonatkozó törvények, rendeletek s analog végzések tanulmányozására fordítám - Krajnik jószívü utasításai nyomán -, egész figyelmemet. S miután rendesen az tudja leginkább citálni az idézendő törvénycikkek és szabályok számát, ki csak most tanulta, s én jó emlékezőtehetséggel birtam, csakhamar képes lettem ez ügyeket is alaposan előadni; s indokolt véleményemet a bizottság, s ha végeldöntésről szólt, a plenum, többnyire helyeselte.

A titkári karban is voltak kitünő képesített egyének Pap Gábor (főnököm), Krajnik, Jakab, Beöthy, s később - mint tiszteletbeli - b. Sennyey Pál.

* * *

Augustus havában a főherceg magához rendelt, elmentem a kitüzött órában, azonnal fogadott.

„Egy 70 éves igen bonyolult urbéri per vár itt már régen végelintézésre, az acták egy kocsit (deákul beszélünk „Curriculum”) megtöltenek; én önre, mint korára nézve legfiatalabbra signáltattam; tanulmányozza ezen ügyet lelkiismeretes szorgalommal, s referálja alaposan. Addig mig ön ezen pert áttanulmányozva, képes leendő végeldöntés céljából a helytartótanács plenumában, elnökletem alatt referálni; miden egyéb teendők teljesítése alól fölmentetik.

Megigértem ő Fenségének, hogy parancsát tehetségem szerint teljesíteni fogom.

Örömmel a kitüntetés, - aggálylyal a megbizás ismeretlen nehézségei fölött: tértem vissza kis hivatalos helyiségembe. - A mondott per egy talicskára nem fért fel, ezentul volt még egy nagy teher csomag!

Hivatalos helyiségem első szobájában én dolgoztam. Ez egy kis térfogat volt, egy ablakkal, s két ajtóval. Összes butorzata: egy íróasztal, ahhoz egy szék, egy fa vendégszék, s egy nagy bezárható almárium. - Itt az irathalmazt szétbontani lehetetlen volt; eltalicskáztattam tehát magán-szállásomra; s még az nap megkezdtem a kivonatolást. Három hétig mindennap 10 órát dolgoztam, utána 8 nap alatt megtanultam előadásomat - s jelentém a főhercegnek, hogy készen vagyok.

Csütörtökön csak 11 órakor került reám a sor, referáltam két óráig - másnap 9-től egyig, - s ekkor olvastam fel véleményemet, - A főherczeg nagy érdekeltséggel kísérte az egész ügyet; véleményem egy betű változtatás nélkül elfogadtatván: határozattá lőn.

Pár hét múlva egy igen szép városi fogat állt meg a hivatal-épület előtt; herczeg Brezenheim személyesen jött hozzám megköszönni, hogy ez ügyet befejeztem.

Ezen ügy előadása után a főherczeg mindig kegyes, sőt mondhatnám nyájas volt irányomban.

* * *

Meg kell vallanom, hogy nekem a helytartósági tanácsosság kimondhatlan nehezemre esett. Egész életemben szabad voltam, teljesítém kötelmeimet, de akkor dolgoztam, mikor nekem tetszett; - dolgoim, kedvtöltéseim, s multságaimban soha sem gátoltak. Ha nappal mulattam, dolgozhattam éjjel; s most le voltam kötve az órákhoz. Kilencz órakor mindennap a hivatalba kellett mennem, s ha nem dolgoztam is folyvást; kellett a feleket fogadnom egy óráig; - délután a referádát kellett tanulni, csak is az estéli órák voltak szabad rendelkezésemre. Végre megszoktam ezen életmódot is, mert az esték kártalanítottak egész napi unalmas fáradságos munkámért. Forrayné volt a nádori főudvarmesterné; ez rokoni viszonyban állt nőmmel s igen szives volt irányunkban. Vay Miklós, mint Szögyény is minden este fogadtak; - Keglevich Gábor nagy ebédeket adott. Pestre csak keveset jártunk; ha volt szabad időm, kilovagoltam, vagy kikocsiztam nőmmel és Sennyeyékkal, Buda regényes hegyei közé. Novemberben nőm egy gyönyörű erős fiuval boldogított. Ekkor már a főpiacson volt becsületes szállásom; kibékültem sorsommal s boldog elégyütségben éltem napjaimat. Társ lettem a kopó-vadászatban; minden héten legalább egyszer részt vettem benne. A szent-lőrinczi pusztán Jurenáknál állottak kutyáink és szarvasaink; a Páskál-malomnál a Harrierek, melyeket Batthyány Kázmér tartott.

A főherczeg nem neheztelt, hogy egy napon vadásztam egy hétben; annál kevésbé pedig, mert azért mindig mindent referáltam s restantiám soha sem volt, mert ilyenkor megcsinálta referádámat Sennyey, s én éjjel megtanultam. - Azt azonban tudtomra adta, hogy nem illik a kir. tanácsosnak vörös frakkban lovagolni a városban; ennek folytán kocsin mentem a találkára - s vagy sötéttel vagy kocsin jöttem haza.

* * *

Székesfejérvár királyi város ügyeiben nagy volt a zavar, a pénztáraknál úgy mint az árva-ügyekben. A referens jelezte, hogy itt levelezés és intimumok útján lehetetlen célzt érni, - s azért ide teljhatalmu királyi biztos kiküldetését indítványozza. Ő fensége a nádor engemet jelelt ki, szívem örömeire. Ez történt február hóban 1846.

Megkaptam az actákat, s az utasítást és kitüztem május 1-jére Fejérvárra az időhatárt.

Titkáromul kijeleltem Kiss Miklóst, actuariusnak Erkel János barátomat. Örültem nagyon, hogy Fejérvárra s a szabadba mehetek annál is inkább, mert hónapokat igénylelt feladatom.

Kis fiam ekkor megbetegedett; az egész orvosi facultas előzékeny gondozása és lelkiismeretes fáradozása daczára negyednap meghalt.

Nőm és én ápoltuk; végvonaglásiban éjjel 11 órakor doctor Schöpf és én voltam mellette, nőm már kimerült s pár órára lefeküdt; - kiméletesen akartam tudtára adni e csapást, és csak akkor ha fölbred, be mentem hozzá lábhegyen.

De mily nagy volt ijedtségem, hogy ágyát üresen találtam? Ő éji ruhájában eltűnt; az ajtók és kapuk, mert ki s bejártak, nem lévén bezárva, senki sem vette észre távozását. Szaladtam nagynénjéhez Nádasdy Josepha és Sennyeynéhez, ott leltem szegényt zavarodott lelki állapotban.

Másnap kis halottunkat elküldöttem az abai kriptába, én pedig az orvosok tanácsára nőmmel utazni indultam. Szomoru kis utazás volt ez!

Gráczig vasuton onnét Laibachnak, Czillinek postakocsin utaztunk mi ketten s két cselédünk. Megnéztük a híres Adelsbergi barlangot, fölmentünk a Nopsina hegy tetejére; egy korcsma volt akkor ott. A posta legény megállt, mert itt gyönyörű kilátás nyílik Triesztre és a tengerre.

Délután vagy négy óra lehetett; itt láttam először a tengert, s itt felejtém először, igaz csak pár percnyire, de felejtém szívem fájdalmát. Nőmet még inkább meghatotta a természet e nagyszerű szépsége, addig nézett a gyönyörű zöld tengerre, míg könnyekben tört meg szeme fénye. Megfakadtak fájdalomnak forrási, keresztényi megadással sírt. De jótékony könnyek voltak ezek! Mint az olvadozó jégcsap cseppjei sejtetik a tavaszt: ugy ezen első könnycseppekkel uj reményre ébredtem. A fájdalom nem törte meg, csak megsibbasztá szívét.

Ujra föléledt az én- és későbbi számos családom boldogítására.

Triesztben igen szép szállásom volt a „Metternich” szállodában, a kikötő átellenében. Az egész világ minden részéből tarka vegyületben pezsgett itt a nép; - óra számra néztünk le, s mindig ujat, meglepőt láttunk. Egyik gőzös jött, a másik ment. Láttunk valami fehérét látcsóvel a messze láthatáron, s ismét egy másikat, és ismét más fehér pontot, mintha csak halász madarak röpködnének. Vitorlás hajók voltak a világ minden részéről ide tartva; vagy a szél rózsza minden irányában megkisérlendők a szerencsét.

Megismerkedtem itt báró Pastával, ki csinos mivelte fiatal ember volt s Brasiliába készült utazni, atyja által Triesztig kísérve. Megnéztem lakását a hajón, egy kis vitorlás kereskedelmi hajó volt ez, - melyen egy nagy Kabin volt fentartva báró Pasta részére. Meglepett az a sok könyv, a mely nála ki volt csomagolva. Erre vonatkozó kérdésekre azt felelte, hogy nem tudja, hány hónapig kell a tengeren lennie; kedvezőtlen viszonyok közt lehet, hogy 10 hónapig is tart e tengeri utazás. Azért hozott ennyit. Triestben a kiállott izgatottság, a szokatlan étkezés, vagy a tengeri kirándulások folytán megbetegedtem; lázam a váltóláz jellegét ölté, s így itt csak 6 napot töltvén, - átmentünk gőzhajón Velenczébe. De itt sem vesztettem el lázamat; kimentem hát Trevisoba, hol öcsém akkor, mint kapitány feküdt. Az ottani levegő jót tett, meggyógyultam.

A Trevisóban fekvő huszár tiszték ebédet adtak tiszteletünkre, melynek viszonzásául én is meghívtam őket. Nyolczan voltunk ebéden szállásomon, ha jól emlékezem a „sasnál” nem alkudván ki az ebédet előre, 300 francot kellett fizetnem.

Velenczéből Paduának, Veronának mentünk Tirol felé. - Veronában azon örömben részesültem, hogy megtudtam, mikép nóm áldott állapotban érzi magát; - így a kirándulásokat csak magam tettem. Megnéztem April hó 19-én a „Romeo és Julia” féle koporsót, a melyen nincs mit nézni, olyan mint egy márvány vályu, alant két szelelő lyukkal.

Hat hetet töltöttem Olaszországban s megtanultam olaszul; miután azonban azóta soha sem beszéltem, sem nem olvastam: ismét elfelejtettem.

Tirolison a Brenner hegyen át Insbruckba értünk. Innen Bajorország egy részén keresztül Salzburg, Ischel, Gmunden, Linczen át vissza Bécsbe. April utolsó napján megérkeztem Fejérvárra. Vadászom örömeben, hogy visszaértünk, úgy leitta magát, hogy két nap nem használhattam. - De én is örültem, hogy édes hazámba értem, az egész idő alatt nem éreztem magamat olyan jól, mint mikor a Lajthán innen tudtam magamat.

Hat hétig és három nap utaztam negyed magammal s az utnak nagyobb részét külön pósta kocsin tettem; a legelső fogadóknban laktam, a legdrágább table d’hote-nál étkeztem; vettem két selyem ruhát, egy pár pisztolyt, két rőf velencei arany lánczot; vittem magammal 2000 forintot s vissza hoztam 500 forintot.

* * *

Fejérváron találtam már Kis Miklóst, és Erkelt, a szükséges irományokkal; ott voltak paripáim és fogatom is.

Május elsején megkezdtem a királyi biztosi működést. Voltak fáklyás-menetek, beszédek stb. ámbár nagyon bonyolult volt az ügy, igazságos eljárásom rokonszenvre talált. A polgárok jobbjai mellém sorakoztak, örömmel elvállaltak minden kiküldetést vagy megbizást; s így hat hét alatt sikerült minden ügyet legombolyítanom, s a tisztujítást megtartanom.

Ezt Fejérvár városa termében kellett tartani, természetesen diszruhában, julius elejének egyik forró napján. Eltartott 10-től 2 óráig délután, mialatt oly szörnyű melegem lőn, hogy el kelle hozatnom polgári ruhámat s fehérneműt a városházhoz, s egyik szobában átöltözködnöm; Orsonics senator néhai házi gazdám jelen volt, hogy levettem mentémet s atillámat, melynek vörös selyembélése ingemet vér-vörösre festé.

„Látja barátom! mondám neki, hogy vért izzadtam Fejérvár városának érdekében.”

Ő felém szaladt megnézett s vigasztalólag mondá:

„Nem vér ez; csak az atilla bélése festé vörösre.”

Nem volt ugyan vér, de ezen nagy felhevülés, s talán a reá következett meghülés folytán életveszélyesen megbetegedtem, s hat hétig feküdtem typhusban, úgy elvesztve erőmet, hogy felépülésem csak lassan haladt. Kimentünk Akára; nem birtam a fegyvert, - kimentem lesbe Timárra, hol egy szarvast hallottam. Meg akartam tehát cserkelni, de bele keveredtem egy sűrű iszalagos fiatal bükkösbe s nem volt annyi erőm, hogy keresztül hatolhassak - lődöznöm kellett, hogy segítségemre jöjjenek bajtársim.

Akán elkészítettem jelentésemet s beküldöttem Budára. Eljárásom helyeseltetett s én elismerő, dicsérő okmányt nyertem, melynek alapján ő felsége kinevezett cs. kir. kamarásnak. 1846.

* * *

Szeptember elsején visszamentem Budára.

A főherczeg, elnökeim, collegáim, kik már holt hiremet vették, megható kegyesség és sziveséggel fogadtak, - nem engedték, hogy referáljak.

Eljártam a hivatalba, elvégeztem a currens ügyeket, de a jelentékenyebbeket a becsületes ügyes, szorgalmas Krajnik referálta helyettem egész szeptemberben. Végre lassanként visszanyertem erőmet s ezzel jó kedvemet.

A cancellár gróf Apponyi György, a jobb közigazgatás szempontjából administratorokat nevezett a megyékben; eljárása roppant ellenszenvre talált, pedig törvényes és elkerülhetetlenül szükséges volt, miután az erkölcsi felelősséget, mint főcancellár elvállalta.

A főispánok rendesen nagy urak voltak, kik többnyire más főhivatalt is viseltek; - működésük hát csakis névleges lehetett, miután csak minden három évben jelentek meg a megyében, megtartották a tiszt-ujítást, adtak egy pompás ebédet, kineveztek néhány táblabíró, s azzal ismét sokszor évekre eltávoztak!

Az alispán volt a megyében minden; ezt pedig választották: így a kormánynak nem volt a megyékben megbízható közege; nem volt senki kitől a kormány hű jelentést vagy kívánatos felvilágosítást nyerhetett volna. Nem volt senki, kivel a kormány bár legnemesebb szándékát közölhette, s kinek lelkes közreműködésére számíthatott volna. Ily intézmények mellett a rendes administratióért a felelősséget senki sem vállalhatta el. - Apponyi felhívta a főispánokat, hogy legalább minden közgyűlésen jelen legyenek, adjanak irányt a tanácskozásoknak, és a közvéleménynek; ismerjék meg a megye szellemét, s győzzék meg a rendeket, hogy a kormány egyesült a nemzettel; hogy van érzéke a nemzet szükségei s óhajai iránt, és hajlandó

mindazon reformoknak törvényhozás útján leendő keresztülvitelére segéd-kezeket nyújtani, melyeket a nemzet miveltisége és anyagi ereje megbír. De addig az élő törvényeknek föltétlen tiszteletét, a rend, béke s a nemzet jó hírének és alkotmányos érzetének érdekében, minden törvényes eszközökkel fenntartani erős törhetlen elhatározása.

Apponyi György gróf ezen jogos kívánságának a főispánok csak egy része volt hajlandó megfelelni. Így kénytelen volt, miután a főispánság „character indelebilis” több főispánnak administratort adni, e jogot a korona folyvást gyakorlotta, kiskoru örökös főispánok úgy, mint az elaggott főispánok irányában.

Apponyi volt talán az első magyar főcancellar, ki menten minden aulicus nem jogosult befolyástól, - minden tehetségét a korona és haza érdekének szentelte.

Elmondotta akár hányszor s tudta az ország is, hogy ő magát felelősnek ismeri a korona irányában úgy, mint a nemzet irányában; s hogy hajlandó oly törvényt elfogadni, mely a király tanácsosaira vonatkozó régi törvényeinknek a mostani viszonyokhoz idomítva, határozottabb kifejezést adand. De már a régi törvények alapján is elvállalta a felelősséget s így az élő törvényeknek tekintélyt fog szerezni, bár honnét támadtatnának meg azok.

Hogy ezen nyilvánított felelősségi érzetének s elvállalt kötelmeinek megfelelhessen, több főispáni helyettést nevezett ki egyszerre.

Ez a megyéknek természetesen nem tetszett; hisz a főispán a megyékben számításba nem vétetett, nem élvén a megyében, a közvéleményre alig birt befolyással - pártja pedig nem volt. Igaz, hogy joga volt candidálni, de alig volt eset, hogy a közkivátnak ellenszegült. Az administrator, kinek a megyében kellett időzni, ki minden kis- és nagy-gyűlésben elnökösködött, ki az összes közigazgatást ellenőrizte, ki a megyéknek tulkapásait erélyesen visszatartá, ki körül higgadtabb elemek csoportosultak, ki a kormány rendeleteit tekintélyével, befolyásával - és szakértelemmel pártolta; a minden áron ellenzéki megyék többségének nem tetszhetett!

Alkotmány-sértést, a főispáni százados méltóságnak törvényes uton kívül való megszüntetését, „Kreishauptmann”-ok felállítását látták ezen intézkedésben.

Széchenyi maga is így nyilatkozott e kérdés fölött.

„Ha a czinkotai homokon egy nyulat látok, nem tűnik fel, de ha egyszerre 14-et látok okvetlen fel fog tűnni.”

Nem tudom, az ugynevezett adminisztratori „rendszerre” vonatkozott-e Széchenyinek e megjegyzése, vagy a mi valószínűbb az adminisztratorok egy időbeni cumulativ kinevezésére.

Az ellenzék kapva kapott az agitatio ezen új eszköze után, annál is inkább, mert a közteherviselés, katonáskodás, urbéri viszonyok megszüntetése a nem-nemesek egyenjogosítása, emancipatio stb. nem talált élénk visszhangra a nemes-osztályban; pedig akkor ebből állt a nemzet.

Elkezdődött az agitatio a kormány s jelesen a becsületes Apponyi ellen, az adminisztratorok czége alatt.

A pártok alakultak, országos értekezleteket tartottak Pesten, - a conservativ párt „Gyűlde” név alatt egy társas kört rendezett. - Kossuth ujsága a „Pesti hirlap” izgatott teljes erővel minden irányban; - „a Világ” gr. Dessewffy Emil vezénylete alatt, a jelen kormány és a józan haladás mellett. Ez volt talán fénykora a magyar napi sajtónak.

Tudta mindegyik mit akar - s követte tántoríthatatlan delejtűjét; minden vezérczikk a tudomány magaslatán állott, erős érvekkel, kérlelhetlen logikával s akkori irodalmunkhoz mérten, gyönyörű magyarsággal.

Főuraink is két táborba szálltak, gr. Batthyány Lajos, az okát nem tudom de bizonyos, hogy legalább is nem szerette Apponyit. Battyhányit a gondviselés sok tehetséggel áldotta meg, de a politikában, akkor még csak dilettans volt. - Eles felfogása, helyes logikája feltűnt azon országos bizottságban, mely egy büntető codex alkotásával volt megbízva. Csak most tanult szabályosan magyarul, ekkor még így beszélt.

„Majd töröm bors Apponyi orrod alá!”

Batthyány Lajos és Kázmér Kossuth hívei lőnek s velök sok fiatal ambitiosus mágnás.

Batthyány rendszeresen szervezte az ellenzékét, még pedig az egész országban - Kuthy Lajos, az író, volt e működésnek lelke, aki valóságos ellenzéki hivatalt vezetett. Minden megyének megvolt saját névsora, kik az ellenzékiek, kik a megnyerhetők - hogyan, ki által, mi módon szerezhető meg a többség? - Ezen kérdésekre felvilágosítást kaphattak az illetők Kuthy Lajos hivatalában, kinek czime „gróf Batthyány Lajos titkára” volt.

Pestmegye volt minden jelentékeny kérdésben az irányadó. Itt voltak a legjobb ellenzéki szónokok Kossuth, Szentkirályi, Nyáry Pál és sok mások; hisz a fővárosban és vidékén fejlődött az utóbbi években hatványosan az értelmiség. Ezek ellenében állt Széchenyi, Desseffy s hívei. Pestmegye akkori gyűlése egy kis országgyűléshez hasonlított, az ellenzék vezérei minden megyéből ott voltak hallani s a hallottakat tovább hirdetni.

* * *

A „Pesti hirlap” egyik tehetséges szerkesztőtársa volt Irinyi József, - a „Világ”-nak Vida. Ezek nem emlékezem már mily kérdés fölött? élénk, később éles vitába keveredtek, a vége párbaj lett.

Vida engemet hívott fel segédül, Irinyi Teleki Lászlót.

Csak annyiból volt kellemetlen nekem ezen bizalom, mert nehéz volt párbajsegédi állásomat hivatalos állásommal összhangzásba hozni; kellemetlen annál inkább, mert védenczem a tollhoz, igen jól, de a kardhoz mit sem értvén; kénytelen voltam pisztolyt választani, pedig ehhez sem értett, s így a párbaj válságos esélyeivel álltam szemben.

Egy gyutacs-pisztolylyal gyakoroltattam szobámban, de a papir-ivet is ritkán találta négy ölnyi távolságról. Megtanítottam a pisztolypárbaj elméletére, - az előrelépésre, mikénti megállásra, lövés előtt és lövés után. Különösen kijeleltem, miképp álljon lövés után, hogy védje karjával s a kezébe levő üres pisztolylyal nemesebb részeit ellene golyója ellen. S ez lőn szerencsénk, mert Vida lőtt s nem talált; Irinyi előre lépett a sorompóig s Vidát mellbe lövi; ha ez karjával utasításom szerint nem vértezi magát.

Ez a szentlőrinczi kis erdőben történt; a mint Irinyi pisztolya elpattant. Vida pisztolyát elejtette és én hallottam a golyó pattanását a csonton, mint mikor a szarvast meglőjük. Oda szaladtam, sokkal előbb érkeztem, mint Schenk orvos, ki száz lépésnyire bujt egy vastagabb fa mögé; Vidának mind az öt ujján folyt a vér, a golyó felső karján hatott be. Fölemeltem karját s örömmel tapasztaltam, hogy a golyó csak a karját érte, a csontot nem törte ketté. A golyó, mely gyönyörűen volt irányozva megakadt a kar csontján, és ezen vagy négy hüvelyknyire felsiklott; három hét mulva ugyan azon a nyíláson, melyet fölfelé szakított, saját sulya folytán kiesett, s Vida csakhamar újra írhatott.

A főherczeg megtudta, természetesen azt is, hogy secundáltam, de nem neheztelt érte. - Igaz, hogy már betegeskedett, nem presidiált a helytartó tanácsnál, - hisz nemsokára az ország pótolhatlan veszteségére meghalt; Szentiványi Vincze készítette azon gyönyörű megragadó beszédet, melyet ez alkalommal a helytartóság ülésében a szeretett tárnok-mester gróf Keglevich mondott.

* * *

Az administratorokat hidegen, hogy ne mondjam ellenséges indulattal fogadták a megyék. Minden megyében ezen szerintük törvénytelen új rendszer ellen óvást s fölterjesztést kívánt az ellenzék. Mi, Széchenyi hívei, elleneztek: mert szerintünk erre a koronának joga kétségbevonhatlan, melynek folytonosan gyakorlatában volt, s mert kell (ha ő felsége tanácsosai felelősséggel tartoznak), hogy a kormánynak legyen a megyében egy megbízható közege.

Eljártam Apponyi felhívása folytán a fejdérmegyei gyűlésekre. Gróf Zichy Jenő volt a főispáni helyettes, - s habár a pesti központból induló izgatás karikái e szomszéd megyét érinték első sorban, itt mi, Széchenyi - s illetőleg Apponyi kormányhívei, mindig többségben maradtunk.

Veszprémben a conservatív párt már kisebbségbe jutott; - a jó becsületes, igazságos Marich Dávid, ki az adminisztrációt úgy értette, mint senki nem jobban, nem akart pártvezér lenni, ő a pártok fölött állt, s méltán, mert ez a főispáni méltóság követelménye rendes viszonyok közt, de ezek már nem voltak rendes viszonyok.

Korizmics kanonok szép tehetség, jó szónok, szinte megjelent a veszprémi gyűlésen. Midőn az adminisztratori kérdés tárgyalatott, mellettem ült - s az ellenzék minden ok nélkül leszedte a sárt csizmatalpáról, s ezzel dobta szemközt; engedelmet, nem az ellenzék, hanem valamelyik betyár cortese.

Annyira ingerült gyűlés volt ez, hogy én „visszavettem az administratorok melletti indítványt, látván azt, hogy kisebbségben vagyunk s tartván a szenvedélyek féktelenségétől.

Talán tíz évvel később egy gazdaság-egyleti ebéd alatt olvasta fel Kun Sándor tárczájába feljegyzett akkori szavaimat.

„Félek, ha alkotmányos életünk ily irányban fejlődik - fejlődésében az enyészettel találkozik.”

Ezek már nem voltak rendes viszonyok, a főispáni méltóság és tekintély már nem volt képes a szenvedélyeket fékezni; párt irányában pártot kellett állítani, hisz az egész ország két pártra szakadt.

Marich ő excellentiája zokon vette a pártvereséget, de zokon Apponyi is. - És így nekem kilátásba helyeztetett, hogy Marich az 1847-ik országgyűlésre fel megy, mint főispán, és engemet fog administratorjának az 1848-ik év folytán ajánlani.

Az administratoroknak Apponyi értelmében a megyében kellett lakniok, vagy legalább igen sokat ott időzni: - az én kis birtokom pedig Fejérmegyében feküdt. - Akán atyámnál, mint főispáni helyettes alig lakhattam, nem csak a lakás szűke miatt, de azért is, mert a megye legszélső sarkán s így Veszprémtől a székhelytől, a Bakony által elválasztva: messze esik. - Körül néztem magamat, hogy kineveztetésem esetére nem vehetnék-e egy kis birtokot közel Veszprémhez; ezt ugyan nem találtam kedvemre való, de a vörös berényi alapítványi uradalom liczitáltatott egy évvel ezelőtt; s ámbár a helytartó tanács kimondotta, hogy itt a házi kezelés beszüntetendő, mégis most is házilag kezeltetett, mert a kikiáltási haszonbér összeget senkisé sem ígérte meg.

Én tehát azon ajánlatot tettem, hogy a mostani 10 éves átlag után kiszámított jövedelmen tul, ennek 30 százalékával többet fizetek - s ezen az alapon megkaptam 10 évi haszonbérben 1848 május hó elsejétől 1858-ik évi májushó elsejéig.

Nyéki a referens figyelmeztetett, hogy pár ezer forintot okvetlen veszteni fogok évenként; erre el is voltam készülve, hisz ezért leendett szép nagy lakásom, kényelmem, szép vadászatom, s mindez Veszprémtől csak félóra távolságra.

* * *

Megkezdődtek az 1847-i országgyűlésre küldendő követválasztási mozgalmak, de mily szenvedélylyel; éreztük, hogy nagy események előestéjén vagyunk.

Széchenyi ezen közérzetnek így adott kifejezést a „kelet népében.”

„Nem a kifejlődését csupán a nép hajlamit, sajátosságait kell a népboldogítónak szeméi előtt tartani; a magyar léte, eleme, a nemzetiség és alkotmány; - annyira haladtunk már, hogy a nemzetek sorából gyalázatosan ki nem törültetünk, de ezért még nem biztos jövőnk; - valamint lehet még a magyar, csak ébredjen, de sok idő már nincs; úgy „zavarnak” vezettetik a magyar, de még van idő a belirányt jóra vezérelni, de sok idő nincs.”

Bizonytalan jövőnek néztünk elejébe a nagy és káros zavar sejtelmével; de erőszakos forradalomtól még nem félt senki.

Széchenyi és Apponyi a haladási kérdésekben megértették egymást, Szőgyény kedves al-elnökünk lón alcancellár; új bizonyítéka annak, hogy Apponyi jót akarhat, mert Szőgyényt már rég ismerte a haza. Magyar s alkotmányhű érzetén, a királyhozi hűségén, senkisémet kételkedett, s elismerte már akkor a közvélemény kiváló tehetségeit, s roppant munkásságát.

Széchenyi collegám lett. Elvállalta a helytartósági tanácsosságot, s ez által tiltakozott az ellenzék által híresztelt azon alaptalan gyanúsítás ellen, hogy Apponyi az alkotmány mellőzésével akarja inaugurálni az általa szükségesnek vélt reformokat.

* * *

Somogyból feljött egy része az odavaló fiatalságnak Budára, Somsich Pált fölkérendők a követjelöltség elfogadására; Somsich elmondotta barátságos társalgás közt programját, ezek megelégedtek s ő elfogadta a jelöltséget.

Másnap ezen barátinak tiszteletére nagyszerű reggelit rendezett saját szállásán a gróf Sándor házában.

Hivatalos voltam én is, Czobel Berczi, és Kis Miklós is. Felhívott Czobel hogy igyam vele pezsgőt versenyt. Elfogadtam, Kis Miklós is pályázott. Kis Miklós a 14-ik pohár után már egy ingre vetkőzött, értetlenül beszélt, tánczolt, míg végre egy pamlagra dült. Czobel a 20-ik pohár után a karszékből elaludt. - Nékem nem volt bajom, csak arcom izmai feszültek eddig sohasem tapasztalt erővel; szemeim könnyeztek, mintha Grippében szenvednék. - Nem mertem ily állapotban haza menni; elküldöttem kocsimért, egy óráig kocsiztam, magam hajtva a lovakat biztosan, mint máskor. - Haza érve nőm nem tudta mi történt velem? s mert francziául beszéltem, azt hitte, hogy forró lázban vagyok. Nagyon megijedt, alig birtam vigasztalni. - Ez lehetett 3 órakor dél után 5 órára Szőgyényhez voltam hivatalos bucsu ebédre. - Megmosakodtam felöltözököttem s elmentem. - Enni nem tudtam s mikor pezsgővel kínáltak majd elájultam; - Szőgyény a figyelmes házi gazda észrevette, hogy szenvedek; - ebéd után a kandalló mellett szörpöltük kávékat s ez jól esett, házi gazdánk átölelt.

„Te rosszul vagy barátom! láttam az egész ebéd alatt és sajnáltalak; miért nem izented meg, hogy gyengélkedel? hisz tudod, hogy nem vettem volna zokon ily viszonyok közt elmaradásodat.”

Elmondottam hogy nem vagyok beteg, és mi történt? részletesen, az egész társaság derűtségére.

Kávé után egészen jól éreztem magamat, s ezen egyedüli excessusomnak, melyre emlékezem, nem lón egyéb következése.

* * *

Fejérvárra mentem mert Apponyi azt akarta, hogy választassam ott meg magamat követnek. - Zichy Domokost kerestem föl, ki azt kérdezte tőlem.

„Akar-e nagyságod adózni?”

„Bizonyosan! hisz ezt már e megyében háromszor indítványoztam.”

„Akkor én követjelöltségét nem pártolhatom; mert a ki egy krajczárt követel tőlem „adó fejében” az alkotmányos érzelmemet sérti.” - felelé ő.

„Madarász is adózik, pedig nagyobb mérvben mint én.”

„Tudom felelt a gróf, de oly bunkót fog hozzá kötni, hogy a német el nem fogadja.”

Zichy Domokos ellen győzni nehéz feladat leendett volna és így lemondottam a tervről.

* * *

Ezen időben Zsömböry nevű kisasszony feküdt Fejérváron delejes álomban, meglátogattam, s ezen egyetlen kérdést intéztem hozzá:

„Lesznek e gyermekeim?”

„Igen, lőn a vigasztaló válasz, csináltasson magának egy hosszú asztalt!”

Jóslata teljesült, tiz év múlva hosszú asztalra lett szükségem, hogy családom együtt étkez-hessék!

* * *

Szögyény fölment Bécsbe alcancellárnak emlékül megtartottam íróasztalát, s a fölötte függő órát, ez alatt irok most is. (1876)

Zichy Ferencz a mostani törökországi nagykövet lőn a helytartótanácsnál elnökünk.

Lemondván a követválasztási gondról, kellemesen folytak napjaim. Nőm egy kis leánykával boldogított. Minden arra mutatott, hogy fiam lesz, így a kis leány meglepett, s midőn felém nyujták a most szülöttet, elfelejtém csalódásom ürömét, s örömmel mondám: mert kondor volt,

„Isten hozta magát kis Mókus!”

A Mókusból Móki lett; s ma így hívják ismerősi.

* * *

A követválasztások megtörténtek, a szenvedélyek hullámai lelohadtak. Biztosan hittük, hogy Apponyi csakhamar meg fogja győzni az ellenzékét is arról, miszerint minden lehetséges reformnak nem csak barátja, de hő pártolója; hogy Széchenyi, ki szinte megválasztatta magát, Kossuth ellenében nagy többségben lesz. Nyugodtabb s bizalmasabban tekinténk a jövőbe.

Állásom a helytartóságnál kellemes volt, legjobb barátságban éltem kartársaimmal. Folytonos gyakorlat következtében már könnyen és gyorsan végeztem hivatalos dolgaimat, úgy, hogy kötelességem lelkiismeretes teljesítése után maradt időm másra is.

Bensőbb meghitt barátságban éltem Szentiványi Vinczével; ha fenakadtam bármiben, nála kerestem s találtam felvilágosítást, továbbá Babarczy Antallal, ki eddig titkár volt, de most tiszteletbeli tanácsosnak neveztetett ki; igen szives volt irányomban gróf Zichy Ferencz és gróf Török Bálint is. - Hol egyik, hol másiknál, vagy nálam töltök az estét. - Báró Lederer volt a katonai főparancsnok, aki minden héten egyszer fényes estélyt adott. A monostori sziget vadászatját, Stahly tanácsosi collegám, és protomedicus birta haszonbérben. Itt többször vadásztunk nyulakra és fácánokra. Egy nap minden héten lóháton vadásztam. - Habár viszonyaimhoz mérten nagy házat tartottam is: mégis jövedelmemből s kétezer forint fizetéséből bőven fedeztem kiadásaimat.

* * *

Az 1847-ki országgyűlés novemberben megkezdette tanácskozásait, - s jónak indult. Apponyi érintkezett Széchenyi, Zsedényi és Somssich útján Kossuthtal, és az ellenzékkel. Megegyeztek a reformok sorozatjára nézve, tanácskoztak kisebb körben Kossuthtal a kormány tényleges felelősségének miképp leendő életbeléptetéséről? Ez mind Apponyi tudtával, beleegyezésével és részben kezdeményezése folytán történt. A felizgatott közvéleménynek nem volt elég türelme e beható megfontolást, és sok időt igénylő működés eredményének bevárására; annál is kevésbé pedig, mert e tanácskozások zárt körben tartatván, haladását figyelemmel nem kísérhette.

Széchenyi, Zsedényi, Babarczy, Somssich szóltak conservatív értelemben. Ezek szónoklataira élesen válaszolt az ellenzék a nagy közönség örömeire; míg a conservatívok részéről történt szinte éles viszonzóválaszt botránnyos ingerültséggel fogadta, különösen a véleménynyilvánításra nem jogosult hallgatóság.

Február 10-én Luka Sándorral fölmentünk egy kocsin Pozsonyba, csak életveszélylyel mehettünk át a Dunán úgy zajlott. A pozsonyiak a partról bámulták vakmerőségünket. Egyetlenegy ladik jött át a Dunán s ezen mi voltunk. Barátink tárt karokkal fogadtak. Másnap elmentem az országos ülésbe; - a királyi táblai ülnökökkel jó barátságban levén, azon emeltebb helyre mentem, melyen a kir. személynök elnökölt. Babarczy beszélt szépen s higgadtan, de élesen. - „Nem úgy van” - „nem igaz” - hangzott mindenfelől. - Engemet e törvénytelen illetlen lárma, és megszakítás nagyon bántott; annál is inkább, mert nagyobb részben a karzatok s a teremben volt hallgatóság részéről történt. Meggondolatlanul elkiáltottam magamat „halljuk! jól beszél!”

Babarczy után Bónis Samu szólalt fel, s körülbelül így kezdte beszédjét.

„Hiába hívta fel Babarczy budai collegáját, mert véleményét azért a nagy többség nem fogja helyeselni; s collegája - itt reám mutatott - hiába kiabálja, hogy jól beszél - mert az bizony nem jól beszélt, amint azonnal lesz szerencsém bebizonyítani.” stb.

Én nagyon elpirultam; mert a nagy közönség reám nézett; egy darabka papírt szakíték szomszédom ivéből s ironnal így irtam:

„Hívd ki kérlek nevemben ezen megbántásért; de azonnal” - Fiáth.

Jankovich Gyula (talán Verőcze vármegye követje) ült alattam, ennek czimezve ledobtam az asztalra elébe e czédulkát.

Jankovich elolvasta, s intett fejével, hogy megértett; amint Bónis elvégezte beszédjét, Jankovich hozzá ment, pár szót váltott vele, s átadta neki czédulkámat. Bónis elolvasta, eltette mellényzsebébe, s intett nekem, hogy elfogadja kihívásomat.

Ülés után bevártam az országház kapuja alatt Jankovichot, és báró Sennyeyt. Ezek társaságában elmentem szállásomra, ott felkértem őket, hogy legyenek segédjeim - s hogy én csak egy elégtételt fogadok el - azt tudniillik, ha Bónis elismeri eljárásának lovagiatlanságát, még pedig ott, a hol a megbántás történt, az országházban, az ország színe előtt. Mert a megbántás abban culminál, hogy ott történt, a hol nekem nem volt jogom megtorlani.

S miután Bónis jól lő, s tudja azt, hogy én gyakorlott vivó vagyok, valószínűleg pisztolyt fog választani. Szerezzenek hát e célra pár pisztolyt, s rendezzék a párbajt a másnap délelőtti órákra.

Segédjeim elmentek Bonishoz, egy óra mulva vissza jöttek azzal, hogy a párbaj holnap 10 órakor mindenesetre meg fog történni; hogy Bónis segédjei gróf Andrássy Gyula és Pázmándy Dénes; hogy a fegyver kérdése még nincs eldöntve, mert báró Wenckheim a pisztolyt erélyesen ellenzi; - végre, hogy e kérdés csak estére fog eldöntetni. - Megkértek tovább,

hogy ne hagyjam el az nap szállásomat, mert habár minden a legnagyobb óvatossággal történt is, mégis ki fog szivárogni szándékunk, és így meg lehet, hogy az ifjuság insultálni fogna. Megigérve, hogy holnap reggel 8 órakor hozzám jönnek, eltávoztak.

Este kocsin elmentem Wirknerhez, itt már az egész társaság többet tudott ez ügyről mint én!

Tíz órakor szállásomra mentem; írtam egy levelet nőmnek, egyet atyámnak, melyben vagyonomról rendelkeztem, lepecsételtem, czimeztem, s az író asztalomra hagytam. - Megirtam a szokásos nyilvánítást hogy: „saját magam lőttem meg magamat,” ezt tárczámba zárva reá gyujtottam s a pamlagra heveredtem.

Fél lehetett éjfélre, mikor az ajtómon koczogtak.

Gróf Waldstein János lépett be; csak inkább látásból ismervén őt, csodálkoztam látogatásán.

Elbeszélte, hogy csak most értesült arról, hogy holnap pisztolyra kell verekednem, s azért kötelességének tudta engemet némelyekre figyelmeztetni. Elmondotta a pisztoly párbaj elméletét; a szükséges elővigyázatról s hidegvérüségről beszélt okosan, végre így nyilatkozott:

„S most feküdjék le s csendesítse le izgatott idegeit s ne vegye rossz néven, hogy nagyságodnak tanácsommal alkalmatlankodtam, de én öregebb vagyok, némely tapasztalást is szereztem e téren, hisz háromszor verekedtem.”

Igazán jól esett ez aligismert nemes kebelnek irányomban érdeklődése. Megköszöntem szépen, tanusított jó indulatját s ezen szavakkal bucsuztam:

„Legyen méltóságod egyébiránt nyugodt, én holnap ötödször fogok verekedni;” erre kezet nyujtott s távozott.

Lefeküdtem s jól aludtam reggelig. - Hét órakor fölkeltem, a reggelinél ültem, midőn bejöttek segédjeim azon hirrel, miszerint a párbaj karddal történik, Bohus János nagy ebédlőjében 9½ órakor.

Öt perczzel fél tíz előtt beléptem Bohushoz. Ott voltak mindannyian, Bohus, Bónis, Andrassy Gyula, Pázmándy Dénes, Jankovich Sennyey - és egy orvos.

Bonist szerettem mindig, s szeretem ma is, ezzel megölelkeztem.

„Édes Ferkóm! nem akartalak én téged megbántani, s ha kívánod szívesen megkövetlek - hisz soha sem vétettél te nekem,” ezt mondá.

„Örömmel fogadom e szíves nyilatkozatodat - hisz én sem haragszom, - csak egy szót mondjál holnap ez irányban az országos ülésben, és szent köztünk a békesség,” felelém én.

„Ezt már nem tehetem; itt szívesen megkövetlek, de az országházban soha!”

„Akkor nincs más hátra kezdjünk hozzá” felelém.

Félig meztelen szemközt állottunk. Bónis bátor ember hevesen támadott, de vívni nem jól tudott, erősen vágott, nekem csak föl kellett fogni a csapásokat, de a csapások oly erővel voltak felém sújtva, hogy ezeket a kardom erős végével vagy kardom markolatával fogtam fel.

Ez így tartott vagy két perczig, én egyszer sem „repostiroztam;” végre hátra léptem és szót kértem.

„Ez nem párbaj! mondám, mert Bónisnak ellenemben nincs esélye; azért czélszerűbb a kardot pisztolylyal cserélni fel.”

Bónis ezen nyilatkozatomat, mely lelkem hangulatát adta hiven, zokon vette s ujra „appelt” adott.

Fejemre irányzott első csapást keresztül bocsájtám; kardja a padlóig ért, és én kardom lapjával erősen jobb kezére ütöttem; - a kard kiesett kezéből - egy kevés vér kicsördült, ott a hol a felbőr az ütés folytán megrepedt, - a keze dagadt, - a párbajnak vége volt. Megöleltem jó Samu barátomat, s szívből örültem, hogy alig lón baja; - jeget hoztak - Samu rágyujtott s jégbe borítá kezét; én pedig megköszönve a segédek szivességét, Budára indultam.

* * *

Budán megtudtam, hogy a Cancellária illetőleg ő Felsége helyben hagyta - a vörösberényi uradalomra vonatkozó szerződést, mint a tanulmányi alapra nézve igen előnyöst; de nehezítette a föltételeket, a mennyiben egy fél évi haszonbérnek előre leendő lefizetésén túl, egy egész évi haszonbérnek ovadékul szolgáló összeget, szintén előre letétetni vagy biztosíttatni követelte.

Ezen föltétel teljesítésére közel 40,000 forint szükségeltetett. Hogy ennek eleget tehessek, eladtam abai birtokomat szomszédom gróf Zichy Domokosnak 40,000 forinton és 100 aranyon.

Letettem a félévi haszonbért s ovadékot, nem tudtam akkor, hogy az urbériségek elvesznek, s hogy ennek folytán a szükséges instructio igen sok készpénzbe fog kerülni. De ez nem bántott, mert volt heverő pénzem s nőm tőkéjét felmondottam, addig pedig míg ezt folyóvá tehettem, hitelemre biztosan számíthaték. Megfogadtam tisztjeimet, vettem ökröket, birkákat stb.

* * *

Zichy Ferencznél voltunk február 27-én bálban, midőn ő megkapta a tudósítást, hogy Párisban kiütött a forradalom; s hogy Lajos Fülöp a polgár-király Franciaországot elhagyta.

Ezen eseménynek oly nagy horderőt, hogy saját viszonyainkat érintse, nem tulajdonítottunk, s még pedig annál kevésbbé, mert tudtuk, hogy az országgyűlés által tervezett reformok Apponyi által is pártoltatnak, s hogy csak azok fognak nála nehézségekre találni, melyek ez idő szerint még kivihetetlenek; hogy így azon pressio, melyet a francia forradalom Metternich herczegre okvetlen gyakorolni fog, a magyar érdeknek előnyére válhatik. De elfelejtők, hogy:

„Mióta Jean Jaques Rousseau megírta elméletét a „Contract social”-ról, azóta minden civilisált népeknél, egy párt teremt az absolutismus ellen. Franciaországban ennek műve sikerült; a többi népek ép ezen okultak; a kikiáltott szabadság mindig csak egy párté volt! a kisebbségnek ez csak a számkivetésben volt megszerezhető, az egalité (egyenlőség) csak a guillotinra szóló ítéletekben nyilvánult.

„Ezen korszakot követte a győzedelmes Napoleon; hogy ezt legyőzhessék, felkeltették népeikben az absolutisták a szabadság érzetét. Napoleon megbukott; de az eszköznek hatása, mely által megbukott, kiszámíthatlan volt. A fölébresztett nép szabadságeszméi ön absolut kormányaik ellen fordultak. Ezen mozgalomnak némely kormányok engedtek, megosztván hatalmukat a néppel; - némelyek nem engedtek. S hogy mind a két mód hibás vagy elégtelen volt az 1847/8-ki mozgalmakat meggátolni: bizonyítja a következés.

Badenben, Poroszország és Ausztriában egyformán ingadozott a hatalom.

Metternich rendszere a nemengedés volt; s míg a porosz is ezt követte: győzött. De a mint a porosz e rendszerét elhagyta; Metternich sem tarthatá tovább magát s ő mártius 13-án lelépett. („Genesis”)

* * *

József főherceget már eltemettük, a nádori méltóság és ezzel járt hatalom üresedésben volt. Apponyi a cancellár ideglázban feküdt. Ferdinand a jószágos - sem okát sem következményeit a mozgalomnak felfogni s megítélni és ennek folytán magát egy vagy más irányban elhatározni nem volt képes. - Egy császári királyi család tanács akart intézkedni, de megállapodásra nem jutott. Br. Jósika az erdélyi cancellár és Szógyény a magyar alcancellár hiába jelentettek, hiába kívántak utasítást: sem egy sem más irányban nem nyertek ilyent.

Jósika csakhamar átlátta a helyzet tarthatlanságát, elment Apponyihoz, ki oly veszélyesen beteg volt, hogy az orvosok minden látogatást betiltottak, csak nagy nehezen sikerült Jósikának a beteg szobájába juthatni.

Elbeszélte a betegnek röviden mi történt? s hogy e felelősséget többé ily viszonyok közt el nem vállalhatván: kell hogy mindketten lemondjanak, Apponyi az ideglázás fölkelt, megírta resignatióját s többé nem feküdt le.

Pesten is megkezdődött a mozgalom, harmincezer emberről beszéltek, kik az ország délkeleti részén sorakoznak, hogy Pesten dictaturát állítsanak.

Petőfi vezérlete alatt egy néptömeg követelte a helytartó tanácstól Stancsics államfogyó szabadon bocsátását. 12 óra volt délben, a helytartótanács közel fekvő garnison kaszárnyában történetesen dobolni kezdettek, mire az egész néptömeg szaladt vissza Pest felé.

Lederer a katonai főparancsnok és Zichy Ferencz mindennap futárt küldöttek Bécsbe; de választ vagy utasítást nem kaptak. - Az erőszakkal járó felelősséget el nem vállalhatván, kiadták Stancsicsot, és a fegyvertárt a népnek. - Anarchia, fejtelenség volt a szó teljes értelmében. A városháza terén, a muzeum lépcsőzetén szónokoltak a népvezérek, Vasváry izgatólag, Nyáry csillapítva.

Hogy több kihágások és szerencsétlenségek nem történtek, csak a nép józanságának s becsületérzetének tulajdonítható.

Kossuth lön az egyedüli vezér az országgyűlésen. Declarálta, hogy az események tulszárnyalták az eddigi higgadt tanácskozás eredményét és célját; - hogy a követeket nem köti esküjük, ezek nem a nemesség követei többé, de az összes lakosságé, - szavazhat mindegyik utasításának mellőzésével lelkiismerete szerint.

S szerintem ez volt az első forradalmi lépés a törvényhozás részéről. Érezte ezt a követek egy része, s miután azokat, kik utasításaikra s esküjükre hivatkoztak, a türelmetlen közönség meg nem hallgatta, egy értekezletben azt határozták, hogy egyik szólaljon fel, s ha a közönség meg nem hallgatja hagyják el a termet.

Széchenyi belenyugodott azon kijelentéssel, hogy azért fog maradni, hogy a pártnak távozását indokolja.

Amint elhagyták az értekezletet, Somssich declarálta, hogy ha Széchenyi marad, ő sem távozik; így megbukott a tervezet tüntetés.

Én akkor nem voltam Pozsonyban, de e részleteket Rohonczy és Babarczytól hallottam.

* * *

Deák feljött Pozsonyba, - az erőszakoskodások megszűntek, a formasierinti törvényesség megmentetett, miniszterium alakult, az 1848-i törvények a törvényes factorok beleegyezésével meghozattak, és szentesítették.

A 48-i törvények tárgyalása alatt nem protestált senki, - csak mikor az urbériség megszüntetéséről volt a szó, mely sok családnak egyedüli vagyonát képezte, - iratta kardjára gróf

Szapáry Antal: „kártalanítás vagy halál.” Az urbériségek kártalanítása a nemzet becsületével biztosított, nem protestált a vidéki nemesség, nem törvényhatóságok, nem a clerus.

A 48-ki törvények formásként törvényesen hoztán és hirdettvén ki: kötelező törvénynyé váltak, s örömmel fogadta az egész nemzet. - S habár személyemre nézve ezen változás nagy csapás volt, mert atyámat az urbériségek vesztesége súlyosan érte, mert az adminisztratori kilátás dugába dült, mert a haszonbérrelt urodalomban 103 egész sessiot s több ezer zsellér napszámot vesztvén, tetemesen nagyobb instructiót kellett állítanom, mint terveztem, mert végre éreztem, hogy politikai s hivatalos állásom megszűnt. Mégis jó lélekismerettel mondhatom, ha nem is örömmel, de minden keserűség nélkül fogadtam a változást.

Föltettem magamban, hogy a törvény azon jótékonyágáról, mely szerint vagy alkalmaztatom vagy fizetésemet tovább is huzom, lemondok és egyszerűen resignálok.

Mig arra alkalom nyílik, folytattam lelkiismeretesen hivataloskodásomat. - Megtanultam, mint köznemzetőr, a katonáskodást is; értelmes egészséges embernek ez nem nagy mesterség - három hét mulva ugy tudtam exercizirozni, mint bárki más. - Egyik titkárom, Kis Miklós volt őrnagyom.

A megérkezett miniszteriumot mint nemzetőrök fogadtuk Pesten. Szemere a belügyér felismert, s hozzám jött, kezét nyújtott, de én nem viszonzozhattam, mert tisztelgő állásban fogtam fegyveremet s így csak ő szoríthatá fegyvertartó jobbomat.

Április közepén történtek ezek; egy commissió már hetek óta dolgozott az általam május 1-én birtokba veendő haszonbéri uradalomnak átadásán; engemet az átadásnál felhatalmazottam Erkel s Tóth főtisztém képviseltek.

* * *

Az ujonan választott nádor, István főherczeg megérkezett. Leirtam föltétlen resignátiomat és személyesen adtam át. Ő fensége engemet már rég ismert személyesen s azonnal fogadott.

„És miért hagyja el ön kitünő hivatalos állását?” kérdé tőlem.

„Nem én hagyom el az állást fenséges főherczeg! állásom szűnt meg, a m. k. helytartótanács megszűntével.”

„Igaz, felelé a főherczeg a helytartótanács megszűnt, de azt mit a helytartótanács végzett a ministeriumnak is kell végeznie, s kívánatos, hogy a már begyakorolt szakképzett tanácsosok maradjanak.”

„Igen fonséges főherczeg, de én nemcsak tanácsos voltam, hanem a politikai életben is szerepeltem éles ellentétben mindazokkal, kik most a közigazgatás vezetésére hivatvák. Az én politikai pártom megbukott, illő hogy mi átengedjük az egész tért a győztes pártnak minden felelősséggel, s ezért kérem főherczegségedet, legyen kegyes föltétlen lemondásomat el-fogadni s engem további hivatalos működésem alól kegyesen fölmenteni.”

„S mit tervez ön a jövőre?” kérdé ismét.

„Falura szándékozom, gazdálkodni.”

„Lemondását el nem fogadom; ő Felségének még szüksége lehet kipróbált hűségére. De adok önnek bizonytalan időre szabadságot, hivatalát pedig adja át a belügyér által kinevezendő utódjának.”

Fölmentésemet soha sem kaptam meg.

* * *

Szemere, Perczel Móricz ministerialis tanácsosnak adta az én hivatalos teendőimet.

Fölkértem Krajnik titkárom és Rácz fogalmazómat, hogy legyenek szivesek közreműködni, mikép minden tárgyat, mely hivatalomra signáltatott, két nap alatt bevégezhesünk, úgy hogy a hivatalt „table nette” adhassam át. Örömmel teljesíték kérésemet, s másnap délben elkészült minden.

* * *

Három évig éltem hivatalomban, megszerettem e szerény helyiséget, még inkább hivatalos személyzetemet, mely szívélyesen ragaszkodván hozzám, önfeláldozással dolgozott, ha szűkséges volt helyettem is. Érzékenyen bucsuztunk el egymástól. A hivatalt bezártam, a kulcsot magamhoz vettem azon szándékkal, hogy azt Perczel Mórnak megküldjem.

* * *

Éltemnek egy új, ismeretlen szakába léptem; mennyi vérmes remények közt nyitottam meg ugyanezen kulcsccsal hivatalos szobámat három évvel ezelőtt? mennyi csalódás és kiábrándulás után zártam be most? e buskomor érzettel léptem azon kis utczába, melyen a helytartótanács ugynevezett bolthajtásból (Schwiebogen) a bástyára jutottunk. Ezen az uton jöttem ide először: ezen akartam távozni örökre. A mint kértem a szép bástyára, jól esett a nap éltető melege, meglepett a kilátás szépsége; csak most vettem észre, hogy már kitavaszkodott s lelkem más irányt vett.

„Szabadság, te véghetlen boldogító érzete a függetlenségnek, légy üdvözölve itt az Ur szabad ege alatt! hálát adok neked mindenható!! hogy megpróbáltatásom három évét becsülettel kiállottam. Minden, mi e rövid három évben történt, emberi észszel, bölcseséggel kiszámíthatlanul történt. Te akartad ezt így népek Ura! megnyugszom szent akaratomon, s bizom további gondviselésedben.”

Ezen fohással visszanyertem lelkem ruganyosságát; - ismét jövőmet festettem, de a zöld és rózsaszínt használtam már. Ily lélekhangulatban voltam, mikor a bástya közepén találkoztam Perczel Móriczczal, kivel rég baráti viszonyban, de politikai ellentétben állottam. - Ez is fölismert, s felém jött egy fiatal egyén kíséretében, a bástya karzata mellé, hol én jártam.

„Szervus Móricz! servus Ferkó!” köszöntők egymást.

„Itt van barátom hivatalos osztályod kulcsa, rendben fogsz találni mindent, és most cseréljünk szerepet” - s ezzel átnyujtám a hivatalos helyiségek kulcsát.

„Hogy hogy?” kérdé ő.

„Természetesen; eddig én működtem s te bíráltál, most te fogsz működni és én leszek az ítéző.”

Erre közbe szól a fiatal ember, kire még reá sem néztem, s kinek bajusza csak most mohódzott.

„Engedelmet, mondá, nagy különbség lesz mégis kettejük működése közt, mert eddig szolgálni gyalázat volt s most dicsőség!”

Ezen nem várt, nem érdemlett, ily illetéktelen éretlen egyén által szemtelen elbizakodással történt apostropha megbénítá eszem működését; s én okvetlen ledobtam volna legényt a bástyán, ha szerencsére Perczel mozdulatomat észre nem veszi s közibénk nem ugrik e szavakkal, melyeket halk hangon mondott:

„Ne bánsd, hisz ez a bolond: Vasváry!”

„Ha te ezen suhancot bolondnak declarárod, nincs mit válaszolnom; mert bolonddal nem lehet dolgom” felelém én erős hangon, s ezzel tovább mentem.

Hogy végezték ők maguk közt ez ügyet? soha sem tudtam meg.

Ilyen egyéneket használt eszközül a kormány, most e válságos korszakban, kik szenvedélyes dolyfősséggel támadják meg a szerényt, az utjukban nem állót. - Mit fognak azok merényleni azok irányában, kik elleneik? mit azon viszonyok irányában, melyek fenyegetőleg fognak ellenük tornyosulni?! ily elmélkedés közt értem haza. Siettem a gyermek-szobába, itt mindig visszanyertem lelkem nyugalmát.

* * *

Késő este volt, hogy főtisztem belépett hozzám azon jelentéssel, hogy az általam bérlet vörösberényi urodalomnak átadása betiltatott! hogy miért s mi alapon? ezt nem tudta; csak annyit tudott meg az átadó bizottság tagjaitól, - hogy ezen betiltás a vörösberényi Nemes nevű kasznár jelentése vagy feladása folytán történt, s hogy a rendelet Kossuth aláírásával érkezett. - Végre hogy Nemes igen zokon vette, miszerint felajánlott szolgálatát el nem fogadtam, hogy ennek folytán nyugdíjaztatott, s hogy ő rég Kossuth politikai elveit vallja.

Ezen hír annyira felizgatott, hogy egész éjjel nem feküdtem le. - Hisz ez reám nézve most életkérdés volt. Lefizettem egy fél évi árendát előre, letettem egy évi árendális összeget óvadékkul; vettem 32 ökröt, egyelőre már 1000 birkát, szóval összes vagyonom pár ezer forinton kívül már az uradalomba volt fektetve.

Másnap 9½ órakor elmentem Kossuthhoz. - Meg kell jegyeznem, hogy ezen hallatlan igazságtalanság fellázított, s el voltam határozva mindenre, mondom mindenre, még a végletre is.

Egy megyei huszár állott ajtaja előtt.

„Itthon van a miniszter úr?”

„Igen, bejelentsem Méltóságodat?”

„Nem szükséges.” Bementem.

Az első szoba volt dolgozó szobája, melynek ablakai a nagyhíd utczára nyitlak; itt dolgozott ő. A mint beléptem fölkel, s az odanyiló másik szobába vezetett, ez volt rögtönözött fogadó terme, ablakjai az udvarra szolgáltak.

„Mivel szolgálhatok méltóságodnak?” kérdé a minister udvarias hidegséggel.

„Ez történt velem tekintetes minister ur!” - és elmondottam nékie az esetet; különösen kiemeltem, hogy februárban ő Felsége által helybenhagyott szerződése alapján, - miután az abban kikötött föltételeknek az óvadék és félévi hasznobéri összeg befizetése által eleget tettem, - az átadási bizottságot a kultus miniszterium küldötte ki; hogy az átadás minden részleteiben meg is történt már, s hogy csakis az átadási okmányoknak rendszeres szerkesztése és aláírása van még hátra. Kiemeltem, hogy ezen árenda folytán eladtam fekvő birtokomat; s hogy amint egy hóval ezelőtt szívesen visszaléptem volna, úgy most már nem tehetem, mert összes vagyonomat már investiáltam.

Nyugodtan végig hallgatott, egymás mellett ültünk pamlagján, én jobbról ő balról.

„De miért adta el szép abai birtokát a hasznobér kedvéért?”

Elmondottam egyszerűen, hogy a veszprém-megyei adminisztrátorságra volt kilátásom; hogy Aba Fejérmegyében fekszik, s így kénytelen voltam magamnak Veszprém-megyében, Veszprémhez közel fészket keresni.

„Ha én helytartótanácsos leendtem, nem kerestem volna haszonbért a helytartóságnál,” mondá ő czélzatos éllel. Ez kihozott sodromból; ezen nemtelen alaptalan gyanúsítás lelkem szívére érte; idegeim felmondották szolgálatkésztségüket, úgy tünt fel erkölcsi lényemnek, mint egy orozva reám mért arczulcsapás, szemeim könybe lábadtak, reszkedett egész testem, könyeim ruhámra hullottak. Kossuth meglepetve nézett reám, kifejezése szelidült - egy perczig tartott e helyzet, míg végre képes lettem így felelni:

„Politikában a tekintetes miniszter urnak más véleménye lehet, mint nekem, s mindkettőnk véleménye jogosult, hisz problémák ezek, melyeknek megfejtése a jövő méhében fekszik. - De a becsület dolgában én competensebb bíró vagyok a miniszter urnál! kérdezze meg az egész világot”

Kossuthnak jó szíve van, elismerte az egész világ azóta, s hogy kormányzósága csak oly rövid ideig tartott, talán érzékeny jó szívének tulajdonítható.

Ezen általam a szenvedély hangján mondott éles szavaim, melyek az árvák fájára czélzó s colportált rágalomra vonatkoztak - nem sértették, vonásai megtarták nemes s mondhatnám részvevő kifejezésüket.

„Nyugodjék meg méltóságod! hisz ez így még nincs eldöntve.”

„Igen! de minden elhalasztása reám nézve nagy kárral jár.”

„De ki döntse el rögtön az ügyet?”

„Ha miniszter ur képes egy perczre ellenem való antipathiáját félretenni, megnyugszom ítéletében.”

Erre felkelt s mint egy megsértett öntudattal mondá:

„Én sohasem szoktam anti- vagy sympathiából cselekedni!”

„Hagyjuk e helytelen pathost, amint én nem szeretem a miniszter urat, úgy önnek sincs oka engemet szeretni.”

„Nem arról van most szó, felelt Kossuth higgadtan, szeretjük-e egymást? hanem egy jogi kérdéstről, mely nem hozzám tartozik, de szívesen közbenjárok, hogy ez ügy mielőbb eldöntessék.

Elmentem Eötvöshöz a cultusministerhez, ez megígérte, hogy az ügyet azonnal rövid uton átteszi az igazságügyminister Deákhhoz végeldöntés végett. - Annyira biztam ügyem igazságában, hogy Deákhhoz nem mentem, a látszatját is kerültem a kérelemnek vagy befolyásolásnak.

Innen a casinóba mentem, a nagy teremben senkit se találván, beléptem az olvasószobába, itt olvasott öt ur, köztük Teleki László; én szerencsétlen hangulatban voltam, szerettem volna valakivel összeveszni.

Interpelláltam Telekit.

„Mit kezdjek Kossuthtal?”

Elmondottam neki fenszóval a történeteket, s declaráltam, hogy nem engedek; s hogy ha ezen igazságtalanságot elköveti rajtam a ministerium, - én elégtételt veszek Kossuthon, s ha kihívásomat el nem fogadja, megtámadom az utcán, hivatalában vagy az imaházban. De elégtételt veszek magamnak.

Az ép akkor jelen volt Rudics, egy becsületes öreg ur a pesti váltótörvényszéknek elnöke, ki irányomban mindig szíves volt, elhalaványodott e nyilatkozatom fölött; Teleki pedig egész nyugodtsággal vállamra tette kezét.

„Ne beszélj oly szenvedélyesen, mert te lehetsz az első, „a la lanterne.”

„Nem bánom ha én leszek az első, ki kész meghalni az igazságért.”

Este felé tudósított a nemes érzésű Eötvös, hogy ügyem el van döntve; s hogy még az éjjel megy a staféta azon rendelettel, hogy az átadás folytattassék és mielőbb befejeztessék.

* * *

Elindultam Vörösberénybe. - Jól esett idegeimnek az üde tavaszi lég, a szórakozás, a hatványozott tevékenységet igénylő viszonyok.

A vörösberényi ugynevezett kastélyt, mely egykor a Jezsuita-szerzet klastroma volt, udvarával és kertjével tíz nap alatt lakhatóvá varázoltam, bútoraimat Budáról lehozattam s berendeztem úgy, hogy családom már kényelmes elhelyezést talált. Nőm és kis leányom megérkeztek; ez utóbbit karomon kivittem a kertbe s itt szólamlott meg Mókim először a mint a szép zöld füre letettem, azt mondva nagy örömemre: „Fű.”

A Balatont nyugatról szegélyző heglánczolat alján fekszik regényesen a kis vörösberényi helység; ennek szegény lakosai szívesen fogadtak, szükségem volt erejükre és ők szívesen dolgoztak. Tíz év alatt míg ott laktam, soha sem volt surlódás köztünk, sőt mindig ragaszkodtak hozzám s családomhoz; szegény de becsületes munkás nép ez.

Kenese, Vörösberény, Szentistván nemzetőrei megválasztottak kapitányuknak. - E kitüntetés sok alkalmatlansággal és fáradsággal járt, de ildomosságból elvállaltam, s minden más nap gyakoroltam s egy kiszolgált káplár segítségével tanítottam őket, hol itt, hol ott. Vasárnap és ünnepnap délután az egész századot együttesen.

Első vendégem volt Vörös-Berényben a jó szeretett Késmárky Gábor; a második Rosos István, ki Sáriban szomszédságban lakott. A harmadik s ki tíz évig legtöbbet járt hozzám, Matkovich Tivadar volt, Szentgyörgyről.

Erkel János is meghozta családját; sok teendőim közt repült az idő, egy kényelmes, fürdőházat építék fából a Balatonban. - A termés sokat ígért. Kimondhatlan egyszerűen éltünk, és boldogul folytak napjaink.

Veszprémben találtam régi jó barátomat Theindlt a híres bassistát, és Vurdát a tenoristát, Erkelnek nem volt szép hangja, de jól énekelte a második tenort, én pedig a baritont. Ezen vocál négyes kimondhatatlanul mulattatott s tíz éven át énekelünk minden héten háromszor; de ekkor egész nap.

A mint az aratás véget ért, szenvedélyesen vadásztam; többnyire Rosos, Matkovich és Erkel társaságában. A politikai mozgalmakat csak az újságból tudtam meg. A keletkező vihar moraja a távolság által mérsékelten hatott hozzánk.

Nemzetőreim egy részét elrendelték a Drávára Jelasics ellen, s így a gyakorlatok alkalmatlanságától is megszabadultam.

Ötkor reggel mindennap fölkeltem, lóra ültem s jártam a gazdaságomban 10 óráig. Hazatérve, másodszor reggeliztem, délig olvastam s fuvoláztam, 12 órakor úsztam a szép Balatonban 1½ órakor ebédeltünk. Délután kocsin mentem ismét a gazdaság után, esténként zenéztünk s 10 órakor volt „a hora canonica.”

Ménest állítottam, jó kopókat s agarakat tartottam, nem mentem városba, csak egyszer egy évben Pestre vagy Bécsbe.

Erkel, ki inkább károsodott volna száz forinttal, sem hogy engemet károsítson egy krajczárral, vezette számadásaimat s kezelte pénztáromat. Szóval ő volt vagyonom directora. De az összes

gazdaság gyakorlati részét én vezettem; az ugarolástól a bemérésig, ott voltam, azaz utánna néztem, ellenőriztem mindent mindenütt.

A székhelyeken és a fővárosban a napok nem folytak idylli módon. Az országgyűlés Pesten együtt volt. - Jelasics átjött a Dráván. Szürkéje nem akart neki menni a hídnak, mit a horvátok rossz „Omennek” tekintettek.

Csányi László a nemzetőrökkel nem volt képes ellentállani, úgy hogy a horvátok Fejérvárig haladtak. Zichy Jenő, kit mint már említém általánosan Ödönnek hívtak - maga irván úgy magát, - Fejérvárra ment Jelasicstól „sauve gardot” kérni; vele karöltve járt, s elfogadta a legitimitás hangján irt proclamációkat. Ezeket kocsiládájába tette s Zichy Pál cs. kir. kapitánnyal Fejérvárról Kálozd felé kocsizott, miközben a nemzetőrök elfogták. Görgey egy katonai törvénytörés elé állította s a Csepel-szigeten mint hazaárulót egy cigány által felakasztatta.

Lamberg cs. kir. generalis Pozsonyból lejött Budára, Majláth akkori országbiróhoz menendő egy fiakkeren. A hídon felismerték s agyonverték. Hulláját egy Strausz nevezetű becsületes kávé mentette meg a profanációtól s az invalid-kaszárnyába szállította.

Az egyik jóbarátom, a másik nagybátyám volt.

Galicziából a huszárok átszöktek s Lenkey kapitányt és Fiáth Pompejus hadnagyot erővel magukkal vitték. Szent-Tamásnál az első áldozat Fiáth Pompejus unokaöcsém lón.

A rácok által védelmezett Szent-Tamást végre a magyarok bevették. Az ezt megelőző harcokban esett el báró Orczy Pista, b. Orczy Eleknek édes atyja, nekem szives jó barátom; egy rác golyó homlokán taláta.

Szent-Tamás lakosai közül csak egyetlen lény maradt életben, a pópa fiatal leánya.

* * *

Ezen események megzavarták lelkem nyugalmát.

Tudtam, hogy az 1848-i törvény szentesítését, csak is az európai, jelesen az austriai viszonyok voltak képesek kierőszakolni; de formailag törvényesen hozattak azok, s a korona saját akaratjából szentesítették. És így e szempontból kifogás alá sem eshetvén; a korona által is megtartandók.

De másrészt tudtam, hogy a „Bulla aureának” ellentállási jogot biztosító pontja szinte törvényes uton hatályon kívülnek lón kijelentve. Tudtam, hogy a koronának joga a hadsereget bárhol látja azt szükségesnek, mozgósítani; és így Horvátországból is jogosan küldhetett Harcosokat, a netaláni külellenség visszariasztására, úgy mint a belellenség fékezésére; a megbomlott rend helyreállítására. De midőn egy pár rendes cs. kir. ezred kíséretében a horvát nép toladott be szentelenül, ellenséges indulattal, a szoroson vett Magyarországra; természetes- sőt jogosnak találtam, hogy Magyarország a vakmerő kihívást ily csőcselék részéről erélyesen utasítsa vissza. A mint készen voltam Lamberg s Zichy gyilkosai ellen fegyvert fogni: úgy örömmel vettem a megyének azon határozatát, illetőleg rendeletét, hogy miután a horvátok joggalansul, fegyveresen, ellenséges indulattal hazánkat megtámadták; miután az országban előre nyomulásukat, törvénytelen zsarolás, rablás és erőszakoskodással bélyegzik; miután e rablóbanda Veszprémmegyét is fenyegeti; meghagyatik a megyei nemzetőrség parancsnokainak, - hogy e rendelet vétele után a megyének, Somogy- és Fejérmegye határain úgy összpontosítsák a megyei nemzetőrséget, hogy minden, az ellenség részéről célbavett betörést erélyesen megtorolhassanak, s a megye területét ezen rablóbandák ellen megvédhessék.

Az nap Menyekén voltam lóháton - 10 órakor érkeztem haza, s itt vettem e megyei rendeletet. Azonnal három irányban küldöttem lovászaimat Szent-Istvánra, Vilonyára s Kenesére azon parancscsal, hogy ezen községek nemzetőrei másnap 10 órára az akarattya pusztán egyesüljenek, és sorakozzanak. Tudtokra adtam, hogy én a vörösberényiekkel szinte ott leszek.

Ezen évben temérdek moór-szalonka volt a Balaton partján; jelesen a fűzfői sarkon - 11 órakor mindennap befogattam, kimentünk Erkellel, s ha 12 darabot lőttünk, haza mentünk - így történt ez az nap is; - alig álltunk bele a mocsárba, sortüzelést hallottunk Gamásza felől; nem volt kedvem többé szalonkát lődözni, midőn egy mértföldnyi távolságra embereket lőnek! - haza mentem.

Bántott a kíváncsiság, mi történik a Balaton keleti oldalán? Azon reménységben, hogy tisztemtől Kenesén felvilágosítást nyerhetek, ehhez hajtottam. Itt találtam Lázár gróf ezredest, és gróf Andrassy Aladárt, ennek segédjét. Ezek is hallották ismételten a sortüzelést, de mi történt, nem tudták. Felhívtam őket, hogy menjünk arra kocsin és nézzük meg mi történik? Lázár ez ajánlatomat nem fogadta el, mert más hivatalos dolga volt, de Andrassy mellém ült s röpiültünk Akarattya felé.

Az országut mellett fekszik csitényi szőlőm; a mint oda értünk, látom csodálkozásomra, hogy szüretelnek. Feltűnt, hogy nem rendben, mint szüretelni szokás, hanem az egész 15 holdas szőlőben mindenütt egyszerre szednek; vinczellérem az országutra nyíló kapuban állt.

„Ti már szüreteltek?” kérdém.

„Igen uram! egy pár száz fejrmegeyi és kecskeméti nemzetőr.”

Andrassy nagyon megharagudott, kirántotta kardját, és harsány hangon elkiáltotta magát:

„Ki innen gyalázatos tolvajok!” - mire a nemzetőrök ugy szaladtak, mintha ágyut szegeztek volna ellenük.

Megtudtuk, hogy a horvátok a juti disznócsordára, s a káptalan birkanyájaira adtak sortüzet.

Nehogy ismét mások szüreteljenek, meghagytam, hogy másnap szüreteljenek részemre. Andrassyt visszavittem Kenesére; én pedig haza kocsiztam. Délután Akarattyára küldöttem két hátaslovat, másnap reggel korán elindítottam a vörösberényieket, Hetesy őrmester vezérlete alatt Akarattyára, én pedig 8 órakor felöltözködven kapitányi egyenruhamba, Erkeltől nyugta mellett átvettem cassámból pár száz forintot, egy két csövü golyófégyvert a kocsiba tettem; s elbucsuzva nőm és gyermekemtől, elindultam Akarattya felé.

Gyönyörű őszi nap volt október elején. Nem aggódtam semmit, mert azt gondoltam, hogy ha rendes horvát katonaság jön, személyesen fogok parancsnokával beszélni, s nem hiszem, hogy felvilágosításom folytán kedve legyen Veszprémen és Zalamegyén át Horvátországba vezetni csapatját. Ha pedig horvát nemzetőri csőcselék tör be: ezt okvetlen visszaverjük. Így biztatva magamat értem Akarattyára, hol 380 nemzetőrből álló századomat rendbe állítva találtam: lóra ültem s vezettem őket Lepsénybe. Itt az ottani kapitány Kollerhez szállottam; ez is vette már a parancsot, s készen volt az indulásra. Ebéd alatt kaptuk a jelentést, hogy a peremartoni, berhidai és kajári nemzetőrök éjjelre szintén Lepsénybe érkeznek, s hogy a szentgyörgyiek is készen lesznek reggelre az indulásra.

Elhatároztuk, hogy bevárjuk bajtársainkat s más nap egyetértőleg összhangzatosan fogunk a megye biztonsága érdekében, s nyert rendeletünk értelmében intézkedni. Örjáratokat küldötünk Siófok és Juth felé azon utasítással, hogy éjjelre visszatérve bármi későn, de jelentsenek.

Megjöttek a várt nemzetőrök; öt század volt együtt vagy 1500 számban, minden század egy kapitány, s pár hadnagy vezetése alatt állott. Meghívtuk Matkovicsot a szentgyörgyi kapitányt is, s ennek századát is ide értve, vagy 1700 nemzetőr fölött rendelkezünk.

Szabályosan mozogni tudott meglehetősen minden század; - de fegyvere, értem puskája, csak az első sornak volt, és ez is milyen? Többnyire tüzköves puskából átidomított gyutacs madárpuskák; a második és harmadik sorban vasvillák, s kiegyenesített dárda forma kaszák villogtak. - A népet elszállásoltuk, a tiszteket pedig Koller kapitány szállására meghívtuk haditanácsra.

A tanácskozás kezdetén azon kérdés merült fel, hogy miután ugyanazon megyei rendelet folytán, s egy célra mozgósítottunk, kell hogy egy vállalja el a főparancsnokságot s az ezzel járó felelősséget; mert egy célra hat kapitány önállólag nem intézkedhetik.

Titkos szavazás által, melyben minden tiszt részt vett, én választottam meg parancsnoknak.

Nem volt kellemes reám nézve; de elfogadtam.

Kiadtam írásban a parancsot, hogy másnap reggel minden század a Lepsény és Szentgyörgy közti legelőn fel legyen állítva.

Miután azonban mit sem tudtunk arról, hol vannak a horvátok, mely irányban mennek vagy jönnek? - azon ajánlatot tettem a tisztikarnak, hogy saját magam hajnalban elmegyek Polgárdira, ott megtudom mi történt? s hét órára visszaérek. Ezen ajánlatomat örömmel fogadta a tisztikar; reggel 5½ órakor elindultam, Polgárdiba hajtottam, a mily gyorsan lovaim mehettek.

Polgárdin aludt még az egész grófi család, csak a jó öreg István gróf volt ébren, ki ágyában fekvé fogadott. Elmondotta, hogy Sukorónál a velencei tó partján a magyarok megtámadták a horvátokat; de az nap a csata nem dült el végképen, s mindegyik fél megtartá állását. Hogy a horvátok nagy veszteséget szenvedvén, éjjel elhagyták állásukat, s Moór felé mentek; hogy Oldershausen grófot Jelasics segédjét lelőtték, s hogy az Fejérvárott fekszik; - hogy Jelasics csak a rendes ezredeit, s begyakorolt nemzetőreit vitte magával Győr felé, a horvát nemzetőri csőcseléket, egy ezred kíséretében, haza küldötte; hogy ezek ez éjjel a csőszai határban táboroztak, de a magyarok által Görgey vezérlete alatt üldözve, még az éjjel odább siettek Simontornya felé, - hogy a magyarok reggel értek Csőszire, ott megnyugodtak, reggeliztek, s ismét a horvátok után indultak, végre hogy a magyar tábor másik része Jelasics után indult Győrnek, vagy Pozsonynak.

„Honnét tudod mindezt? tisztelt barátom!” kérdém a szeretett öreg gróftól.

„Egyik tisztem a magyarokkal ment ez éjjel Csőszire, s csak egy negyed előtt volt itt.”

Egy csésze tea után kocsira ültem, s mentem Csőszire felé.

A polgárdi szőlők mellett mielőtt oda értem, hol az út Csőszire felé elválik az országuttól, kocsisom hirtelen megállt.

„Mi baj?”

„Az uton fekszik valami, a „madár” - így hívták a gyeplüs lovamat - nem akar neki menni.”

Leugrottam, s előre szaladtam, egy összemarczangolt, valószínűleg horvát nemzetőr hullája feküdt az országút szélén; vadászom segítségével elvezettük a lovakat mellette, mert utálatos volt a hullára nézni is.

A csőszai templom tornyáról láttam meg szabad szemmel a magyarokat, s látcsővel egy mért-földnyire előttünk a horvátokat; Nagy-Lángot balra hagyva, a pusztákon haladtak Dégh felé.

Tudtam, mit tudnom kellett; sebesen visszahajtottam Lepsénybe; lóra ültem, s kimentem a felállított zászlóaljhoz; 8 óra lehetett.

A tisztikarnak elmondottam mit láttam, s hallottam; - elhatároztuk, hogy mi is megyünk Dégh felé.

Sok idő kellett, míg meg tudtunk indulni - s kimondhatatlan lassan haladtunk. Mikor felértünk a mostani „Kökut” pusztai magaslatra: Dégh felé egy tábort láttunk, vagy egy mértföldnyire előttünk.

Mint valami parancs szóra, úgy megállt egész seregem.

Én sem tudtam magamnak megmagyarázni milyen tábor lehet az? visszavágtattam kocsimhoz, elhoztam látcsövemet, s néztük; - azt láttuk, hogy nemzetőrök, de horvátok-e vagy magyarok nem lehetett kivenni.

Újra megindítottam nemzetőreinket, de ezek már alig haladtak; kinek a csizma törte a lábát, ki rosszul érezte magát, kinek más dolga volt. Körülbelül kétszáz ölnyre haladtam egy negyed óráig. Tisztársaim elkövettek mindent, de sikertelen. Egy széles csapáson mentünk október elején, bokáig ért a barátságos ragadó sár, csak a kétfelől vetett árokpartja volt szárazabb. Mindegyik nemzetőr ezen akart menni, s így a két árokparton nyultak el két hosszú sorban, ha egy megállt, megállt az egész hosszú sor.

Ezt tapasztalva elküldöttem lovászomat - egy kiszolgált huszár káplárt - a tábor felé, azon meghagyással, hogy lovagoljon az első előőrsig, s hozzon biztos hirt, kik táboroznak ott?

Ez alatt utolért bennünket Matkovicsnak két fogatja; ezek hoztak vagy 16 akó bort. Nemzetőreink letelepedtek egy szárazabb tarlóra ebédelni; mindegyiknek volt csutorája, vagy pálinkás üvege.

Lovászom másfél óra múlva visszajött azon hirrel, hogy a szabad szemmel is látható tábort a kecskeméti s vidékebeli nemzetőrök képezik.

Tudtukra adtuk ezt nemzetőreinknek, ezek „éljen”-el fogadták e hirt. Megindultunk, de most már vígan mentünk, délután három órára oda értünk.

Megtudtam a tisztektől, hogy ők Görgeyvel jöttek, de miután egész éjjel mentek a nemzetőrök kifáradtak, s Görgey elhagyta őket, hogy a horvátokat, kiket Filippovics és Rott tábornokok vezetnek, elérhesse. Ők tehát itt letelepedtek, requiráltak birkákat Kis-Lángról, s bort Déghről. Két órai pihenést engedett Görgey őrnagy; de ez már elmúlt s a gulyáshust csak most tették a tüzre; népeink összekeveredtek, ölelkeztek s ittak.

Leszálltam lovamról, s elcseréltem ezt lovászom lovával, mely már fáradtabb volt, elküldöttem lovászomat az én nyugodtabb lovamon Görgey után, ez írónnal irt jelentéssel:

„Jelentem, hogy Veszprém vármegye területét a horvátok betörése ellen megvédendő, vagy 1700 nemzetőrrel Kis-Láng és Dégh közt állok.”

Fiáth
nemzetőr kapitány.

Négy óra után érkezett vissza lovászom gőzölgő lovamon egy czédulkával, mely most is megvan, melyben utasít, hogy ha nemzetőreim még el nem fáradtak, siessek utána Simontornya felé. E felhívást közöltem a tisztikarral.

Matkovics azon nézetben volt, hogy nyomuljunk előre, Simontornya felé.

Koller elővette a megyei rendeletet, mely azt parancsolja, hogy a megyét védjük meg, a betörő horvátok ellen.

„Egyébiránt, így folytatta, a horvátokat a Sió átjárásánál, vagy elfogják, vagy keresztül eresztik; vagy pedig látván, hogy a Sió keresztül nem mehetnek, a Sió balpartján jönnek a

Balatonhoz. De sem Juthnál, sem Siófoknál át nem kelhetvén, a Balaton keleti partján: kénytelenek Kenese felé tartani. És így könnyen megtörténhetik, hogy míg mi Tolnamegyébe megyünk utánuk, azok Kenesére érkeznek.”

Elhatároztuk egyhangulag, hogy visszamegyünk Lepsénybe, s innét egy erős őrzőjáratot küldünk a Sió átjárására Juthra és Siófokra.

A nap már nyugvóban volt, mikor visszafelé indultunk. A szentgyörgyi nemzetőri század legvígabb volt s nehezen bucsuzott el a kecskemétiektől. - Végre meglehetősen rendben visszamentünk Lepsény felé; az én századom volt legelől, Matkovicsé leghátul, én pedig a legutolsó.

A szentgyörgyiek elkezdtek jó kedvükben lődözni; előre vágattam, s fedtem őket. Ezt ők zokon vették, egyik elkiáltta magát „ez is hazaáruló.” - Láttam, hogy részeg emberekkel van dolgom; tovább lovagoltam, de ekkor már felém lődöztek; megsarkantyuztam lovamat, a lovam felvágott, kardom hüvelye kiugrott kapszából, úgy hogy lovam lábát érve, s ez mindig ehhez rugott.

„Nézd csak, én eltaláltam lovát,” mondá hangosan egy nemzetőr!

Ez a hosszú vonal végén történt; a többi századok szép rendben, s dobszó mellett haladtak Lepsény felé.

Ezen eset kimondhatlanul bántott; a mint a Szentgyörgy és Lepsény közti hidra értünk, elhatároztam magamat, hogy itt defiliroztatom az egész zászlóaljt bármi történik is. A négy század defilirozott, de a szentgyörgyi század talán szerencsémre a híd előtt pár száz lépésnyire jobbra kanyarodott Szentgyörgynek.

Lepsénybe érve a tisztikart hozzám kértem, elmondottam az esetet; vizsgálatot, s elégtételt kértem. A tisztikar átlátta az eset komolyságát, de mégis arra kért, hogy ignoráljam, mert a szentgyörgyiek közül némelyek mértéktelenül ittak, s így beszámítás alá alig eshetnek; s mert ily fegyelmetlen testülettel, milyen a nemzetőrség, simán kell bánni; nehogy a tisztjeik, vagy az urak ellen forduljon.

Én átláttam a helyzet nehézségét, s azon föltétel alatt, hogy a vezérletről lemondok s haza megyek, megnyugodtam. Ebéd, vagy inkább vacsora után Balassa szolgabíró társaságában elmentem Vörös-berénybe. - Rott és Filippovics tábornokok kapituláltak Simontornyán; mert temérdek nép vette körül őket minden felől; - századom másnap haza jött.

* * *

Bécsben október 6-án kiütött a tetteges forradalom. Latourt felakasztották. Ezen hír folytán Jelasics sietett Auersperg segítségére, - de az időközben kifáradt nemzetőreit kénytelen volt egy kis fedezettel haza bocsátani. Ezek Veszprém, Vas, vagy Sopron megyén át vonultak Horvátország felé; útközben azonban a föld népe közülök sokat agyon vert.

A magyar tábor utána ment Jelasicsnak; de nem érte el.

Bécs városát Jelasics segítségével Auersperg meghódította; a torlaszok bevételénél kitüntette magát gróf Pálfi Mór, később Magyarország kormányzója.

Ez alatt a magyar tábor mindig több és több nemzetőr által erősödve, Moga tábornok vezérlete alatt, a Lajthához ért s itt tábort ütött. - Szemközt állott egy jelentékeny rendes katonaságból álló ausztriai sereg, - a magyarok a Lajtán átkelve, ezeket megtámadták; de a rendes tüzérségnek s több ezred rendes lovasságnak, melyet herczeg Lichtenstein Ferenc vezérelt, a magyar vitézség s Guyon óriási erőfeszítései sem voltak képesek ellent állani. A magyar sereg hátrált; üzőbe vették az ausztriaiakat; - ismét Jelasics a horvátokkal ment legelől, csatát nem fogadhattak el; az ausztriaiakat Windischgrätz herczeg vezette teljhatalommal, mint „alter ego”.

Kisebb összeütközések voltak Bábolnánál; s Moór előtt, hol Perczel akart ellentállani; de Perczelnek hátrálni kellett. Seregeinek egyrésze a csókai hegyen át vonult Pest felé; a másik része Fejérvárnak. Perczel Budán egyesíté seregét, s ő volt az első, ki az új hidon „győzelmi plakátok” szétosztása után átvonult.

Ezen eseményeket magánlevelekből tudtam, s szemtanuk elbeszéléséből.

Figyermekem születvén; kimondhatlan volt e feletti örömöm. Vörösberény oly elszigetelten félreesik, hogy egész nyugalommal élveztem apai boldogságomat.

* * *

1849. január 4-én volt 5 órakor délután, nőm szobájába mentem - mert ő még feküdt, - ozsonnázni. Egyszerre egy póstasip hangja lepette meg, mely az udvarból hangzott az emeletbe, le akartam menni megtudni, hogy mi történt? mikor a komorna egy nagy pecsétetes levelet hozott be; czimem felett ez volt írva:

„Von dem Feldmarschall Fürsten Windischgrätz.”

A mint e felírást olvastam, ösztönszerűleg éreztem, hogy elérkezett éltém válpontja.

A herczeg arról értesít, hogy Ő Felségének a császárnak s királynak „alter ego”-ja, s ily minőségben Ő Felsége nevében meghagyja, hogy ezen sorok vétele után azonnal iparkodjam Fejérvárra jönni; Fejérvárt már biztonságban leszek, mert Horváth ezredes katonailag megszállotta, s hogy Horváth ezredes egyidejűleg utasított, mikép intézkedjék, hogy mielőbb biztosan Budán előtte megjelenhessem.

Hogy mások is megérthessék, és helyesen ítélhessék meg lelki állapotomat, szükséges, hogy kijelentsem, mikép:

az 1848-i törvényeknek az akkori viszonyok segélyével történt kierőszakolását nem ismertem loyális eljárásnak, de politikailag igazoltnak. A törvény szövegének rögtönzött jellege ki nem elégített; mert különösen közjogunk és Ausztriávali viszonyunk szempontjából sok kételyt, s ezzel több aggályra hagyott okot fenn. De megnyugodtam azon reményben, hogy békés, higgadt viszonyok közt, kölcsönös jó akarattal, a fenforgó kérdések mindkét résznek érdekében s megnyugvására idővel megoldhatók lesznek.

Lamberg és Zichy törvénytelen meggyilkoltatása fellázított, s mélyen sértette alkotmányos, törvényes igazságérzetemet. Ezen érzetemet ugyan ellensúlyozták báró Kulmer és Jelasics önkényes törvénytelen üzelmei, a horvát bandák jogtalan, szentelen betörése. - Nem ugyan a cs. kir. hadsereg, de a tulbizakodott horvát nép vakmerő kiűzésére, szívesen ajánlottam volna fel minden képességem s tehetségemet.

Lelkemből örültem, hogy Jelasicsnak politikai megfontolást és számítást nélkülöző hódító terve, egy rögtönzött nemzeti sereg által meghiusított. Egész rokonszenvvel kísértem a magyar sereget a Lajtáig, hisz idáig jogosan, önfentartási kötelességből üldözték a jogtalanul hódítani szándékozókat.

De midőn a Lajtán átmentek, nem a horvátokat, hanem a cs. kir. hadsereget ausztriai földön megtámadni, számítva a Bécsben szított s újra kitörendő rendetlenségre és forradalomra: ekkor átláttam, hogy szereplő hazánkfiait a szenvedély és hiúság vezeti. Hogy Széchenyinek igaza volt, mikor azt írta: „zavarnak vezéreltetik a magyar.”

Ez szerintem már nem zavar volt, hanem az, mit Széchenyi is érthetett alatta: „forradalom” a szó teljes, s minden, az alaptalan, jogtalan forradalmat megillető epithetonok értelmében. Teljes, mert már nem volt ok, mely e vakmerő meggondolatlan lépést igazolhatta volna; menthetlen, mert az egyesek roppant szerencsétlenségén túl, minden siker valószínűsége nélkül a haza, a nemzet bukását hordta már eleve méhében.

Erkel, legjobb barátom, politikai ellenem lőn. Ő a történeteket helyeselte, bízván a nemzet ellentállhatási képességében. Ha bele fáradtunk esténként a zenészetbe, ily értelemben beszélgettünk, majd minden nap éjfélig. Tudni kell azt is, hogy a nemzetőrök minden helységben fel voltak híva a rend fentartására, s a gyanusok letartoztatására; és azt is, hogy a póstahivatalok megbízható egyének által kezeltetvén: majd bizonyosan föltehettem, hogy e hozzám intézett levélről nem csak Fejérvárott, mert odáig katona vihette, de Palotán és Veszprémben is értesült a hatóság, s így azt is, hogy engemet figyelemmel fognak kísélni.

De a trónhozi hűségem érzete hatalmasban volt kifejlődve valómban, mint férji, atyai aggályaim, s a veszély iránti érzékem.

Egy perczig sem haboztam; a várakozó komornának meghagytam, küldjön az istállóba, hogy nyergeljenek, s vezessenek elő két paripát.

„Mi történt?” kérdé nőm.

Felolvastam neki Windischgrätz levelét.

„Mire határozta el magadat?” kérdésére:

„E perczen indulok”-kal feleltem.

„Ily későn, ebben a roppant hidegben és lóháton?”

„Igen, tüstént, mert egy negyed óra alatt elfoghatnak; lóháton, mert csak így érhetek helységek érintése nélkül Fejérvárra; - a hidegtől nem félek, annál kevésbé, mert gyorsan fogok lovagolni.”

Nőm nyakamba borult, de nem tartóztatott. Megáldottam 5 hetes fiamat; átmentem saját lakosztályomba, itt várakozott reám Tóth Pál akarattyai kasznárom, derék becsületes, megbízható hű egyéniség.

„Ha nem fél - mondám neki, - hogy megfázik, üljön lovászom lovára.”

Ez alatt a Windischgrätz-től kapott sürgönyt mindenestől a kandallóba dobtam, egy övet kötöttem, melybe az ágyam felett lógó két dupla pisztolyt szorítám, és egy ezüsteel kirakott kis tört dugtam felöltöm mellzsebébe.

Egy igen jó keszthelyi lovat nyergeltek számomra. A mint rajta ültem, visszanyertem nyugalmamat, nem féltem többé, hogy elfognak.

Ezen nap délután is 10 foknyi hideg volt; elindultunk ügetve Mámának a hosszú mezőnek; egymás mellett lovagoltunk némán. A kajári határig egy szót sem szóltam.

„Elmehetünk lóháton Fejérvárra ugy, hogy helységeket ne érnünk?” kérdém itt.

„Igenis elmehetünk” felelt Tóth.

„Legyen hát szives engemet vezetni.”

Mindig hidegebb s ködösebb lőn, a hold csak gyéren kezdett világítani, Fejérvár Vörösberevényhez 6½ mértföld, csak ügetve haladhattam, mert fagyos és síkos volt.

Lehetett 8½ óra, hogy az urhidai szőlők közé értünk, itt a magas gyepük közt jobb idő volt, léptetni kezdettem, s szivarra gyujták. Egyik szőlő-kapuban, mely a szük utra nyilott, egy magyar huszár állt gyalog, kivont karddal. Mikor észrevettem, már csak 10 lépésnyire voltam tőle; neki lovagoltam bátran.

„Hol vannak a németek vitéz?”

„Ugy halljuk, hogy Fejérvárott.”

„És a mieink?” kérdém tovább a legnagyobb nyugalmat színlelve.

„Nemegyey egy táborral áll Abán.”

„S ön miért van itt?”

„Mi vagyunk a legszélső előőrsök” volt a válasz.

A mint beszélgettem úgy állottam, hogy beláttam a kapun egy félhejjas pinczébe, melynek fedett részében mozgást észleltem; de nem tudtam kivenni - mert a tűz a nyílásán pislogott, - hogy hányan lehetnek? lovat láttam talán négyet, melyeket a hideg ellen ide vezettek.

Ezen észlelet egy percz müve volt.

„Isten önökkel” és tovább lépdelék.

„Állítsd meg, és kérj tőle passust” hangzott a pincze felől; de ezt én is meghallottam és ismét ügetni kezdtem.

„Ki vagy?” kiáltott a strázsa, - mire én azonban nem feleltem. Erre egy lövés történt utánunk, de a gyepe már kanyarodott, s így füttyét sem hallám. - Most már, ámbár sikos volt, a völgynek vágattunk, a szentmihályi csatorna hidjáig. Csak egy ölnyre voltam a hidtól, mikor észrevettem, hogy fel van szedve; hirtelen megálltam, lovaink patkóinak kopogása elhangzott s néma csend uralgott az egész vidéken.

Pár perczig álltunk így, a csendet nem zavarta semmi, megnyugodtam, mert tudtam most már, hogy a huszárok nem üldöznek.

„Hogy megyünk itt át kasznár ur?” kérdém.

„Itt uram sehogy, le kell lovagolnunk a csatorna partján Csikvárig.”

„S ha ott sincs híd.”

„Akkor nem mehetünk át sehol,” felelt tisztem.

Leugrottam lovamról kantárszárát tisztemnek nyujtám.

„Ha lóháton nem mehetünk, én átmegyek gyalog, kasznár ur pedig menjen Szentmihályra éjjelre a lovakkal.”

A meredek part egy ölnél mélyebb volt, kerestem helyet, hol mehetnék át, megkerültem a híd melletti malmot, s itt a hó a malom irányában fuvatot képezett, mély vagy három láb szélességben benyult a csatorna mélyébe, s innét menetelesen a túlpartra. Ráléptem, oly keményre volt fagyva, mint a kő; - kasznárom is leszállt, átvezettük e fuvaton lovainkat, felültünk, visszalovagoltunk lépést az országutra, oda a hol a híd helye volt. - Alig mentünk ezen pár ölnyre, láttam, hogy az ut mellett balraeső csárda ki van világítva - letértem tehát az árok mellé, hol a patkó nem kopogott, s nesz nélkül hagytam el a csárda kapuját. Midőn a kutyák ugatni kezdettek, vágatásba ugrattam lovamat, s egy szép fasorban, mely az országutat szegélyezi, röptünk Fejérvár felé. - A mint a fejérvári határba értem, meglássítam lovamat, s néztem minden felé; hisz ha Fejérvár meg van szállva, kell hogy örök czirkáljanak. Megláttam végre, vagy száz öl távolságban, a félig fedett hold kétes világításában négy fehér lovas alakot; - ezeknek tartottam.

„Elhagytuk a csapást,” jegyezte meg Tóth.

„Igen, ahhoz a négy Curassirhoz megyünk.”

„Hisz azok nem Curassirok, hanem az akasztófa oszlopai” felelt kasznárom.

Akkor még a fejérvári Sóstó dombján állott az akasztófa; a mint utam jobbra, vagy balra kanyarodott, úgy közelítették ennek oszlopai, vagy távoztak egymástól, észlelésem szerint.

Ezen tévedés legkisebb hatással sem volt reám.

Fejérvára értünk, a sorompó nem volt lehuzva; a mint haladtunk a kövezeten, a még kivilágított szobákban a lódobogásra eloltották a gyertyákat, végre egy erős, vagy 12 személyből álló őrzőjártat jött felénk. Ennekem azt kellett hinnem, hogy Horváth ezredes őrzőjártata, - hisz Windischgrätz levele szerint Fejérvár katonailag meg van szállva; feléje lovagoltam.

A mint gyanítám, a fejérváriak tudták, hogy czimem alatt Windischgrätz herceztől egy sürgöny küldetett Veszprémbe, s ki is számíták, hogy azon esetben, ha a sürgöny folytán Fejérvára jönnek, mikor érkezhetek meg. Így a két irányban, melyben Veszprémből jöhetnek, elfogatásomra őrzőjártatot állítanak a palotai és a polgárdi sorompó felé.

Mivel azonban én gyorsabban jöttem, mint ők számíták, az őrzőjártattal már a városban találkoztam. Elvesztettem lélekéberségemet, mert erre nem számithattam.

Én lóháton elvágathattam volna, más irányban még akkor is, mikor körülfogtak, s mikor már felismertem végzetes tévedésemet.

Megadtam magamat, mert nem tudtam elképzelni, mi történt Horváth ezredessel - s csapatjával?

Bevezettek a város házába, le kellett szállnom, s fölvezettek a tanácsterembe, itt a tanács együtt ült.

Rendszeresen kihallgattak, az előleges szokásos kérdések után, azon kérdést intézték hozzám:

„Miért jöttem Fejérvára?”

A viszonyok által jogosítva éreztem magamat hazudni; mégis pir futotta el arczomat. Óvást akartam tenni elfogatásom s törvénytelen vallasom ellen; - körülnéztem s láttam, hogy ezen közönség előtt ezzel semmire sem fogok mehetni.

Nagy nehezen reá szántam magamat Fejérvára érkezésemet így indokolni:

Csak most esett értésemre, hogy Aka és Moór közt egy héttel ezelőtt csata volt. Azt önök is tudják, hogy Akán szüleim, Moóron pedig nagybátyáim, nagynénéim és testvér-nénéim báró Baillouné laknak. Természetes tehát kíváncsiságom, megtudni mi történt ott?

„Miért jöttem lóháton, s ily későn?”

„Lóháton jöttem azért, mert nem akartam kitenni magamat, hogy vagy a magyarok, vagy a németek kifogják valahol lovaimat; - este pedig csak azon egyszerű oknál fogva, mert elfogaltságom folytán, csak délután indulhattam, s Vörösberény - mint tudni való - Fejérvárhoz 7 mértföldnyire esik.”

Ezen vallas után egy szobába kísértettek Halbauer nevű várnagy által.

A mint a teremből kifelé mentem észrevettem, hogy három fegyveres cs. kir. vadász, valószínűleg őrzőjártat, áll az ajtóban, ezek védelme alá akartam állani, de csakhamar észrevettem, hogy mind a három cseh, és holt-részeg?

Halbauer jól ismert királyi biztosi működéseim idejéből s így tiszteletteljesen viselte magát irányomban. A tanácsteremben felismertem N. N.-t, egy öreg tisztelt barátomnak fiát, ki alispánságom alatt szolgálván: becsületes, jellemes fiatal egyéniségnek tartottam.

„Mivel szolgálhatok Méltóságodnak?” kérdé Halbauer ur.

„Mi ujság Fejérvárrt?”

„Tegnap reggel bejöttek ide a császáriak.”

„S hová mentek innen?”

„Itt vannak még” mondá.

„Lehetetlen! felelém meglepetve: hisz ha itt volnának Fejérvártt, nem lehetne éjjel a városháznál népgyűlés.”

Elmondotta Halbauer, hogy Horváth ezredes csak 1500 emberrel van itt, s hogy Fejérvár összes 15.000 lakosa Kossuth hive; hogy a férfiak mind fel lévén fegyverkezve, Horváth nem merte az egész várost elfoglalni, - hanem összes seregét a vásártérre és a felsővárosba helyezte el, végre, hogy a város többi részében egy cs. kir. katona sincs s az őrzékek is csak ritkán láthatók.

Igy tiszta fogalmam lőn a helyzetről.

„Küldje le kérem hozzám N. N. urat.”

„Parancsára Méltóságodnak” és távozott.

„Édes kasznár ur! idáig elkisért, köszönöm feláldozását; de itt utunk elválik; menjen a korcsmába és holnap haza családjához, nekem a sorssal meg kell küzdenem.” Ezt mondtam tisztemnek.

„Azt nem teszem, felelt a becsületes Tóth Pál; ily helyzetben Méltóságodat el nem hagyom.”

„Köszönöm édes barátom! menjen hát a mellék szobába, vagy Halbauer ur szállására - míg én N. N.-el beszélek.”

„Méltóságod hivatott” kérde N. N.

„Igen egy kérésem van önhöz.”

„Szívesen teljesítem, ha lehet.”

„Kérésemet csak egy föltétel mellett intézhetem önhöz, ha tudniillik megesküszik, hogy akár képes teljesíteni ezt, akár nem, titok marad.”

„Megesküszöm szívesen.”

A kályha mellett álltunk mindketten, én elébe léptem, s feltartottam három ujjamat, ő elhatározottan követte e mozdulatomat.

„Esküszöm az élő Istenre” mondtam, N. N. pedig utánnam mondtotta, s önkénytelen szabad elhatározásából hozzá tette, esküjének még nagyobb erőt adandó, ezt is:

„és atyám emlékére!”

Ezen nemes szavai, melyek megnyugtatómra mondathattak, visszaadták bizalmamat.

„Arra kérem tehát tekintetes urat, hogy tudassa Horváth ezredessel, mikép itt fogva vagyok.”

„Tudatni fogom még ez éjjel.”

„Köszönöm; s most jó éjt kívánok.”

„Mást nem parancsol?”

„Ebből áll minden, mit ön értem tehet.”

N. N. elment, Tóth Pál ismét bejött, lehetett éjfél, Halbauer ágyakat készítettett számunkra, lefeküdtünk, Tóth csakhamar elaludt, de én nem aludtam.

Szobámat nem zárták el, de hallottam az ajtó előtt felállított őrzékeket; ezen helyzet, ezen törvénytelen eljárás egy városi hatóság részéről, azon város részéről, melynek nekem, mint alispán-, s még inkább mint kir. biztosnak, annyi szíveséget tenni volt alkalmam: fogva lenni azon városházában, hol ezelőtt két évvel királyt megillető hódolat, tisztelet s alázatossággal

fogadtak, fellázítá lelkemet. - Egy gondolat a másikat üzte, megállapodásra nem jöhettek, minden perczen Horváthot, vagy katonáit vártam, hosszú kínteljes éj volt ez! Lelkem elrepült szeretett kis családom körébe; de csakhamar visszatért a rideg borzasztó, bizonytalan valóba; szárnyaszegetten, s levertebben mint oda indult.

Végre megvirradt: nem kellett öltözködnöm, hisz nem vetkőztem le éjjelre. Nyolcz óra tájban trombita-harsogást hallottam a piacon, egy század vadász állt fel, azt hittem, hogy értem jöttek; lelkem új reményre éledt, de csak hogy annál keserűbb legyen a csalódás. - Kisebb szakaszokra oszolva, a különböző utcákba és házakba lőnek elszállásolva; ismét jött egy más csapat, s ismét egy más, mind innen oszlottak új szállásukra - de értem senkisémet jött. - N. N. ur rútol megcsalt!

Rettenetes csalódás volt ez: „az atya emlékére” esküdt s elárult! - Megingatta ezen szivtelenség a becsület s az emberek vallása iránti hitemet. Csak kevés embernek hiszek azóta: ezen megcsalás vagy árulás annál lelkiismeretlenebb volt, mert engemet, ki benne bíztam, megfosztott más módtoni szabadulástól.

A városháza mindinkább megtelt néppel, talán pár száz fejevári pór volt már itt; mikor déltájban ismét a tanács elé rendeltek.

Most már el voltam határozva a végsőre.

Elmondottam a közönség nagy figyelme közt, hogy utazásomnak tegnap általam előadott czélja csak másodrendű czélom volt; hogy uram királyom parancsára indultam meg hazulról, s hogy herczeg Windischgrätz, a ki ő Felségének „alter egoja” rendelete folytán jöttem ide; s hogy innen Budára szándékozom hozzá; hogy nincs senkinek sem oka, sem joga engemet utamban megakadályoztatni, annál kevésbbé szabadságomtól megfosztani; hogy Fejevári városának nincs felettem hatósága, s hogy e gyűlést törvénytelen erőszakos eljárásáért felelősségre vonom, s ha nekem nem lesz alkalmam ezt tehetni, azt hiszik-e? hogy ő Felsége a király, vagy „alter egoja” nem fogja megtudni, mi történt ma itt? s ha megtudja, mi lesz következése önökre és az egész városra nézve?

Igy beszéltem, vagy három negyed óráig, mély csend volt, nem szólt közbe senki, nem is jegyzett senki, mindenki csak figyelt szavaimra.

A mikor befejeztem, azt mondotta egyik tanácsbeli Halbauernek:

„Vezesse vissza.”

Lementem szobámba, alig voltam ott egy óráig, a nép ismét eltávozott a városházától, egy fedett kocsi járt be.

Halbauer csaknem sirva jelenté, hogy elvisznek Fejevárról. Hozott egy rossz bundát, milyent a raboknak szoktak adni, hogy meg ne fagyjanak télen. Bejött ezután két szenátor, - elvették pisztolyaimat, - a városház kapuja be volt téve; felültünk; én egy polgárral hátra - elénkbe egy másik Tóth ural; a kocsis mellé egy harmadik polgár. Így utaztunk lefelé; hová visznek? nem tudtam; rossz két gebe volt befogva a nehéz kocsiba, csak lassan haladtunk, szerencsémre.

Délután mintegy három óra után Abára értünk, behajtottak Szücs Gedeon kedves komám házához, itt ülésezett a Fejevárról megszaladt megye.

Zlinszky István volt az alispán és elnök, Ambrózy Ferencz az ügyész, Molnár a szolgabíró, az esküdtre nem emlékezem, Szücs Péter a jegyző - és volt ott még egy nemzetőri kapitány is; - ennek a nevére sem emlékszem.

Ezeknek átadtak a fejevári polgárok egy csomag irást; a törvényszék összeült, sokáig tanácskozott, az abai kíváncsi, vagy rossz akaratu nép, az udvaron tömörült - ellenséges indulatu kifejezéssel.

Eszembe jutott töröm, s feltettem magamban, hogy az elsőt, s ha lehet a többit is, ki bántalmazni tetteleg merészelne, leszúrom s inkább védelmezve magamat veszek el, sem hogy csufosan magamat megköztöztetni, vagy cigány által felakasztatni engedjem. A mint törömet Szücs meglátta, azt hitte, hogy megakarom magamat ölni, ki kapta kezemből. E tört soha sem kaptam többé vissza. - Szücsnek egyik szép leánya az ablakban ült s nagyon sírt: zokogásának keservéből következtettem a fenyegető veszély nagyságát és közeledését.

Behívtak a mellékszobába, ott ült együtt az említett törvényszék.

Azon kérdésre, hogy miért jöttem Fejérvárra? már elhatározott daczczal mondtam.

„Uram királyom parancsára.”

„Ki önnek ura királya?” kérdé Ambrózy.

„Első Ferencz József” felelém.

„Az a...?” mondá Ambrózy anélkül, hogy ezen kifejezést, a törvényszék roszalta volna. Annyira bántotta jobbágyi hűségi érzetemet e kifejezés, hogy a többi kérdésekre felelni, ily gyülekezetnek meg nem érdemlett megaláztatásomnak tartottam.

Egy negyed óráig tanácskoztak, aztán írtak, ezt láttam, mikor az ajtó olykor megnyilott; fél óra múlva kijött a nemzetőri kapitány s igen udvariasan felkért, hogy kövessem őt, mert ő van megbizva engemet odább szállítani.

Kimentünk az udvarra, már sötétedni kezdett, az udvar teli volt csőcselékkel s fegyveres nemzetőrrel, öt paraszt fogat állott készen indulásra, egyikre a kapitány felült s engem kért melléje. Ekkor egy részeg abai suszter felugrott szinte, úgy hogy egyszerre értünk én és ő a paraszt-szekérre, engem ő félre akart tolni a hátsó ülésről, ezen szavakkal az első ülésre mutatva: „oda való a Deliquens!”

Elvesztettem nyugalمامat s a susztert lelöktem a kocsiról.

„Hajts” parancsolá a kapitány, mire a kocsi megindult. Egy nyomást éreztem a bundán - dárda, vagy kasza-darab lehetett, de engemet nem sebzett.

Mentünk a Sárréte felé.

„Hova megyünk kapitány ur?” kérdém.

„Parancsom van Méltóságodat Debreczenbe szállítani. Ne aggódjék Méltóságod, jót állok becsületeimmel, hogy egy hajszálát sem fogják meggömbíteni odáig.”

„Odáig” - gondolám magamban, nem nagy vigasztalás, de mi lesz majd ott? hisz jó barátom Madarász László ott a rendőrminister. De nem szóltam, visszanéztem s láttam, hogy még négy kocsi kísér, mindegyiken négy fegyveres ember ül, átláttam a menekülés lehetetlenségét s megadtam magamat sorsomnak.

Lehetett 10 óra mikor Kálózdra értünk, behajtottunk a szegény Zichy Jenő kastélyába. - Itt találtunk vagy hat urat, kik vacsoránál ülve itták Zichynek finom borát; szívesen fogadtak, kináltak, a kapitány úr elfogadta az asztalhozi meghívást, én nem; leültem egy ablak-mélyedésbe. E szoba az épület éjszaki részén feküdt, a nagy folyosó végén, úgy hogy ajtajából az egész folyosón végig lehetett látni. - Az urak vígan voltak, enyelegve társalogtak s iddogáltak; ez így tartott vagy egy óráig, mikor nagy robajjal több kocsi járt be az udvarra.

Én azt hittem, hogy ezek ellenségeim, kik a letaszított susztert jönnek megboszulni, de az urak mást gyaníhattak, mert egyszerre felugrottak, a kapitány kardja után nyult, egyik az urak közül kinyitotta az ajtót, én úgy ültem hogy a mint az ajtó kinyilott, kiláttam az egész folyo-

sóra, ennek közepén a nagy bejárás előtt lógott egy nagy lámpa, melynek fénye egy a folyosóba kivont karddal belépő sisakos fehér alakra esett; most én ugrottam az ajtóhoz e kiáltással:

„Kommen Sie mich zu retten?”

„Ja” felelt egy nem ismeretlen férfias hang.

„Was haben Sie mit?”

„Eine Escadron.”

Kaptam egy bundát, egy sapkát; s kirohantam; mind ez egy szempillanat műve volt: nem akadályozott senki. A mint a sisakos alakhoz értem, mely a lámpa alatt várt reám, kimentünk együtt az udvarba; ezen látványt sohasem fogom feledni, pedig csak pillanatig figyelhettem.

A főbejárás előtt, melyen kimentünk, 12 nemzetőr térdelt fegyverére támaszkodva; az udvar közepén, - mely egy körül épített négyszöget képez, - állt két négyes fogat, a fal mellett az egész négyszögben fehér alakok haladtak vigyázva s lassan a főbejárás felé, karabinjaikat felhuzva, lövésre készen tartva. Mindez gyéren, s rémesen a fogytán lévő hold által volt megvilágítva. Az egész kastély és e jelenet is csendes volt mint a sír; csak a messzebb eső kocsmából hangzott fel az ott mulató nemzetőrség s népfelkelés zenéje, s közbeni kurjongatásai.

„Soll ich diese Bagage mitnehmen?” kérdé a tisztt.

Csak most ismertem fel Kliment kapitányt, a Kress könnyü lovas olasz ezredből, régi szives barátomat.

„Nein” felelém - „lasse sie entwaffnen, und trachten wir weiter zu kommen.”

Kliment meghagyta hadnagyának, hogy a 12 térdelő őrtől szedje el a fegyvert, engemet a kocsihoz vezetett, a két négyes fogat Fejérvár város tulajdona volt, s mindegyikbe két-két fejérvári polgár ült; az egyiket ki mellé ültem, jól ismertem, őt Linzernek hívták, s Fejérvárott főügyész volt. A kapitány olaszul kiáltott az udvar szélein lánczot képező gyalog katonáinak; ezek sebes lépést siettek ki az udvarról a szabadba; mire én kocsin kiértem a nagy bejárás alól, már az egész Escadron ismét lovon ült, a kapitány lovát szemközt vezették, mert ő gyalog jött a kocsi mellett, melyen én ültem, mindig kivont karddal; a kastély mindig csendes maradt.

Kliment felült s ügetve indultunk Láng felé; egy félszázad a kocsik előtt, egy félszázad a kocsik után ügetve ment Soponyáig. Soponya csendes volt, s lakosai mély álomban. Ámbár itt lépést haladtunk, a lakosság nagy része a lódobogásra felébredt, s kiszaladt az utcára. Különösen hamar és sok nőt vont a kíváncsiság ide; több olasz felismerte két év előtti gazdasszonyát, s tört magyarsággal szólt hozzá.

Itt megtudtuk, hogy Tácson a csatorna hídja fel van szedve, s hogy több helység nemzetőrei itt vannak összpontosítva.

„Wo können wir über den Canal?” kérdé Kliment tőlem.

„Bei Csikvár,” felelém, „ich kenne die Gegend lasse mir ein Pferd geben, ich führe Euch.”

Egy káplár leszállt én oda adtam nekie bundámat, ő a kocsira, én lovára ültem. Hideg volt szörnyen, egész valóm reszketett; Klimenttel a csapat elébe lovagoltunk, a mint kiértünk Soponyából, elkezdtem ügetni; a hol a csőszi csapás az országuttra nyilik, letértem az országutról, s Táczt jobbra hagyva, torony iránt vezettem a csapatot a polgárdi országút s a polgárdi keleti szőlők sarkának. Minden árok tele volt fuvatolva, úgy hogy keresztül mehettünk minden akadályon baj nélkül. Én nagyon fáztam, s így mindig ügettem egész a mondott szőlő sarkáig, hol a Polgárdiból Fejérvárra vezető utra értünk. E lovaglás közben testem fölmelegedett, de ujjaimat már nem éreztem, megmondottam ezt Klimentnek; - Kliment az

országuton „halt”-ot parancsolt, engemet ismét a kocsiba tett, szétszedte az ülést, mely szalmából készült, s a kocsi fenekére szalmára fektetett, betakart bundámmal s pokróczokkal egészen, - ismét megindultunk ügetve, s így mentünk a fejevári sorompóig. Én egyre dörzsöltem kezeimet, s lassanként visszanyertem azok érzékét. De a városban úgy rázta fejemet fekvő helyzetemben a kocsi, hogy kibujtam takaróim alól, leugrottam s gyalog mentem a kocsi mellett. Végre elértük a „három szerecsent” Schieder barátom kocsmáját; - lehetett mintegy három óra éjfél után.

Bementünk Petrichevich-Horváth ezredes szállására, ez gyertyát gyújtott.

„Ich melde gehorsamst Herr Oberst” - kezdé Kliment, de már meglátott engemet, felugrott az ágyból s átölelt:

„Gott! wie siehst du auss, was fehlt dir Freund?”

„Nichts, nur halb erfroren bin ich’ ” - dadogám én. E zajra bejött a mellékszobából, két más alak egész pongyolában, báró Echerich lovas kapitány, - és Baumgartner Adolf Genie-kapitány, Horváth segédjei. Ezek egy percz alatt levetkőztettek, s Horváth ágyába fektettek. - Schieder is bejött s kimondhatlan örült látásomon, - fölkelte egész háza népét, hozott kávé, theát, - de én nem birtam enni, csak egy kis theát vettem s ugorkát kivántam, pedig 35 óráig sem nem ettem, sem nem ittam. - A rhumos thea végre fölmelegített, s elaludtam.

Volt talán már 9 óra, hogy felébredtem; a szoba egészen sötét volt, mély csend az egész házban. Alig mozdultam, bejött hozzám Horváth, Echerich, Baumgarten és Sáy városi főorvos, csak nehezen akarták elhinni, hogy nincs bajom.

Most tudtam csak meg, hogy Schieder hírét vette elfogatásomnak, s minthogy rokonszenvezett velem, bement Horváthhoz, s elmondotta mit hallott. Horváth nagyon megilletődött ez ujságon, hisz ő adta Windischgrätz sürgönyét a postára s várva várt. - Azonnal „allarmot” veretett, s körülkeríté a városházat személyes vezénylete alatt. De már későn, mert engemet egy órával előbb már Abára szállítottak. Elfogatta tehát az egész magistratust azon kijelentéssel: hogy ha engem vissza nem hoznak, agyonlöveti mind.

Elmondotta tisztikarának, mi történt, s hogy ő most utánam akar küldeni: azon kérdést intézve tisztjeihez: ki ismeri e vidéket? erre Kliment nyilvánította, hogy ő több évig feküdt a megyében és ismer minden falut, s minden utat, s így elindult azonnal századával. A fejevári magistratus pedig deputatiót küldött az Abán székelő megyéhez, hogy előadja szánalmas helyzetét, s engemet a megyétől visszakérjen. A század és a küldöttség Abán nem találtak sem engemet sem a megyét, mert ez is elszaladt Abáról, a mint engemet Debreczen felé szállítottak. - De megtudták, hogy Kálóznak vittek, - s így nyugvás nélkül Kálózdra jöttek még jókor, mert egy félóra mulva már ott sem találtak volna.

Az isteni gondviselés, Schieder rokonszenve s Kliment nemes feláldozása mentett meg!

Az olasz századot, mely 12 óráig lovagolt megmentésem érdekében, délben megvendégeltem. - Egy lovast küldöttem Vörösberénybe, - nőmet megnyugtató. Berendeltem egy négyes fogatot, s vadászomat, pénzt és ruhát hozattam, hogy Budára mehessek. - Windischgrätz már ott várt.

Horváth a megyeháza egy részéből kaszárnyát és kórházat akart csinálni. Nem volt ugyan még hivatalos állásom, de mégis sikerült ezt megakadályoztatnom, valamint azt is, hogy a fejevári magistratust befogják, s hogy a megyei, eltávozott tisztikar vagyonát lefoglalják - Egy alkotmányosságot, békét, s a nyugalmas polgároknak személy- és vagyon-biztonságot ígérő kiáltványt irtam, aláírtam Horváth ezredessel, és több száz példányban közzétettem. Mind ez két nap alatt történt - a főhadiszállást áttettük a fejevári püspöki palotába.

Harmadnap télen 1849. január 9-én bementem Baumgarten kíséretében Budára; Windischgrätz herczeg azonnal fogadott.

„Ich danke Ihnen, und bin froh, dass Sie trotz der Mühseligkeiten gekommen sind; ich kenne Sie wenig persönlich, doch schenke ich Ihnen volles Vertrauen, den ich kenne Sie mehr durch unsere gemeinsamen Freunde.”

Igy szólított meg az „alter ego;” elmondotta, hogy feladatom Veszprém és Zala megye pacificációja; hogy itt nincs forradalmi fegyveres erő; és hogy teljes fölhatalmazásom s utasításomat már készen találom Rousseau és Nobili tábornok uraknál, menjek ezekhez és siessek működésem helyszínére.

Átvettem Nobilitól a felhatalmazást és kir. biztosi okmányomat, s Rousseautól az utasítást; a „Noë” galambja szerepe jutott részemre; s kezembe láng kardot adtak. Megborzadtam a hatalomtól, melylyel fölruháztattam, de örült lelkem a béke missiójának. Főfeladatom a rend, béke, a közigazgatás és igazságszolgáltatás helyreállítása, és a lakosság erkölcsi és lelki nyugalmanak visszaszerzése lön.

Visszaindultam Fejérvárra. A martonvásári kocsmában ebédeltem, mikor egy szép, feketébe öltözött fiatal hölgy rohant be, s lábaimhoz borulván, alig engedte, hogy fölemeljem. Megismertem Bottlik fejérvári hirneves ügyvéd, s táblabíró Marie nevű szép leányát. Zokogva mondotta el, hogy atyját elfogták, s Budára vitték, miért? azt nem tudta. Megigértem, hogy még ez nap tudomást fogok magamnak szerezni, s hogy ha lehet atyját megszabadítom. Fejérvárott megtudtam Horváthtól, hogy Bottlikot, mint Kossuthnak legmegbízhatóbb hivat, s a Fejérvár városi értelmiségnek legveszélyesebb tagját jellemzik. Horváthnak, és ő ezen feladás folytán befogatta s Budára szállította.

Bottlikot, mint igen eszes, s talán furfangos prókátort ismertem; de tudtam azt is, hogy ő nem forradalmár, hisz ritka jó gazda, és már vagyonos ember volt.

Hivatalos jegyzőkönyvem első száma alatt az ő érdekében működtem; s csakhamar sikerült szabadságát visszaszereznem, pedig nem volt Fejérmegyében hatalmam.

Mert ide elég szerencsétlenül Gál Eduárdot nevezték biztosnak, ki a megyét nem ismerte, kit a megyében senkisé ismert, és így ha volt is jó szándéka: nem érvényesíthette. - De ez még akkor nem vette át a megye kormányzatát.

Másnap két század, s báró Echerich kapitány kíséretében elmentem Veszprémbe. Itt jól ismertek, és szívesen fogadtak. A magistrátus élén, mint erélyes alispán Rosos István meghitt jó barátom állott; eljött önkényt hozzám a megyei és városi tisztikar, a honoratiorok, a káptalan. Itt a rend, Rosos erélye folytán soha sem bomlott meg, a közigazgatás rendesen és erélyesen vezetett, a törvényszék lelkiismeretesen működött.

Közgyűlést hirdettem, melyen elnököltem.

Elmondottam itt létem célját, s hatalmam ideiglenességét. Ily értelemben bocsáték kiáltványokat Zalába is. Kimentem lovaskatonák kíséretében Vörösberénybe családomhoz; itt is mindent rendben találtam. Nóm felgyógyult, gyermekeimet egészségben találtam - családom biztonságára, távollétemben Balassa szolgabíró lelkiismeretesen őrködött.

Bántotta lelkemet azon sok, részint névtelen, részint ál-, részint igaz névaláírással hozzám beadott alaptalan feladás. Ha ily ügyet komolyan megvizsgáltattam, mindig az sült ki, hogy nemtelen magán-boszu az aljas indok.

Rosost nem nekem, hanem Echerichnek adták fel mint igen veszélyes embert, s ezen alaptalan, hazug, aljas indokolatlan feladás folytán Echerich el akarta fogatni. Egész tekintélyem s erélyemre volt szükségem, hogy megakadályozzam.

Ma sem tudom, tudja-e ezt Rosos? én sohasem mondtam neki.

Rendeletet kaptam, hogy Pap János, Ányos István és Reisig vagyonát foglaltassam le, s ha haza jönnek fogassam el őket. Repraesentáltam mellettük, pedig Reisigot soha sem láttam. - Jót állásom mellett e rendelet visszavonattott; - a hercegnél minden kívánságom teljesült, Nobili és Rousseau jó barátim befolyásuk folytán.

Följeltették, hogy egy szent-király-szabadi ember, kinek szőlőhajlékától két ölnyire kocsiztam el minden héten Vörösberénybe családomhoz, - föltette magában, hogy engem meglesve, szőlőhajléka ablakjából agyonlő.

Felkértem Rosost, hogy minden feltűnés nélkül tudja meg az igazat; - Rosos megtudta, hogy már több napig puskával lesett, s hogy ez egy rossz hírben álló, a törvényszék által kezesség mellett ideiglenesen szabad lábra bocsátott egyéniség; - a törvényszék berendelte.

Mikor Zalába mentem, megkértem Rosost, hogy magyarázza meg neki orgyilkosi szándékának helytelenségét, s ha nincs más ok - eresztesse ismét kezességre. Veszprémmegye oly nyugodt lön pár hét alatt, mint a mily nyugodt ma; a közigazgatás és igazságszolgáltatás, személy- és vagyon-biztonság, olyan volt mint a mai. Talán dicsekedés nélkül mondhatom, hogy szeretett főispánja vagyok ma e megyének: de nagyobb bizalommal, rokonszenvvel s előzékenységgel ma sem találkozhatom, mint akkor biztosi működésem második hetében.

Kassich Béla volt lelkiismeretes, becsületes, szorgalmas titkárom, Verbőczy kiadó, s iktatóm, Mogyorósi irnokom.

Zalában nem ismertek; nem is ment ilyen jól a dolog.

Horváth Willi volt alispán, - korlátolt tehetségű fanatizált, de becsületes egyéniség. Ez erővel martyr akart lenni.

Sok megtagadás kellett hozzá, hogy tervét meghiusítsam. Ott is elnököltem a közgyűlésen, ellenérvekkel nem, de találkoztam daczos, megvető, kihívó rossz jóslatu tekintetekkel.

Osterhuber József, Deák Ferencznek sógora, ki régóta ismert, lett itt jó nemtóm. Ezen kitűnő jellemű, becsületes okos ember tanácsát jó lélekkel s egész megnyugvással követhettem, s most is áldom emlékét.

A mint a gyűlés után lementünk az egerszegi megyeház szűk lépcsőjén, egy erős férfi hang mondotta hátam mögött: „ezt kell agyon ütni, s vége minden bajnak.”

„Ne hallja kérem!” mondá Osterhuber, s én nem hallám.

Kanizsán herceg Eszterházy palotájában nagy kitüntetéssel fogadtak. Chernel a herceg főügyésze, volt a házigazda. Tódult hozzám a kereskedelmi, ügyvédi értelmesség, ezekhez a herceg nagytermében, a tisztikarhoz s a polgársághoz a városház termében, a néphez a piacon szólottam. Sikerült a szenvedélyeket lelohasztanom, s a kedélyeket megnyugtatom.

A szentgróthi járás távol esik Egerszegtől is, Kanizsától is. - Nem akartam ezen népes vidék lakosságát ide fárasztani, irtam Szentgróthra gróf Batthyány Károlynak, - kit mint nőm közeli rokonát jól ismertem, - mikép hozzá jövök a célból, hogy Szentgróthon a vidék népével, s előljáróival találkozzam.

Károly gróf azt felelte, hogy más viszonyok közt igen örülne engemet házánál láthatni; de a mostaniak közt, s jelen minőségemben jobb szereti, ha nem jövök.

Én azt feleltem, hogy legyen megnyugodva, a szentgróthi kocsmában rendeltem szállást; a mint Szentgróthra beértem, főtisztjét küldötte előmbe, s kéretett, hogy ha már csakugyan Szentgróthra kellett jönnöm, hozzá szálljak. - Behajtottam a kastélyba, melynek sok vendége volt; udvariasan, de hidegen fogadtak.

Másnapra az egész járás megjelent; a kocsmá terme nem volt képes befogadni a népet. Egyedül, huszárom kíséretében, fekete magyar ruhában jelentem meg köztük; a piactéren egy asztalról szóltam hozzájuk, beszédemet lelkesedéssel fogadták. - A mint az asztalról le akartam szállni, leemeltek, s vittek a kastély felé, csak kérésemre bocsátottak a földre.

Ujra és ismét meggyőződtem arról, hogy a magyar nép jellemének legkimagaslóbb vonása, a vele született dynasticus érzet, s hogy a haza és trón érdekét egymástól szétválasztani s elkülöníteni nem képes, de nem is akarja. Természetes, józan esze helyesen fogja fel az érveket; szívesen hódol a törvénynek, s enged az igazságos szigorúknak. Ne rontsuk e népet, ne gyengítsük vallásos erkölcsi és hűségi nemes érzetét; tanítsuk, nemesítsük: s még igaza lehet Széchenyinek!

Most már a szentgróthi vár tulajdonosa, családja és vendégei szívesebben, barátságosabban s bizalmasabban fogadtak.

Reggeli után társalogtunk kedélyesen több óra folyásig; nekem végre lakosztályomba kellett mennem jelentést írni, és intézkedni. Hat órakor volt a fényes nagy ur ebéd, talán huszonnégyen ültünk az ebédhez. Az ebéd vége felé egy futárt jelentettek. A komornik bevezette, ez egy vadász altiszt volt; Nugent tábornok tudatja velem, hogy Eszék capitulált, s hogy ha a megyéimben levő cs. kir. csapatra nincs szükségem, bocsássam el, s küldjek Eszék felé annyit, mennyit nélkülözhetnek.

Elmondottam az újságot, mire a társalgás egyszerre megszűnt; ugylátszott, hogy az egész társaság azt hitte, mikép tévútra akarom vezetni.

Engedelmet kérve fölkeltem s tudattam Nugenttal, hogy nekem a két megyében, ez idő szerint, egy katonára sincs szükségem; hogy a velem levőket azonnal utnak indítom, s hogy futárt küldök Veszprémbe, miszerint onnét is induljon Eszék felé az ott levő cs. kir. hadcsapat.

* * *

Másnap minden kíséret nélkül, egyedül actuariusom Szücs Péter urral indultam vissza Veszprémbe.

Elindulásom előtt megjött a pósta, s Erkel azt írta: hogy Vörösberényben van a „Perepuoco;” így szokta volt énekelni Kiss Miklós előbbi helytartósági tiszteletbeli titkár, s jó barátom a „per poco” kifejezést olaszosan.

Elmés gondolat volt tőle, hogy ő, kit üldöztek egy proclamáció miatt, melyet Windischgrätznek Budára érkezése napján osztatott szét, mint nemzetőr ezredes, a királyi biztos családja körében keresett, s talált menhelyet.

Csapody lovászmesterének Meklenburgba szóló utlevelével, kit Kégl Nikolausnak hívtak, és szinte alacsony, hirtelen szőke volt, mint Kis Miklós; - kinek ruhája K. N. betűvel volt jelezve, mint Kiss Miklósé: Bécsen át szerencsésen megmenekült.

Szerencsésen visszaérkeztem Veszprémbe, hol mindent jó rendben találtam.

Kassich titkárom előadta az időközben érkezett rendeleteket. Ezek között volt egy, mely meghagyta, hogy Hunkár Antal szolgagyőri birtokát azonnal foglaltassam le; s hogy meghagyatott már Kovács Gábornak az itteni tanulmányi alapigazgatójának, hogy az egész birtokot vegye át és cameraliter kezeltesse.

Ezen rendelet már több nap óta feküdt Veszprémbe.

Egy megbízható futár által értesítém a honn lévő Hunkárokat, Antalnak unoka-öccseit, hogy egyiket közülük saját érdekükben, jövő éjjel várni fogom.

Mihály vagy 10 órákor megjött.

Megmutattam neki az erőszakos törvénytelen rendeletet; s biztosítottam, hogy még pár napig e rendelet végrehajtásával késni fogok; - és így ez idő alatt ők intézkedjenek. Hisz tudom, hogy az egész birtok nem is Hunkár Antalé, hanem legalább felében unokaöcscsei tulajdona.

Mihály átlátta a veszély közeledését, csak tíz napot kért, mely alatt ügyeiket rendezhessék - és legbensőbb meggyőződés hangján adott kifejezést azon tántoríthatlan meggyőződésének, hogy ha tíz tizenkét napig Szolgagyőr lefoglalását elodázni lehet, a „német” többé sohasem fogja elfoglalhatni!

Egy perczig saját eszemjárásának helyességén kételkedtem, mert én másképp láttam, ismertem, s fogtam fel a viszonyokat. A következő az én meggyőződésemet igazolta.

Számtalan elfogatási rendeleteket terjesztett előmbe Kassich, melyek egytől egyig alaptalan, nyomorult feladások folytán adattak ki, - a befogatásokat nem eszközöltem - fölterjesztést tettem ezen rendeletek ellen, és indokoltam a vád alaptalanságával, különösen azzal, hogy törvénytelen és igazságtalan szigorral Magyarországot pacificálni nem lehet.

Egy egész csomag hozzám intézett feladás feküdt előttem. Kit azzal vádoltak, hogy most jött Debreczenből; kit azzal, hogy most indul oda; kit azzal, hogy Kossuth-proclamatiót osztogat alattomban; kit azzal, hogy fegyvert, vagy magyar pénzt rejteget stb. - Ezeket csomagosan a kandallóba dobtam, - még pedig a királyhoz való hűségem érzetében, s a trón érdekében. Hisz megfelelttem feladatomnak; a reám bizott megyéket pacificáltam; helyreállott itt a szó legszorosabb értelmében, aránylag igen rövid idő alatt, a törvényes rend, vagyon- és személybiztonság. Saját lelkem meggyőződését követhettem mindenben, mert tudtam, hogy Rousseau és Nobili baráti érzelmeire számíthatván az „Alter ego” minden intézkedéseimet helyesli.

Nem mondom el, hány árvának adtam vissza atyját? hány nőnek férjét? hány családnak gyermekét? mennyi égetőleg fájdalmas könyeket töröltem le? mily szerencsétlenségeket előztem meg? s milyeneket enyhíték? De hivatkozom Veszprém és Zala megye összes lakóira, annak bebizonyítására: hogy e két megyében négy havi királyi teljhatalmu biztosságom ideje alatt, egy embernek sem görbült meg egy haja szála sem! S elértem Ő Felségének kiáltványában kijelentett célját; - sőt többet, mert nem csak pacificáltam e megyéket, de a tévutra vezetett nép hűségét is visszaszereztem a trónnak.

Áldlak téged isteni gondviselés! hogy elég erőt adtál e megpróbáltatásban. Feláldoztam hűség-érezetemnek minden érdekemet, mely e földhöz kötött; nőmet, gyermekimet, vagyonomat, nyugalmamat; s nem is bántam meg későbbi hálátlan viszonyok közt sem, soha. Életem büszkesége maradt azon tudat, hogy elveimért kész voltam meghalni. - Lelki életemnek legfényesebb emlékpontja ezen korszak, melyben a trónhoz viseltető hűségem érzetében, a trón nevében, annyi jót tehettem véremmel.

* * *

Rendeletet kaptam Windischgrätz hercegtől, hogy miután Gaál le van rendelve Tolna felé; s miután e napokban gőzhajón katonaság kíséretében le is kell utaznia, vegyem át Fejérmegye pacificációját is.

Átmentem hát Fejérvárra. Itt a legziláltabb viszonyokat, s köz-elkeseredést találtam. Gaált nem ismerték, nem bíztak benne, még a békét kívánók sem. Ő sem ismerte az embereket, és viszonyokat; korlátolt tehetségű, vagy szenvedélyes egyének utmutatása szerint kellett intézkednie.

Igy a pacificáció érdekében semmire sem mehetett; sőt a hangulat most rosszabb volt, mint akkor, mikor engemet ott elfogtak.

Hozzám sem simult a közvélemény; mert jól érezték irányombani eljárásuk méltatlanságát, s azt hitték, hogy most fogom magamat megboszulni.

Nem tudták, hogy: Horváth az egész városi magistrátust vason akarta - az irányomban elkövetett eljárás miatt - Budára küldeni; és az Abán működött megyei bizottság vagyónát ugyan ez ok miatt, zár alá vétetni; s hogy csakis nekem, vagy inkább Horváthtal volt baráti meghitt viszonyom és ennek bennem helyezett bizodalmánál fogva sikerült e szerencsétlenséget tőlük eltávolítanom.

Bebizonyítottam, hogy elfogatásom, nem a városi hatóságnak számítható be. Hogy e városi hatóság, Horváth által meg nem előzött viszonyok közt, másképp nem járhatott el. Bebizonyítottam, hogy a megyei bizottság, a felizgatott nép befolyása, s fenyegetése folytán határozott irányomban; és így ezeket sem kell elkészeríteni. Hogy nekünk, kiknek feladatunk a pacificáció, a nép megnyugtathatása a rend és törvényesség helyreállítása: nem lehet feladatunk a mult büneit, vagy tévedéseit kutatnunk és büntetnünk. - Ellenkezőleg, meg kell nyernünk a nép bizalmát a multnak felejtésével; s a jelenre vonatkozó törvényes, igazságos, s szigoru eljárásunkkal.

A N. N. urnak irányomban elkövetett eljárásáról pedig nem szóltam senkinek.

Fejérvártt régi meghitt barátim is alig mertek nappal hozzám jönni. Ha valakivel találkozni akartam, hozzám kellett rendelnem; az ott észlelhető közhangulat terrorizált mindenkit.

Hogy a közönséget uram királyom szándékáról meggyőzhessem, közgyűlést akartam összehívni, hogy ebben élő szóval megnyugtathassam a lázasan izgatott közvéleményt.

Midőn ezen meghívást fogalmaztam, tudósított Rousseau, hogy Gaál már utban van Fejérvárra, és így itteni működésemtől a herczeg fölmentett.

Gaál hajóját Tolnában a partról meglődözték ki nem szállhatván sehol; visszajött, - és én vissza mentem Veszprémbe.

* * *

A (1849) márczius negyedik patens („Reichsverfassung”) megjelent, s engemet igen kellemetlenül, sőt leverőleg érintett. Hisz ez az ellentéte volt ő Felsége kiáltványának, - kir. biztosi kinevezési okmányom világos értelmének, - saját proclamációim és nyilvánosan tartott beszédeimnek. Vállalkoztam igenis a törvényesség és alkotmányosság helyreállítására, de Magyarországnak Ausztriába a mondott patens értelmében leendő beolvasztására soha sem vállalkoztam. Elhatároztam, hogy nem is fogok vállalkozni erre soha, hanem kir. biztosi állásomról azonnal lemondok. Elmentem ennek folytán azonnal Pestre. - Ott a herczeget magát nem találtam, de Rousseau biztosított, hogy a herczeg azt mondotta Szőgyényinek, ki mint a helytartóság elnöke a patens folytán szinte lemondott, - hogy mig ő áll a dolgok élén, ezen patens Magyarországra nézve, életbe nem léptetik.

Elmentem tehát Szőgyényihez. Ő is megnyugtattott, s igazolta Rousseau szavait. Megnyugodtam; még pedig annál is inkább, mert tudtam, hogy Szőgyényi csakis addig marad magas állásban, mig hazájának, s a trónnak hasznos szolgálatot tehet.

Ezen patens kibocsátása politikai hiba volt, mely magát megboszulta; nem a forradalom ellen küzdött többé jogosan a trón; hanem a forradalom küzdött az ellen-forradalom ellen.

A forradalmat és a magyar hadsereget lelkesíté; a forradalom elleneit, a korona hiveit lesújtá. Könnyelműség, elbizakodás, vagy kiszámított rossz akarat tanácsolta-e a minden viszonyok közt nemes lelkű királynak ezen intézkedést? nem tudom. De kétségtelen, hogy az 1849-ki márczius 4-i patens szülte az april 14-i debreczeni határozatot. E két esemény megsemmíté a

legitimitás táborát. Az első miatt nem védhető (a legitimitás) többé a koronát a nemzet irányában; a második folytán nem menthető tovább a nemzetet a korona előtt.

Kápolnánál és Isaszegnél Windischgrätz a csatákat elvesztette. Feladta budai állását, ott hagyva Hentzyt az erőd őrizetére, s maga Bécsnek, Jelasics lefelé vonultak. Welden vette át a főparancsnokságot; a dunántúli kerület katonai főparancsnoka pedig Burich tábornok lón; mindkettőt személyesen ismertem - különösen Burichchal jó barátságban voltam.

A muszka sereg közelgett, a magyar sereg visszavonult a roppant erő előtt a hegyekből a síkra.

A budai közigazgatás és Kamerális működés megszűnt; az egész consilium, minden fundatiókkal, - az egész Kamara minden készletével Stiriába menekült. Éjszakára hozzám jöttek mindnyájan Veszprémbe, hol szállásomon, a püspöki residentiában fogadtam őket gróf Almássy Mórcczal és családjával együtt. Másnap vendégeimet és 49 millió értéket tovább szállítottam.

Családomat már nem láthattam, annyi időm sem volt, hogy egy órára Vörösberénybe mehettem volna. Bekértem tehát nőmet, elmondottam neki, a mint ismertem, a viszonyokat, jelesen azt: hogy most már Vörösberényben nem lehetnek biztonságban mert a cs. sereg visszavonult, s talán kivonul egészen Magyarország dunántúli részéből is.

Ajánlottam neki, hogy menjen gyermekeivel Akára, mert én oda megyek, a hová Ő Felsőge rendel; de ő nem akart elhagyni; - gyermekeinket Mókit és Miklóst a becsületes Theindl barátom felügyelete alatt elküldöttük Akára szüleimhez, egy 7 éves Baillou hugomat pedig behozattuk Veszprémbe, a legszükségesebbet összecsomagoltuk, úgy hogy minden percben indulhassunk.

Weldentől kaptam parancsot, hogy ha az utolsó katona kivonult, menjek én is Sopronba; ott kapom további utasításaimat. Burich pedig arra kért, miszerint csináljak Baranyában, Tolnában és Veszprémbe még létező kisebb csapatoknak „Marche-routot”, hogy biztosan érhessenek Sopron vagy Grác felé. Elkészítém, s Burich tanácsom szerint szerencsésen intézkedett.

Ápril 27-én az utolsó katona is eltávozott s én egyedül maradtam Veszprémbe. Meg akarván tudni a nép hangulatát irányomban: kimentem sétálni nőmmel, az egész városon keresztül a Rohonczy-féle házig és vissza, a közönség mindenütt tüntető szivességgel fogadott.

Későn este érkezett egy kis Ulanus csapat Hoffmann őrnagy vezérlete alatt; ez hozta a két államfogyot gróf Batthányi Lajost és gróf Károlyi Istvánt.

Hoffmann el akarta vinni a megyei összes cassákat, s a pandurok s hajduk fegyvereit; de én nem engedtem. Mert e pénz az idevaló adózók és magánosok tulajdona; a pandurfegyverre pedig most a megyének biztonság és rend tekintetében inkább van szüksége, mint volt akkor, mikor ezt a cs. kir. sereg is biztosította. - Veszprém és Zala megye, már oly pacificált, mint Sopron és csak a törvénynek lehet itt hatalma, s erőszakoskodásra sem jog, sem ürügy.

Nehezen, de megértette érveim helyességét Hoffmann őrnagy s engedett mivel tudta, hogy a fővezérek osztatlan bizalmát birom.

Welden parancsa folytán most már nekem is mennem kellett. Nem akartam elhagyni hű segédzemélyzetem, archivumom és cselédjeimet. Saját két négyes fogatomon készültem indulni Sopronba. A megyei magistratus eljött hozzám, melyet megkértem, hogy az adminisztrációt folytassa. Rosos és Késmárky barátaimtól érzékenyen elbucszva, szobámba mentem utias öltözködés végett, itt várt becsületes házi orvosom Haizler ur. Megkértem, hogy

látogassa meg gyermekeimet Akán, intézkedjék ezekre nézve egészségi szempontból, s értesítsen időről időre; - megígérte.

„S most nekem van egy kérésem Méltóságodhoz” szólt hozzám ő: „fogadja el tőlem ezen 7000 váltó forintot.”

„Hogy érti ezt Doktor ur?”

„Kölcsön, ha valamikor visszaadhatja; baráti hűségem emlékeül; ha vissza nem adhatja.”

Nehezemre esett e nemesszivű ajánlatot visszautasítanom; mert láttam, hogy fájt neki elhatározásom. De nem tehettem másképp, hisz csakugyan nem tudtam, leszek-e oly helyzetben többé, hogy pénzét visszafizethessem; egy becsületes családtyának talán több évi fáradozása és szorgalma díját veszélyeztetni pedig lelkiismeretlen eljárásnak tartottam.

A veszprémiek előzékenysége irányomban akkor, midőn a hatalomnak, melynek kifolyása voltam, fénye beborult, s Haizler doctornak áldozatkészsége akkor, mikor már menekülő voltam; jól esett lelkemnek. Ezt a veszprémieknek s Haizler családjának soha sem fogom eléggé meghálálhatni. Az elsőként tettem s teszek is mi tőlem telik; - a Haizler család iránti hálám kifejezésére, még nem nyilott alkalom.

Előjárt két négyesem, egy utazó hintó és egy hosszú paraszt kocsi. Az elsőbe beleült nőm, én melléje, szemközt a kis Baillou Mari s a komorna. A másik kocsira föltettük irattáromat; felült titkárom Kassich Béla, és Verbőczy igtatóm s kiadóm. Az egyik kocsi bakjára vadászom, a másik kocsiera megyei huszárom ült. - Sok nép tódult össze a püspöki lak előtt. A mint elindultam barátságosan, s tisztelettel köszöntöttek bennünket.

Rohonczy-, vagy most már Eszterházy-házon túl az országut mellett volt felállítva egy dzsidás csapat, a háttérben egy paraszt kocsi, ebben ült négy dzsidás által körülvéve Batthyányi és Károlyi.

Megálltam s a tisztet hozzám kértem.

„Beszélhetek egy perczig a foglyokkal?” kérdém.

„Engedelmet; azt a határozott parancsot kaptam, hogy a foglyokhoz senkit se engedjek közeledni, - ha pedig ellenállhatlan erővel közelednének feléjük, agyonlövessék őket.”

Nem hiszem, hogy ez lett légyen a parancs, csak azért hiresztelték így Palotán és Veszprém-ben is, hogy a népet a foglyok megszabadítási szándékától visszariasszák.

Elhajtattam Pápára, ott Eszterházy gróf kastélyába szálltam, itt elértem Gruber báró tábornoknak (Kommandant des schreibenden Hauptquartiers.) hadi szállását. Ez is már visszavonulóban volt Kőszeg felé. Pápán a kastély délnyugati részén voltam kíséretemmel elhelyezve. Éjfél után lehetett, mintegy három óra, mikor Szirmay huszár kapitány Gruber tábornok segédje reánk nyitotta az ajtót, annak kijelentésével, hogy Komáromból a magyarok egy része erre tart, s már közelednek.

Éber cselédjeim lévén, egy óra mulva már kocsin ültünk, de nehéz volt a városból a sok társzekér, ágyu stb. közt kihatólni. Végre elhagytuk e zürt; s megvilágosodván jó uttal sebesen mentünk Czell felé. - Itt állott még a mise, a templom előtt megálltunk, misét hallgattunk s mentünk odább Sopron felé. - Utközben csinos fogatot értünk utól, egy főtiszt hajtotta lovait, cselédjei hátul ültek. Elkerülvén felismertem Szeth ezredest, nagybátyám Fiáth Péter sógorát; leszálltam kocsimból s melléje ültem; ott, hol a soproni uttól a Győr felől vezető országut találkozik, nagy tömegek haladtak felénk:

„Mi ez ezredes ur?” kérdém.

„Nem tudom, de mindjárt meglátjuk,” - s megállván előkeresett egy jó tábori távcsőt, s megismerte, hogy ezek cs. kir. seregek, melyek rendetlenül összekeveredve haladnak Komárom, Győr felől szinte Sopronnak. Délután 4 órára szerencsésen Sopronba értünk, egy hajtással etetés nélkül. - Itt egy nap megnyugodva Bécsbe mentünk s szokott vendéglőnkbe a „vadember”-hez szálltunk.

* * *

Itt éltem 8 lóval és egész kíséretemmel szeptember elejéig, saját költségemen.

Sok jó barátot, sok ismerőst leltem itt. Elejénte bízunk abban, hogy a forradalom le fog győzteni, s ezután alkotmányosságunk vissza fog állítani. De csakhamar észrevettük, hogy a befolyásos hatalmas egyének mást terveznek; s hogy a marczius 4-i patenst Magyarországra reá fogják erőszakolni.

Ő Felsége magán kihallgatáson fogadott.

Kegyes, leereszkedő fogadtatásom, hűségem, feláldozásom s tett szolgálatimnak Uram királyom részéről történt kegyes elismerése s köszönetének nyilvánítása, elfelejteté velem minden bajomat, s a legboldogabb halandó levék.

* * *

A magyar főszereg megállapodott Buda ostromlása végett; - de mi történik, ha ez ott hagyva, és csak megfigyelve Buda várát, gyorsan halad Bécs felé? ha utoléri Bécs előtt a visszavonuló osztrák sereget?

A gondviselés nem így akarta, - Budát hősiesen bevették, - de ez alatt a muszkák is megérkeztek.

* * *

Geringer átvevén Magyarország polgári kormányzatát; magához hivatott. Miután kérdéseiből azt értettem, hogy vagy a helytartósághoz, vagy a muszka táborba kíván küldeni; őszintén nyilvánítám én is, hogy én csak a magyar királyt, és a magyar törvények értelmében, független hazámat szolgálhatom. - És hogy amint az alkotmány s rend visszaállítására eddig is, úgy ezután is szívesen nyujtok a trónnak segédkezet: úgy Verwirkungs-theoriát nem fogadván el, ez irányban semmiféle küldetést, vagy megbízást el nem vállalok.

Nem szólított meg többé senki; de más magyar embert sem, kivéve azokat, kik a muszka sereg intendatúrájára vállalkoztak. Ezek elhatározásukat nem is közölték velünk, értem a legitimitás pártjával, mely mindennap találkozott Sennyeynél; ők egyszerűen elmaradtak.

Mellőztetésünkből már gyanítók: mi vár hazánkra?

Kínos, fájdalomteljes négy hó várakozott reánk Bécsben.

Tizenegy órakor találkoztunk mindennap Sennyeynél, - elbeszéltek ki mit hallott? esténként szórakozást kerestünk, de ez is csak búfelejtésért történt; kábított, de nem mulattatott. Hazulról magán ügyeinkről, egy szót sem tudtunk, nem jött sem levél, sem hírnök.

Találkoztam gróf Festetich Dénessel; - neje csüggött karján. A mint köszöntém azt mondotta: „szegény barátom.”

„Igaz, hogy szegény! de miért szegényebb ma mint tegnap?” kérdém tőle.

„Nem tudod még, hogy lefoglalták s elkobozták mindenedet; Vörösberényben, még házi butorodat is.”

„Honnét tudod ezt?”

„Somogyból szökött be hozzám egy tisztem, ez beszélte.”

Ámbár nem hittem, mégis kellemetlenül érintett e hír.

Nem hittem pedig, mert tudtam, hogy Veszprémben ez idő szerint Hunkár Antal a főispán, s Rosos az alispán, és hogy ezek, különösen Rosos ily törvénytelen, erőszakos eljárást nem egy könnyen engedtek volna meg irányomban.

Festetich Géza is itt élt, mint mindig a „Károly főherceg” czimü vendéglőben. Elmentem hozzá, s kértem, mit tud hazulról? ő se hallott már 3 hó óta semmit.

„Miből élsz hát öcsém itt, e drága városban?” kértem.

Fölkelt, kinyitott kulccsal egy asztalfiókot, mely teli volt rendetlenül belétömött bankjeggyel; ezt mutatva mondá:

„Ebből! ezt mind úgy nyertem a télen tarokkjátékban, végy belőle a mennyit akarsz.”

Megköszöntem, s megígértem neki, hogy azon esetben, ha pénz dolgában megszorulnék, igénybe veszem szivességét.

Találkoztam az utcán egy ismerősnek látszott izraelitával.

„Nem veszprémi ön?” kértem amint elment mellettem.

„Igen odavaló vagyok méltóságos uram.”

„Reá ér egy percze vélem szállásomra jönni?”

„Akár egy órára,” volt a felelet.

Felmentünk együtt szobámba, felelt minden kérdésemre értelmesen, szabatosan; adott felvilágosításai reám nézve megnyugtatók voltak, a mennyiben biztosított, hogy vagyonom lefoglalásáról semmit sem hallott.

Pár sort írtam Erkelnek, megemlékezve Vurdáról négyesünk tenoristájáról, kit - mert mindig megvette legnehezebb buzámat, igen szépen megörletvén azt a veszprémi múmalomban, lisztjéből szarvacsokat készített, - „Kipfel”-nek hívtunk. - Erkelhez intézett e levelemben ezen kérdést tevém hozzá „Was macht” s itt egy szarvacso rajzoltam, egy kérdő jelt tevén utánna.

Negyednap már beczitálta Hunkár Erkelt, s tudni kívánta, mit tesz e rejtélyes jel? - a jószívü izraelita nem Erkelnek, hanem Hunkár főispán és teljhatalmu biztosnak kézbesíté leveletem.

* * *

Igen meleg tavasz és nyár volt ez. Nőmet, ki már rég vágyott Nagy-Mária-Celbe, saját fogatomon oda küldöttem; de ezen kirándulás sem birta enyhíteni honvágyát és sóvárgását gyermekeink után.

A muszkák előre haladtak. - A Komárom cernirozására összeállított hadtestnek segítségére - mely a győztes olasz seregből jött részben ide, - Panjutin orosz hadserege is megérkezett. A komáromi őrség Klapka vezérlete alatt ezeket megtámadta; de a muszka ágyuk és Benedek vitézsége által visszaveretvén, a vár szorosabban vétetett körül; minek folytán az országutakon Bécs, Győr és Fejérvár felé a biztos közlekedés megnyilt.

Nóm nem volt tovább Bécsben megtartható. - Ennek folytán irtam Akára, hogy atyám küldjön biztos egyént, és egy jó fogatot hétfőn estére Győrbe, a Bárány vendéglőbe; mert nóm kis hugunkkal kedden délben Győrbe érkezik; úgy hogy még az nap világossal haza mehessenek Akára.

Atyám ki nagyon szerette menyét, saját fogatján jött Győrbe; egy órakor enni szokott, s ezen időben lement a közös ebédlőbe, ott egy hosszú asztal végén leült s ebédelt.

Néhány tiszt lépett be, élükön gróf A. K. akkor talán ezredes, - leülve ugyanazon asztalhoz.

A. K. atyámat fixirozva monda a pinczérnek:

„Ich habe es Ihnen doch gesagt, das bei meinem Tische blosz k. k. Ofiziere sitzen.”

A pinczér mokogott valami mentséget.

Atyám meghagyta a pinczérnek, hogy vigye terítékét a szomszéd asztalra, fölkelt s maga is a másik asztal mellé ült.

Nóm megérkezett, s megértvén, hogy atyám az ebédlőben van, oda sietett.

Érzékeny volt a találkozás; ebéd után előjárt atyám fogatja, nőmet, atyám karjára fűzve, az ebédlőből távozni indultak, a mint a tiszt asztalt elhagyták, atyám megfordult a tiszt felé, s ezt mondotta:

„Meine Herren! ich habe oft die Ehre gehabt am Tische Seiner Majestät zu speisen; und sehr oft habe ich Generäle bei meinem Tische bewirthen; - bei Ihrem Tische zu speisen, würde für mich, és ezt hangsúlyozta, keine Auszeichnung gewesen sein.”

A meglepett tiszt urak egy szót sem feleltek.

Egyedül maradtam Bécsben, hazulról csak gyéren kaptam tudósítást; Sennyeynek látogatott terme, - s Nádasdy Ferencz előzékeny szivessége lőn egyedüli szórakozásom, és vigaszom. De a napnak három negyedét hazám fölötti búban, s családom miatti aggályban leverten töltém. Életemnek e kettő volt mindig főérdeke - s ezek sorsáról hetekig mit sem tudtam. Kínos, kiállhatlan állapottá vált e gyötrő bizonytalanság. Nem leltem többé szórakozást a birodalmi fővárosban; fuvolám is csak komoly bús - méla hangot adott, s ha ellágyított, könyeim nem enyhíték lelki fájdalmimat. Hisz ürömkeserűek voltak cseppjei!

* * *

Ki lehetett ugyan előre számítani a Catastrophát, a világosi capitulatio még is meglepett bennünket.

Barátim s jóakaróim tanácsa és aggályai daczára elhatároztam, hogy most már haza megyek.

Szerencsésen elértem Akára, de családomat nem leltem ott. A bodajki fürdőbe utánuk siettem; reggel 8 órára a kocsmába hajtottam, családom - a szerény fürdőházban lakott. Beléptem ennek udvarába, egy kis leány gyermek játszott az udvaron: Mókim volt.

Első perczen nem ismert meg, de csakhamar nyakamon csüggött; egy erős kis fiu dajkája karján, az udvar közepén álló hárs árnyában aludt, oda vittem kis leányomat; ez volt Miklós fiam.

Nem kísértem meg örömöm s boldogságom, atyai büszkeségem fokát ecsetelni; s már csak azért sem, mert hiu lenne törekvésem. Hisz a természet nagy fájdalmaknak, s nagy örömeknek könyeket adott, - de nem adott képességet ezeknek szavakban kifejezésére. - És ha sikerülne is halvány képét adnom lelki boldogságomnak: a rideg jellemek nem értenék; az atyaság boldogító érzetével bírók pedig megértenek, ha csak annyit mondok, hogy kimondhatlan boldog voltam, ennyi idő, s viszontagság után gyermekeimet ismét dobogó szivemhez szoríthatni.

Jobb karomon leányomat, bal kezemen kis fiamat vittem föl az emeletbe, s itt nőm borult sírva nyakamba. Hálát adok az isteni kegyelemnek élttem ezen perczéért! Kártalanított az egész életem összes szenvedéseiért, s még emléke is kártalanít minden jövő fájdalmaimért, melyeket a sors még tán reám mérend.

Családomat Bodajkon hagyva, elmentem vasárnap mise után Vörösberénybe; - a litániára értem ide, első lépésem a templomba volt, hálát adni az Uristennek, hogy ismét itthon vagyok.

A mint kijöttünk a templomból, a nép körül fogott, nem tudván, hogyan nyilvánítsa a fölötti örömét, hogy ismét köztük vagyok. A reformátusok is akkor végezték délutáni áhítatosságukat; lejöttek ezek is, udvarom megtelt. Jól esett lelkemnek a becsületes egyenes szívű egyszerű népnek szives, örömteljes rögtönzött fogadása.

Vörösberényben Erkel becsületessége, s tisztjeim erélye folytán, mindent a legjobb rendben találtam; sok pénz volt a Cassában, - a termés középszerű, a cséplés javában folyt.

Másnap megjött családom.

Austria orosz segítség mellett leigázta Szent István birodalmát, oly törvénytelen, véres kegyetlenséggel és szándékkal, mint a muszka Lengyelországot. - Haynau és Susan boszut leheltek. Nem azt nézték, ki a bűnös, saját törvénytelenül rögtönzött büntető eljárásuk szerint; - hanem azt gyilkolták, kit hatalmukba keríthetének. Bekövetkezett a boszú, embertelen szívtelenség, kegyetlenség és borzadály zeníthje az 1849. október 6-ika.

A bécsi forradalmárok kegyetlenségeiért a magyarokon álltak nemtelen boszut; meg nem gondolva, hogy minden egyes, a bőszen szenvedély által aláírt törvénytelen halálos ítélet folytatni hóhér pallos-csapás, mely egy már ártatlan főt gördít a bakó lábaihoz: mélyen sujtja a legitimitást is.

Baromi lőn a szegény magyar helyzete. Betoppant a Gensdarm bárkihez is:

„Jöjjen velem” - kiáltá.

„Miért és hova?”

„Jöjjen jó szántából, mert másképp erővel elviszem;” - volt a válasz. - Vagy belépett az adószedő.

„Fizessen ennyit és ennyit” rivalgott, s a kérdésre:

„Miért?”

„Fizessen azonnal, mert másképp exequálom,” volt a válasz.

S így tartott ez több éven keresztül: minden kitünőbb egyéniség rendőri felügyelet alatt állott; de különösen mi, conservatívek. Ugy látszott, nem tudták megbocsátani; hogy nem voltunk mi is forradalmárok.

„Vége volt mindennek, még a remény mécse is kialudt már.”

„A minden szenvedélyeiben felzaklatott nemzet: apathiába esett.”

„És kezdődött a soldateska rémuralma. Hat hónapig tartott minden borzadályaival, hogy helyet adjon egy kiméletlen, germanizáló, vaskezü és vaskövetkezetességű, ellenséges indulatu Bach, később Schmerling-féle német kormánynak.”

Szerencsét kívánok neked, jelen ifju nemzedék! hogy e nyomorult helyzetet a távolból már, csak távcsőn át látva: ennek kinos, lelket ölő fájdalmaid nem érezted. S bízom a magyarok Istenének kegyelmében, hogy nem sujtandja többé, ily megaláztatással e nemzetet; csak ne feledje ez, hogy e siralmas helyzetet a forradalom szülte!

* * *

A politikai élet, sőt a személyes szabadság is megszűnván: kizárólag családom, gazdaságom, s nemesebb szenvedélyeimnek éltem. Családom szaporodott, gazdaságom gyarapodott. Vörösberény menhelylyé vált, respectálták visszavonultságomat a hatalmat kezelők, és ezek

közegei, mert gyanúsítani nem bátorkodtak. Nyugodtan, kellemesen, s mondhatnám boldogul folytak éveim, csakis politikai helyzetünk lidércze nyomta lelkemet.

Nyitott házat tartottam, szívesen láttam mindenkit. Sokat voltam együtt Rosos Istvánnal, ki közelemben Sááriban lakott állandóan, - Csapodival, gróf Batthyányakkal, Schmidegghel, Matkovicssal.

Minden szenvedélyeim közt legtöbb gyönyört szerezvén nékem ez időtt is a zene: szabad időmet ezzel töltém. Nappal zongora kísérettel fuvoláztam; estélyenként quartettokat, vagy pedig Theindl és Vurdával egymást felváltva egyesén, avagy duettokat énekeltünk. Minden nevezetesebb zene-szerzeményt meghozattam.

Rendeztem a Balaton partján fekvő sóstói vadászatokat, s itt fogadtam négy megye kitünőbbjeit; gyönyörű vadászatok voltak ezek. A tó közepén fekvő árnyas szigeten telepedtünk meg, egy nagy kényelmes, 30 egyént befogadó kunyhóban. Reggeli 10 órára ide hajtott 20 urifogat. Lobkovicz herczeg, ki Fejérvártt parancsnok lőn, volt legkitartóbb vadász bajtársunk. - Tőle tanultuk, hogy kell száz lépésnyi távolságra réczét, szárcsát lőni. Részt vettek a Batthyányak, Zichyek, Szögyényi, Csapody, Rosos, Késmárkyak, Dőryek, Talliánok, Nagyok; szóval az egész vidék birtokos osztálya; sőt Majláthhoz is volt szerencsénk. - Csöndesen vonultunk ki a szigetből úgy, hogy a tóban levő ezernyi rucza észre sem vette: a Balaton partjára, melynek fedezete alatt felállottunk. - Az adott jelre megindultak a hajók a tón; és a réczék özöne repült a Balaton felé. Nem győztünk tölteni, s lőni. Ezen attaque jó félóráig tartott.

Miután a réczék elrepültek, körülfogtuk a tavat, két nagyobb hajó, puskásokkal, és két kisebb, puskás nélkül zavarta fel a tunyább szárcsákat. Rendesen 300-400 darab közt lőttünk délig. 12 órakor ebédeltünk, délután pedig két órára visszajött a vad a Balatonból a tóra; ismét körül álltuk hát ezt. Négy órára behajtottunk a marosi tóra, s itt folytattuk kedvtöltéseinket. A 70 éves gróf Batthyány Imre is megjelent néha; melléje állt tisztartója Scherer. Ha jött a récze, Scherer, ki kitűnő puskás volt, mindig egyszerre lőtt az öreg gróffal. „Bravo Euer Exellenz” kiáltották szomszédjai. És az öreg ur igen örült. Ismételtük ezt minden héten egyszer, augusztus derekától október közepéig.

Kivettem az enyingi uradalom vadászatját haszonbérbe s október második felétől mig csak az idő engedte, itt is vadásztunk minden héten 2-3 nap puskával, vagy agarakkal lóháton; ide is eljöttek barátim és ismerősim.

Itt a provisorium alatt Késmárky József volt a főbiró, (ki jelenleg Veszprém megyei törvényszéki elnök). Közelebb megismertem ekkor ama jellemes, becsületes, tanult, okos, nemes szívű egyént; majdnem delejes vonzalmat éreztem már első találkozásomkor, és e rokonszenvem évről évre nőtt. Mert minden nehéz viszonyok közt kiállta barátsága a tűzpróbát. Az ő barátsága talán egyik legnagyobb lelki kincsem ma is.

Nem kis vigasztalásomra szolgált, és szolgál ma is, hogy családom - ha meghalok - benne fogja találni legmegbízhatóbb barátját, s tanácsadóját, mert ő családom mindegyik tagja iránt, igaz érzelemmel viseltetik.

Az ő barátságáról el lehet mondani hogy: olyan mint a csillag. Minél sötétebb az éj: annál jobban ragyog.

* * *

Csapodynál minden ősszel többször agarásztunk, s nála lucullusi fénynyel éltünk.

Polgárdin állt a kopó farka; e nemes érzésű vendégszerető család mindig szívesen fogadott bennünket.

Ha eluntam a sport e nemét, fölmentem atyámhoz azért is, hogy nagy-vadra vadászhaszak.

Egy alkalommal Erkel barátommal mentem oda; sógorom Baillou már ugyan e célból ott időzött. - Kimentünk együtt két kocsin Timárba, hol meglátva két szarvast, sógorom ajánlotta, hogy miután ő már ez idén sok szarvast lőtt, el fog bennünket állítani; Erkelt engem s vadászomat azon vonalon, melyben a szarvasok valószínűleg kitörnek; ő pedig a két kocsival felénk fogja terelni. Én úgy állottam, hogy mindig láttam a szálosban álló nemes állatokat.

Előbb hogy sem a puska pattanását hallottam volna, láttam, hogy az egyik álló helyén elesik; - a pattanásra a másik megiramlott, de pár ugrás után ez is elesett, s csak azután hallottam a második pattanást. - Sógoromat kocsin bevárták az aggálytalanok vagy száz lépésnyire, s ő mind a kettőt lelőtte. - Sohasem engedtem többé, hogy ő hajtson.

Karácsony és ujév közt ismét fölmentem Erkelrel Akára szarvastehenet löni.

Kimentünk két szánon; Erkel velem, bátyámmal pedig, a most is szolgálatomban levő Gyuri vadász. A dobosi szálosba szánkáztunk az országut felé. Egy szarvascsapat fris nyomaira akadva, üldözőbe vettük őket; de ezek egy fiatal sűrű vágásba menekültek.

„Hogy kapjuk meg őket?” kérdé bátyám Gyuritól.

„Ugy, hogy az urak menjenek szánon azon rétre, mely a vágásban a sövénykuti határt jelzi; ott álljanak el 150 lépésnyi távolságra, a szánakat küldjék félre; én pedig gyalog a falka után megyek. Ha megálltak a vágásban, kézre kerülnek,” felelt vadászom.

Igy cselekedtünk; bátyám állott el, azután én, utánam Erkel.

Hallottam a szarvasok törtetését Erkel elé; ez duplázott, oda siettem:

„Mit lőtt barátom?”

„Itt fekszik” mondá, egy elesett nagy szarvas tehenre mutatva vagy 40 lépés távolságra. Bátyám is oda ért; - „rosz lövés” mondá ő, és kihuzott egy vadász kést, melylyel szive felé szurt. - Ekkor a tehen felugrott, s egész erejével megiramlott. Nékem fegyverem felhuzva levén kezemben, pár öl távolságról lelőttem.

„Mind a két lövést erre a tehenre tette ön?” kérdém.

„Nem - felelt Erkel - a második csőt egy másikra lőttem ki.”

„S eltalálta?”

„Nem tudom, de remélem.”

Arra tartottunk hát a merre a második lövés történt. Én puskámat oda adtam vadászomnak, hogy töltsen meg; baj volt ez nagy hidegben az előtöltővel, mert a fagyos golyó hidegben csak erővel volt leverhető. Erkel menés közben töltött; s alig mentünk 100 ölnyire a falka csapásán, előre tekintve megláttam egy szarvas tehenet vagy 60 lépésnyire egy bokorban feküdni, fejét fenntartva nézett felénk.

„Ott fekszik, lőd bátyám.”

„Nem látom.”

„Add ide puskádat.”

Bátyám oda nyujtá golyós fegyverét én célba vettem, elsütöttem; a szarvas felugrott s újra lerogyott.

Oda érve, két szarvas feküdt egymás mellett, az anya már megmerevedtem; s borja - mely szinte az anyához feküdt, általam nyakszirt-lötten. E három vadat rövidebb idő alatt ejtettük el, mint mennyi idő kell e jelenet leírásának elolvasására.

Két tavasszal báró Prandauhoz mentem Miolác- és Valpóra, erdei szalonkákra vadászni. Igen nagy urakkal találkoztam ott. Lichtenstein hercegek - Jelasics - Denkstein tábornokkal, - Lamberggel, Wenckheimmal - Breunerrel, Festetich Gézával. 1855-ben 21 vadász-nap alatt 1007 szalonkát, 1856-ban ugyan annyi nap alatt, 976 szalonkát lőttünk.

Nemeskeblű, vendégszerető házi gazdánk nagyuriansan látott el bennünket mindennel. Hálásan emlékezem meg irányomban tanusított szivességéről.

Egy alkalommal szalonka repült ki Denkstein tábornok és Wenckheim Béla közt. - Denkstein rálő, - s Wenckheimba vagy 100 apró sörétet lőtt. - Megijedve, abban hagytuk a vadászatot; Denkstein majd kétségbe esett, s agyon akarta magát löni. - Wenckheimból az ólmot kiszedték, s negyednap ismét vadászott velünk.

* * *

Ez idétt gróf Batthyány Gedő elvette legfiatalabb nővéremet Bettyt. Atyja átadta neki kustányi birtokát.

Sógorom a gazdasághoz akkor még nem értvén, sokat jártam hozzá s ő szívesen élt tanácsommal, én pedig szívesen mentem oda, mert Kustány csak félórai távolban fekszik Kehidától s itt lakott akkor Deák Ferencz.

Mindennap találkoztunk; vagy én mentem hozzá, vagy ő jött át Kustányba. Behatólag, bizalmasan megbeszéltük a mult tévedéseit, a jelen nyomasztó türehtlen helyzetet, a jövőhöz kötött kétes reményeinket.

Ő mondotta nekem hogy „nem szabad kétségbe esnünk; el kell követni a társadalmi téren mindent, mit a jelen viszonyok közt is lehet, a nemzet egyesítésére. Tenni kell pedig különösen nektek conservativeknek, kiknek loyálisát a korona is kénytelen elismerni; - kiknek becsületes szándékait s hazafiui érzelmeit, a nemzet sem vonhatja kétségbe többé.”

„Az első feladat - folytatá - megakadályozni azt, hogy Magyarország részéről választások történjenek a Reichsrathba. E cél elérésére használjátok fel társadalmi állástokat; találkozzatok a nemzet értelmiségével ott hol lehet; világosítsátok fel a helyzetről; különösen arról hogy az erőszak örökké nem tarthat; hogy a korona előbb-utóbb népei áldozatkészségére fog szorulni, - s ekkor talán! visszanyerhetjük békés úton azt, mit a szerencsétlen forradalom folytán veszítettünk.

„Conditio sine qua non” - ha képesek leszünk a legerősebb pressiónak is ellentállva megakadályoztatni a Reichsrathba való választásokat. Mert a mit a mostoha sors és törvénytelen erőszak elvett, azt elévülhetlen jogunk alapján visszaszerezhetjük; de ha feladjuk e jogunkat: nincs okunk többé panaszkodni, s nincs jogunk cselekedni.”

Ily értelemben beszélt Deák akkor, mikor az osztrák császár győztes hadserege Altonától Anconáig volt felállítva.

Deákkal volt gyakori érintkezésem folytán, viszonyunk benső, meghitt barátsággá változott; a szivesség s bizalom hangján tanító bölcsesége, egész valómnak komolyabb irányt adott.

A magyar legitimitás pártját kellett megalakítani és szervezni!

Azt kérdezheted nyájas ifju olvasóm! ha csakugyan van elég türelmed ezen igénytelen kis munkát átlapozni.

Mit értettünk a „legitimitás” kifejezés alatt?

A magyar trónhoz tántoríthatlan hűséget, s ennek de - egyszersmind annak is - minden alkalommal leendő kitüntetését, hogy: a mint a korona elévülhetlen jogait készek vagyunk vérünkkel is megvédeni, - ugy az országnak szinte elévülhetlen jogait, a magyar korona érde-

kében sem adhatjuk fel soha. - S a mint örömmel és áldozatkészséggel nyújtunk segédkezet a koronának a nemzettel való kibékülésre és jogainak biztosítására; úgy a hatalom azon törekvésének, hogy a nemzetet elévülhetlen jogos önállóságától megfosztva Ausztriába olvaszsa, nem ugyan erővel, de ellent fogunk állni semlegesen „per vim inertiae, per passivam resistentiam.” Végre, hogy a „hatalom törvénye” ellen: a „törvény hatalmával” fogunk küzdeni. Készek vagyunk igenis, az 1848-ki törvényeket e végett, s ez értelemben törvényes uton módosítani; de csak a magyar törvényhozás szentesített akaratját ismerhetjük el kötelező törvénynek; s hogy a magyar trón és nemzet jogait megvédeni kötelességünk az austriai császárság irányában is. Ezt követeli tőlünk a trónhozi hűségünk.

Ezeket tartottuk édes olvasóm! a „legitimitás” főelveinek.

Miképp működött a volt conservatív-párt a kiegyezés, a legitimitás elvei s a párt szervezésének érdekében: le van írva röviden s híven az „Értsük meg egymást” című 1875. február végén a fusio előtt megjelent igénytelen röpiratban. (Tetty Nándor és társánál Budapesten.) - Itt csak annyiból emlékezem meg a történekről a mennyiben saját magam is szerény napszámosként közreműködtem.

Házam nyitva állott mindenkinek; fogadtam és informáltam; meglátogattam ismerőseimet e célból; vadászataim oly szépek és látogatottak voltak, mint az előtt. - De már nem a szárcsa és rucza volt a főcél.

A hazai ujságokba nem irhatván, irtam az „Augsburger Allgemeine”-be.

* * *

A magyar nemzeti színház, az erőszakos germanizálás folytán, bukó félben volt. Ennek fölségélyezésére Károlyi György s természetesen többen felsőbb engedelem megnyerése után, íveket nyitottak, - s csakhamar 300.000 forintot irtunk alá.

A nemzeti lovardára szükséges összeget Szapáry Antal és Wenckheim felszólítására, az általuk e célra adott reggeli alkalmával egy óra alatt aláírtuk.

Gazdasági egyleteket alakítottunk majd minden megyében. Nem a művészet, nem a sport, nem a pénzügyi érdekből történt ez; hanem azért, hogy érintkezessünk, ismerkedhessünk, egyesülhessünk, s hogy a kiegyezés és legitimitásnak pártot alkossunk.

Jelzésére a hatalmat kezelők hangulatának megjegyzem, hogy Hauer jelentése folytán a ministerium azért küldötte el Augusztot, ki a helytartóság elnöke volt, mert megengedte a lovarda alkotását, és a magyar színház segélyezését.

A nemzet hangulatának jellemzésére pedig legyen elég azt érinteni, hogy az 1859-ki hadjárat alatt bemenvén Pestre, a nemzeti casinóba ezen kifejezést használtam „a mi hadseregünk;” - s ezért majd kidobtak. - Pedig testvér-öcsém, mint alezredes, s két unokaöcsém mint főhadnagy s talán 100000 „magyarfiu” vívott az austriai Olaszországban működő hadseregben. A magentai s solferinói vereségnek jobban örültek Pesten, s kevés kivétellel talán egész Magyarországon, mint maga Napoleon!

De azért nem csüggedtünk. A mérvadó hatalmas körök ügyünk iránti rokonszenvének megnyerésére, elkövettek azok mindent, kiknek loyaltását a bécsi rendőrség sem merte kétségbe vonni t. i. Apponyi, Jósika, Széchen, Dezsöffy, Sennyey, Ürményi, Andrássy György, Szent-Iványi Vincze s többen. A nemzet lethargiájának megtörésével, ezt új reményekre ébresztetni, egyesíteni, a legalitás és a lehető kiegyezés érdekében fáradoztak itthon: Majláth, Somssich, Szögyényi, Wenckheimok, Vay Miklós s többen.

Nehéz, háladatlan munka volt ez itt is, ott is, Mert a boszúvágy, elkeseredettség és kétségbeesés, - úgy a hatalom érzete, s elbizakodottság: rossz tanácsadók.

Mikor összehívták a megszorított birodalmi tanácsot, az ide meghívott, s a meghívást elfogadó országos kapacitásainkat ezért, a legnagyobb bizalmatlanság követte. Pedig ekkor már Deák is Pesten volt, s mindenkinek hirdette, hogy: el kell foglalni minden tért, mely nyílik a nemzet jogainak védelmére.

A meghívottak nem engedtek a mindenki mást talán lehangoló presszionak. Az Isten áldja meg őket érte! Majláth, Apponyi, Barkóczy, Szógyényi loyális, erélyes, a legitimitás hangján történt felszólalásai folytán, a közvélemény igazságosb lón irányukban.

* * *

Éreztem, hogy abból a mit tanultam, sokat felejték; s hogy sokat, igen sokat vagy épen nem, vagy csak felületesen tudok. Gazdaságom jó rendben ment, nem kellett mindennap Akarattyára vagy Menyekére lovagolnom, vagy Padragra kocsikáznom. Több szabad idővel rendelkeztem, jelesen april, május, junius és júliusban, mikor vadászni sem lehetett, ismét komolyan kezdettem tanulni. Rotteck általános világtörténelmét, - Feszler pragmaticáját - a magyar történelmet; - különösen a magyar közjogot, ennek történelmi fejlődését, rendszeresen tanulmányoztam. Járáttam a legjobb külföldi s hazai ujságokat; - különös figyelemmel kísértem a „közös ügyeinkre” vonatkozó röpiratokat, pártszínezet-különbség nélkül. Azon meggyőződésre jutottam, hogy egyáltalában, de különösen különleges viszonyaink folytán, csak a legitimitás alapján állhat fen Szent István birodalma. S hogy az elnyomott, vagy ki nem elégített Magyarország Ausztriának mindig Achilles-sarka volt, s jövőben is az maradna. Mindinkább elismertem Majláthnak az országgyűlésen mondott e szavai bölcsességét és igazságát: „Omnia enim incerta fiunt, dum a legum tramite receditur!”

* * *

1857-ben Ő Felsége Magyarországnak körutat tón. Mi - a hatalmat kezelők mellőzésével ekkor is kitüntettük a trónt s Ő Felsége személyét megillető hűségünk- és ahhoz való ragaszkodásunkat.

Atyám ekkor 71 éves öreg ur volt. Megkértem, hogy jöjjön be ő is Veszprémbe a király fogadtatására. Bejött s bemutatották Ő Felségének. A király igen kegyesen fogadta; - megtudta, hogy az én atyám; hogy Lajos fia százados s hogy unokája (János bátyámnak fia) huszár hadnagy. - Másnap az udvari ebéd után Ő Felsége atyámnak ezt mondta:

„Ihr Sohn ist Major; ihr Enkel ist Oberlieutenant!” - Sohasem láttam atyámat oly boldognak, mint az nap volt.

Pár hó mulva atyám, mint Ő Felsége egyik legidősb kamarása (1814-ben lón azzá) bárónak neveztetett ki.

Ő Felségének atyám irányában tanúsított kegyelme, a kiegyezésre irányzott tevékenységemet - ha lehetete még inkább hatványozta.

Különösen növelte önbizalmamat azon körülmény, hogy Veszprém és a szomszéd megyéknek ez alkalommal megjelent birtokosai, általam vezetették magukat a király elé.

A király talán sejtván, hogy mi vagyunk a trónnak legmegbízhatóbb támaszai s egyszersmind a vidék legfüggetlenebb elemei: kiváló kegyességgel fogadott bennünket. Mindenkiel a nemes szív, a jó akarat megnyerő hangján, hosszabb, rövidebb ideig beszélt.

Azon benső meggyőződéssel távoztunk, hogy urunk királyunk jó szive, nemes lelkülete csak nemeset s jót akarhat. S ha sikerülend rossz tanácsosait leálcázunk: e nemes keblü király uralkodása alatt - Magyarország még boldog lehet.

* * *

Bekövetkezett az olasz-francia háború, mely Magentánál kezdődött s Solferinonál végződött. Villafrancában béke kötöttet, Lombardiának föllázásával.

Ha Ő Felsége 1857-ben koronáztatja vala meg magát: ezen veszteség a közös monarchiát alig érte volna.

Azt hiszik sokan, hogy ezen vereséges veszteség szülte az erősbített birodalmi tanácsot, melynek lelkes legitim működése és törekvése szülte az október 20-iki diplomát. Pedig nem úgy van. Mert Lombardia nélkül Austria fenállhatott; de az absolut hatalom kezelőinek sok, igen sok pénzre volt szükségük; mert az önkényes uralom csak erővel fojthatta el a népek, különösen Magyarországnak jogos követeléseit.

Jól lehetett a „Verwirkungs-theoria” kigondolva; de elfeledék, hogy ezen teoriát gyakorlatilag igen sok pénzzel, azaz nagy állami hitellel lehet csak fentartani. Az államhitelt, a jogvesztés-elmélet ezen alapját, ingatta meg, a szomorú emlékü olasz-francia háború - és a villafrancai békekötés.

A pénzügyi helyzet szülte hát az octóberi diplomát; mivel hogy már nem volt hitel az absolut kormány inproductiv szükségeinek fedezésére.

* * *

A népszerű báró Vay Miklós lett cancellár, csak is ő neki sikerült a megyéknek, melyek visszaállították, főispánokat szerezni.

Az akkori helyzet és közvélemény jellemzésére megemlítem, hogy Vay felhívott néhányat azok közül, kikről biztosan tudta, hogy multjoknál fogva minden szükséges áldozatot meghoznak a kibékülés, illetőleg a magyar alkotmányosság érdekében.

Pártunk egyik legkitünőbb tagját szinte felkérte magához Bécsbe, s itt felszólította, hogy az annyira kívánt kibékülés, illetőleg a magyar kormány, a megyék, az országgyűlés, szóval az alkotmányosság helyreállítására nyujtson ő is segédkezet.

A felhívott tehetség első nap elfogadta a cancelláriánál a referendariusságot. De más nap már megbánta, - s erről lemondott, elfogadván egy megye főispánságát. Harmadnap azonban Pozsonyból ismét írt Vaynak - hogy: jobb lesz, ha ő mint független egyén fog pártunk érdekében működni, s hogy az ő neki szánt főispánságot édes atyjára ruházza!

Vaynak és Szögyényinek mégis sikerült aránylag rövid idő alatt a cancelláriát, a helytartó tanácsot és a megyéket felállítani.

Én átvettem Veszprém vármegye főispánságát (1860. dec. 10).

A megyében eddig működött főnök Pichler, családós ember lévén: nem foglaltam el a főispáni szállást, - hol még Pichler lakott; hanem általam igen tisztelt régi barátomhoz, a nemes szívü vendégszerető Bezerédy Miklós címzetes püspökhöz szálltam, aki igen szívesen fogadott.

Rosos Istvánnak - ki a törvényes időkben első alispán volt, s Késmárky Józsefnek - ki szinte a törvényes időkben főjegyző volt - tanácsait kértem ki a létező aggasztó viszonyok közt. Ezeknek tanácsával éltem minden később előfordult válságos viszonyok közt is; s nem bántam meg soha.

December 22-re 1860-ban összehívtam a megyei gyűlést; és lett belőle nép- vagy ösgyűlés. Bejött nem csak a nemesség, nem csak a honoratorok, de mindenki, kinek bejönni tetszett vagy kit behoztak.

A gyűlést megelőző este már pár ezer ember tódult a megyeházához. Könnyü volt e néptömeget az exaltáltaknak tévutra vezetni; s elhítni velük, hogy: Ausztria hatalma örökre meg

van törve. Hogy a hatalmat törvénytelenül kezelők csak kétségbeesés folytán adták ki a törvénytelen októberi diplomát. - Hogy ezt nem kell elfogadni; hogy csak az 1848-ki törvények értelmében intézkedést fogadhatják el. - Hunkár Sándor mint egyik főszónok; declarálta is, hogy nem csak a diplomát nem fogadja el, de a főispánt sem; mert nincs bizalma személyéhez.

Egy maga Rosos szólalt fel a kibékülés és személyem érdekében; és paralisálta Hunkár szónoklatának hatását.

A főispánnak (nekem) macska-zenét terveztek. De ezt Rosos, Késmárky és több higgadt - az értelmiséghez tartozó barátjai megakadályozták azon érveléssel győzvén a többség irányában, hogy macskazenét rendezhetnek másnap is, ha a főispánt meghallgatták, és tudni fogják, hogy olyant mondott vagy akar, mi a macskazenét megérdemli.

Annyira fel volt izgatva a nép, hogy legmeghittebb barátim aggódtak nem csak méltóságom, de személyes biztonságom fölött is; s többen közülök arra kértek föl, hogy kinevezési okmányomat ne tegyem közzé, hanem a népgyűlésen mondjak le törvénytelen állásomról.

Alig találkozott néhány független jellemű egyén, kiknek volt elég bátorságuk, a szenvedélyesen felizgatott közvélemény ellen szállásomon meglátogatni.

Nehéz napokat éltem s álmatlan éjjeleket virraszték; de nem csüggedtem. Lelkiismeretem sugallá, hogy becsületesen cselekszem, s kötelességérzetem, hogy: ez áldozatot meg kell hoznom királyom és hazámnak, bármi szomorú következménye legyen is reám nézve. Későn este Vurda Emánuel helybeli előkelő polgár jött hozzám, s nagyon kért, hogy ha már csak ugyan el vagyok határozva másnap a gyűlésre elmenni, s ott elnökölni: menjek előbb vele a polgári Casinoba, ott együtt van a veszprémi polgárság értelmisége, kik nem ugyan állásommal, de személyemmel rokonszenveznek. Beszéljek ezekhez, világosítsam fel őket a helyzetről és szándékomról; - és ő biztosan hiszi, hogy ha ezt teszem, másnap ezekkel legalább személyemet meg fogja védhetni, a fellázított népdüh ellen.

Elismertem s megköszöntem szándéka nemességét, de büszkeségem nem engedte, hogy tanácsát kövessem.

Egész éjjel nem bírtam aludni; megkisértettem megnyitó beszédemet elmondani - de erre nem voltam már képes. Idegzetem megtagadá szolgálatát.

December 22-én 1860-ban 8 órakor átmentem a nagytemplomba - mely szállásomnak átellenében fekszik. - Misét hallgattam, felajánlottam családomat, személyemet s a haza ügyét az isteni gondviselésnek.

Mise után nyugodtabbnak éreztem idegrendszeremet. Nem mertem ugyan reményleni, hogy győzni fogok, de el voltam határozva arra, hogy a reám váró sorssal férfiasan megküzdendek.

Kilencz órakor egyedül, csak egy megyei huszár kíséretében mentem a szomszédságba fekvő megyeházba. A megye nagytermébe felérni, ellenséges indulatu néptömeg közt, nehéz feladat volt.

A terem ajtajánál talákoztam gróf Keglevich Béla és gróf Batthyány Elemérrel Batthyány Lajos, volt miniszterelnök veje és fiával. Éreztem, hogy ezek kibékítési szándékomnak jogosult ellenei.

A mint nagy nehezen betolakodtam a cancelláriába, mely egyik felől a nagyterem előcsarnoka, utánam sietett egy „gensdarme” tisztt s azt kérdé tőlem mit parancsolok?

„Nincs mit parancsolnom, de van egy kérésem önhöz, mely abból áll, hogy legényeivel együtt vonuljon szállásukra” - mondtam neki.

Feleletem a fiatal tisztet megzavarta; egy darabig álmélkodva nézett felém, és ismét a roppantul zsufolt teremre. Végre salutált és távozott.

Nagy nehezen elértem az elnöki széket, leültem, a közönség néma kíváncsisággal fogadott.

Vagy öt perczig beszéltem megszakítás nélkül, ekkor hallottam először szorványosan felkiáltva „helyes”, „igaz”, „jól beszél;” visszanyertem lelkem egész ruganyosságát, következtek az „éljenek” mindig sűrűbben, beszédem közepén gróf Zichy Manó felállt, beszédemet e szavakkal szakítá félbe:

„Kérem a megyei gyűlést engedje meg, hogy a gyűlés nevében a főispánt megöleljem” - felkelt, megölelt a nép helyeslése közt, a főispáni székkal a levegőbe kaptak Rosos és Késmárky hívei, és én beszédem másik felét mindig növekedő rokonszenv s folytonos éljenzések közt, a levegőben tartott elnöki székről mondtam el.

Ezen beszédemet, mint ez évben a megye teremében tartott minden nagyobb szabásu beszédemet is a megye közönsége kinyomatta.

E beszéd egész terjedelmében a következő volt:

Tisztelt közgyűlés!

Az október 20-án kelt k. királyi kiáltvány folytán az újra felélesztett alkotmányos főispáni hivatalra e megyében kineveztetvén, egyszersmind kötelelésemmé tétetett egy a megye minden érdekeit képviselő értekezletet hívni össze, s ezzel egyértőleg megyei állandó bizottmányt alakítani; ez megtörtént, az érintett értekezlet azonban kijelentvén magányos jellegét, a szükséges megyei állandó bizottmány alakítására az 1848-ik évi törvény értelmében összehívandó közgyűlést sürgetett: ezen közkiváratnak megfelelően hívtam össze az 1848. törvények alapján s megszabta formái közt a mai napra e jelen közgyűlést. Üdvözlöm a t. megye közönségét e törvényes téren; adja a Mindenható, hogy mindent, mi alkotmányunk kiegészítésére szükséges, e törvényes téren vihassuk ki.

Az 1848. törvények meghatározták e gyűlés teendőit, mielőtt azonban a mai nap feladatának megoldásához fognánk, teljesítsük egy sz. köteleléseinket s nyilvánítsuk, hogy Veszprém megye közönsége az 1848-ki törvényeket ép szenteknek és sérthetlenségnek ismeri, mint bármelyik sarkalatos alkotmányos törvényünket; nyilvánítsuk azok megnyugtatására, kik csak az 1848-iki törvények által vétettek a magyar alkotmány sáncaiba, hogy az nem csak Veszprém megyének nyilvánítása, de az egész ország nézete; - nyilvánítsuk, hogy 1848-dik évben a nemesség kiváltságairól önként s örömmel mondott le, testvéries szeretetből Magyarország összes népei javára, s pedig örökre: így a dézsma, robot, papi tized, örökre de örökre megszűnt; kérjük meg azokat, kik e megye helységeit képviselik a mai közgyűlésben, hogy ezt tudassák azokkal is, kik e székhelyen mai nap meg nem jelenhettek, vagy a tanácskozási terembe be nem értek.

Mégis hivatalos eskümet mint e megye főispánja e megye közönsége előtt teszem le; mielőtt ezt tenném, engedje szívesen a közgyűlés, hogy az esküt általánosságban érintve azon körülményeket említsem pár szóval, melyek megelőzték a főispánok kinevezését.

1848-ik év előtt Magyarországon senki sem esküdött alkotmányra, azon egyszerű oknál fogva, mert a magyar alkotmánynak nincs datuma, mert ez nem valami kegyelmes octroy vagy véres forradalom eredménye, ez oly idős, őse és régi, mint maga a magyar nemzet! Már első bölcs és szent királyunk nem csak a vallásosság boldogító áldásával ajándékozta meg e népet, de a polgárisodás áldásával is, első törvényeiben tevén le a magyar alkotmány csiráját; ez az idő szükségéhez képest fejlődött, a nemzet kegyeletével nőtt, s még - hiszem az Istenben, - óriási tölggyé növekszik, mely az idő minden viharával daczolhasson, melynek lombjai árnyában majdan az ország minden faju népei biztosan nyughassanak. E tekintetben

alkotmányunk egyetlen a nagy világban, s azon kimondhatlan előnnyel bír, hogy ősi lévén, mint maga e nemzet, e nemzet minden egyes tagjánál vérré vált: olyan a mi alkotmányos éretünk mint a színes üveg, ha eltörik, darabja színes; ha összetörik, megsemmisítik, megszűnik üveg lenni, de utolsó porczikája is megtartja eredeti színét: - hiszem, hogy míg egy magyar lesz a világon, ez alkotmányos leend, az utolsó magyar mint alkotmányos ember fog meghalni.

De nem mondhatom, hogy egyes törvényeink - bár a legnevezetesebket érintsem is - teszem: part. I-ae tit. 9-us, Bulla aurea, Sanctio pragmatica, vagy 1790. 10. t. cz: vagy az 1848-ik törvény: alkotmány, mindegyik alkotmányos sarkalatos törvény, lényeges kiegészítő része alkotmányunknak, de nem alkotmány! - Csak így magyarázható, hogy míg az angol fejedelem az 1676-ik magna chartára, az észak-amerikai elnök az 1767-ki függetlenségi actára esküszik s míg a porosz király az 1852-ki alkotmányra teszi le hitét s a kis Hessen az 1832-ki alkotmányt s esküformát követeli: addig a magyar király az összes törvények szentségére esküszik! Tizenkét sanyaru hosszú év alatt ritka következetességgel, vas akarattal s vas karral kezelte a német kormány törvénytelen, önkényes, összpontosító kormányzati rendszerét, - de elvégre mégis, s nem kis részben a magyar nemzet alkotmányosságán tört meg; ekkor alakított az ugynevezett nagyobbított „birodalmi tanács.” Nem egy alkotmányos hű magyar kebel tekintett szorultan a bécsi zöld asztal felé, hol ő Felségének számos bizalmi egyénei közt néhány magyar is foglalt helyet, de hála ezek alkotmányosságának, hála királyunkhozi hűségöknek, itt is diadalt aratott a magyar alkotmányosság, sőt itt is többséget nyert, s így itt és ez által bukott el végre a mondott rendszer; de most már az októberi diplomának okvetlen kellett következnie, mert ezen diploma nélkül, melyben ő Felsége fejedelmi szent szavával biztosít, hogy magát a legközelebbi országgyűlésen megkoronáztatandja, s így alkotmányos király leend, ezen diploma nélkül egy becsületes alkotmányos ember sem lehetett volna szolgálatjára Ő Felségének, még ez átmenetre is: - de ezen nyilvánítás után, hazafiui s hűségi szent kötelességünknek tudtuk ő Felségének a törvényes térrei átléphetésre segédkezetek nyújtani, s így történt, hogy ő Felsége bizalmából reánk ruházott méltóságokat s hivatalokat hazánk szent érdekében elfogadtuk, annál is inkább, mert a törvényesen megkoronázandó fejedelemnek, ki arra esküszik, hogy a törvényeket mind maga megtartja, mind mások által megtartatja, csak az lehet hű jobbágya s hivatalnok, ki a törvényt maga is szentnek s sérthetlennel tartja; - annál is inkább, mert lehet bizonyos viszonyok közt az alkotmányon egy nem várt csapás által vérző sebet ejteni, de nem lehet anélkül, hogy ugyan azon csapással a fejedelem törvényessége is ne sértetnék: s míg a nemzet életrevalóságánál fogva, az alkotmányon ütött seb beheged sőt meggyógyul: a fejedelem törvényességén ejtett sérelem veszélyes maradhat; ebből következik, hogy a fejedelemhezzi hűség nem zárja ki a törvényekhezzi hűséget, sőt egyenesen föltételezi, - s azért „Esküszöm az élő Istenre, boldogságos szűz Máriára, Istennek minden szentjeire, hogy alkotmányos törvényeinket szentül megtartom, törvényesen koronázandó királyomnak hű jobbágya, Veszprém megyének hű főispánja leszek, főispáni kötelességemet szentül s híven teljesítendem Isten engem úgy segéljen s annak minden szentjei.”

Most letett főispáni esküből reám háromlott kötelességeket kettőre hozhatnám vissza; az első általában a megyei főkormányzatra vonatkozik, ennek úgy hiszek a megye szellemében is megfelelni: - ha mindent, mi törvényes, igazságos, nemes, dicső, szivemből pártolok; - ellenben mindent, mi törvénytelen, igazságtalan, aljas, bűnös, egész erélyességemmel üldözőbe veendek.

A másik elnöki kötelességem: - mint alkotmányos ember s elnök a törvények korláta közt mozgó többség akaratjának föltétlenül hódolok; nem tagadom meg magamtól a jogot, önvéleményemet tartózkodás nélkül nyilvánítani, sőt a kötelességet, a tanácskozás folytán itt-ott felmerülő szirtet s örvényt kijelelve, erre a megye közönsége figyelmét felhívni, - de önvéleményemet a többségre reá erőszakolni soha, de soha nem fogom.

* * *

Veszprém vármegyét a kibékülés és kiegyezés eszméjének, barátim segítségével megnyertem. S e megye minden nehéz viszonyok közt, hazafiui kötelmét, a trónhoz való öröklött hűsége érzetével összhangzásba tudván hozni: ez összhangzatból folyó kötelmeit, mind a trón mind a haza irányában, egyforma hűséggel teljesítette is.

Rosos meghozta az áldozatot s elvállalta egy időre az első alispánságot - Kun Sándor a 2-ik alispánságot, - Késmárky a főjegyzőséget - a főügyészséget Vidt Károly; hogy az ifjabb nemzedéket az alkotmányosság és önkormányzatból folyó hazafiui és tisztviselői kötelességekben oktassák. A t. megyei egyéb hivatalokra a rég ismert főtisztviselők vezénylete alatt, a 48. előtti időkből ismert becsületes tisztviselők újra, az alantibb hivatalokra pedig az ifjuság vállalkozván: sikerült csakhamar a megyét választás utján szerveznem.

Megjegyzem itt, hogy a corruptiókban gazdag időszakban is, - Veszprém megye tisztviselői részéről zsarolás, vagy sikkasztási eset maiglan elő nem fordult. Sőt egy kiadó által történt sikkasztás összege, ámbár több ezrekből állott, azon tisztviselők által, kiknek bizalmával visszaélve követtetett az el, nagyobb részben már megtérítettett.

Azon évi ápril másodikára tüzetett ki az országgyűlés Pestre.

A választások alatt szomorúságomra kellett tapasztalnom, hogy habár a megye teremében birtam a bizalmat, s elveim pártolására a többség részéről majdnem bizton számíthaték is: a választó kerületekben, és így a népnél, e bizalmat még megnyernem nem sikerült. A megyei hat képviselő közül Deákot, vagyis a felirati pártot csak ketten t. i. Ányos István és Szabó Imre pártolták.

Az 1861-i országgyűlés tárgyalásaira és sikertelenségére emlékezni fog olvasóm. - Erről hát csak annyiból teszek említést, hogy ennek lefolyása lelkemet mélyen lesújtotta. - Veszve láttam szent István birodalmát, s a magyar nemzetet. Hisz a határozati párt abszolút lehetetlent, a felirati párt relative lehetetlent akart; s ezen akkori meggyőződésemet és állításomat, ma sem vonom vissza. Hisz ki sejdíthette 1861-ik év nyarán még Sadovát?!

A politicalai folytonos izgatottság, a megyében úgy mint az országgyűlésen; s a folytonos Pestenlétel ennek meg nem szokott levegője, vize, megtörte erőmet s egészségemet; májbajba estem. Kovács Sebestyén Endre, kivel rég baráti viszonyban éltem, volt lelkiismeretes orvosom; két heti gyógykezelés után így szolt hozzám:

„Ön nagy beteg nem csak testileg, de lelkileg is. A sok izgatottság, a pesti rossz lég, megtámadta összes idegrendszerét; itt a jelen viszonyok közt hazája ügyén mit sem lendíthet. Kötelessége önnek magát családjá számára megtartani; - s azért nem csak mint orvosa, de ugyis mint jóakaró barátja tanácsolom: menjen azonnal Karlsbadba, s ha ez vértódulást okozna - Marienbadba. Menjen pedig míg nem késő.”

Elfogadtam s most is köszönöm tanácsát.

Julius végén 1861-ben elindultam Bécsnek, Prága- s Aussignak: Karlsbadba.

Megjegyzem, hogy azért, mert a hatalmat kezelők nem ismertek magyar nemzetet, mi ekkor nemzeti viseletünkkel tüntettünk folyvást, mi és cselédjeink is magyar ruhában jártunk; nem is lévén, legalább Pesten, honnét indulék, más ruhám. Ilyen öltözetben keltem hát ultra huszárommal Csehországba.

Aussigban talákoztam Benedek hírneves tábornokkal. Összebeszéltünk, hogy miután ő is Karlsbadba siet, együtt utazunk, azon egy vagonban Töplitzig; onnét pedig, mert még akkor tovább nem volt vasut, egy kocsin mi ketten, a másikon cselédjeink.

Töplitzben több ismerőst találtam. Jelesen Haynald erdélyi püspököt, s a Csekoniccs családot. Az akkor is még igen szép Csekoniccsné született Liptay báróné, igen szenvedő levén: egy kis

kocsiban ült vagy feküdt inkább; Margit akkor még gyermekded leánya gondozta, s egy lépést sem távozott anyja mellől a töpliczi parkban. - Haynald püspök szives volt bennünket egy fogadóba vezetni, hol ő étkezni szokott. Itt Benedek több ismerős tábornokkal találkozáva elhatározta kérésükre, hogy még az nap ezekkel marad Töpliczben. Én tehát a póstával tovább egyedül utaztam.

Későn érkeztem s már holdvilágnál Kumetauba. A huszárom bakon ült, én pedig fölöttem sötétszínű szűrömet, melynek boglárcsatja terebélyes ezüst rózsát képezett. Az itt állomásozó cs. kir. katonaság Benedek tábornokot várva ennek nézett az őt, és „Gewehr heraus”-ot kiáltott. Én a fogadóba hajtottam s alig hogy leszálltam, egy kapitány jött hozzám, salutált, és azt kérdezte, mikor jelenjék meg a tisztikar?

Én felvilágosítottam s elmondám, hogy Benedek ma nem érkezik meg s azért szét eresztetik nyugalomra vitézeiket. Fél óra múlva egy törzstiszt jött hozzám, s jegyemet kérte, - csak is ezután eresztette szét a felállított katonaságot.

Karlsbad nekem nem tetszett; de vizét sem ihattam, - és így pár nap múlva átmentem Marienbadba, a legszebb európai fürdőbe, hol sok ismerőst találtam. Nevezetesen: Nádasdy Lipótot, Kunst érseket, Szitányi Adolfot, szeretetre méltó szép nejevel; a megnyerő modoru és művelt Karlovsky Rózsa asszonyságot, és több magyar családot, kik mind igen szivesek voltak irányomban. - A víz, szórakozás, gond nélküli élet, s az ottani üdítő tiszta lég csakhamar helyreállították egészségemet. Ismerőseim sem lévén már betegek: együtt étkeztünk. - Egy alkalommal X ur ebéd alatt sürgőnyt kapván, fülembé sugta:

„Nekem azonnal távoznom kell, légy kérlek pár napig, míg távol leszek, családom gondnoka s védője!” E szavak után távozott.

Ez 1861 augusztus 12-én történt.

Három nap múlva visszatérvén most érintett ismerősöm, kérdém tőle hol volt? ki is azt felelé:

„Feleségemnek sem mondtam meg; neked mégis megmondom.”

Elmondotta azután, hogy a hatalmat kezelők Bécsbe hívták, s azt kérdék tőle mennyire számíthatnának az oláh nemzetre azon esetben, ha az országgyűlés szétoszlata után, Magyarországon ismét kiütne a forradalom?

„S te mit feleltél?” kérdém.

„Azt hogy a magyarok ellen, de csak ezek ellen, ha szükséges 14 nap alatt 25000 oláht vagyok képes csatába vezetni; nem is kell pénz csak fegyver.”

Megértettem ebből azt, hogy az országgyűlést eredmény nélkül el fogják oszlatni, és azt is, a mi még szomorítóbb, hogy a szegény magyarnak sok agyarkodó ellensége van.

Az országgyűlést 1861-ben augusztus 20-án csakugyan feloszlatták. - De a rend nem bomlott meg; s a főispánok, a megyékkel folytatták a közigazgatást. Apponyi, Majláth, Széchen, Vay, Sennyey visszaléptek, - gróf Forgách Antal lett cancellár;

1861-ik évi szeptember 2-án Veszprémben tartott bizottmányi közgyűlést a következő beszéddel nyitottam meg:

Mielőtt a mai nap teendőihez fognánk, legyen szabad a tisztelt közgyűléshez pár szót szólnom a jelen helyzetről, röviden s minden költészet nélkül. Röviden: mert sokkal közelebb érdeklétek bennünket a legközelebb lefolyt hónapok történelme, mintsem hogy azt éber figyelemmel ne kísértük volna, s így e tekintetben újat nem mondhatnánk. Minden költészet nélkül; mert ennek eredete, mint eredménye ideig óráig tartó lelkesedés; - míg politikában nyugalomra s higgadtságra van szükség, nehogy az örök igazság változhatlan elveit szem elől

téveszszük akkor, midőn a kor visszautasíthatlan kívánataival alkudozunk; midőn elejtjük azt, mi az időnek esik áldozatul; midőn tekintetbe veszszük azt, mit az új viszonyok követelnek.

Midőn pár hóval ezelőtt az országgyűlés megnyitásakor, a t. bizottmánytól hosszabb időre bucsut vettem: - aggályteljesen tettem azt, de nem reménytelen.

Aggályteljesen, mert ismertem azon nehézségeket, melyekkel a koronázandó fejedelemnek s az országgyűlésnek küzdeni fog kelleni.

De nem reménytelen; mert az akadályok s nehézségek nagyságát paralisálta a kölcsönös önfentartási ösztönhöz kötött reményem és így egy szebb jövőendő szomor-édesden mosolygott felénk.

A nehézségek a megingatott kölcsönös bizalomban feküdtek. A kölcsönös önfentartási ösztönhöz kötött reményem azon meggyőződésen alapult: hogy Austria nagy, hatalmas, tekintélyes, nyugodt és szabad, csak egy kielégített Magyarországgal lehet, míg Magyarország összes érdekeinek minden irányban kifejlődését leginkább Austriával való törvényes kapcsolatban érheti el, s a magyar nemzet nemzetisége biztosítékát leginkább Ausztriávali törvényes viszonyai közt lelheti fel.

A bizalmatlanság főoka a német statusférfiak részéről: az 1848-iki törvények.

Míg a magyar aristocratia - hisz az hozta ezeket minden kényszerítés nélkül - az által, hogy az összes népet felvette az alkotmányosság sánczaiba; hogy megszüntette a robotot, dézmát, papitizedet; az által, hogy kimondotta a birtoklási és hivatali képességet; hogy kimondotta a közteherviselést; az által, hogy kimondotta a bevett vallásoknak viszonyosságát egyenjogúságát; - végre:

az által hogy százados alkotmányának új biztosítékot szerzett: a magyar aristocratia az 1848-iki törvényekkel egy rég mulasztott nehéz köteleességét teljesíté; - addig a német statusférfiak, mert nem ismerik a magyar közjogi történelmet, mert nem ismerik a nemzet jellemét, az 1848-ki törvényeket csak úgy ismerik mint azokat az 1848-iki forradalom magyarázta - s így ők az 1848-ki törvényeket a forradalommal identificálják.

Pedig mint híres bölcsészek és historicusok jól tudhatnák, hogy az alkotmányosan hozott törvények forradalmat soha sem okoztak; mert ezek a többség kifolyásai. - Jól tudhatnák, hogy alkotmányos országban forradalom csak a törvények meg nem tartásából eredhet.

Mi okozta az 1848-ki forradalmat? majd elmondja a részrehajlatlan történelem - de hogy a forradalmat nem az 1848-ki alkotmányosan hozott, törvényesen szentesített törvények okozták; nem azon törvények, melyekről egyik legbölcsebb hazánkfia, azt mondá hogy ezek a „népnek bulla aureája, a nemességnek valódi nemes levele,” ezt már bizton állithatja a jelen kor is.

A magyar nemzetnek bizalmatlanságát s jogai iránti féltékenységét természetesnek találandja mindenki, - a ki hazánk történelmét tanulmányozta. Bizalmatlanságának főoka azonban a tizenkét évi eljárásban feküdt; - és így történt, hogy minden felőlíróli intézkedést, bár a szükség parancsolta légyen is azt, az absolut kormány folytatásának tekintette. - S innen történt, hogy október után az összes nemzet jelszava az 1848-iki törvény lett, mint panacea, mely által hitte magát biztosíthatni az önkény ellen.

Az 1848-ki törvényekhez hangosan nyilvánított ragaszkodás csak növelte a német statusférfiaknál azon törvények elleni bizalmatlanságot. S ezért született a februári patens, mely nem csak a 48-iki törvényt, nem csak az octoberi diplomát semmisíti meg, de megsemmisíti Magyarországot s a magyar szent korona függetlenségét.

Ily viszonyok közt hivatott össze az 1861-iki országgyűlés. A kegyelmes királyi megnyitó beszéd minden loyaltása mellett sem volt képes a februári pátens benyomását s hatását enyhíteni. Hogy az országgyűlés alatt fájdalom nem történt semmi, sem egy, sem más részről a kölcsönös bizalom helyreállítására, a tisztelt bizottmány úgy tudja mint én. A július 21-én kelt királyi leirat oly elvet állított fel, mely minden alkotmányosságnak merev negatioja; s így az országgyűlési értekezlet fonala megszakadván: az országgyűlés eloszlatott. A magyar országgyűlés kötelességét teljesíté; mert alkotmányunk nem volt az országgyűlésé, a mint nem is a mienk. Hitbizományos örökségünk ez, melyet feláldozni nem szabad.

Eddig az utolsó hónapok rövid történelmi vázlata.

Midőn ma üdvözlöm a t. bizottmányt, ismét aggályteljesen, de nem reménytelenül teszem azt. Aggályteljesen; mert a nehézségek növekedtek. Nem reménytelenül; mert a kölcsönös önfentartási ösztön újra föléledt s öregbedett.

Ausztria - mint már mondtam - nagy, hatalmas, tekintélyes, nyugodt, sőt szabad, kielégített Magyarország nélkül nem lehet; bizonyítja ezt a történelem, de elvitázhatlanul bizonyítja ezt a jelen.

Ausztria soha nem volt, és soha nem lehet jobban ura Magyarországnak, mint az utolsó évtizedben volt. S mire ment? hová jutott? elmondanám, ha nem volna oly fájdalmas, s minket nem érdekelne oly közletről. Én elismerem, hogy Ausztria megronthatja ideig óráig Magyarországot, ha az országot a különböző nemzetiségek szerint osztja fel. De elmondhatja neki az előre látó bölcs: - „Quid victor gaudes? tua de victoria perdet.” - Mert ezek nem egységes, hatalmas Ausztriához fognának gravitálni; végczéljuk vagy ábrándjuk egészen más!

Másrésze Magyarországnak bármi uton szakadna el Ausztriától, Ausztriát megronthatná. Azt is megengedem, hogy gazdag, szabad ország lehetne; de Magyarország, azon Magyarország, mely Szt.-István öröksége, azon alkotmányos Magyarország, melyet elődeink vérrel szereztek s törvényhozói bölcseséggel tartottak meg; azon Magyarország nem lesz többé; s elmondhatná rólunk a későbbi nemzedék: - „Una dies deploravit ruinam utramque.”

Midőn geographiai helyzetünk, multunk és jövendőnk annyira parancsolják a frigyét, midőn közös érdekünk és dynastiánk legszentebb érdeke kívánja ezt: akkor a kölcsönös jogok tiszteletben tartása a viszonyos érdekeknek méltánylata mellett, a kibékülésnek minden bizalmatlanság mellett is létre kell jönni, annál is inkább, mert valóságos akadály fenn nem forog.

Az 1848-ki törvények azon része is, mely Ő Felsége jogait, s a törvényesen fennállott kapcsot nem eléggé biztosítja, mint minden törvény, az idő kívánatához képest módosítható.

Közös ügyeink s viszonyos érdekeink alkotmányos uton elintézhetők. Kimondotta ezt már azon nagy férfiú, - csak nagy férfiúnak mondom, mert nem találok őt eléggé dicsőítő más epithont, - kit az Isten e nemzet megmentésére teremtett: kimondotta Deák Ferencz.

De hogy ez megtörténhessék, okvetlen szükséges, hogy Ő Felsége a koronázandó fejedelem alkotmányos téren találkozzék a nemzettel; mert e kívül e nemzetnek nincs közeledési tere.

Mert ha kívánhatja Ő Felsége, hogy törvényeinket az idő kívánataihoz módosítsuk, ezt csak a törvényesen kiegészített országgyűlés teheti, hogy a módosítás törvényes lehessen. Mert akár Ő Felsége, akár az alkotmányos Reichsrath, akár egy csonka országgyűlés octroyroz: az azért csak octroy marad, melynek engedelmeskedünk addig, mig engedelmeskedni kénytelenek vagyunk. De kötelező erővel, azon tiszteletreméltósággal, melylyel alkotmányos törvény, alkotmányos népnél bizton számíthat: nem birhat soha.

Mert ha kívánhatja is az alkotmányos Ausztria, hogy közös ügyeink alkotmányosan intéztessenek, azt csak nem kívánhatja, hogy saját ügyeinket - pedig saját törvényeinknek módosítása csakugyan saját ügyünk - alkotmányellenes úton intézzük el. - Hisz magyar törvényt csak a törvényes országgyűlés, a törvényes fejedelemmel módosíthat.

Adja meg Ő Felsége a magyar nemzetnek törvényes kormányát, hogy törvényes országgyűlés lehessen, hogy az okvetlen szükséges módosítások törvényesek lehessenek; s bizonyosan megadja a magyar nemzet is királyának mindazt, mi szükséges, hogy a magyar király egyszersmind ausztriai alkotmányos Császár s európai nagyhatalom lehessen.

Szüntesse meg Ő Felsége azon szerencsétlen „circulus vitiosus,” mely szerint Ő Felsége nem adhatja meg a törvényeket, míg a nemzet nem módosította; s viszont a nemzet nem módosíthatja törvényeit, míg a fejedelem meg nem adta.

Ő Felsége teheti ezt, mert azon út, melyen most jár, nyitva álland előtté akkor is, ha e nemzet loyálisában csalatkoznék, s ekkor igazolva leend; - míg a nemzet törvényeit alkotmánykivüli úton nem módosíthatja, morális öngyilkosság nélkül.

Azért mindenek előtti a törvényes kiegészített országgyűlés; hogy törvényeink az idő kívánatihoz módosíthatassanak; hogy kitaláltathassék s megállapíthatassék - azon okvetlen szükséges alkotmányos mód, mely szerint közös ügyeink alkotmányosan intéztessenek el. - Igy a tökéletes kibékülés.

Hogy ez meg fog történni, nem csak reményem, de hazám, a törvényesen koronázandó fejedelem, s az összes monarchia legszentebb érdekében hiszem. Mert e nélkül elveszett a delejtű, s a legközelebbi forgószél különböző irányban sodor bennünket közös pótolhatlan kárunkra; és a felelősség nem a magyar nemzetet éri, hanem sujtja azokat, kiknek sikerülend Ő Felségét ellenkező irányban vezetni.

A mi most már megyei helyhatósági állásunkat illeti; a tér, melyen állunk alkotmányos, törvényes, ezt törvényeink sértése nélkül, nemzeti bűn nélkül, gyáván oda hagynunk nem szabad.

Kormány-férfiaink, kik a közigazgatás és törvénykezés élén állanak, nem önérdékből állanak ott; ezt ők a legtisztább hazafiságból s törvényesen koronázandó fejedelmünk iránti hűségéből teszik. - Állásuk törvénytelen az igaz, de azért állanak ott, hogy a magyar kormány számára a törvényes állást megszerezzék. - Törvénytelen a kormány, de magyar nemzeties: s míg ez áll, mindig van appelláta „a male informato principe ad melius informaneum.” Ha ők megszűnnek lenni: megszűnik helyhatósági életünk, s ezzel talán sokára, alkotmányosságunk utolsó reménye.

Ezeknek állásukat nem szabad lehetleníteni, nem szabad nehezíteni.

Nyilvánítsuk tehát, hogy: a jelen kormányt törvényesnek el nem ismerjük; hogy netalán törvénytelen parancsait végre nem hajthatjuk; katonát nem állítunk; de sem egyiket sem a másikat nem is ellenezhetjük. - Hogy törvényes intézkedéseinek, a törvények iránti tiszteletből, eleget teszünk; hogy helyhatósági kötelességünket, a beligazgatás és törvénykezési téren odább is hiven teljesítjük; szóval elkövetünk mindent a megye boldogságának előmozdítására, bajaink enyhítésére, a mennyire ez tőlünk függ. - Tűrünk a jövő nemzedék boldogságáért, tűrünk nyugodtan, higgadtan, minden szenvedélyes kitörés nélkül; tűrünk önmehtagadással, s feláldozással; tűrünk a szerencsétlenség tisztelendő méltóságával: - de alkotmányos és szentesített törvényeinktől el nem térünk. Míg a hatalmat kezelő kormány a hatalom jogára támaszkodik, addig mi a jog hatalmára támaszkodunk; s a másodikkal volt, van, és lesz az Isten áldása. - „Certa ibi victoria est, ubi virtus arma ministrat!”

* * *

Megyémbe a november 2-ára kitűzött közgyűlés karhatalommal szétesztetett; a megye becsületes alkotmányos tisztikara együttesen lemondott; - nekem administrator adatott. Falura mentem s ismét gazdaságom- s családomnak éltem.

Szegény jó anyámat már eltemettük. Atyám 76 éves lévén, megosztottatott bennünket. Miután azonban atyai örökségünk három fiu, anyánk vagyona pedig három fiu és négy leány között volt megosztandó: megvettem az összes atyai és anyai örökséget, - s testvéreimet kielégítettem. Volt tehát elég gondom s tennivalóm annál is inkább, mert Kapivárt eladtam, hogy testvéreimet kielégíthessem s Akát, miután minden épület rosz állapotban volt, újra föl kellett építenem.

Családom télen Akán volt; én pedig sokat voltam Bécsben. Ott laktak Apponyi, Jósika, Szögyényi, Sennyey, Széchen; - sokat feljárt Majláth, Ürményi. Mily célból s mily irányban működtek? érinté röviden bár, de híven az „Értsük meg egymást” című röpirat.

Építkezésemet 1862- és 1863-ik évben befejeztem, gazdaságomat rendeztem - és ismét a politikának éltem.

Irtam minden olvasottabb hazai és német ujságokba cikksorozatot, vagy egyes cikkeket a kibékülés érdekében; névtelenül, vagy nevem aláírásával. Bebizonyítani iparkodtam a nemzettel szemben úgy, mint a trón előtt, a kibékülés és kiegyezkedés közös és elkerülhetlen szükségét, s hogy Deák, feliratában letette a kiegyezés, a kibékülés csiráját; csak ápolni kell azt, s hamar tölgygyé terebélyesedhetik, melynek árnyában a lajtán-inneni s tuli népek, a király és császár megférhetnek, s megnyugodhatnak.

Saját és mások cikkeit, és ez irányban s értelemben irt röpiratainkat agyonhallgatták a hatalom kezelői; s agyonhallgattatták a szolgálai, vagy megvett, vagy terrorisalt napisajtóval is. - S ha észrevételt tettek cikkünkre, csak gunyosan tették - hivatkozva a jogvesztés elméletére, és Schmerling csattanós nyilatkozatára „Wir können warten!”

De Forgách nem alázta le állását és személyét a hatalomkezelők vak eszközéül; - és így azoknak, kik Magyarországot is a birodalmi tanácsban kivánták látni mielőbb, Forgách sem kellett. Gróf Zichy Herman lón cancellár.

Bécsben politikáról magyar emberrel nem beszéltek többé.

Hiában, s reménytelenül fáradoztak: Jósika, Apponyi, Széchen, Szögyényi, Vay, Andrássy György, Majláth, Sennyey, Szentiványi, Ürményi s többen. - Mert ha a közvéleményben nyertek is tért, s ha Ő Felsége kegyes volt is irányukban: a hatalmat kezelők, minden közleledést határozott ridegséggel utasítottak vissza.

Csak egy magyar ember volt, ki a király és Vilmos főherceg bizalmával birt, s kinek hűségét, és ügyismeretét Schmerling és Hauer sem merték kétségbe vonni. És ez Nádasdy Ferencz volt! - a volt helytartótanácsi tanácsos, utóbb főispán, erdélyi thesaurarius - és akkor Justizminiszter; kinek kegyességével, jóakaratával, bizalmával, atyafiságos és baráti érzelmével évek hosszú során már akkor dicsekedhettem. Későbbi fáradozásomnak sikerét egyedül Nádasdy Ferencz becsületessége s irányomban tanúsított feltétlen bizalmának köszönhetem.

Zichy a cancellár hivatalosan felszólított, hogy vegyem át - (veszprémi főispán lévén) a megye kormányzatát.

Miután 1863-ban erre Forgách által is felszólítottam, már akkor le akartam mondani főispáni méltóságomról. De mielőtt ezt megtettem volna, felkértem Késmárky barátomat, hogy menjen Deák Ferenczhez, mondja el a viszonyokat, s kérdezze meg Deáktól mit tegyek? - lemondjak-e vagy bevérem felmentésemet?

S miután Deák azt tanácsolta, hogy ne mondjak le, akkor sem mondván le: Zichy felhívására sem resignáltam, csak azt feleltem, hogy: a vármegye kormányzatát, miután nincs vármegye, át nem vehetem.

Ezen nyilatkozatom után Zichy felkért, hogy jöjjek hozzá Bécsbe, - ott csakhamar megértettük egymást; én megértettem azt, hogy Zichy: főcélja „Magyarországot a birodalmi tanácsba, ha másképp nem megy, közvetlen választások útján is bevonni.” Zichy pedig megértette, hogy: erre bennem segédeszközre nem talál; sőt hogy el fogok követni mindent, miszerint ez néki Veszprém vármegyében ne sikerüljön.

Pár hét múlva főispáni méltóságomtól felmenttettem. (1864.)

* * *

Atyám nevelési főelvét követve, mely szerint csak egészséges test felelhet meg szellemi hivatásának: gyermekeimet ily irányban neveltem. - De a jelenkor sokkal többet kíván az egyéntől, mint atyám idejében; elkövettem tehát mindent gyermekeim kiképzésére. Már kicsiny korukban magtanultak játszva a magyar anyanyelven kívül, németül, francziául s angolul; - úgy hogy hat éves korukban e négy nyelven beszéltek és irtak már. A fiukkal lovagoltam, vívtam, usztam s vadásztam. - Fiaimnak a zenéhez és rajzhoz kevés hajlamuk volt; de leányaim a művészetben is szépen előre haladtak.

Moki leányom 1863. december hóban lett 17 éves; s ekkor szorosan vett nevelése be lőn fejezve. E siheder leánya sok vendéget szerzett Akának, már ez év nyarán. Más részt kötelességemnek tartottam a nagyvilággal megismerkedtetni, s őt annak bemutatni. Elhatároztam tehát magamat, hogy a jövő telet anyjával együtt Pesten töltjük. De Akán a nagy nevelési személyzetet tartani, a telet családom egy részével Pesten tölteni, tavasszal ismét haza érve, nyitott házat vezetni - s leányom kedvéért sok vendéget látni: nagyobb feladat leendett, semhogy vagyonom megbirhatta volna. És így elhatároztuk nőmmel, hogy a sokkal fiatalabb leányaimat Annát, most gróf Almásy Tassilónét, Ágnest, most gróf Waldsteinnét és Pepit (a fiaim már ugyanis Bécs mellett a kalsburgi jezsuita-intézetben lévén) Bécsbe a Salesianerek növeldéjébe adjuk. Így történt s mi felnőtt leánnyommal Pestre mentünk.

Meg kell itt jegyzenem, mikép a jezsuiták nevelési modora, s ennek sikere tökéletesen kielégített; és én nekik örök hálával tartozom. A tudományokban szép előrehaladással, testileg kifejlődve, ép lélekkel adták vissza 9 év után Miklós és Pál fiaimat. Vallásszeretőkké igen, de bigottokká őket nem formálták.

Pesten az egész társaság meg nem érdemlett szivességgel fogadott bennünket.

Legmeghittebb barátom báró Sennyey Pál 1864. april hó 30-án elvette nőül Mária leányomat, kit mi a családi körben - mint fentebb érintettem, folyvást csak „Moki”-nak neveztünk.

Gróf Apponyi György lévén násznagyja, ennek elébe mentem Kisbérre az indóházhoz, mely Akához egy kis órányi távolság.

Az egész uton politizáltunk. Ő elmondotta mi történt részökről az utolsó időben Bécsben, - s mit remélhetünk? jelesen azt, mikép gondolja ő a kiegyezés lehetőségét. Ellenvetéseket tettem, nehézségekre figyelmeztettem s ő mindig tapasztalt szivességénél fogva, ellenvetéseimet megczáfolta, felvilágosított, s oly remény- s bizalomteljesen beszélt, hogy én is új reményre ébredék.

Báró Luzénszky Alajos nagybátyám volt szives az ünnepély rendezését elvállalni. A mint a misére és esküvőre beharangoztak, felköté díszkardját, kilépett szobájából s agyvelő szélhűdés folytán szörnyet halt.

Nagy csapás volt ez reám nézve!

Sikerült azonban a nélkül, hogy leányom vagy atyám és a társaság nagyobb része csak sejtette volna is, a halottat Moórra haza küldeni. Az új házások esküvő után Olasz-, Francia és Angolországba utaztak.

Ezután csakhamar felmentem Bécsbe s visszahoztam, a zárdában magukat szerencsétleneknek érző kis leányaimat.

Itt megjegyzem, hogy a mint a fiukat jókor kell kiadni az atyai házból: úgy a ki teheti, leányait ne szakítsa el az anyai szívtől. Csak a jó anya tud jó leányt nevelni!

Az 1864-ik éve nyarán többször felmentem Bécsbe Nádasdy Ferenczcel találkozandó.

Mindig arra kértem, hogy használja fel különleges, s egyedüli bizalmi állását a trón, a monarchia és hazánk érdekében.

Miután többszöri találkozásunk folytán meggyőztem arról, hogy: Magyarországot csak is kényszerrel lehet a birodalmi tanácsba vonni; és hogy az így ide kényszerített magyar elem, egyesülve az ottani többi centrifugal elemekkel, szétrobbantja, vagy megbénítja az egész intézményt; és így ezen terv vagy ki nem vihető, vagy ha sikerül, a dynastia, a monarchia s Magyarország közös hátrányára szolgálna. - Nádasdy felszólított, hogy készítsek egy rendszeres Memorandumot, küldjem fel neki - s ő ezt, illető helyen benyújtandja. - Szavamat vette azonban, hogy ez köztünk marad.

Elvállaltam e megbizást, s csak otthon éreztem feladatomban horderejét, és nehézségeit. Nem csak azért, mert a történelem lőn kiindulásom alapja, - és így ezt alaposan kellett újra tanulmányoznom; de azért is, mert emlékiratomat németül kellett szerkesztenem.

Bebizonyítottam a mondott emlékiratban a történelem alapján, s ennek adatai tüzetes összeállítás mellett, hogy a dynastia és monarchia mindig akkor veszített hatalmából, tekintélyéből s európai döntő befolyásából legtöbbet, mikor Magyarország alkotmányos függetlenségét elnyomni, vagy korlátozni akarta.

Ugyan ez alapon bizonyítottam a magyar nép dynasticus érzelmét.

Bebizonyítottam, hogy az 1848-ki mozgalom, s az ez évben hozott, a magyar királynak ősi, alkotmányos jogait megszorító törvények, az akkori európai viszonyokban találják keletkezésük okát, nem pedig a magyar illoyalításban; s azon idő-rövidségben, melyben ezen nagy horderejű törvények rögtönöztek.

Bebizonyítottam, hogy Magyarország gondviselészerű hivatásának csak is az Ausztriávali törvényes viszonyban felelhet meg; s lehető önállóságának fenntartása mellett, csakis ezen törvényes kapcsolatban lelheti fel államisága, nemzetisége s jövő fejlődésének biztosítását.

Bebizonyítottam, hogy a kiegyezés, kibékülés, az 1848-ki törvényeknek, törvényes uton leendő módosítása a dynastia, a lajtántuli tartományok és Magyarországnak közös érdeke.

Végre, hogy Deák Ferencznek 1861-ki feliratában le van téve a kibékülés, a kiegyezés alapeszméje. S hogy a nemzet saját és a trónnak érdekében, a jog folytonosságáról le nem mondhatván: csakis törvényes uton, minden törvényes factorok közreműködésével módosíthatja 1848-ki törvényeit.

Elismertem a korona aggályainak jogosultságát, hogy az 1848-ki törvényeket vissza nem állíthatja, míg arról nem biztosítatik: hogy Magyarország kész e törvényeket úgy módosítani, hogy a magyar korona jogai és Ausztriával majd 300 éves viszonyokból eredt közös ügyeink törvényes elintézésének módja meg nem állapíttatik és nem biztosíttatik.

S azért nem is azt ajánlom a koronának, hogy állítsa vissza a 48-ki törvényeket „pure et simple;” hanem állítsa vissza egyelőre a magyar cancelláriát, helytartótanácsot és megyéket.

Hivjon össze egy, az 1848-ki törvények alapján megválasztandó országgyűlést ad hoc t. i. az 1848-ki törvények módosítására.

Ha a nemzet, a mint ismerve a közhangulatot biztosan hiszem, a szükséges módosításokat elfogadja, nincs többé oka sem a koronának, sem az ausztriai császárnak, sem a lajthántuli népeknek Magyarország törvényes, azaz ministerialis (parlamentari) kormányzatát neheztelni.

Emlékiratom lényegére, tárgyilagosságra nézve nem volt nehézségem. Hisz sokszor megbeszéltük már meghittebb körökben a kiegyenlítés lehetőségét és módjait. Különösen élénken véste magát emlékezetembe Apponyival Kisbétről Akáig folytatott, e tárgyra vonatkozó beszélgetésem; - s jól emlékeztem, hogy Apponyi is ily formák közt reméli Magyarország alkotmányosságának visszanyerhetését. - Én pedig Apponyi Györgyöt ismertem pártunk vezérének.

Szavamat adtam Nádasdy Ferencznek arra, hogy „Es bleibt zwischen uns;” - nem mutathattam ennek folytán szorgalmasan készített Memorandumomat senkinek. Vöm Sennyey Pálnak megmutattam volna elkészülten több ívre terjedt munkámat, - hisz ez nem csak vöm, de egyszersmind meghitt, és személyes s politikai barátom: - de ez a külföldön utazott.

Megemlékeztem, hogy adott nekem a gondviselés egy nemeskeblű jóakarót, ki bő tapasztalatait, tudományát és szakértelmét nem fogja megtagadni, ily válságos percben irányomban.

Elmentem tehát Szögyényi Lászlóhoz Csórra, elmondottam neki, hogy egy emlékiratot készítek, s arra kértem, - legyen kegyes átnézni, és észrevételeit megtenni.

Lényegére, érveire nézve mit sem változtatott, a formára és egyes kifejezésekre megtette az alapos észrevételeket.

Megnyugodva most már, elmentem haza, elhívtam Akára Késmárky Józsefet, ennek is elolvastam, aztán leirattam s felküldöttem Nádasdynak Bécsbe.

Ez történt 1864. szeptember elején.

Szeptember végén vettem Nádasdy választát, fölvetett nehézségeit, kételyeit s aggályait.

Öt rendbeli ily tartalmu s több ívből álló válaszára feleltem Nádasdynak; mig végre 1865. március hóban azon megbízást nyertem tőle, hogy most már, a Magyarország kibékítésének érdekében gyakorlatilag szükséges intézkedésekre nézve nyilatkozzam. Jelesen:

Készítsem el a cancellária, a helytartótanács s a megyék visszaállítására szükséges királyi kéziratokat, - (Handbillett.) továbbá a

Magyarországhoz intézendő kiáltványt; - és az országgyűlést megnyitó trónbeszéd tervezetét.

Ezeket elkészítettem s csak is Késmárkyval közöltem, felküldöttem pedig 1865. april 3-dikán.

Nádasdy eredeti leveleire adott válaszaim közlésére ma sem érzem magam feljogosítva, s nem is tudom, nem fogja-e zokon venni, hogy itt megérintem; de ezzel tartozom az igazságnak.

Nádasdy levelei eredetben, ezekre adott válaszaimnak pedig fogalmazványai nálam megvannak.

Mig az egész őszszel és télen 1864/5-ben a mondott levelezéssel foglalkoztam falun; - pártunk itthon, és Bécsben tért nyert. Itthon az ellenszenvet, Bécsben a „Verwirkung” - elméletét győzték le; - a „Wir können warten”-t pedig legyőzte a schleswig-holsteini kérdés, és az ennek folytán Ausztria és Poroszország közt támadt vetélkedés és feszültség.

De csak Deák Ferencz volt jogosítva a nemzet nevében szólani. Ezt kellett hát reá birni, hogy nyilatkozzék. Ezen nyilatkozat genesiséről mások illetékesebben adhatnak felvilágosítást.

Végre megjelent Deák Ferencz ismeretes, korszakot képző husvétii czikke a „Pesti Napló”-ban 1865. ápril 16-án.

Majláth György lón cancellár, Sennyey tárnok.

A megyék mikép leendő szervezésére vonatkozó tanácskozásra, Majláth engemet is felhívott Bécsbe 1865. augusztus elején.

Augusztus közepén újra kineveztettem főispánnak Veszprém vármegyében, hol 1865. szeptember 11-én tartottam bevonulásomat és a beigtatási gyűlést.

A közönség most már előzékeny szivességgel s bizalommal fogadott.

A megyét csakhamar sikerült rendeznem, a legképzettebbek örömmel sorakoztak mellém, s elvállalták a megyei hivatalokat; Hunkár Sándor, ki Rosos lemondása után 1861. ápril hóban másod alispánnak választott, újra vállalkozni nem akarván: Kun Sándort neveztem I-ső, Késmárky Józsefet II-od alispánnak; Körössy Lajost főjegyzőnek; Kenessey Móriczot főügyésznek.

Nehezemre esett, hogy néhány kitünő egyéniséget mint a volt főügyészt, Kenessey Pongráczot, és főjegyzőt Rikótyt, az ellenük nyilatkozott ellenszenv pressiója alatt, mellőznöm kellett. Becsületes, munkás, szakértő tisztviselők voltak; nem is volt a közvéleménynek is ellenök más kifogása, csak az: hogy az absolut korszakban hivatalt vállaltak.

Nehezemre esett pedig annál inkább, mert a tisztviselők kinevezésénél nem azt néztem, ki rokonszenvez velem, vagy kivel rokonszenvezek én? Hanem egyedül a becsületességet, szakértelmet s munkásságot kerestem. Igaz, hogy ez által pártom s hatalmam nem nyert; - de megnyertem ezen eljárással az összes megyei közönségnek igazságszeretetemben helyezett bizalmát.

Fölsímszemtem, hogy ezen eljárással későbbi nehéz viszonyok és kellemetlen politikai bonyodalmak alapját tettem le: - de bíztam pártom ügyének szentségében, hisz fennten lobogott zászlója e jelszóval:

„Becsületes kiegyenlítés és kibékülés, a magyar korona és haza érdekében.”

Sub hoc signo vinces.

Sejtelmem nem csalt, mert pártom sohasem maradt kisebbségben maiglan (1877 áprilban) sem.

* * *

Az 1866-iki országgyűlési képviselők választására Majláth és Sennyey semmiféle pressiót sem kívántak gyakorolni. Annyira bíztak ügyük igazságában s a nemzet józan okosságában, hogy megvetettek minden fictiót; - és az akkori főispánok ezen választásokra alig folytak be. - Így történt, hogy habár Veszprém vármegye termében mindig győztünk is: ennek hét képviselői közül öt az ellenzék táborából választott.

Ezen országgyűlés korszaka sokkal közelébb esik a jelen nemzedékhez, hogysem szükséges, sőt még nagyon is korai ne volna ezen időt részleteznem.

Az igazság érdekében kijelentem azon alapos meggyőződésemet, hogy: a mint gróf Eszterházy Móricz érdeme az, hogy Magyarországot a birodalmi tanácsba nem kényszerítették; a mint kizárólagosan Deák érdeme, hogy az országnak ellenszenv a kiegyezés érdekében legyőzetett: úgy az, hogy a magyar miniszterium kineveztetett mielőtt ezt megelőzve, a 48-iki törvények módosítottak volna; az akkori ideiglenes kormánynak, azaz Majláth és Sennyeynek, továbbá Andrásy és Beustnak elvitázhatlan érdeme.

Állíthatom pedig ezt alaposan azért, mert részint személyesen vettem részt az erre vonatkozó tanácskozásokban; részint leghitelesebb kutfökből merithetém mind azt, mi ez irányban történt.

* * *

A koronázás után, melyben mint főispán részt vettem, s a magyar parlamentáris és miniszteriális kormányformának törvényes helyreállításával, a Deák pártnak voltam tevékeny tagja. És most már, a parlamentáris többség kormánya, azaz a párt-kormánynek lévén kitett bizalmi közege, az 1869-ik évi e megyében megejtett képviselői választáskor érvényesíttem befolyásomat, még pedig sikerrel. A képviselők többsége ekkor már Deákpártiakból választatott.

Megnyertük gróf Eszterházy Pált nagy nehezen. Megbukott általa az ugodi választó kerületben Nagy Ignác, a bal párt híve. Fölléptettük a központban (Veszprémben) Késmárky Józsefet kivánsága ellen is; s ez lett a legizgatottabb választás, mert Nagy Károly, a bal párt híve, sok pénzzel dolgozott. Reggeli 9-től másnap reggeli 4 óráig tartott a választás; elvittük mind a két részről a betegeket is szavazni, karon vagy kocsin, - és csak egyetlen egy szó-többséggel győztünk ugyan, de győztünk.

Egész ambíciómat ezen választás sikerébe helyeztem; s annyira ideges lettem, hogy a választás után (ugy mint egykor Kossuthali párbeszédem alatt) könyeim peregtek ruhámra, s alig voltam képes a győztes tábor vezérének, négy órakor reggel történt tisztelgése alkalmával tartott, s hozzám intézett szép szónoklatára felelni.

Veszprém vármegyéből küldött hét képviselőből - öt volt Deákpárti: a pápai választó kerületből Trefort Ágoston, a devecseriből, gróf Zichy Manó; a zircziből Ányos István; az ugodiból gróf Eszterházy Pál; a veszprémiből Késmárky József. A nagyvázsonyi választó kerületből a balközépi Gaál Pétert, az enyingi kerületből a szélsőbaloldali Matkovics Tódort nem birtuk megdönteni; még az 1872-ki választás alkalmával sem.

Csak a fusio után sikerült ez, Pap Gábor felléptetése által.

A választások sikerének alkalmából, a miniszterium által részemre kiállított elismerő okmányokat bírok.

* * *

1876. évi június havában, - tekintve majd 40 éves szolgálatomat; tekintve, hogy életem hatvanadik évét túlhaladtam; azon meggyőződésben - hogy leróttam királyom és hazám irányában való kötelmeimet ugy, mint hálámat: - a 16 évig viselt főispáni méltóságról lemondottam.

Tisza Kálmán miniszterelnök ur ő excellentiája e lemondásomat el nem fogadván: maiglan (1877. april) Veszprém vármegye élén állok.

1876. évi szeptember 25-ki rendkívüli gyűlés alkalmával következő indítvánnyal, s egyhangu közös akarattal hozott végzéssel lepettem meg:

(392/876. m. biz. sz. alatt.)

Főispán ur Ő Méltósága a bizottsági tagok szívélyes üdvözlése közt, elnöki székét elfoglalván, köszönté a szép számmal egybegyűlt tagokat. - S érintve a jelen rendkívüli közgyűlés tárgyát, annak megvitatásánál s elintézésénél, - kérte a szokott higgadtság ismétli tanusítását. Ezután a közgyűlési tárgyak felvétele előtt, felemlítésével azon körülménynek, mikép az utolsó közgyűlés ideje óta, Főispán ur Ő Méltósága hivatalos állásáról lemondott, s ennek híre fölöttébb kellemetlenül lepte meg a megye közönségét, - mert e hír akkor keletkezett, midőn bölcs kormányzatához füződött a remény, hogy a közigazgatási bizottság életbe léptetésével

beálló új rendszer, mely az önkormányzati jogokba mélyen bele hat, - elviselhetőbb leendő; - sőt nevelte a megye közönségének e fölötti fájalmát azon tudat, hogy nem találkozik oly utóda, ki jellemét, igazságszeretetét, részrehajlatlanságát, képzettségét, szelid erélyével egyesíteni magában; - ki azzal a szeretettel, vonzalommal s általános bizalommal bírjon, mely őt körül övedzi; - továbbá, előrebocsátásával annak, mikép bár vigaszt nyújtott az elterjedt ellenkező hír, de az aggályt, a távozta fölötti félelmet, csak a mai nap szüntette meg, - midőn a megye közönsége őt ismét a főispáni székből tisztelheti; - indítványoztatott hogy: a közgyűlés jegyzőkönyvileg fejezze ki a fölötti örömét, mikép Ő Méltóságát továbbra is e megyének megnyerhette.

Veszprém vármegye közönsége sohasem fogja elfelejteni Báró Fiáth Ferencz főispán ur ő Méltóságának érdemeit, melyeket nem csak kora ifjúságában kiváló tisztviselősködése, de később a férfi kor delén, sőt ezentúl is, különösen e megye kormányzásánál, a trón és a haza szolgálatában szerzett, sikerdús működése annál inkább kedves emlékezetében marad Veszprém vármegye közönségének, mert hivatalos működésének irányától, még a hazafiúi jó szándék soha meg nem tagadtatott; - magán életének egész folyamát nemes cselekedetek oly sora jelzi, mely a mellett, hogy köztisztelettel párosult rokonszenvet ébreszt, egyszersmind irányában hálára is kötelez: - ugyanazért, a mily természetes volt Veszprém vármegye közönségének fájalma, a hosszú, évtizedekre terjedt áldásos politikai pálya megszűntének hírére, - ép oly osztatlan most öröme, hogy az átalakulásnak még folyvást tartó nehéz küzdelmében, nem lesz kénytelen nélkülözni, a jeles tulajdonairól ismert kormányost, - kinek tapasztaltságát megyeszerte bizalom, - igazságszeretetét közmegnyugvás kíséri. E fölötti örömét a megye közönsége ezennel jegyzőkönyvileg fejezi ki; - mely hiteles kivonatban ő méltóságával közölni határoztatik. Kiadta Kőrösy Imre s. k. Veszprém vármegye főjegyzője.

Meg kell jegyeznem, hogy ez indítvány azok részéről történt, kikkel ritkán voltam szerencsés egy véleményben lehetni. - Több rendbeli elismerő okmányaim közül ez egyetlen írom ide, mert erre vagyok legbüszkébb, mert ennek örültem legjobban.

* * *

S most bucsut veszek tőled nyájas olvasóm! azon meggyőződésemmel nyilvánításával, hogy:

Szent István koronája, és a magyar nemzet a jelen nyomasztó viszonyok irányában is elmondhatják:

„Alios ego vidi ventos, alias animo prospexi procellas!”

Majd ezer éves itt létünk alatt - változó végzetes viszonyok közt, az isteni gondviselés öröködtől föltünk.

A nemzetet elég természetes józan értelmiséggel, elég fogékonysággal áldotta meg a gondviselés, hogy a viszonyokat, melyek közt él, fölismerje, - s elég éles ítélőtehetséggel arra, hogy azokhoz alkalmazkodjék.

Oly nemzetet, mely a barbár korszakot túlélte; mely annyi szerencsétlenség és csapás daczára, ma már a civilisált nemzetek közé számittatik; mely a magyar koszorús költő bús szavait öntudatosan így módosíthatja:

„Megfogyva nem,
de törve sem
él nemzet e hazán.”

Ily nemzet - hűn követve nagy fiai Széchenyi és Deáknak tanai bölcsességét - biztosan számíthat saját erejére, - állami, s nemzeti jövőjére.

Hisz ennyi önelhatározási, önmagunk és ügyeink fölötti rendelkezési joggal sohasem birtunk, mint ez idétt.

Több értelmiséggel, képzettséggel, tapasztalással, e nemzet sohasem dicsekedhetett, mint most.

Több érdek sohasem fűződött alkotmányunk, szabadságunk s állami létünk érdekéhez, mint ma.

Oly alkotmányos érzelmű királyunk; a nemzetet annyira kitüntető s szerető királynénk, mint most van: sohasem volt!

* * *

Igaz, hogy újra ébredésünk, alkotmányos függetlenségünk érzetének első perczében, túlbecsülve erőnket, téves számítás alapján, nagyobb összegeket fektettünk országunkba, ennek felvirágzása és a mulasztások pótlására, a jövő érdekében, mint ésszerűleg kellett volna. De ez megtörtént dolog; és a mi fő, a hibát mindannyian elismerjük. Ezen hibát ujabban el nem követjük, s férfiasan tűrjük nyomasztó következéseit, saját magunk és a jövő nemzedék érdekében.

A nemzet irtózik a pénzügyi megbukás veszélye- és szégyenétől. - S ha ezen becsületére való érzetének minden alkalommal férfias erős akarattal adand kifejezést: biztosan remélem, hogy állami háztartásunkban az egyensúlyt pár év alatt helyre állíthatjuk.

Van okunk aggódni igen; de nincs okunk, sőt nem szabad csüggednünk.

Igaz az is, hogy a parlamentarismus azon elve, mely szerint kell, hogy a többség akarata teljesüljön, Magyarországon egész mértékben s minden következéseivel nem érvényesülhet.

Nem pedig azért, mert a magyar király egyszersmind Ausztria császára; és így a magyar nemzettel nem azonosíthatja magát feltétlenül.

De ugyan ez áll Ausztria parlamentarismusára nézve is. Így a korona sem itt, sem ott, a parlament többségét nem érvényesítheti azon esetben, ha ebből az érdekek összeütközése folytán bonyodalmak eredhetnének; mert a magyar király nem izenhet háborút az ausztriai császárnak. De érvényesítheti a korona jogát, a méltányosság és örök igazság alapján itt is, ott is, a kölcsönös követelések mérséklésére; és így minden veszélyes surlódás megelőzésére.

Míg a közös fejedelem jogára nem csak a hatalmat jelzi, de egyszersmind az igazság és méltányosság mérlegének nyelvét is, mely sem az egyik, sem a másik oldalra nem hajlik; - addig ezen közösségünkben folyó helyzeten nincs mit aggódunk. - Sőt a mint biztosítja a Lajtán tuli népeket netalán méltánytalan követeléseink irányában: - úgy biztosítja Magyarországot Auszriának lehető igazságtalan kívánalmi irányában is.

* * *

Tanuljunk! neveljük népünket vallásos erkölcsi alapon. - Gazdálkodjunk, dolgozzunk, takarékoskodjunk, egyénileg mint államilag. És ha Széchenyi el merete mondani ezelőtt negyven évvel, hogy: „Magyarország nem volt, hanem lesz,” mi jogosabban mondhatjuk el ma:

Volt, van, és lesz Magyarország! Él a magyarok Istene!

Az Ur Istennek annyiszor tanusított végzetlen kegyelmében bízva, éltem végórájában is az lesz legbuzgóbb imám, hogy: áldja meg e nemzetet s királyát!